

Azərbaycan Respublikası

Əlyazması hüququnda

Nikolay Semyonoviç Tixonov və Şərq

İxtisaslar: 5716.01 – Azərbaycan ədəbiyyatı
5718.01 – Dünya ədəbiyyatı (Rus ədəbiyyatı)

Elm sahəsi: Filologiya

Elmlər doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

DİSSERTASIYA

İddiaçı: filologiya elmləri namizədi, dosent **Kamran Şahverən oğlu Kazımov**

Elmi məsləhətçi: Əməkdar elm xadimi, filologiya elmləri doktoru, professor
Seyfulla Qüdrət oğlu Əsədullayev

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
FƏSİL I. Rus ədəbiyyatında Şərq mövzusunun əsas problematikası	16
1.1. Rus ictimai-ədəbi fikri və Şərq mədəniyyəti	16
1.2. Rus ədəbiyyatında İslam, İran və Qafqaz mövzusu.....	23
1.3. N.Tixonovun Şərqə aid poeziyasında beynəlmiləçilik ideyaları	36
1.4. N.Tixonovun yaradıcılığında Şərq və Azərbaycan mövzusunun təşəkkülü və əsas inkişaf istiqamətləri.....	43
FƏSİL II. Nikolay Tixonovun yaradıcılığında Yaxın və Orta Şərq xalqları	56
2.1. Nikolay Tixonov İslam və ərəb xalqları haqqında.....	62
2.2. Nikolay Tixonov yaradıcılığında Orta Asiya.....	80
2.3. N.Tixonov yaradıcılığında Hindistanın azadlıq uğrunda mübarizəsi	87
2.4. Nikolay Tixonov yaradıcılığında Əfqanıstan və Pakistan	110
FƏSİL III. Nikolay Tixonovun yaradıcılığında Gürcüstan və Şimali Qafqaz	142
3.1. Nikolay Tixonov və Gürcüstan	142
3.1.1. Nikolay Tixonovun “Kaxetiya haqqında şeirlər”i	148
3.2. Nikolay Tixonovun yaradıcılığında Qafqaz xalqlarının adət və ənənələri ..	154
3.2.1. Nikolay Tixonov və Şimali Qafqaz xalqlarının ədəbi mühiti.....	162
3.2.2. Nikolay Semyonoviç Tixonov Dağıstan haqqında	173
FƏSİL IV. Nikolay Tixonov və Azərbaycan	182
4.1. “Azərbaycan dəftəri”nin ictimai-mədəni əhəmiyyəti və bədii-estetik dəyəri	182
4.2. Nikolay Tixonov yaradıcılığında Nizami Gəncəvi	202
4.3. Nikolay Tixonov və Azərbaycan ədibləri	210
4.3.1. Nikolay Tixonovun Səməd Vurğunla yaradıcılıq və dostluq əlaqələri	210
4.3.2. Nikolay Tixonov Azərbaycan klassikləri haqqında.....	222
4.4. Nikolay Tixonovun yaradıcılığında Lənkəran	230
NƏTİCƏ	239
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT	245

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Dünyada gedən qloballaşma və mədəniyyətlərin dialoqu, inteqrasiyası prosesləri uzaq və yaxın xaricdə yaşayan müxtəlif xalqların ədəbiyyat və incəsənətinə xüsusi maraq və diqqətin artmasına daha da təkan vermişdir. Azərbaycan və rus xalqları dünyanın əks qütblərində deyil, tarixin hökmü ilə təxminən iki yüz illik birgə yaşayışdan sonra hər biri dövlət müstəqilliyi qazansalar da, yenə də, ədəbiyyatlararası, mədəniyyətlərarası güclü təmas və mehriban, işgüzar qonşuluq şəraitində yaşayırlar. Şübhəsiz, bir-birinə qırılmaz tellərlə bağlı olan bu iki xalqın həyatını sosial-iqtisadi və digər sferalarla yanaşı, ədəbi-mədəni qarşılıqlı əlaqələrsiz, münasibətlərdən qarşılıqlı faydalanma olmadan təsəvvür etmək mümkünsüzdür. Çünki inteqrasiyasız, səmərəli anlaşılmasız nəyəsə nail olmaq çətin və problemlidir. Bu kontekstdən rus ədəbiyyatı, xüsusən də rus dilinə Avropa dillərindən dünya ədəbiyyatı üzrə tərcümə nümunələri Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafı və xalqının tərəqqisi üçün Avropaya açılmış geniş pəncərə rolunu oynamışdır. Buna görə də çoxtərəfli qlobal inteqrasiya müstəvisində Azərbaycana bəlkə də ən yaxın – rus xalqı, onun ədəbiyyatı, mədəniyyəti və elmi-nəzəri təfəkkür sferasıdır. Üstəlik, rus xalqının neçə-neçə böyük mütərəqqi ədəbi simalarının digər xalqlara məhəbbət və ehtiramını, xaricdə, o cümlədən, Şərqdə yaranmış mədəni-ədəbi dəyərlərə sevgi və qayğısını, onlardan təsirlənməklə öz ədəbi-elmi irslərini zənginləşdirmək təşəbbüsləri zaman-zaman müşahidə edilmiş, bunlara lazımi elmi-tarixi qiymət verməyin vacibliyi mənbələrdə davamlı olaraq qeyd olunmuşdur. Məhz bu səbəbdən “Nikolay Semyonoviç Tixonov və Şərq” mövzusu müxtəlif elmi parametrlər, ədəbi əlaqələr və Şərqi çoxtərəfli münasibət aspektində dünya ədəbiyyatşünaslığı baxımından mühüm sayılan bir sıra problemlərə aydınlıq gətirə biləcəyinə görə doktorluq dissertasiyası üçün olduqca aktualdır və geniş aspektdə tədqiqi zəruridir.

Bunlardan əlavə, bir-birindən fərqlənən iki müxtəlif mədəniyyət növü səviyyəsində Şərq mədəniyyəti ilə Qərb mədəniyyəti arasında mövcud olmuş tarixi münasibətlərin qarşılıqlı olaraq Qərb, həmçinin də Şərq ədəbiyyatlarına təsiri də öz təzahür forması və miqyası baxımından həm böyük maraq doğurur, həm də mədəni-

tarixi proses kimi diqqəti cəlb edir. Rus ədiblərinin Şərq mədəniyyət dairəsini, o cümlədən, ədəbiyyatını qaşılıqlı öyrənməsi hər iki ədəbiyyata öz müsbət təsirini göstərmiş, bir çox yeni məzmunlu sənət əsərlərinin yaranmasında təkanverici amil olmuşdur. Şərq mədəniyyətinə, onun ədəbi-estetik sahədə əldə etdiyi nailiyyətlərə böyük maraqla yanaşan rus ədəbiyyatının bir sıra nümayəndələri Şərq mədəniyyətinin tarixi-mənəvi enerjisindən əsrlər boyu faydalanmış, müxtəlif istiqamətlərdə onun uğurlarından yaradıcı şəkildə bəhrələnmişlər. Hələ bir neçə əsr öncə rus klassikləri Şərq mədəniyyətinə, bu mədəniyyətin böyük bir tərkib hissəsi olan Şərq ədəbiyyatına yüksək dəyər vermiş, bu ədəbiyyata öz vurğunluğunu gizlətməmişlər. Rus ədəbiyyatının müxtəlif dövrlərində yaşayıb yaratmış və hələ adlarını dəfələrlə qeyd edəcəyimiz ədiblərdən Aleksandr Sergeyeviç Qriboyedev, Vasili Andreyeviç Jukovski, Aleksandr Sergeyeviç Puşkin, Aleksandr Aleksandroviç Bestujev-Marlinski, Mixail Yuryeviç Lermontov, Nikolay Vasilyeviç Qoqol, Vissarion Qriqoryeviç Belinski, Aleksandr İvanoviç Odoyevski, Lev Nikolayeviç Tolstoy, Fyodor Mixayloviç Dostoyevski, Konstantin Dmitriyeviç Uşinski, Aleksandr Osipoviç Çernyayevski, Aleksey Feofilaktoviç Pisemski, Fyodor Kuzmiç Soloqub, Anton Pavloviç Çexov, Maksim Qorki, Sergey Aleksandroviç Yesenin Şərq ədəbiyyatını və mədəniyyətini yüksək dəyərləndirən sənətkarlardandırlar.

Şərq mövzusunun rus ədəbiyyatında inikası probleminin öyrənilməsi də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Qloballaşma və integrasiya proseslərinin sürətlə getdiyi indiki şəraitdə Azərbaycan gerçəkliklərinin dünyada tanıtılması zərurəti ən vacib və aktual məsələlər sırasında yer almaqdadır. Bu baxımdan Şərq dəyərlərinin, Şəqlə bağlı tarixi-informativ bilgilərin rus mədəniyyəti tarixindəki yerini Azərbaycan ədəbiyyatında Qərb mövzusu istiqamətində öyrənməyin elmi əhəmiyyəti böyükdür. Son illərdə dünyanın bir çox sivil ölkələrində olduğu kimi Azərbaycan Respublikasının ictimai-mədəni həyatında bu məsələyə xüsusi diqqət yetirilir. Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri, Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi milli strategiyaya uyğun olaraq onun ideya və əməllərinin ləyaqətli davamçısı, Prezident İlham Əliyevin həyata keçirdiyi humanitar siyasətin tərkibində mədəniyyətlərarası dialoq və əlaqələrin gücləndirilməsi öz müsbət

nəticələrini verməkdədir. Şərq və Qərb məkanında mədəniyyətlərarası dialoqların artması və prosesin qarşılıqlı faydagötürmə zəminində inkişafı zərurəti bu yöndəki tarixi təcrübənin araşdırılıb perspektiv fəaliyyət baxımından dəyərləndirilməsini aktuallaşdırır. Buna görə də rus şairi və yazıçısı, ictimai xadim Nikolay Semyonoviç Tixonovun yaradıcılığında Şərq mövzusunun monoqrafik planda sistemli tədqiqi hesab edirik ki, müasir filoloji fikrin tələblərinə tam uyğundur.

Rusiya həmişə Şərqlə, o cümlədən, Yaxın və Orta Şərqlə, Qafqazla, eləcə də Azərbaycanla ictimai-siyasi həyatın, sosial-mədəni münasibətlərin müxtəlif sahələrində sıx təmas və ünsiyyətdə olmuşdur.

XVIII-XIX əsrlərdə başlanan əlaqə və münasibətlərin yeni mərhələsində Şərq Rusiya üçün xüsusi bir önəm qazandı. İstər siyasi-iqtisadi, istərsə də ictimai-mədəni münasibətlərdə ziyalılar böyük rol oynadı. Bu dövrdə, xüsusilə XIX əsrin əvvəllərindən Şərqlə qarşı yeridilən ekspansiya siyasətindən başlayaraq Qafqazın, Orta Asiyanın çar Rusiyasına ilhaq edilməsi ilə qarşılıqlı ədəbi-mədəni təsirlənmə və bəhrələnmə imkanları yeni bir məzmun aldı. XIX əsrin görkəmli rus ədibləri üzlərini Şərqlə, İslama, Qafqaza, müsəlman xalqlarına tutaraq onların həyatını, tarixini, mədəniyyətini, adət-ənənələrini, folklorunu, etnoqrafiyasını əsərlərində bu və ya digər dərəcədə təsvir və əks etdirməyə başladılar. Azərbaycan xalqının maarifpərvər yaradıcı ziyalılarında Qasım bəy Zakir, Abbasqulu Ağa Bakıxanov, Mirzə Şəfi Vazeh, Mirzə Kazım bəy, Mirzə Fətəli Axundzadə, İsmayıl Qutqaşanlı, Seyid Əzim Şirvani, Həsən bəy Zərdabi, Nəcəf bəy Vəzirov, Məhəmməd Ağa Şahtaxtinski, Teymur bəy Bayrəməlibəyov, Sultan Məcid Qənizadə, Məhəmməd Tağı Sidqi (Səfərov), Cəlil Məmmədquluzadə, Əli bəy Hüseynzadə, Mir Cəfər Topçubaşov, Əhməd bəy Ağaoğlu, Abdulla Şaiq, Abbas Səhhət, Üzeyir bəy Hacıbəyli, Firuddin bəy Köçərli, Əlimərdan bəy Topçubaşov, və başqaları bilavasitə Aleksandr Sergeyeviç Qriboyedev, Vasili Andreyeviç Jukovski, Aleksandr Sergeyeviç Puşkin, Aleksandr Aleksandroviç Bestujev-Marlinski, Mixail Yuryeviç Lermontov, Nikolay Vasilyeviç Qoqol, Vissarion Qriqoryeviç Belinski, Aleksandr İvanoviç Odoyevski, Lev Nikolayeviç Tolstoy, Fyodor Mixayloviç Dostoyevski, Konstantin Dmitriyeviç Uşinski, Aleksandr Osipoviç Çernyayevski, Aleksey Feofilaktoviç Pisemski, Fyodor

Kuzmiç Soloqub, Anton Pavloviç Çexov, Maksim Qorki (Aleksy Maksimoviç Peşkov), Sergey Aleksandroviç Yesenin və digər bu kimi görkəmli rus mütəfəkkir, pedaqoq, ədiblərinin müasirləri yerində idilər. Onlar qabaqcıl rus mədəniyyətinə böyük həvəs göstərməklə yanaşı, rus dili və ya rus dilinin vasitəsilə mənimsədikləri Avropa dillərinin sayəsində Qərb mədəniyyətini, ədəbiyyatını və ictimai fikrini öyrənmək imkanı qazandılar. Bu görkəmli maarifpərvər yaradıcı ziyalılarımız özlərinin Peterburq, Moskva, Tiflis, daha sonralar Bakıda çap olunmuş yazıları ilə həm də rus ədəbi-mədəni şüurunda Şərq, xüsusilə müsəlman Şərqi, Qafqaz haqqında formalaşmaqda olan təsəvvür və anlayışın məzmunca təkmilləşib bitkinləşməsinə təkan verdilər. Burada həmvətənlərimizin XIX əsrin 50-60-cı illərindən başlayaraq Rusiyanın Moskva, Peterburq və digər iri sənaye, həm də mədəniyyət mərkəzləri olan şəhərlərində ali təhsil almağa getmələri, habelə rus ziyalılarının bu və ya digər səbəbdən Qafqaza, o cümlədən Azərbaycana etdikləri səfərlər nəticəsində yaranmış şəxsi əlaqələr, münasibətlər də mühüm rol oynayır. Rus ədəbiyyatında Şərq, o cümlədən Qafqaz və Azərbaycan mövzusu getdikcə daha geniş bir yer tutmağa başladı. Qeyd etməliyik ki, çar Rusiyası dövründə, elə ondan sonrakı dövrlərdə də Şərqi, Qafqazı hərtərəfli öyrənmək imperiya siyasəti idi.

Rus ədəbiyyatında Şərq mövzusunun təxminən iki yüz illik tarixi ərzində Aleksandr Qriboyedov, Aleksandr Puşkin, Mixail Lermontov, Vissarion Belinski, Aleksandr Odoyevski, Lev Tolstoy, Aleksy Pisemski, Anton Çexov, Maksim Qorki, Aleksandr Kuprin, Fyodor Soloqub, Sergey Yesenin, Mixail Prişvin, İvan Bunin və digər görkəmli qələm sahibləri davamlı olaraq əsərlər yaratmışlar. XIX əsrin sonlarında XX əsrin əvvəllərində Tiflisdə nəşr olunan SMOMPK-da (Сборник Материалов для Описания Местностей и Племен Кавказа) Qafqazla bağlı nəşrlərdə imperiyanın maraqları aydın görünürdü. Sovet dönəmində də müttəfiq sosialist respublikalarında yarımüstəmləkə şəraitində yaşayan xalqların ədəbiyyatları əsasən hakim ideoloji səbəblərə görə daim mərkəzin diqqəti və nəzarəti altında olmuşdur. Bununla belə, ədəbiyyat həm də öz təbii axarı ilə inkişaf etdiyinə görə rus-sovet yazıçılarının Şərqi müraciəti də son nəticədə mütərəqqi məzmun və xarakter daşımışdır. Bu baxımdan Maksim Qorki, Nikolay Tixonov, Aleksandr

Fadeyev, Konstantin Simonov və digər rus-sovet ədiblərinin Şərq, o cümlədən Yaxın və Orta Şərq xalqlarının həyatına, tarixinə, azadlıq mübarizəsinə müraciət etmələri, əsərlərində İslam, Qafqaz, Azərbaycan mövzusunun və obrazlarını canlandırmaqları onların öz ədəbi sələflərinin ənənələrinə sədaqətini göstərirdi. Sovet dövrünün rus ədəbiyyatı da əvvəlki onilliklərdə olduğu kimi, Şərq mövzusu sayəsində yeni ideya və süjetlərlə zənginləşdi. Bu sıradan böyük rus ədibi Nikolay Semyonoviç Tixonovun (1896-1979) yaradıcılığı xüsusilə diqqətəlayiqdir. Nikolay Tixonov Şərqi görmək həvəsi, özünün Şərqə bağlılığı, oranın insanların ağır və mürəkkəb yaşayış tərzini haqqında yazırdı:

С юности мечтал я о Востоке –
И Восток увидел наяву –
Города, могучие потоки,
И людей, и чем они живут.

И душой их, ищущей и сложной,
Жизнью их, тяжелой и большой,
Я, бродяга, путаник, безбожник
Весь проникся – я за этим шел [219, s.505]

Sətiri tərcüməsi:

Gəncliyimdən Şərqi xəyal etdim -
Şərqi əyani gördüm -
Şəhərlər, güclü axınlar,
İnsanları və necə yaşadıklarını.
Və qəlbən onları axtaran, həm də mürəkkəb
Ağır və böyük həyatları ilə,
Mən, avara, sərgərdan, allahsız
Tam nüfuz etdim – mən bunun dalınca getdim.¹

(1.Sətiri tərcümələr mənimdir. K.K.)

XX əsrin ilk illərindən başlayaraq ədəbi və inqilabi fəaliyyətinin sonuna qədər Şərqlə sıx bağlı olmuş N.S.Tixonov öz əsərlərində fitrətən sevdiyi, haqlarında xeyli oxuyub öyrəndiyi, nəhayət, gen-bol gəzib gördüyü yerlərin, coğrafi ərazilərin, habelə burada məskunlaşmış yerli xalqların həyatının, mədəniyyətinin, məişətinin, mənəviyyatının, etnoqrafiyasının, milli azadlıq mübarizəsinin bədii, publisistik təsvirini və əksini vermişdir. Bu baxımdan Nikolay Tixonovun ərəb və digər müsəlmanların, Hindistan, Əfqanıstan, Qafqaz, Orta Asiya xalqlarının obrazları yaradılmış bir çox nəsr və poetik əsərlərini (“Sami” poeması, “Gürcüstan yolları”, “İki axın”, “Şərqlin səması altında” və digər silsilə şeirlərini, “Pakistan haqqında hekayələr”, “Altı sütun” kitablarını və s.) və həmin xalqların ədəbiyyatından etdiyi

yüksək səviyyəli tərcümələrini göstərmək olar. Bütün bunlarla bərabər onun Şərqlə və Cənubun qapısı – Azərbaycanın paytaxtı Bakıya, daha sonralar isə ölkəmizin müxtəlif guşələrinə, o cümlədən Lənkərana etdiyi səfərlər, bu səfərlərdən aldığı təəssüratlar nəticəsində qələmə aldığı ədəbi-bədii və publisistik əsərlər klassik ədəbiyyatımıza doğma münasibəti, habelə, həm klassiklərimizin, həm də müasir sənətkarlarımızın yaradıcılığına diqqəti, qayğısı, vaxtilə düşmən mühasirəsindəki Leninqradda dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin keçirilmiş 800 illik yubileyinin təşəbbüskarı və təşkilatçılarından biri kimi misilsiz xidmətləri, bir sıra şair və yazıçılarımızla, xüsusən xalq şairi Səməd Vurğunla şəxsi dostluq əlaqələri, Azərbaycan ədəbiyyatından tərcümələri, “Azərbaycan dəftəri” kitabı, Azərbaycanın tarixi, mədəni həqiqətlərini iftixarla dünyaya yaymaq istiqamətində gördüyü böyük işlər “Nikolay Semyonoviç Tixonov və Şərq” mövzusunun nə qədər aktual olduğunu bir daha təsdiq edir.

Dissertasiyada Şərq və qismən də rus ədəbiyyatlarının tipoloji əlaqələrini tədqiq edən Azərbaycan və rus alimlərinin nailiyyətləri, tədqiqatımız üçün zəmin yaratmış əsərləri nəzərə alınmışdır. Keçən əsrin sonlarından başlayaraq istər rus, istərsə də Azərbaycan ədəbiyyatında Şərq və Qərb mədəniyyətlərinin qarşılıqlı əlaqə və təsiri probleminə maraq çox artmışdır. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Azərbaycan-rus ədəbi əlaqələrinin tədqiqi və araşdırılması mühüm yer tutur. Bu istiqamətdə ədəbi-elmi təhlil xarakterli fikirlər söylənmiş, müəyyən qədər kitab və məqalələr yazılmışdır.

Rus ədəbiyyatşünaslığında da Şərqlə mövzusunda toxunulmuş və müzakirələr aparılmışdır. Həmçinin bizim ədəbiyyatşünaslıqda Nikolay Tixonov yaradıcılığına, xüsusən onun Azərbaycanla əlaqə və münasibətləri haqqında müəyyən qədər publisistik tədqiqatlar aparılmış, elmi əsərlər yazılmışdır. Bu baxımdan akademiklər – xalq şairi Səməd Vurğun, Məmməd Arif, Mirzə İbrahimov, Məmməd Cəfər, Kamal Talibzadə, Cəfər Cəfərov, Mikayıl Rəfili, Murtuz Sadıxov, Şıxəli Qurbanov, Əmirxan Xəlilov, Rasim Tağıyev, Həbib Babayev, Seyfulla Əsədullayev, Alməmməd Alməmmədov, Abbas Hacıyev, Fəridə Vəlixanova, Kamal Həsənov, Şövkət Kərəmova, S.Turabov, İsa Həbibbəyli, Nigar İsgəndərova, S.Zeynalova və böyük əmək sərf etmiş başqa tədqiqatçılar xüsusilə qeyd olunmalıdırlar.

Tədqiqat işinin obyektini və predmeti. Tədqiqat işinin obyektini Nikolay Semyonoviç Tixonovun həyat və yaradıcılığını əks etdirən materiallar arasında onun, xüsusən, Şərqlə bağlı çap olunmuş şeirləri, hekayələri, povestləri, məqalələri, nəşr edilmiş kitabları, məcmuələri, haqqında yazılmış ədəbi-elmi tədqiqatlar, monoqrafiyalar və s. təşkil edir.

Tədqiqat işinin predmeti isə N.Tixonovun tərcümeyi-halında, yaradıcılığında bilavasitə Şərqlə bağlı olan tarixi hadisə, əlamətdar gün və məqamların, o cümlədən onun Şərqlə əlaqəsinə etdiyi səfərlərinin təəssüratları nəticəsində yazdığı ədəbi-publisistik yazıları, yol qeydləri, oçerklər, məqalələr, hekayələr, şeirlər, povestlərlə yanaşı digər materiallardan ibarətdir. Burada Ərəb Şərqi, İslam, Qafqaz, Azərbaycan, Əfqanıstan, Orta Asiya, Pakistan, Hindistan və başqa coğrafi ərazilərlə, ölkələrlə bağlı mövzular xüsusi olaraq təhlil və tədqiq edilmişdir. Tədqiqatda Nikolay Tixonovun Yaxın və Orta Şərqlə xalqlarının həyatını, onların müstəmləkəçiliyə qarşı mübarizəsini xüsusilə qabarıq əks etdirən əsərlərinin araşdırılması ilk planda verilmişdir. Nikolay Tixonovun bəzi, xüsusən Azərbaycandan bəhs edən əsərlərinin ana dilimizə tərcüməsi rus dilindəki orijinalı ilə müqayisədə qarşılaşdırılmışdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi görkəmli rus yazıçısı və şairi Nikolay Semyonoviç Tixonovun yaradıcılığında Şərqlə mövzusunun bədii və publisistik inikasını nisbətən dolğun şəkildə təhlil və tədqiq etmək, onun əsas problematikasını, ideya-məzmun keyfiyyətlərini üzə çıxarmaqdır. Eyni zamanda,

Şərq mövzusunun Nikolay Tixonov yaradıcılığında hansı istiqamətlər və sahələr üzrə işləndiyini müəyyənləşdirib təsnifini vermək və rus yazıçısının yaradıcılığında Şərq mövzusunun kompleks tədqiqi də bizim tədqiqat məqsədimizə daxildir.

Yuxarıda sadaladığımız məqsədlərdən aşağıdakı elmi vəzifələr irəli gəlir:

- Rus ədəbiyyatında Şərq mövzusunun təşəkkül tarixini və əsas problematikasını müəyyənləşdirmək;

- Nikolay Tixonov yaradıcılığında Şərq, o cümlədən Yaxın və Orta Şərq xalqlarının həyatı, tarixi, mübarizəsi, adət-ənənələri ilə bağlı olan əsərlərin meydana çıxmasının ideya-estetik köklərini üzə çıxarmaq;

- Nikolay Tixonov yaradıcılığında Qafqaz, o cümlədən Azərbaycan mövzusunun təşəkkül tarixini izləmək;

- Nikolay Tixonovun yaradıcılığında İslam və ərəb xalqları mövzusunun araşdırmaq;

- Nikolay Tixonovun yaradıcılığında Orta Asiya mövzusunun tədqiq etmək;

- Nikolay Tixonovun yaradıcılığında Əfqanıstan, Pakistan və Hindistan mövzusunun öyrənmək;

- Nikolay Tixonovun Şərq mövzusunda yazdığı bəzi əsərlərdən ayrı-ayrı hissələri tərcüməşünaslıq baxımından təhlil və tədqiqə cəlb etmək;

- Nikolay Tixonovun “Azərbaycan dəftəri” silsilə şeirlərinin və bu ad altında Bakıda ana dilimizdə nəşr olunmuş kitabının ictimai-mədəni əhəmiyyətini və bədii-estetik dəyərini qiymətləndirmək;

- Nikolay Tixonovun klassik Azərbaycan ədəbiyyatı və xüsusən Nizami Gəncəvi yaradıcılığı ilə bağlı ədəbi-publisistik fəaliyyətini və təşkilati-təbliğati xidmətlərini araşdırmaq;

- Nikolay Tixonovun XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatına, müasir şair və yazıçılara diqqət və qayğısının, o cümlədən Səməd Vurğunla şəxsi dostluq münasibətlərini və yaradıcılıq əlaqələrini təhlil etmək;

- Nikolay Tixonovun yaradıcılığında Azərbaycanın dilbər guşələrindən biri olan Lənkəranla bağlı əsərlərinin sənətkarlıq məziyyətlərini açıqlamaq;

- Nikolay Tixonovun yaradıcılığında Azərbaycandan başqa digər Qafqaz -

gürcü, avar, osetin, lak, ləzgi və s. xalqlarının tarixi, mədəniyyəti və müasir həyatına dair ədəbi-bədii təsviri və elmi-publisistik düşüncələrinin tədqiqi təhlilini vermək;

- Mövzu üzrə aparılmış təhlil və araşdırmaların əsasında duran müddəaları, hökmləri ümumiləşdirməklə onları nəticə şəklində yekunlaşdırmaq.

Fikrimizcə, sözügedən tədqiqat mövzusu çox geniş və əhatəli olduğuna görə onu bir dissertasiya çərçivəsi, həcmi daxilində tamamilə ehtiva etmək dissertasiya həcmnin imkanları xaricindədir. Ona görə də “Nikolay Semyonoviç Tixonov və Şərq” mövzusu üzrə mövcud materialların bütövlükdə axıra qədər təhlil və tədqiqinin gələcəkdə öz davamını əhəmiyyətinə görə tapacağı heç də şübhə doğurmur.

Tədqiqat metodları. Tədqiqatda əsasən müqayisəli və tarixi-müqayisəli metoddan istifadə edilmişdir. Görkəmli sənətkarların, ədəbiyyat tarixçilərinin, tanınmış estetiklərin, tənqidçilərin, ədəbiyyatşünasların, rus ədəbiyyatı, habelə Azərbaycan-rus ədəbi əlaqələri, həmçinin Nikolay Tixonov yaradıcılığı üzrə tədqiqatçıların, mütəxəssislərin fikir və mühakimələri dissertasiyanın əsas elmi-nəzəri bazasını təşkil edir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

-N.Tixonovun Şərqlə, o cümlədən Azərbaycanla sıx bağlılığını göstərən ədəbi-bədii yaradıcılıq nümunələri, poetik silsilələr və onların ətrafında meydana çıxmış elmi-tədqiqat əsərləri bu mövzuda geniş araşdırmalar aparmaq üçün zəngin faktiki material verir.

- Nikolay Tixonov rus poeziyasının Şərqə doğru yolunu ilk salanlardan olub. O, rus poeziyasını Şərq motivli şeirləri, tərcümələri ilə zənginləşdirmişdir.

- Nikolay Tixonov Şərqlə dostluq münasibətində olmuş və bunu əsərləri ilə isbat etmişdir. Öz səyahətləri ilə o, böyük rus poeziyasının sərhədlərini Şərqlin üfüqlərinə qədər genişləndirmiş, əsərlərində Şimal-Şərq kontekstində mehriban dostluq, humanizm və demokratizm ideyalarının tərənnümçüsünə çevrilmişdir.

- N.Tixonov Yaxın Şərqdə yaşayan xalqların milli-azdıq hərəkatı ilə bağlı mübarizəsini yüksək dəyərləndirərək, öz əsərlərində bu mübarizənin dolğun, təfərrüatlı lövhələrini yaratmışdır.

- N.Tixonov Yaxın Şərqə aid şeirlərində bədii məzmun üzərində yüksələn, ideyası

müəllifə xas olan poetik təfəkkürün genişliyini, hüdudsuzluğunu açıb göstərir. Bu poetik nümunələrdə müstəmləkəçiliyi, işğalçılığı, imperialist əsarətini rədd etməklə Şərq xalqlarının azadlıq uğrunda mübarizə haqqının carçısı olmağa çalışmışdır.

- N.Tixonov Pakistana həsr etiyi əsərlərində bu xalqın vətənpərvərliyini, sadəliyini, etibarlılığını göstərməklə yanaşı, onların mübarizliyini, sülhsevərliyini, adət və ənənələrini böyük səmimiyyətlə təsvir etmiş, zəhmətkeş xalq obrazını yaratmağa nail ola bilmişdir.

- Gürcüstana həsr etdiyi silsilə şeirlərində N.Tixonov bu ölkənin füsunkar təbiətini, gözəlliyini vəsf etməklə yanaşı, ədəbi nümayəndələrinin də poetik portretini yaratmışdır. Onun Gürcüstanla ilk tanışlığından başlayaraq, Qafqazın bu əsrarəngiz bölgəsinə, mədəniyyətinə, yaradıcı insanlarına isnişdiyinin şahidi oluruq. Bu cür səmimi münasibət həm də xalqlar arasında ədəbi əlaqələrin inkişafında və möhkəmlənməsində təkanverici rola sahibdir.

- Nikolay Tixonovun “Kaxetiya haqqında şeirlər” silsiləsində bu diyarın gözəlliklərinin səmimi təsviri ilə yanaşı gürcü şairi Sandro Şanşiaşvili ilə dostluğunu göstərməklə xalqlar arasında ədəbi əlaqələrin inkişafında və möhkəmlənməsində bu amilin olduqca zəruriliyini bir növ bədii baxımdan əsaslandırmışdır.

- N.Tixonovun Osetiyaya və Dağıstana səfərləri təkcə onun yaradıcılığında bu Qafqaz ölkələrinə həsr etdiyi əsərləri ilə əlamətdar deyil, həm də bu xalqların ədəbi nümayəndələrinin formalaşmasında, bədii ədəbiyyata gəlişində müstəsna təsirləndirici rolu olmuşdur.

- Rus yazıçısının Azərbaycana, onun görkəmli ədəbi xadimlərinə, zəhmətkeşlərinə və ziyalılarına səmimi, doğma münasibəti onun istər nəsr əsərlərində, istərsə də poeziyasında öz real əksini tapmışdır. Bu bir daha göstərir ki, Azərbaycan ədəbiyyatının dostu olan N.Tixonov “Azərbaycanın xalq şairi” fəxri adına layiqdir.

- Mühasirədə olan Leninqrada, ağır bombardmanlar altında Azərbaycan ədəbiyyatı intibahının görkəmli nümayəndəsi, ulu Nizaminin yubileyinin keçirilməsi bir daha göstərir ki, N.Tixonov Azərbaycan ədəbiyyatına və onun mütəfəkkirinə böyük rəğbətlə yanaşmış, haqlı olaraq onun Azərbaycan şairi olduğunu bütün dünyaya qətiyyətlə bəyan etmişdir. Mütəfəkkir şair Nəsiminin 600 illik yubiley tədbirlərinə

qatılması, onun ümumbəşəri poeziyası haqqında yüksək fikirlər söyləməsi bu geniş ürəkli şairin Azərbaycan xalqına olan dərin dostluq sevgisinin bir daha ifadəsidir.

- XX əsr rus poeziyasının ağsaqqalı sayılan N.Tixonovla XX əsr Azərbaycan poeziyasının bayraqdarı Səməd Vurğunun şəxsi dostluq əlaqələri həm də hər iki xalqın ədəbiyyatlarının qarşılıqlı əlaqələrinin inkişafına xidmət etmiş və böyük töhfələr vermişdir.

- Nikolay Tixonov Azərbaycana qəlbən bağlı olmuşdur və onun ədəbiyyatını həmişə yüksək qiymətləndirmişdir.

- Görkəmli rus yazıçısı N.Tixonovun Lənkəranla bağlı yaradıcılığı göstərir ki, təbiətimizin füsunkar gözəlliyi irqindən, millətindən, dinindən asılı olmayaraq hər bir yaradıcı adamı ilhama gətirir və gözəl sənət nümunələri yaratmağa mövzu və əlavə yaradıcılıq stimulu verir. Məhz buna görə də, o, Lənkəranı qürurverici bir şəkildə “Cənub mirvarisi” adlandırmışdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqatın elmi yeniliyi hər şeydən əvvəl ondadır ki, dissertasiya “Nikolay Semyonoviç Tixonov və Şərq” mövzusunda ilk monoqrafik əsərdir. Milli ədəbiyyatşünaslığımızda N.Tixonovun yaradıcılığına dair Səməd Vurğun, Məmməd Arif, Rasim Tağıyev, Seyfulla Əsədullayev və başqaları fikirlər söyləyib, məqalələr yazmışlar, Kamal Həsənov isə “Azərbaycan Nikolay Tixonovun yaradıcılığında” monoqrafiyası ilə bizim tədqiqat işimiz üçün müəyyən problemlər ətrafında istinadedici, əsaslandırıcı əlavə faktor kimi münbit elmi zəmin yaratmışdır. Bununla belə, biz bu mövzuda əhatəli, sanballı, iri həcmli tədqiqat aparmaqla Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında və ədəbi əlaqələr tarixində ilk dəfə “Nikolay Semyanoviç Tixonov və Şərq” adlı dissertasiya yazıb elmi ictimaiyyətin mühakiməsinə təqdim edirik. Dissertasiyanın strukturunu təşkil edən hər bir fəsil də ayrı-ayrılıqda ilk dəfə müstəqil mövzu kimi işlənmişdir. Nikolay Tixonov yaradıcılığında Azərbaycan mövzusu ilk dəfə məhz bu tədqiqatda öz geniş və hərtərəfli şərhini tapmışdır.

Dissertasiyada tədqiqata cəlb edilmiş bir sıra ədəbi və elmi materiallar ilk dəfədir ki, təhlil müstəvisində araşdırılır. Bunları nəzərə alaraq, dissertasiyanın elmi yeniliyini şərtləndirən bir sıra mühüm amilləri qeyd etmək zəruridir:

- Tədqiqat işində rus ədəbiyyatında Şərqlə mövzusunun təşəkkül tarixinin və əsas problematikasının monoqrafik və kompleks təhlili verilmişdir;

- N.Tixonovun yaradıcılığında İslam və ərəb xalqları mövzusu araşdırılmışdır;

-N.Tixonovun yaradıcılığında Orta Asiya mövzusu ayrılıqda əsaslı tədqiq edilmişdir;

- N.Tixonovun yaradıcılığında Əfqanıstan, Pakistan və Hindistan mövzusu, burada yaşayan xalqların azadlıq mübarizəsinin təsviri ətraflı öyrənilmiş və təhlil edilmişdir;

- N.Tixonovun Şərqlə mövzusunda yazdığı bəzi əsərlərin ayrı-ayrı hissələri tərcüməşünaslıq baxımından qiymətləndirilmişdir;

- N.Tixonovun yaradıcılığında Azərbaycandan başqa digər Qafqaz – gürcü, avar, osetin, lak, ləzgi xalqlarının (xarici Qafqaz) tarixi, mədəniyyəti, müasir həyatına dair ədəbi-bədii təsviri və elmi-publisistik düşüncələri araşdırılaraq dəyərləndirilmişdir.

-Dissertasiyada ilk dəfə olaraq N.Tixonov yaradıcılığında Şərqlə, o cümlədən Yaxın və Orta Şərqlə xalqlarının həyatı, tarixi, mübarizəsi, adət-ənənələri ilə bağlı olan əsərlərin meydana çıxmasının ideya-estetik kökləri müəyyənləşdirilmişdir. Qafqaz, o cümlədən, Azərbaycan mövzusunun təşəkkül tarixi izlənilmişdir;

-N.Tixonovun “Azərbaycan dəftəri” silsilə şeirlərinin və ana dilimizdə nəşr olunmuş kitabının ictimai-mədəni əhəmiyyəti, bədii-estetik dəyəri, rus şairi - yazıçısının klassik Azərbaycan ədəbiyyatı, xüsusən Nizami Gəncəvi yaradıcılığı ilə bağlı ədəbi-publisistik fəaliyyəti, təşkilati-təbliğati xidmətləri, onun XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatına, müasir şair və yazıçılara diqqətinin, qayğısının, o cümlədən Səməd Vurğunla şəxsi dostluq münasibətləri, yaradıcılıq əlaqələri təhlil edilmiş və qiymətləndirilmişdir;

-N.Tixonovun yaradıcılığında Azərbaycanın dilbər guşələrindən biri olan Lənkəranla bağlı əsərlərinin ideya-məfkurəvi cəhətinə, lənkəranlı istedadlı, tanınmış şair Şəkər Aslanla yaradıcılıq əlaqələrinə ilk dəfə ətraflı toxunulmuşdur.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti onunla müəyyənləşir ki, burada irəli sürülən müddəalar, arqumentlərə söykənən elmi fikir və hökmlər, qənaət və nəticələr, ümumiyyətlə “Rus ədəbiyyatı və Şərqlə” mövzusunda,

habelə tərcüməşünaslıq sahəsində aparılacaq araşdırmalar üçün bu və ya digər dərəcədə baza rolu oynaya biləcəyi ilə müəyyənləşir. Dissertasiyanın praktik əhəmiyyəti tədqiqat işinin mütəxəssis-filoloq heyəti, rus-Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin gələcək araşdırıcıları, həmçinin tələbə-magistrlər üçün faydalı ola biləcəyi ilə sıx bağlıdır. Dissertasiyanın monoqrafiya şəklində nəşrindən dərs vəsaiti kimi istifadəsi də mümkündür.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiyanın əsas müddəa və nəticələri respublika və xarici ölkələrin müxtəlif elmi nəşrlərində məqalə və tezislər şəklində çap olunmuş, Rusiya Federasiyasının Volqoqrad, Kursk, Armavir, Moskva, Həştərxan şəhərlərində, habelə, Özbəkistanda, Çexiyada, Polşada, Türkiyədə keçirilən Beynəlxalq konfrans və simpoziumlarda edilən məruzələrdə öz əksini tapmışdır. Müəllifin mövzu ilə əlaqədar “XX əsr rus ədəbiyyatında Şərq problemi” (Bakı, “Təhsil” EİM, nəşriyyatı, 2013, 237 s.) və “Литературная карта путешествий поэтов и писателей по Востоку и Кавказу” (Bakı, “Mütərcim” nəşriyyatı, 2014, 84 s.) kitabları nəşr olunmuşdur. Müəllifin mövzu üzrə həm respublika, həm də xarici ölkə elmi nəşrlərində dərc etdirdiyi elmi materiallar dissertasiyanın məzmununu tam əhatə edir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilat. Dissertasiya işi Lənkəran Dövlət Universitetinin “Azərbaycan dili və ədəbiyyat” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya “Giriş”, dörd fəsil, “Nəticə” və “İstifadə edilmiş ədəbiyyat” siyahısından ibarətdir. “Giriş” hissəsi 13 səhifə – 24642 işarədən, 4 paraqraftan ibarət “Rus ədəbiyyatında Şərq mövzusunun əsas problematikası” adlanan I fəslə 40 səhifə – 74849 işarədən, 4 paraqraftan ibarət “Nikolay Tixonovun yaradıcılığında Yaxın və Orta Şərq xalqları” adlanan II fəslə 86 səhifə – 136091 işarədən, 2 paraqraf, beş bənddən ibarət “Nikolay Tixonovun yaradıcılığında Gürcüstan və Şimali Qafqaz” adlanan III fəslə 40 səhifə – 70438 işarədən, 4 paraqraf, iki bənddən ibarət olan “Nikolay Tixonov və Azərbaycan” adlanan IV fəslə 57 səhifə – 107040 işarədən, “Nəticə” hissəsi 6 səhifə – 11119 işarədən ibarətdir. Dissertasiyanın ümumi həcmi “İstifadə edilmiş ədəbiyyat” siyahısı istisna olmaqla 424179 işarədən ibarətdir.

I FƏSİL

RUS ƏDƏBİYYATINDA ŞƏRQ MÖVZUSUNUN TARİXİ VƏ ƏSAS PROBLEMATİKASI

1.1. Rus ictimai-ədəbi fikri və Şərqi mədəniyyəti

Şərqi ecazkar aləmi həmişə, daha doğrusu, beynəlxalq ictimai-siyasi, iqtisadi-ticarət, sosial-mədəni əlaqə və münasibətlərin təşəkkül tapdığı orta əsrlərdən üzü bəri Qərbin, o cümlədən Rusiyanın, getdikcə yüksələn, dərinləşən xəttlə inkişaf etmiş, diqqət mərkəzində olmuşdur. Elə ona görə də istər dövlət siyasətinə qulluq məqsədilə, istərsə də öz maraq və istəyi ilə Şərqi tanımağa, öyrənməyə can atan, onun zəngin təbiətini, coğrafiyasını, füsunkar aləmini, qədim mədəniyyətini tədqiq edib bütün bunlardan həm fiziki-maddi, həm də mənəvi-idraki cəhətdən bəhrələnilib faydalanmaq arzusunda olan şəxslər–tacir, diplomat, səyyah, alimlər, ədiblər özlərindən sonra bir çox ədəbi-elmi məlumat və bilgilər qoymuşlar. Bu bilgilər, məlumatlar Şərqi haqqında obyektiv təsəvvür və anlayışın yaranmasında mühüm rol oynamışdır.

Bu baxımdan bizim araşdırdığımız mövzu ilə əlaqədar deyə bilərik ki, məşhur rus taciri, səyyahı və yazıçısı Afanasi Nikitin (son məlumatlara görə 1474-dən sonra) Şərqi səfər etmiş ilk avropalı tədqiqatçı və qələm sahiblərindən biri hesab edilə bilər [65; 142]. Afanasi Nikitin 1466-cı ildə ticarət məqsədilə iki gəmi ilə yaşadığı Tver şəhərindən yola düşmüş, Volqa çayı ilə üzəsağı üzərək dənizlə Həştərxana gəlmişdir. Burada tatarlar gəmiləri ələ keçirmiş, Afanasi Nikitin isə Şirvanşah Fərrux Yəsarin Moskvadan qayıdan elçisi Həsən bəyin köməyi ilə əsir düşməkdən xilas olmuş və onunla birlikdə Dərbənddən keçərək Şamaxıya gəlmişdir. Sonra o, Dərbəndə qayıtmış, oradan isə Bakıya gəlib çıxmışdır. Afanasi Nikitin bir müddət burada işləmişdir. Sonra o, gəmi ilə üzüb İrana gəlmiş və təqribən bir il bu ölkədə yaşamışdır. Afanasi Nikitin 1469-cu ildə bahar fəslində Hürmüz şəhərinə gəlmiş və 1471-ci ildə Ərəbistan dənizi vasitəsilə Hindistana gəlib çatmışdır. Afanasi Nikitin üç il Hindistanda səyahət etməklə yaşamışdır. O geri qayıdarkən yenə İrandan keçib

Ərəbistan yarımadasına, Hürmüzə gəlmiş, Sultaniyyə və Təbrizdə olmuşdur. On gün Ağqoyunlu hökmdarı Uzun Həsənin Ərzincandakı hərbi düşərgəsində qalmışdır. Afanasi Nikitin buradan Trabzona getmiş, Qara dənizi kəşib keçmiş və 1472-ci ildə Kafu (Feodosiya) şəhərinə çatmışdır. Afanasi Nikitin həmin ilin payızında Vətənə qayıdarkən yolda Tverə çatmadan Smolensk yaxınlığında vəfat etmişdir.

Öz Şərq səyahətini “Üç dəniz arxasına səyahət” kitabında təsvir edən Afanasi Nikitin geniş dünyagörüşünə və dövrü üçün qabaqcıl düşüncəyə malik şəxsiyyət olmuşdur. Onun bir çox dillərə tərcümə edilmiş möhtəşəm kitabı rus ədəbiyyatının mühüm bir abidəsi olaraq zəngin və mötəbər faktik materialları ilə oxucu üçün Hindistan haqqında qiymətli mənbə rolunu oynayır.

Rus xalqının inqilabi azadlıq hərəkatını əks etdirən və buna görə də dünyada ən qabaqcıl ədəbiyyatlardan olan rus realist ədəbiyyatı başqa xalqlara, o cümlədən Azərbaycan xalqına göstərdiyi mədəni təsirdə olduqca böyük rol oynamışdır. Klassik rus realizmi təhkimçilik hüququ və zülmkar mütləqiyyət əleyhinə mübarizəyə qalxmış rus xalqının XIX əsrdə “inqilabi enerji”nin qüdrətli bir təzahürü idi. Bu yüzillikdə klassik rus ədəbiyyatı mayəsində, cövhərində tənqidi realizmlə yoğrularaq, bir çox milli ədəbiyyatların inkişafına inqilabi təsir göstərirdi.

Araşdırdığımız mövzu ilə əlaqədar akad. Məmməd Cəfər Cəfərovun üçcildlik “XIX əsr rus ədəbiyyatı” tədqiqatının “Giriş” hissəsindəki (I hissə) fikir və mülahizələri diqqətəlayiqdir. O, XIX əsr rus ədəbiyyatının yaranmasının dünyada mədəni-ədəbi əlaqələrin daha çox genişləndiyi bir dövrə təsadüf etdiyini vurğulayır, haqlı olaraq qeyd edir ki, XIX əsrdə Rusiya Avropa xalqlarının mənəvi mədəniyyəti və ədəbiyyatı ilə yaxından maraqlanmışdır. Bütün bunları qeyd edən müəllif daha sonra yazırdı: “*Rus ziyalılarının çoxu antik mədəniyyət və ədəbiyyatla, intibah dövrü ədəbiyyatı, XVIII əsr fransız maarifçilərinin əsərləri, ideyaları, İngiltərə siyasi-iqtisadi, fransız utopik sosializmi, alman idealist fəlsəfəsi ilə, qismən Şərq mədəniyyəti və ədəbiyyatı ilə ciddi maraqlanır, görkəmli yazıçı və mütəfəkkirlərin əsərlərini rus dilinə tərcümə edir, yayırdılar*”[75, s. 9].

Rus yazıçıları, şairləri, tənqidçiləri, şərqşünas və nəzəriyyəçilərinin də əsərləri öz növbəsində Qərbi və Şərqi ölkələrində oxunur, yayılırdı. XIX əsrə qədər, demək

olar ki, Qərbi Avropada heç kəs rus ədəbiyyatının varlığı haqqında heç nə bilmirdi. Yeni əsrdə isə, xüsusən əsrin ikinci yarısında, bu ədəbiyyat dünya şöhrəti qazandı.

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında ədəbi əlaqələrin genişlənməsi, inkişafı, qarşılıqlı təsirləri və zənginləşməsi istiqamətində çoxlu işlər görülmüş, elmi məqalələr, monoqrafiyalar, dərsliklər yazılmış, müxtəlif ensiklopediyalarda ədəbi əlaqələr vurğulanmışdır. Ədəbi əlaqələr mövzusu ilə əlaqədar Abbas Abdullanın [3], Vaqif Arzumannovun [8; 9], Xalq yazıçısı Elçinin [22; 23], T.Hüseynoğlunun [33], C. Qasımovun [59], Q.Qasımzadənin [60], M.Hüseynin [66; 67], Y.Seyidovun [90; 91; 92; 93] və bir çox başqalarının sanballı əsərlərini göstərmək olar.

XIX əsrin ikinci yarısında Qafqaz və Orta Asiya xalqları ədəbiyyatlarının öz inkişafını müasir ruhda davam etdirməsinə eyni dövrün mütərəqqi rus ədəbiyyatının göstərdiyi köməyi xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Bu dövrdə həmin xalqların Qərbi Avropa ilə mədəni, ədəbi əlaqələri çox zəif olduğundan, onların ziyalıları Qərbi Avropa mədəniyyəti və ədəbiyyatı ilə də, əsasən, rus ədəbiyyatı, rus mətbuatı vasitəsilə tanış ola bilirdilər. XIX əsrdən başlayaraq daha çox və səviyyəli inkişaf edən rus ədəbiyyatı ədəbi əlaqələrin möhkəmlənməsində aparıcı qüvvəyə çevrilməyə başlayırdı. Bu dövrdən başlayaraq dünya ədəbiyyatına yeni ruh gətirən rus ədəbiyyatı digər xalqların ədəbiyyatlarının öyrənilməsində mühüm bir vasitəyə çevrilmişdi. Ədəbi əlaqələrin inkişafında həm də rus ədəbi tənqidin əvəzsiz rolunu vurğulayan akademik Məmməd Cəfər haqlı olaraq qeyd edirdi: *“Bu, ədəbiyyatlara əsrin yeni ruhu, yeni nəfəsi, başlıca olaraq rus ədəbiyyatı, rus tənqidi, rus dili vasitəsilə nüfuz edə bilirdi. Bu xalqların, o cümlədən də Azərbaycan xalqının görkəmli şair və yazıçıları A.A.Bakıxanov, İ.Qutqaşınlı, M. Ş. Vazeh, Q.B.Zakir, M. F. Axundov, S. Ə. Şirvani, H. B. Zərdabi, N.B. Vəzirov, M.A.Şahtaxtinski, F.B.Köçərli, M.Ə.Rəsulzadə, Ə.B.Hüseynzadə, Ə.B.Ağaoğlu, N. Nərimanov və b. bilavasitə A.Qriboyedov, A. Puşkin, A. Bestujev-Marlinski, N. Qoqol, M.Lermontov, V. .Belinski, A.Odoyevski, N. Dobrolyubov, L.Tolstoy, A.Pisemski, A.Çexov, F.Soloqub, F.Dostoyevski, N.Çernişevski, M. Qorki və bu kimi böyük rus ədiblərinin müasirləri olaraq əsasən rus dilinin, bəzən də Qərb dillərinin vasitəsilə həm rus, həm də Avropa və Amerika ədəbiyyatının və ictimai-fəlsəfi fikrinin ayrı-ayrı nümunələri və nailiyyətlərini*

öyrənirdilər” [75, s.10].

Akademik yuxarıda adları qeyd olunan bu yazıçıların həm ictimai-fəlsəfi fikirə, həm də klassik ədəbi irsə münasibət cəhətindən doğma milli ədəbi irslə bağlılığını göstərir, daha çox rus ədəbiyyatı və rus dili vasitəsilə Qərbi Avropa ədəbiyyatı ilə daha çox bağlı olduqlarını da ön plana çəkir.

Göründüyü kimi, rus ədiblərinin XIX əsrdəki uğurları sonrakı dövrlərdə də müxtəlif xalqların ədəbiyyatlarının qarşılıqlı təsir nəticəsində inkişaf edir, həm ədəbi əlaqələrin, həm də yaradıcı insanların dostluq əlaqələrinin inkişafına təkan verirdi. Akademik Məmməd Cəfər fikirlərinə davam edərkən çox doğru olaraq belə bir məqama diqqəti cəlb edirdi ki, *“XIX əsrdə rus klassikləri XX əsrin C. Məmmədquluzadə, Ə. Haqverdiyev, N. Nərimanov, A. Səhhət, ... F.Köçərli kimi Azərbaycan yazıçıları üçün də böyük nüfuzlu simalar idilər. C. Məmmədquluzadə üçün N.Qoqol və A. Saltıkov-Şedrin, Y. V. Çəmənəminli və Ə.Haqverdiyev üçün A.Çexov, N.B.Vəzirov üçün N.Ostrovski, S.S.Axundov üçün L.Tolstoy, A.Səhhət və A.Şaiq üçün A.Puşkin, ... F.Köçərli üçün V.Belinski canlı müasirlər idi. 1900-1920-ci illərdə yenə XIX əsr rus klassiklərinin nüfuzlu simalar sayılmaları təsadüfi deyildi. Rusiyanın özündə yeni əsrin əvvəllərində A.Çexov və M. Qorki yaradıcılığında XIX əsr rus realizminin ən yaxşı ənənələri davam və inkişaf etdiyi kimi, Azərbaycan ədəbiyyatı üçün də, M.F.Axundov realizmi ilə bərabər, N.Qoqol və A.Saltıkov-Şedrin, İ.Krilyov, M.Lermontov və A.Nekrasov realizmi ənənələri də, gözəl mütərəqqi və konkret şəraitin tələblərinə cavab verə biləcək ədəbi ənənələr idi”* [75, s.11].

Müəllif girişdəki fikir və mülahizələrini yekunlaşdırarkən o dövrün ruhuna uyğun olaraq sovet ədəbiyyatşünaslığı mövqeyindən göstərirdi ki, *“XIX əsr rus mütərəqqi ədəbiyyatı əsrimizin ən mütərəqqi yaradıcılıq metodu sayılan sosialist realizmi ədəbiyyatının ən yaxın və vasitəsiz sələfidir”* [75, s.12]. Akademikin ətraflı təhlil etdiyi dövrə nəzər yetirdikdə istər rus ədəbiyyatında, istərsə də Azərbaycan ədəbiyyatında növ və janr müxtəlifliyinin inkişafı ilə yanaşı müxtəlif ədəbi cərəyanların da inkişafına zəmin yaranmışdı.

Tanınmış filoloqlar Əmirxan Xəlilov və Alməmməd Alməmmədov *“XX əsr rus ədəbiyyatı”* kitabında çox düzgün olaraq yazırlar: *“Hər xalq o vaxt qüdrətli və*

əyilməz olur ki, başqa xalqlarla sıx ədəbi-mədəni ünsiyyət saxlayır. Yalnız bu yolla xalqlar tərəqqi edər, dünya mədəniyyətinə yiyələnər, biri digərinə dayaq olar. Ədəbiyyatlar da belədir” [34, s.3]. Elə ona görə də, fikrimizcə, böyük bir tədqiqat mövzusu olaraq “Nikolay Semyonoviç Tixonov və Şərq” ilk növbədə “Rus ədəbiyyatı və Şərq”, “Rus ədəbiyyatı və Azərbaycan ədəbiyyatı” kontekstində araşdırılıb təhlil edilməlidir, çünki dünya ədəbi prosesinin mürəkkəb məzmunu, müxtəlif xalqların ədəbiyyatlarında qarşılıqlı əlaqə və münasibətlərdəki təsirlənməni, zənginləşməni konkret problemlər üzrə müasir tələblər fonunda elmi obyektivliklə öyrənmək zərurətini irəli sürür.

“XX əsr rus ədəbiyyatı tarixi”nin müəllifləri göstərirlər ki, *“Hər millət başqalarından öyrənə bilər və öyrənməlidir” tezisi həmişə olduğu kimi, bu gün də öz aktuallığını saxlamaqdadır*” [34, s.3]. Doğru fikirdir. Milli ədəbiyyatların qarşılıqlı şəkildə bir-birinə təsiri danılmazdır. Müəlliflər də haqlı olaraq dərslərdə qarşılıqlı ədəbi təsir qanunauyğunluqlarını şərh edərkən yuxarıda göstərilən estetik tələb əsas götürülməlidir. Əsrlər boyu, xüsusən də keçmiş sovetlər dönməsində rus ədəbiyyatının (əsasən XIX və XX əsrlər) digər milli ədəbiyyatlara, həmçinin Azərbaycan ədəbiyyatına təsirindən danışılır, lakin milli ədəbiyyatların isə rus ədəbiyyatına təsirdən heç danışılmamışdır.

Doğrudur, bədii ədəbiyyatın təsiri qarşılıqlıdır və müəlliflər haqlı olaraq onun birtərəfli mövqedən çıxış etməsinə irad bildirmişlər. Digər milli ədəbiyyatların rus ədəbiyyatına, onun mədəniyyətinə hər hansı təsirdən danışmamaq haqsızlıq olardı. Müəlliflərlə tam razılaşmaq lazımdır ki, Azərbaycan ədəbiyyatını da daxil etməklə, klassik Şərq ədəbiyyatı və digər xalqların ədəbiyyatı rus ədəbiyyatına öz hətərəfli təsirini göstərmişdir. Məhz ona görə də belə bir birtərəfli təsir yox, qarşılıqlı şəkildə qəbul edilməlidir.

Dərslərin müəlliflərinin bu fikirləri bir daha bizə belə deməyə əsas verir ki, keçmiş sovet ideologiyasına görə təkəcə rus ədəbiyyatının digər müttəfiq respublika ədəbiyyatlarına müsbət təsiri ilə razılaşmaq düzgün olmazdı. Araşdırdığımız mövzu ilə əlaqədar müraciət etdiyimiz müxtəlif tədqiqat materialları göstərir ki, ədəbi əlaqələrin genişlənməsi həm də rus ədəbiyyatının mövzu və janr baxımından

zənginləşməsinə gətirib çıxarmışdır. “Nikolay Semyonoviç Tixonov və Şərq” mövzusunda yazdığımız dissertasiya işimizdə də bunun bariz nümunələrini görə bilərik. İstər XIX əsr, istərsə də XX əsr ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin yaradıcılıq əlaqələri fikrimizi təsdiqləyir.

Ötən yüzilliyin əvvəllərindən başlayaraq Maksim Qorki, Aleksandr Blok, Aleksandr Kuprin, İvan Bunin, Valeri Bryusov, Fyodor Soloqub, Vladimir Mayakovski, Sergey Yesenin, Boris Pasternak və bu kimi digər rus klassiklərinin, sonrakı onilliklərdə, xüsusən 30-70-cı illərdə isə Nikolay Tixonov, Pavel Antokolski, Mixail Svetlov, Aleksandr Fadeyev, Aleksandr Sofronov, Konstantin Simonov, Sergey Vasilyev, İlya Selvinski, Yevgeni Yevtuşenko və bu kimi rus-sovet ədiblərinin bədii yaradıcılığında inkişaf və tərəqqidə milli ənənələrlə yanaşı, heç şübhəsiz ki, Şərq, o cümlədən Azərbaycan ədəbiyyatının onlara müəyyən dərəcədə göstərdiyi təsirdə əhəmiyyətli rolu olmuşdur. Rus-sovet ədəbiyyatına mənsub yazıçı və şairlərin yaradıcılığı mövzu, məzmun, ideya, forma-janr və dil-üslub baxımından xeyli rəngarəngləşmiş, dərinləşmiş və genişlənməmişdir. Şərq mədəniyyəti həmin sənətkarlar qarşısında yeni ədəbi üfüqlər açmış, onların yaradıcılığının humanist, bəşəri, əzəli və əbədi mövzularla daha da zənginləşməsinə təkan vermişdir. Bu xüsusda artıq Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra işıq üzü görən “XX əsr rus ədəbiyyatı tarixi” dərsliyinin müəlliflərinin fikirlərini qeyd etmək yerinə düşərdi: *“Qorkilər, Bryusovlar, Mayakovskilər Azərbaycana sadəcə olaraq gəlib getməmişlər. Bu romantik əfsanəvi diyar onların tək-cə şəxsi taleyində deyil, habelə ədəbi fəaliyyətlərində dərin izlər qoymuşdur”* [34, s.4].

Bu da bir həqiqətdir ki, Azərbaycan eyni zamanda rus yazıçılarının ümumiyyətlə Şərqi, o cümlədən Qafqazı yaxından tanımaları üçün çox əlverişli və münasib bir məkan olmuşdur. Şərq, o cümlədən Azərbaycan ədəbi-poetik irsi özünün bütün gözəllikləri, qeyri-adi xüsusiyyətləri ilə, möhtəşəm ekzotik təbiəti, humanist mövzuları ilə onlar üçün tükənməz həyat və sənət mənbəyinə çevrilmişdir. Azərbaycanla təmasda olmaq bəzi rus yazıçılarının yaradıcılığına ədəbi-poetik dil cəhətdən də yeni çalarlar, əlvan boyalar aşılamışdır. Onların poeziyasında, hekayə, povest, roman və publisist oçerklərində bir çox Azərbaycan-türk sözlərinin işlənməsi

də təsadüfi deyildir. Məsələn: minarə, tar, saz, kişi, oğlan, qız, çinar, çörək, pəri, şal, müsəlman, karvan, xına, çadra, tümən, plov, xəbərdar və s. Bu xüsusda rus ədəbiyyatında proletar yazıçı kimi şöhrət tapan Maksim Qorkinin əsərlərində ədəbiyyat haqqında fikirləri daha böyük maraq kəsb edir [61; 146].

Yəqin elə bu cür faktlardan bəhrələnən dərslük müəllifləri haqlı olaraq, belə bir qənaətə gəlirlər ki, rus ədəbiyyatı Şərq, o cümlədən, Azərbaycan ədəbiyyatının poetik janrları, formaları və mövzularından bəhrələnərək qarşılıqlı şəkildə zənginləşir. Belə zənginləşmə yalnız milli ədəbiyyatların, mədəniyyətlərin müsbət inkişafına gətirib çıxara bilər

Ədəbi əlaqələrin genişlənməsi nəticəsində leksikonun zənginləşməsi ədəbiyyatşünaslıq elminin də, ədəbi prosesin də inkişafına müsbət təsiri olur. Ədəbiyyatşünaslıq elminin öyrənilməsində böyük zəhməti olan Ə.Mirəhmədovun “Ədəbiyyatşünaslıq (ensiklopedik lüğət)” kitabında Abdulla Şaiqlə və M.Ə.Sabirlə bağlı [76; 77; 198], Mir Cəlal və Pənah Xəlilovun ədəbiyyatşünaslığın əsasları [25] və XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı ilə bağlı [79], A.Nəbiyevin “Azərbaycan xalq ədəbiyyatı” [80], B.Nəbiyevin “Süngüyə çevrilmiş qələm” [81], “Tənqid və ədəbi proses” [82], “Kamalin təntənəsi” [83], “Xəzan vurmaı” [84], “Азербайджанская советская литература периода Великой Отечественной войны” [199], Nərgiz Paşayevanın “Yeniləşən ədəbiyyatın yeni insanı” [87], Nizaməddin Şəmsizadənin “Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı” [96], Feyzulla Qasımzadənin “Абаскули-ага Бакиханов” [159], “Очерки по истории азербайджанской литературы XIX века” [160], Q. Abramoviçin “Введение в литературоведение” [114], A. Perventsevin “Наш друг и брат” [201], A. Lukyanovun “Творчество Самеда Вургунa во Всесоюзной критике” [191], A. Lunaçarskinin “Статьи о советской литературе” [192] və başqalarının dərslük, dərslük vəsaitləri, monoqrafiya və elmi məqalələrində bu və ya digər şəkildə ədəbi əlaqələrin vacibliyinə toxunulmuş, milli ədəbiyyatların inkişafında bu əlaqələrin xüsusi rol oynadıqları vurğulanmışdır.

1.2. Rus ədəbiyyatında İslam, İran və Qafqaz mövzusu

Qafqazın Rusiyaya ilhaq edilməsindən sonra Azərbaycan və rus xalqları arasında qarşılıqlı mədəni əlaqələrin möhkəmlənməsində Zaqafqaziyada, indi daha dəqiq ifadə edildiyi kimi Cənubi Qafqazda xidməti vəzifələrini yerinə yetirərək məmur həyatı yaşayan qabaqcıl rus ziyalıları, hərbi zabitlər, xüsusilə, 14 dekabr 1825-ci ildə Sankt-Peterburqun Senat meydanında çara, mütləqiyyətə qarşı üsyan etmiş rus zadəganlarından ibarət inqilabçılar–buraya sürgün olunan dekabristlər mühüm rol oynamışlar. Zaqafqaziya və, o cümlədən, Azərbaycan hələ lap Rusiyaya birləşdirilmənin ilk dövründən siyasi məhbusların sürgün yeri olmuşdur. Zaqafqaziyada dekabrist hərəkatının bir çox iştirakçıları yaşayırdı.

1828-ci il iyul ayının 13-də Petropavlovsk qalasında dekabrist hərəkatının beş nəfər başçısı edam edildikdən, digər dekabristlər isə Sibirə katorqa işlərinə məhkum edildikdən sonra, onların müəyyən bir hissəsi Qafqaza sürgünlə cəzalandırılmışdı. Dekabrist zabitlərin çağırışı ilə Senat meydanında üsyan edən leyb-qvardiya Qrenadyor polku və Ukraynada yenə dekabristlərin təhrikilə hökumət əleyhinə qiyama qalxan Çerniqov polku – təqribən 2000 əsgər isə bir cəza olaraq tamamilə Qafqaza–dağlılarla müharibəyə, yaxud, dəftərxanada məmur qulluğuna göndərilmişdi.

Bu illərdə Qafqaz ordu hissələrində dekabrist hərəkatının görkəmli nümayəndələri qulluq edirdilər. Bu nümayəndələr rütbələrindən məhrum olunub sınavi əsgərliyə keçirilmişlərdir ki, onları Sibir sürgünündən Qafqazdakı hərbi əməliyyat cəbhəsinə göndərmişdilər. 20-30-cu illərdə Zaqafqaziyada dekabrist yazıçılardan V.K.Küxelbeker (1797-1846), A.İ.Odoyevski (1802-1839), A.A.Bestujev-Marlinski (1797-1837) və başqaları yaşayırdılar.

A.S.Puşkin (1799-1837) və A.S.Qriboyedovun yaxın dostu olan V.K.Küxelbeker 1821-ci ildən başlayaraq Tiflisdə Qafqazın baş hakimi Yermolovun dəftərxanasında xarici işlər üzrə qulluq edirdi. Onun Zaqafqaziyadakı qulluq illəri Abbasqulu Ağa Bakıxanovun eyni dəftərxanada qulluq etdiyi illərə təsadüf edir.

A.İ.Odoyevski dekabrist hərəkatına görə 12 il sürgünə məhkum edilmiş, 1837-ci

ildə Qafqaza köçürülmüş və 1839-cu il avqustun ortalarında Qara dəniz sahillərində ölmüşdür. A.Odoyevski Tiflisdə yaşayarkən burada həmin illər dövlət qulluğunda olan Azərbaycan ziyalıları ilə yaxın əlaqəyə girmişdi.

P.S.Sankovski 1823-cü ildə Tiflisə gələrək məsul vəzifələrdə çalışırdı. Dekabristlərə dərin rəğbət bəsləyən P.S.Sankovski “Тифлисские ведомости”nin redaktoru olduğu zaman Tiflisdə yaşayan dekabristlərdən bir çoxunu öz qəzetinə cəlb etmişdi.

Həmin illərdə Tiflisdə, fasilələrlə də olsa, məşhur “Ağıldan bəla” əsərinin müəllifi Aleksandr Sergeyeviç Qriboyedov yaşayırdı. A.S.Qriboyedov rəsmən dekabristlər cəmiyyətinin üzvü deyildi, lakin qəlbən Rusiyadakı ilk inqilabçılara bağlı olub, onlarla sıx əlaqə saxlayırdı. O, Azərbaycan xalqının həyatı, mədəniyyəti, tarixi və folkloru ilə çox maraqlanırdı. V.K. Kuxelbekerə yazdığı məktubunda o, “Bərdə və Şamxor xərəbələrində”, ərəb işğalçılarının “Şamaxıda xaraba qoyub getdikləri abidələr arasında” dolaşdığını və bunlarla maraqlandığını qeyd etmişdi. “Qafqaz və Gürcüstan xatirələri” müəllifi Tornaunun qeydlərindən məlum olur ki, A.S.Qriboyedov bəzən Mirzəcan Mədətovun Tiflisdə təşkil etdiyi müsamirələrdə iştirak edər və orada Azərbaycan xanəndə və aşıqları tərəfindən oxunan mahnılara qulaq asmaqdan böyük həzz almış.

A.S.Qriboyedovun “Yol xatirələrində” qeyd etdiyinə görə, A.A.Bakıxanov onu Nizami Gəncəvinin türbəsi və s. mədəniyyət abidələri ilə tanış etmişdi. Uzun müddət bir yerdə əməkdaşlıq edən A.S.Qriboyedovla A.A.Bakıxanov arasında sədaqətli dostluq yaranmışdı.

Qarşılıqlı mədəni əlaqələrin inkişafında “rus poeziyasının günəşi” adlandırılan görkəmli şair A.S.Puşkinin xidməti daha böyükdür.

Qafqazda yaşayan bütün dekabristlər kimi, A.S.Puşkin də ucqar əyalətlərdə yaşayan xalqların müqəddəratı ilə dərinlən maraqlanırdı, onları ürəkdən sevirdi və təhkimçi quruluşun əsarətindən azad olmalarını arzu edirdi. A.S. Puşkin Rusiya-Türkiyə müharibələri (1829) zamanı Ərzuruma səyahət edərkən bir neçə həftə Tiflisdə və döyüşən ordu hissələrində qalmış, burada azərbaycanlılarla, o cümlədən Cənubi Azərbaycan şairlərindən Fazil xan Şeyda ilə görüşüb tanış olmuşdu.

1829-cu ildə A.S. Puşkin Ərzuruma gəldiyi zaman general N.Rayevskinin çadırına düşür. N.Rayevskinin komandanlıq etdiyi briqadanın tərkibinə Azərbaycan əyalətlərindən toplanmış Qarabağ alayı da daxil idi. A.S.Puşkin “Ərzuruma səyahət” əsərində Qarabağ alayının düşmənlə qəhrəmancasına vuruşduğunu, döyüş cəbhəsindən “səkkiz türk bayrağı ilə qayıtdığını” yazır [75, 25-26].

A.S.Puşkin şairin doğma ədəbiyyat kimi, Azərbaycan ədəbiyyatı üçün də “*böyük, nümunəvi poeziya ustadı, sənət müəllimi*” (V.Belinski) idi.

Zaqafqaziyada yaşayan dekabrist yazıçılardan biri də A.A.Bestujev-Marlinski idi. 1825-ci il dekabrist üsyanının ən fəal iştirakçılarından biri olan A.A.Bestujev-Marlinski 1829-cu ilin avqust ayından başlayaraq ölümünə qədər Qafqazın müxtəlif yerlərində – Dərbənddə, Tiflisdə, Kutaisidə, Axaltsix və başqa yerlərdə sürgün həyatı keçirir, müharibələrdə iştirak edir və nəhayət, 1837-ci ildə Adler burnundakı döyüşdə faciəli bir surətdə həlak olur.

A.A. Bestujev-Marlinski Qafqaz ordu hissələrində ikən A.A.Bakıxanovla tanış olur və Qafqaz həyatına aid yazdığı oçerklərində bir neçə yerdə onu dərin məlumatlı alim kimi tərifləyir. 1837-ci ildə o, Tiflisdə polkovnik Pototskinin mənzilində M.F.Axundzadə ilə tanış olur. A.Berjenin yazdığına görə, A.Bestujev-Marlinski Azərbaycan dilini daha mükəmməl öyrənmək məqsədilə bir müddət M.F.Axundzadədən dərslər almışdır.

Zaqafqaziyaya bu illərdə çoxlu rus səyyahı, alim, jurnalist və yazıçısı da gəlirdi. Bunların içərisində yerli xalqları sevən, “məhkum” xalqların azadlığı uğrunda mübarizə aparan böyük rus xalqının xeyirxah, nəcib oğulları da var idi.

Zaqafqaziyada, o cümlədən, Azərbaycanda yaşayan qabaqcıl rus ziyalıları, rus mədəniyyətinin ucqarlarda əsas yayıcıları idilər. Azərbaycan ziyalıları bunların simasında mütərəqqi Rusiya ilə tanış olurdular. Rus mədəniyyəti ilə tanışlıq Azərbaycan mədəniyyətinin yeni istiqamətində inkişafına kömək edirdi.

Bunlarla yanaşı rus ədəbiyyatında ayrı-ayrı şəxsiyyətlərin Şərqlə, xüsusən İslam, İran və Qafqazla qarşılıqlı əlaqələrini, münasibətlərini daha ətraflı, nisbətən dərinlərdən nəzərdən keçirməyi məqsəduyğun sayırıq.

XIX əsr rus ədəbiyyatında Şərqlə, Qafqazla, o cümlədən Azərbaycanla

bilavasitə bağlı olmuş ədiblərdən biri, bəlkə də birincisi - şair və dramaturq, məşhur “Ağıldan bəla” komediyasının müəllifi A.S.Qriboyedovdur (1795-1829). Dərslük müəllifi A.S. Qriboyedovun ədəbi istedadını, bir neçə ixtisas üzrə ali təhsilini, bir çox dildə sərbəst danışdığını oxucuya çatdırır, 1818-ci ildə isə İrandakı rus diplomatik nümayəndəliyinin katibi vəzifəsinə təyin olunduğunu qeyd edərək onun çarın Qafqazdakı canişini, general A.P.Yermolovun tapşırığı ilə Tiflis nüçəba məktəbinin yenidən təsisini ilə məşğul olduğunu vurğulayaraq yazır: “...*Dağlılara qarşı yeni yürüşə hazırlaşan A.P.Yermolov onu özü ilə bərabər Çeçenistana aparır. 1820-ci ildə A.S.Qriboyedov yenə İrana gedir. 1822-ci ilə qədər burada qalır. Təbrizdə və Tehranda olduğu aylarda fars və ərəb dillərini öyrənir. 1822-ci ildə A.S.Qriboyedov İrandan geri çağırılır, Tiflisdə general A.P.Yermolovun yanında xarici işlər üzrə katib təyin edilir*” [75, 47].

Tarixdən məlumdur ki, 1826-cı ildə Rus-İran müharibələri başlandı. Şahzadə Abbas Mirzənin komandanlığı altında İran ordusu yürüş edib Qafqazın Şərqi hissəsinin bir çox yerlərini – Qarabağ, Gəncə, Şamaxı və s. – tutub Bakıya yaxınlaşdı. Bir çox yerli xanlıqlar da ruslara qarşı vuruşub, Abbas Mirzəyə kömək edirdilər. A.P.Yermolovu əvəz edən general Paskeviçin komandası altında rus orduları İran orduları ilə əsasən Azərbaycan torpağında üz-üzə gəldi. Belə bir şəraitdə A.S.Qriboyedov yenidən Qafqaza göndərildi, İrəvan və Naxçıvana qarşı yürüşlərdə iştirak etdi. Paskeviç A.S.Qriboyedova məğlub olan İranla diplomatik danışıqlar aparmağı tapşırırmışdı. Bu illərdə, ədibin vaxt tapıb yazdığı “Təbrizdən Tehrana səyahət”, “İrəvan yürüşü”, “Yol xatirələri” qeydlərində, məktublarında, xüsusən Abbas Mirzə ilə apardığı danışıqlar haqqında Paskeviçə yazdığı məlumatda A.S.Qriboyedovun bir diplomat kimi fəaliyyəti çox geniş əks olunmuşdur. A.S.Qriboyedovun Azərbaycan yazıçısı və mütəfəkkiri A.A.Bakıxanovla yaxın dostluğu da, əsasən, müharibə illərinə təsadüf etmişdir. Yol xatirələrində A.S.Qriboyedov bir neçə yerdə “Abbas Qulunu” – *Bakıxanovu, onun mənalı söhbətlərini xatırlamışdır*” [75, 49].

1828-ci il fevralın 19-da Təbrizin yaxınlığındakı Türkmənçay kəndində A.S.Qriboyedovun iştirakı ilə məşhur “Türkmənçay sülh müqaviləsi” imzalandı.

Bütün Şimali Azərbaycan çarizmin ixtiyarına keçdi. Rusiya üçün çox əlverişli olan bu müqavilə “bacarıqlı bir diplomat” kimi A.S. Qriboyedovun paytaxtda qiymətini xeyli artırdı. A.S.Qriboyedov Rusiyanın İrandakı səfiri vəzifəsinə təyin edildi. Rus şairi bir diplomat kimi imperiya çarının çox ciddi, hətta ağır tələbləri üzrə danışıqlarda mühüm sima idi. Yəqin elə ona görə idi ki, İran şahının saray tərəfdarlarının qəzəbinə düşər olmuşdu. *“1829-cu ilin yanvar ayının 30-da Tehran camaatı rus səfərətxanasına basqın edib, səfirliyin işçilərini və Qriboyedovu öldürdülər. Şairin cənazəsi Tiflisə gətirilib Şeyx Sənan dağının ətəyində dəfn edildi”* [75, 50-51].

Şərqlə, Qafqazla, İranla bağlı olmuş rus ədiblərindən biri də A.S.Puşkindir. (1799-1837) Xüsusən, Qafqazın təbiəti, cəsur adamları, Qafqaz xalqlarının adət-ənənələri A.S.Puşkinin bir sıra əsəri üçün maraqlı mövzu olmuşdu.

Ədəbi-tarixi mənbələrdən məlum olduğu kimi, 1820-ci il mayın əvvəllərində A.S.Puşkin çarı tənqid edən siyasi-lirik ruhlu şeirlərinə görə Yekaterinoslava sürgün edilir. Şair Peterburqu tərk edib general İnzovun sərəncamına – sürgün yerinə gələndən az sonra xəstələnir, şiddətli qızdırmaya tutulur. Bu zaman 1812-ci il müharibəsi iştirakçılarından general N.N.Rayevski öz ailəsi ilə bərabər Qafqaza, mədən sularına istirahətə gedərkən Yekaterinoslavdan gəlib keçir. Onun uşaqlıqdan A.S.Puşkin ilə tanış olan kiçik oğlu Nikolay Rayevski şairin burada olduğunu eşidib, onu axtarıb tapır. Nikolayın bacıları Mariya və Sofiya, haqqında çox eşitdikləri və əsərlərini oxuduqları Puşkini hörmətlə qarşılayırlar. N.Rayevskinin ev həkimi A.Puşkini müalicə edir. Sonra general İnzovun icazəsi ilə A.Puşkin general N.Rayevskinin ailəsi ilə bərabər Qafqaza müalicəyə gedir. A.S.Puşkin dörd ay Rayevskilər ilə birlikdə Qafqazın müxtəlif yerlərini dolaşır.A.S. Puşkin bu dörd ayın axırını üç həftəsini Krimda keçirir. Bağçasaray şəhərini gəzir, məşhur “Bağçasaray fantanı” poemasının ideyası da burada doğur. Sonralar 1820-1823-cü illərdə Rusiyada olarkən “Qafqaz əsiri” poemasının mühüm bir hissəsini yazır. Poemada Qafqaz təbiətinin təsviri, şairin Qafqaza məhəbbəti aydın görünür. A.S.Puşkin 1829-cu ilin mayında Zaqafqaziyyəyə yenidən gəldi. Oradan Ərzuruma qədər səyahət etdi. Qayıtdıqdan sonra şair “Ərzuruma səyahət” əsərini yazdı. A.S.Puşkin lirikasında

Şərq, Qafqaz, Cənub mövzuları mühüm yer tutur. Şair bu mövzularda “Qurana nəzirə” poetik silsiləsini, məşhur “Qafqaz” şeirini, “Kalmıq qızı”, “Dəlibaş” və “Oxuma gözəl, qarşımda mənim” misraları ilə başlayan şeirlərini yazmışdır.

A.S.Puşkinin yaradıcılığında Şərq mövzusunda danışarkən onun orijinalda “Подражание к Корану”, yəni – “Qurana nəzirə” adlanan və yeddi şeirdən ibarət poetik silsiləsini xüsusi olaraq xatırlatmaq zəruridir.

Böyük rus tənqidçisi V.Q.Belinski A.S.Puşkinin yaradıcılığında Qafqaz mövzusunda bəhs edərək yazırdı: *“Puşkinin sayəsində Qafqaz o zamandan bəri ruslar üçün yalnız geniş, zəngin azadlıq ölkəsi olmaq etibarilə deyil, həmçinin tükənməz poeziya, qaynar həyat və cəsarətli, xəyali ölkə kimi müqəddəs olmuşdur”* [137, s.106].

Səməd Vurğun “Böyük sənətkar A.S.Puşkinin ölümünün 100 illiyi qarşısında” başlıqlı müsahibəsində deyirdi: *“Tarixi faktlar göstərir ki, A.S.Puşkinin yaradıcılığı XIX əsrin sonlarında türk şeirinə təsir etmiş və bu təsir bu günə qədər də ədəbiyyatımızda davam etmişdir. Məsələn, türk şeirinin avropalaşdırılması müəssislərindən şair Abbas Səhhət böyük şair A.S.Puşkinin qüvvətli təsiri altında bulunmuşdur. A.S.Puşkinin “Qafqaz” və başqa şeirlərini Səhhətin türk dilinə tərcümə etməsi heç də təsadüfi deyildir”* [94, s.55]. S.Vurğun daha sonra A.Puşkinin yaradıcılığına Abbas Səhhətdən bir neçə onilliklər əvvəl də Rəşidbəy Əfəndiyevin müraciət etdiyini qeyd edir, rus şairinin “Bağçasaray fantanı”, “Balıqçı haqqında hekayə” əsərlərinin tərcümə etdiyini yazır.

M.F.Axundovun A.S. Puşkinin ölümünə həsr etdiyi “Şərq poeması” M. Y.Lermontovun “Şairin ölümü” əsəri ilə bir vaxtda, eyni ağır faciənin təsiri altında, bir əhvali-ruhiyyə ilə yazılmışdı. Fərq onda idi ki, M.Lermontov hadisələri bilavasitə müşahidə edərək qəzəblə dolu ürəyini boşaldırdı, M.F.Axundzadə isə uzaq dağların əks-sədasını, yaralı qəlbini fəryadını Şərq xalqlarına çatdırmağa tələsirdi. Bu əsər göstərirdi ki, A.S. Puşkin rus xalqının dahi şairi olduğu kimi, Azərbaycan xalqının da, Qafqazın, hətta Şərq xalqlarının da böyük və əziz şairidir. M.F.Axundzadənin “Şərq poeması” M.Y.Lermontovun əsərindən sonra bütün Şərqdə, bəlkə də bütün dünyada A.S.Puşkinin vəfatına həsr edilmiş ən təsirli və böyük ictimai əhəmiyyətə malik

poeziya nümunəsidir.

“Puşkinin ölümünə” poeması M.F. Axundzadənin rus ədəbiyyatına yaxşı bələd olduğunu, A.S.Puşkin dühasını yüksək qiymətləndirdiyini göstərməklə bərabər, onun realizm ədəbiyyatına münasibətini də nümayiş etdirir. O, A.S.Puşkin yaradıcılığının böyük təsir gücünə malik olduğunu və buna görə də Rusiyadan uzaqlarda şöhrət qazandığını xüsusilə qeyd edir.

Məlumdur ki, M.Y.Lermontovun (1814-1841) həyatı və yaradıcılığı da Qafqazla sıx əlaqəli olmuşdur. Hələ uşaq ikən M.Y. Lermontovun səhhətini möhkəmləndirmək üçün nənəsi onu 1818, 1820 və 1825-ci illərdə üç dəfə, sonradan “Пятигорск” adlanan (əslində türkcə: Beştau, yəni “beş dağ”) Qafqaz “isti suları”na aparmışdı. Şairin 15-16 yaşlarında ikən Qafqaz mövzusunda yazdığı əsərləri göstərir ki, bu səfərlər M.Y.Lermontovda çox dərin və unudulmaz təsir buraxmışdır [75, s.133]. Bunlardan onun “Çərkəzlər”, “Dəniz qulduru”, “Qafqaz əsiri”, “Cani”, “Demon” poemalarını, “Türkün şikayəti”, “Tütək”, “Gürcü qızı”, “Çərkəz qızı” və s. şeirlərini göstərmək olar. 1834-cü ildə M.Y.Lermontov hərbi məktəbi bitirdikdən sonra zabit rütbəsi ilə qusar alayına təyin edilir. 1837-ci ilin mart ayında çarın əmri ilə M.Y.Lermontov Qafqazda, dağlılarla müharibə aparan Nijeqorodski süvari alayına dəyişdirildi. 1837-ci il mart ayının 19-da M.Y.Lermontov Qafqaza yola düşdü, xəstə olduğundan bir müddət Pyatiqorskda dayanmalı oldu. O, dördüncü dəfə idi ki, Qafqaza gəlirdi. Lakin bu dəfə istirahətə yox, çarın Qafqazda apardığı işğalçılıq müharibələrində vuruşmağa göndərilmişdi. M.Y.Lermontov xidmət etdiyi alayla bir çox qanlı döyüşlərdə iştirak etdi. Şimali və Cənubi Qafqazın bir çox şəhər və kəndlərini dolaşdı. Tiflisdə, Qubada, Şamaxıda, Temurxan – Şurada, Kislovodskda, Pyatiqorskda və s. yerlərdə oldu.

Gənc yaşlarından, ümumiyyətlə, xalq yaradıcılığını böyük diqqət və həvəslə öyrənən şair demək olar ki, bütün ədəbi fəaliyyəti boyu Qafqaz xalqlarının, o cümlədən Azərbaycan xalqının folkloruna dərin məhəbbət göstərmişdir. Şairin Azərbaycan xalq dastanı “Aşiq Qərib”i bəzi dəyişikliklərlə yazıb götürməsi və Azərbaycan dilini səylə öyrənməyə çalışması bunu sübut edir [75, s.138].

M.Y.Lermontov ölümünü də Qafqazda tapdı: 1841-ci il iyul ayının 15-də Maşuq

dağının ətəyində dueldə qətlə yetirildi və iki gün sonra Pyatiqorsk qəbiristanlığında dəfn edildi. Onu Qafqaza sürgün etmişdilər ki, *“müharibədə dağlıların qəfil gülləsinə düşər olsun, ancaq şairi rus-kübar gülləsi öldürdü”* [75, s.142].

Şərqlə, Qafqazla əlaqədar olan görkəmli rus yazıçılarında biri Lev Nikolayeviç Tolstoydur (1828-1910). Onun bir müddət Kazan Universitetindəki Şərq fakültəsində oxuması və ərəb, fars, türk dillərini öyrənməsi, İslam dininə rəğbət göstərməsi yaxşı məlumdur. L.N.Tolstoyun 9 yaşında Moskvaya gəlişindən, sonralar onun Kazan Universitetinə daxil olmaq istəyi ilə bağlı imtahanlara hazırlaşmağı və dahi yazıçının həyatı ilə bağlı digər məlumatlar dərslərdə yer almışdır [73, s.113].

L.N.Tolstoyun bioqrafiyasından bizə məlumdur ki, o, 1851-ci ilin baharında valideynlərindən irsən qalmış malikanəsinə qayıdarkən həmin aylarda Qafqazda zabıt rütbəsində qulluq edən qardaşı Nikolay Nikolayeviç də Yasnaya Polyanada idi. Nikolayın təşviqi ilə Lev Tolstoy da orduya daxil olur, hər iki qardaş aprelin 29-da Qafqaza yola düşür. 1851-ci il mayın 30-da Tolstoy Şimali Qafqazda Terekin sol sahilində yerləşən Storolodkovsk stansiyasına gəlib knyaz A.İ.Boryatinskiyin komandası altında olan topçu briqadasında yunker vəzifəsini tutur, çeçenlərlə mübarizədə fərqləndiyinə görə proporsik rütbəsi alır.

1851-1854-cü illərdə Qafqazda Lev Tolstoy bədii yaradıcılıqla məşğul olmağa vaxt taparaq ona ilk şöhrət qazandıran avtobioqrafik trilogiyasının birinci hissəsini – “Uşaqlıq” əsərini, habelə “Markyorun qeydləri”, “Basqın”, “Meşənin qırılması” hekayələrini yazdı. Lev Tolstoy həmin dövrdə həm Qafqazda döyüşlərdə iştirak edir, həm də hələ XV-XVI əsrlərdə Qafqaza köçürülmüş kazaklarla ünsiyyətdə olaraq, onların adət-ənənələrinə, məişətinə yaxından bələd olur. Hətta kazakların döyüşlərini belə izləmiş və bütün bunları kazaklar haqqında yazdığı əsərlərdə təsvir etmişdir. Böyük ədibin “Qafqaz xatirələrindən” (1856) hekayəsində mülkədar ailələrindən olan gənclərin qumarbazlıq, əyyaşlıq kimi mənfi, mütərəqqiliyi ləkə ola biləcək xəstəliklərinə tutulması tənqid olunurdu.

Akademik Məmməd Cəfər Cəfərovun “XIX əsr rus ədəbiyyatı tarixi” dərslində qeyd olunduğu kimi, 1861-ci ildə Lev Tolstoy Tiflisdə olanda rus dilində nəşr edilən “Кавказ” qəzetində Qafqazda igidliyi ilə məşhur olan Şeyx Şamilin naibi

Hacı Muradın ruslar tərəfinə keçməsi haqqında məlumat verilmişdi. Çox sonralar, yəni 1896-cı ildə L.Tolstoy Hacı Murad haqqında bədii əsər yazmaq haqqında düşünür. Bu povest üzərində L.Tolstoy digər əsərlərinə nisbətən daha çox işləmişdir. 1897-1899-cu illərdə ilk variantını yazmış, sonra bu əsərə müəllif bir neçə ildən sonra yenidən qayıtmış, lakin povestin sonuncu, altıncı variantını da çapa verməmişdir. Povest ixtisar edilmiş şəkildə ədibin ölümündən sonra, 1912-ci ildə nəşr edilmişdir. “Hacı Murad” povestinin müqəddiməsindən görünür ki, müəllif burada təsvir etdiyi hadisələrdən bir hissəsinin bilavasitə şahidi olmuş, bir hissəsini eşitmiş, bir hissəsini də yazıçı təxəyyülünün gücü ilə yaratmışdır [75, s. 214].

L.N.Tolstoyun İslam dinini mütərəqqi bir din kimi yüksək qiymətləndirməsi, onun sevdiyi kitablar arasında “Qurani-Kərim”in və İslam peyğəmbəri Məhəmməd əleyhissəlamın hədislərinin olması da ədəbi-tarixi tədqiqatlarda göstərilir.

Böyük mütəfəkkir yazıçının vəfatından sonra onun paltarının cibindən rus dilinə tərcümədə hədislər kitabının (“Изречения пророка Магомеда, не вошедшие в Коран”) tapılması da bir faktdır.

Şərqlə, Qafqazla rus ədibi Anton Pavloviç Çexov (1860-1904) da bu və ya digər dərəcədə bağlı olmuşdur.

Həyatı müşahidələrini zənginləşdirmək məqsədilə 1888-ci ildə A.P.Çexov yay aylarını səyahətdə keçirdi. Yazıçı Poltava quberniyasını, Ukraynanı, gəzərək Kırma, ordan da hərbi Gürcüstan yolu ilə Qafqaza gəldi. Xarkov, Feodosiya, Süxumi, Tiflis və Bakıda oldu. Bu səyahəti haqqında həmin ildə D.V.Qriqoroviçə məktubunda yazırdı: “*Yayı çox gözəl keçirdim. Xarkov və Poltavanı gəzmişəm, hərbi Gürcüstan yolunda olmuşam. Təəssürat çoxdur. Əgər mən Qafqazda yaşasaydım, orada nağıllar yazardım. Qəribə ölkədir*” [74, s.242-243].

Bütün bunlarla yanaşı, fəxrlə deyə bilərik ki, Qafqazın və ümumən Şərqi strateji bölgəsi olan Bakı bütün dünyada həm coğrafi, həm də mədəni-iqtisadi baxımdan müstəsna bir yer tutur. Qədimdə buradan məşhur “İpək yolu” keçirdi və “Küləklər şəhəri”nə Avropa və Şərq ölkələrinin tacir karvanları gəlirdi. Bakıya gələn hər bir səyyah burada öz doğma şəhərinə bənzəyən nə isə yaxın və tanış bir şey tapmağa cəhd edirdi, eyni zamanda onun özünəməxsusluğuna heyran olmaqdan

doymurdu. Hindistandan atəşpərəstlər, Avropadan katoliklər, Rusiyadan xristian pravoslavlar və molokanlar və ümumiyyətlə, xaricdən gələn hər bir kəs burada şən təbəssümlə, çörəyin axırını tikəsini bölüşməyə hazır olan bir qonaqpərvərliklə qarşılanırdı.

XIX əsrin axırları – XX əsrin birinci yarısında yazıb yaratmış rus yazıçıları və şairləri arasında dəfələrlə Bakıya gəlmiş Maksim Qorki (1868-1936) də Şərqlə, Qafqazla, İran mövzusu ilə sıx bağlı olmuşdur. Yuxarıda qeyd elədiyimiz kimi, rus ədiblərindən Fyodor Soloqub (1863-1927), İvan Kuprin (1870-1938), Mixail Prişvin (1873-1954), Gürcüstanda anadan olmuş Vladimir Mayakovski (1893-1930), Mərdəkanda “İran nəğmələri”ni yaratmış Sergey Yesenin (1895-1925) Şərqlə, Qafqazla, Azərbaycanla bağlı olmuşlar. 1920-ci illərdən başlayaraq sovet ədəbiyyatının yarandığı və inkişaf etdiyi onilliklərdə isə N.S.Tixonov, B.L.Pasternak, İ.L.Selvinski, M.A.Svetlov, A.V.Sofronov, P.Q.Antokolski, S.Vasilyev, daha sonralar isə R.Rojdestvenski, Y.Yevtuşenko və başqaları bu sahədə öz sələflərinin yaradıcılıq ənənələrini uğurla davam etdirmişlər.

Mövzumuzla və sözügedən ədəbi-tarixi məsələ ilə əlaqədar yazılmış aşağıdakı qeydlər də diqqətəlayiqdir. Burada Azərbaycanla, onun paytaxtı Bakı ilə bağlı deyilən fikirlər respublikamızın yaradıcı insanların rus və Azərbaycan xalqlarının milli-mənəvi dəyərlərinin mübadiləsində misilsiz rolu vurğulanır: Azərbaycan və növbədə Bakı həmişə rus yazıçılarının, şairlərinin, ictimai xadimlərinin diqqətini cəlb etmişdir. A.S.Puşkin, M.Y.Lermontov, A.A.Bestujev-Marlinski, sonralar A.N.Ostrovski, A.P.Çexov, A.F. Pisemski ... Siyahını daha çox uzatmaq olar. Onların Azərbaycana səfərlərinin məqsədləri fərqli idi və həmişə ədəbi işlə əlaqəli deyildi.

XX əsrin əvvəllərində Bakı təkcə ən böyük sənaye mərkəzinə deyil, həm də ən mədəni şəhərlərdən birinə çevrilmişdi. O illərin qəzet materiallarının təhlili həmin dövr Bakısının zəngin ədəbi həyatının parlaq və maraqlı mənzərəsini verir. Rusiya-Azərbaycan qarşılıqlı ədəbi əlaqələri tarixində yeni bir mərhələ başlayır. İstər XIX əsrdə, istərsə də XX əsrdə rus şair və yazıçılarının Şərq ədəbiyyatına, onun mədəniyyətinə, hətta dillərinə çox böyük maraq göstərmişlər. Xüsusən, dərin fəlsəfi və müdrik düşüncəyə malik Şərq poeziyasına böyük rəğbətlə yanaşmışlar.

“Bəşəriyyətin ən qədim mədəniyyətinin mənşəyini tapmaq cəhdi, onun daha da inkişaf etdirilməsinin mümkün yollarını müəyyənləşdirmək istəyi əsrin əvvəllərində İ. Severyanın və F. Sologub, V. Mayakovski və V. Xlebnikov, R. İvnev və S. Qorodetsky, V. Bryusov və K. Balmont, V. Kamenski və Vyach. İvanov kimi bir çox görkəmli rus şairlərini Qafqaza aparır. Şərqlə maraqlanaraq özləri də öz yaradıcılıqları ilə Azərbaycan oxucusu ilə bölüşdülər. Mədəni təmaslar, mənəvi dəyərlərin fəal mübadiləsi Rusiya və Azərbaycan xalqlarının ünsiyyət və qarşılıqlı biliklərinin vacib vasitəsinə çevrilir” [134, s.63].

Kifayət qədər ətraflı gətirdiyimiz nümunədə də Bakının böyük və inkişaf etmiş bir sənaye şəhəri kimi qabaqcıl rus şair və yazıçılarının maraq dairələrində olmuşdur, bu yaradıcı insanları həmişə dərin məhəbbətlə özünə cəlb edə bilmişdir.

Birinci Dünya müharibəsindən əvvəl yazıçıların ədəbi çıxışları, öz oxucuları ilə yaradıcılıq görüşləri dövrü başlandı. Fəxrlə qeyd edə bilərik ki, Bakı Rusiyanın belə ədəbi axşamlar və görüşlərin keçirildiyi şəhərlərdən biri oldu. Həmin ədəbi axşamlar, görüşlər rus və Azərbaycan xalqları arasında dostluğun, iki milli mədəniyyətlərin, ədəbiyyatların qarşılıqlı əlaqə və münasibətlərinin daha da möhkəmlənməsinə xeyli dərəcədə kömək edirdi.

XX əsrin lap əvvəllərində yaşayıb yaratmış gənc rus şairi Sergey Yesenin Qafqazın əsrarəngiz gözəlliyini “На Кавказе” (“Qafqazda”) şeirində vəsf edir, ondan əvvəl yaşayıb-yaratmış A.S.Qriboyedov, A.S.Puşkin, M.Y.Lermontov kimi görkəmli şairlərin bu diyarla əlaqələri barədə yazırdı:

Издrevле русский наш Парнас
Тянуло к незнакомым странам.
И больше всех лишь ты, Кавказ
Звенел загадочным туманом. [154, s.277].

(sətri tərcüməsi)

Qədim zamanlardan bizim rus Parnas
Tanımadığımız ölkələrə cəzb edirdi.
Və hamıdan çox yalnız sən, Qafqaz,
Əsrarəngiz bir dumanla səs saldın.

V.V.Mayakovski isə konkret olaraq Bakıya xitabən deyirdi: “Баку... к тебе я тянусь любовью” [134].

Bir çox rus şair və yazıçılarının Bakı ilə əlaqələrini, onların respublikamızın paytaxtına gəlişini və çıxışlarını ətraflı tədqiq edən tədqiqatçı Q.İ.Şipulina yazır: “*Rus şairlərinin Bakıda müntəzəm çıxışları 1913-cü ildən başlayır. Bakıda ilk ədəbi gecənin açılması şərəfinə simvolist yazıçı Fedor Sologub və Bakıda çıxışları növbəti məqalədə müzakirə ediləcək qönçələnmiş şair İqor Severyaninin payına düşdü*” [228, c.64].

Müəllif, həmçinin Fedor Kuzmiç Sologubun - rus simvolistlərinin ən böyük nəslinin ən görkəmli nümayəndələrindən biri kimi sayır. Onun çətin, böyük dərəcədə ziddiyyətli bir yol keçdiyini, A. Blokun “*müasir ədəbiyyatda mən Sologubun yaradıcılığından daha mükəmməl bir şey bilmirəm*” qeydini xüsusi vurğulayır.

Bakıda F.Soloqubun adı artıq XX əsrin əvvəllərində tanınırdı. Bütün ədəbi mühazirə və icmallarda mütləq onun adı xatırlanırdı. Belə ki, Peterburq tənqidçisi P.S.Koqanın mühazirələr proqramında Soloqub “vəcdlər şairi” (поэт экстазов) adlandırılmışdır.

Bu xüsusda bir çox rus yazarlarının ümumən Şərqlə bağlılığını öyrənən professor L.M.Qranovskaya göstərir: “*Vyaç. İvanov hələ Sankt-Peterburqda olarkən onun yaradıcılığında Şərqi mənəvi mədəniyyətinə və poetik irsinə böyük maraq müəyyən edildi. Ən yaxın dostlar, “qəsrin”nin daimi nümayəndələri, “Hafiz şam yeməyi” təşkil etdilər və özlərini hafizçilər adlandırdılar*” [150, c.61]. Beləcə, L.M.Qranovskaya Qərb-Şərq kontekstində poetik irsin yaxınlığını, ədəbi əlaqələrin sərhədlərin aşmasını göstərməklə, Şərq mədəniyyətinə və poetik irsə çox böyük marağın olduğunu söyləyir.

Sovet dövründə rus və digər keçmiş SSRİ (indiki MDB) xalqlarının ədəbiyyatları arasında sıx əlaqə və təsirlənmə var idi. Moskvada, Leninqradda (Sankt-Peterburqda) və keçmiş SSRİ-nin digər yerlərində keçirilən Azərbaycan mədəniyyəti və incəsənəti həftəsi və dekadaları (ongünlüyü), həmçinin Azərbaycanda keçmiş RSFSR və digər müttəfiq respublikaların mədəniyyəti və incəsənəti həftəsi və dekadaları (ongünlüyü) çərçivəsində ədiblərin şəxsi görüş və əlaqələri, sonralar bir

çoxları arasında möhkəm dostluq əlaqələrinə çevrilən, hər bir yazarın yaradıcılığına müsbət təsir göstərən bu ədəbi əlaqələr böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. Sonrakı onilliklərdə keçmiş sovet ədəbiyyatında əsasən ideoloji məqsədlərlə rus və qeyri-rus xalqların müxtəlif nümayəndə heyətlərinin, ayrı-ayrı ədiblərin, qələm sahiblərinin təşkil edilən qarşılıqlı ədəbi-mədəni səfərləri, kollektiv görüşləri, yaranan şəxsi münasibətləri obyektiv şəkildə müsbət nəticələr, bəhrələr də verirdi. Bu baxımdan klassik, həm də müasir Azərbaycan ədəbiyyatının rus dilinə və rus dili vasitəsilə keçmiş SSRİ xalqlarının, habelə başqa xarici ölkə xalqlarının dillərinə tərcümə edilib nəşr olunmaqla dünyaya yayılması belə mühüm mədəni nəticə və bəhrələrdən biri idi. Bunun bariz nümunəsi kimi xalq şairimiz Səməd Vurğun kimi nəhəng Azərbaycan sənətkarının Nikolay Tixonov, Aleksandr Fadeyev, Konstantin Simonov, həmçinin digər rus ədibləri ilə yaranmış dostluğu isə şəxsi əlaqə və münasibətlərin fəvqünə qalxaraq iki xalqın dostluğu səviyyəsinə yüksəlməsini göstərə bilərik. Bu cür ədəbi əlaqələr hələ keçmiş sovet dönməində Azərbaycanın bölgələrində yaşayıb-yaradan yazıçı və şairlərin də yaradıcılıqlarına mühüm təsir göstərmişdir. Belə yaradıcı insanlardan biri də Lənkəran ədəbi mühitinin istedadlı nümayəndəsi Şəkər Aslanı qeyd etmək istərdik ki, bölgədə yaşayıb yaratmasına baxmayaraq Nikolay Tixonov kimi sovet dövrünün nəhəng yaradıcı insanın rəğbətini qazana bilmişdir.

Bütün bunlar belə deməyə əsas verir ki, öz ədəbi sələflərinin ən gözəl ənənələrini davam etdirmiş Nikolay Semyonoviç Tixonov böyük rus yazıçısı olaraq, daim əsərlərinin mövzusunda, süjetinə görə təkcə Rusiya ilə məhdudlaşmamış, həm də Avropaya, Qərbi dünyasına, Pribaltikaya üz tutmaqla yanaşı, Yaxın və Orta Şərqi, Cənub-Şərqi Asiya ilə, o cümlədən müsəlman xalqları ilə, Qafqaz və Azərbaycan ilə sıx bağlı olmuşdur. Onun yaradıcılığının böyük bir hissəsi həmçinin Orta Asiya, Ərəb Şərqi, Əfqanıstan, Pakistan, Hindistan mövzusunda süjet və obrazların yüksək bədiiliklə təsvirindən, təcəssümündən ibarətdir.

1.3. Nikolay Tixonovun Şərqə aid poeziyasında beynəlmiləlçilik ideyaları

Dünyanı görmək səyi ifadəsi Şərq xalqlarına, daha çox yaxındır. Xalqa “həcc ziyarətini” bir çox mütəfəkkirlər etmişlər. Məsələn, Sədi 30 il müddətində Şərq torpaqlarını gəzmişdir, öz zərb-məsələləri üçün materiallar toplamışdır. Rus ədəbiyyatında hər şeyi bilmək, görmək, dərk etmək, əks etdirmək ənənəsini A.S.Puşkin, M.Y.Lermontov, L.N.Tolstoy, A.A.Blok, M.Qorki, M.M.Prişvin və bir çoxları davam etdirmişlər. Olduqları hər bir bulaq, hər bir dağ zirvəsi onlar haqqında danışa bilər. Lakin, Mirzo Tursunzadənin dediyi kimi: “*Şərqin çayları da Tixonov haqqında danışa bilərlər*” [5, s.181].

Nikolay Tixonov həmişə dünyanın taleyi barədə narahat idi, o, bu barədə öz yaradıcılığında xatırlatmaqdan yorulmurdu, görkəmli alim C.Abdullayevin təbirincə desək, “*xalqları sayıq olmağa, sülh uğrunda mübarizə üçün birləşməyə, yeni müharibə dalğasına qarşı çıxarmağa və humanizmə səsləyirdi*” [6.s.125]. Bu ülvə hissələr bir tərəfdən Nikolay Tixonovun keçmiş sovet dönəmində tutduğu vəzifədən irəli gəlirdisə, digər tərəfdən onun poetik yatrədıcılığının əsas özəyi idi.

Nikolay Tixonovun yaradıcılığında onun müxtəlif ölkələrə səyahətinin də böyük rolunu A. Abbas maraqla qeyd edirdi: “*On ildən artıq, 1949-cu ildən 1962-ci ilədək Cənub-Şərq ölkələri ilə sülh uğrunda mübarizə etmək məqsədilə öz arzu və niyyətilə səyahət etmək müəssər olmuşdur*” [4,s.164].

Nikolay Tixonov uşaqlıqda görmədiyi halda Şərq haqqında böyük həvəs və maraqla yazıb - oxuduğu bu mövzuda söylə məşğul olmağı davam etdirmişdi. “*Heç vaxt fikirləşməmişdim ki, nə vaxtsa barəsində belə çox oxuduğumu öz gözlərimlə görəcəyəm*” [221, s.125].

“Zaman və yollar” adlı şeir kitabında biz şairin dünyanın keçən illəri və taleləri haqqında düşüncələrinə rast gəlirik, onun xeyirxah insanlara müharibə təhlükəsi barədə xatırlatmalarının şahidi oluruq. Onun həyəcanlı sözlərini gələcək nəsillərə səsləndirilməsinə çağırış edilir:

Чья там бродит тень незримо,
От беды ослепла?
Это плачет Хиросима
В облаках из пепла.
Чей там голос в жарком мраке
Слышен исступленный?
Это плачет Нагасаки
На земле сожженной.
В этом плаче и рыданье
Никакой нет фальши,
Мир весь плачет в ожиданье:
“Кто заплачет дальше?” [211, s.127].

Sətri tərcüməsi:

Kimin kölgəsi görünməz şəkildə gəzir,
Bəladan kor oldunmu?
Bu Xirosima ağlayır
Kül buludlarında.
Kimin səsi isti qaranlıqda
Qəzəblə eşidilir?
Bu Nagasaki ağlayır
Yerdə yandırılan.
Bu qışqırıqda və ağlamaqda
Saxtalıq yoxdur
Bütün dünya ağlayır, gözləyirki:
“Növbəti kim ağlayacaq?”

O vaxtlar çoxlu ədəbi cərəyanlar, məktəblər və dərnəklər öz aralarında mübarizə aparırdılar. Bu, vətən poeziyasının istiqaməti barəsində o vaxtkı mübahisələr və ədəbi diskussiyalar, əmək sırasında şairin yeri məsələsi idi. Beynəlmiləl birlik və xalqların dostluğu ideyaları Nikolay Tixonovun yaradıcılığının bütün sahələrinin üzvi birliyi

üçün əsas yaratdı. Nikolay Tixonovun yeni, inqilabi Rusiyaya həsr olunmuş əsərləri ilə əsrlərlə müstəmləkə zülmündən azad olmağa çalışan Şərqi həsr olunmuş əsərləri arasında qarşılıqlı əlaqə vardır. Nikolay Tixonova ekzotika, yaltaqcasına uydurma yaddır. Baxmayaraq ki, bu ağır müharibə günlərinə və yaxud dəhşətli yoxsulluq içində olan ölkələrə aiddir. Əgər müharibə illərindəki şeirlərində o, “qəhrəmanlıq”, “mərdlik”, “əbədilik”, “ölməzlik” sözlərinin yersiz, cılız tələffüzünə qarşı çıxırdısa, Şərqi movzusunun işlənməsində kəskin mübahisələri, necə deyirlər, müstəmləkəçi romanlara, ağ dəri insanın “şücaətinin” poetikləşdirilməsinə və Şərqi ekzotik “sirlərinə” yönəlmişdir.

Nikolay Tixonovun Sülh uğrunda Beynəlxalq Mübarizə hərəkatındakı çoxillik iştirakı, səmərəli fəaliyyəti, Qərbi və Şərqi ölkələrinə səfərləri onun yaradıcılığında nəzərə çarpacaq dərəcədə əks olunmuşdur. İki dəfə Dövlət mükafatına layiq görülmüş “İki axın” silsilə şeirləri (1951;1952) dediklərimizin əyani sübutudur.

Şairin yaradıcılığında dünyanın yenidən yaranmasının bədii təsviri həqiqətən təkrar olunmazdır və təzədir; orada *“balta səsi saysız-hesabsız kəsiklərdə gəlir”*, *“kiçik daşları deşib keçərək dağlara çevrilir”* və *“hər bir damlada tufan yatır”*. İndi də şair öz yaradıcılığının əsas xətti barədə düşünərkən, xəyalında Şərqi həsr olunmuş gələcək kitablarını götür-qoy edərkən tutarlı əsas olmadan təxmin edir ki, *“mən nə yazmışamsa bu insanlar haqqında, nə vaxtsa onlara məlum olacaq”* ki,

В городской или в зеленой чаще,
Может быть, и скажут обо мне:
“Это друг был добрый, настоящий,
Хоть и жил в далекой стороне” [211, s.129].

Sətri tərcüməsi:

Şəhərdə və ya yaşıl qalınlıqda,
Bəlkə mənim haqqımda deyəcəklər:
“Bu dost mehriban, həqiqi idi
Uzaq tərəfdə yaşasa da”

Nikolay Tixonova xüsusi istedad verilmişdi: zamanın ab-havasını fəvqəladə dəqiq hiss edirdi. O, şeirlərini “ortadan”, sanki, lirik sarsıntının ən yüksək məqamından başlayırdı.

Şərq haqqında Nikolay Tixonovun şeirləri, nəsr əsərləri – onun üçün bütün milli-etnoqrafik, coğrafi xüsusiyyətləri, çalarları ilə dünya açaraq müəllif özü də fikirlərlə və hisslərlə zənginləşir, müasir dövrdə qəribə səslənsə də, beynəlmiləl, humanist şair kimi meydana çıxır. Nikolay Tixonovun humanistliyi eyni zamanda həm sadə, həm də mürəkkəbdir. O, insan kimi sadədir, çünki insanın reallığını tanımaq, onun neqativ və pozitiv təmayüllü tələbatını, keyfiyyəti səylərini nəzərə alaraq sağlam düşüncədən çıxış edir. O, yazıçı və şair kimi mürəkkəbdir, çünki prinsip etibarını ilə insanı vəsf etmək təkmənalı və bitən deyil. “*Axı insan tək cə real və həqiqət deyil, həm də imkan, seçim, azadlıq, məhdudiyyətsiz, yaradıcılıq və daha çox mənadır ki, onu bəlkə də kainatın ən qəribə varlığı edir*” [106, s.8].

N.S.Tixonov Şərqi daxil olduğu dərin rəğbətlə və məhəbbətlə poetikləşdirir. Onun şeirləri və nəsr əsərləri nə dərəcədə müxtəlifdirsə, əsrlərində təsvir etdiyi insan, təbiət, dövlət, din, xalqların mədəniyyətləri də o dərəcədə müxtəlifdir. Cəmiyyət ona görə qiymətlidir ki, çünki, insanın özü son dərəcədə qiymətlidir, həqiqətən gözəl mahnıya layiqdir.

Beləliklə, şeirlərində də, nəsr əsərlərində də Nikolay Tixonov, onun gözləri qarşısında yaranmış, çoxdan gözlədiyi həqiqətə çevrilmiş, ona əziz olan və hansı ki, özünü, istedadını, uzun ömrünü bütünlüklə əsasının təsdiq olunmasına həsr etdiyi əmin-amanlıq haqqında böyük fikirlərinə sadıqdır. Şair vahid nəzərlə keçmiş əsrin onilliklərini əhatə etməyi bacarmışdır. Onun böyük düşüncələrinin nəticəsi necə olmuşdur? Nikolay Tixonov ilk şeir toplularından özünü birinci dərəcəli şeir ustası kimi təqdim etmişdir. Öz poeziyasında və həyatda dəfələrlə qarşılaşdığı itkilərin acısını, “quduz külək heyreti” tənhalığın soyuqluğunu dərk etdi. O, “qəzəbli mahnılar yaradıcılığını”, onun sirrlərini və gizli dərinliklərini dərk etdi. Onun həyatda qadına olan məhəbbəti qeyri-adi idi (“Mən şikayət etmirəm, mən qısqanmıram, - sən bu aclıq ehtirasında mənim çörəyimsən”), lakin poeziyaya olan məhəbbəti uludur.

Богов иных тогда померкнут лики,
И обнажится всякая беда,
Но то, что было истинно великим,
Останется великим навсегда [211,s.129].

Sətri tərcümə:

Onda başqa tanrıların üzü solacaq,
Bütün bədbəxtliklər üzə çıxacaq
O ki, həqiqətən dahi idi,
Əbədi olaraq dahi qalacaq.

Nikolay Tixonov motivləri ilə xarici ədəbiyyatla, məsələn, R.Kiplinqin vətəndaş motivləri, lirikası ilə tanış olarkən xatırladır ki, bu, keçmiş müstəmləkə şairidir. R.Kiplinq Hindistanın İngiltərə tərəfindən zəbt olunmasına qarşı çıxmışdı. Qərblə Şərqlin münasibətlərini başa düşürdü, Hindistan ərazisində hərbi əməliyyatlar və əsgərlərin həyatı haqqında yazırdı. (“Qərb və Şərq haqqında ballada” “Ağ dərili insanın ağırlığı”). Oxşar motivləri biz rus şairi Nikolay Tixonov yaradıcılığında da görürük: “Perekop”, “Maxno”, “Yaşıl əsgər köynəyi üzərində”, “Fərari”.

Xarici ölkələr haqqında Nikolay Tixonovun əsərləri üçün xarakterik nədir? Hər şeydən əvvəl, müşahidələrin və nəticələrin aktuallığı, sosial kəskinliyi. Qeyd etdiyimiz kimi, Nikolay Tixonov humanist və beynəlmiləldir, o, ərəb qaçqınlarının İsrail tərəfindən zəbt olunmuş ərazilərdən qaçması fəlakətinin şahididir. Bu fəlakət XXI əsrdə də davam edir. Deməli, Nikolay Tixonov indi də aktualdır. “Altı sütun” kitabında insanların əzab və əziyyətinin təsviri yüksək ustalıq və drammatizmlə, güclü təəssüratla verilmişdir. Fikrimizcə, bu əsərdə Nikolay Tixonov yaradıcılığını yaxşı mənada fərqləndirən və yüksəkdə tutan tarixilik xüsusilə özünü göstərir.

“Yaşıl qaranlıq” hekayəsində o, Otto Müllerin neokolonialist obrazını yaradır. Budur hansısa bir gənc adam Birmaya uçur və uçuşun özü artıq hekayəni xatırladır! *“Ulduzlar qeyri-adi rəqs edirdilər, bu dərin əngəllikdə gah cüt-cüt yox olurdular, gah da qızılı arılar kimi qaçaraq gizlənidilər, gah da elə bil kolların üstünə*

səpələnirdilər, bu kolların kəsikləri isə dərinliklərdən işıq verirdilər. Lakin Otto Müller Qərbi Almaniyadan uçuş və Şərqi onu heyrləndirmir, o, “onu ələ keçirməyə tələsir” [216, s.163]

Neokolonialist Müller müəllifi heyran edən Birma rəqqasının incəsənətinə də laqeyddir. Müller Şərqi xalqlarının milli adətlərinə sevinməyi bacarmır, çünki o, ancaq alman millətini tanıyır. Göründüyü kimi, burada söhbət sadəcə xalq rəqsindən gedir, lakin o da iki bir-birinə zidd nəzərlərin toqquşmasına gətirib çıxarır. Otto oborijen əhalini tərbiyə etmək fikrindədir, ancaq Birma mühəndisi U Tin Bo fikirləşir ki, belələri gənc alman qismində, onlar özlərində həqiqəti əks etdirmir, onlar təsəvvürlərinə belə gətirə bilmirlər ki, bu özlərinin düşündükləri Asiya deyil, artıq çoxdan dəyişilmişdir: *“Onlarda əvvəlki kimi oborijen xalqlara nifrət dolu köhnə ruh yaşamaqdadır və tərbiyə etmək, inandırmaq lazımdır ki, keçmiş qayıtmayacaq”* [216,s.163]. Birma mühəndisi U Tin Bo obrazında biz yeni Şərqi yeni insanının əlamətlərini görürük. Burada Nikolay Tixonov qətiyyətlə müstəqilliyi və suverenliyi inkar edənlərlə mübahisə edir. Bu praktiki olaraq dünyada yeni müstəmləkə faktlarının təsdiq olunması deməkdir.

Bu mənada “Yaşıl qaranlıq” hekayəsində Vilhelm Vinger fiquru maraqlıdır. Vinger Birma sərhəddində dağ tayfasının həyatı haqqında danışır: *“Məni xeyirxah qonaq kimi qarşıladılar və beləliklə, hər bir kəsi dərisinin rəngindən asılı olmayaraq qəbul edərlər, hərgah o, onlarla münasibətdə dost olarsa”* [216,s.164].

İnsanları mənşəyi, dərisinin rəngi deyil, dünyagörüşləri fərqləndirir. Vingerin və “Uzun gün” povestinin qəhrəmanı Aylen Brovdenin fikirləri belədir. Bu hekayələr “Altı sütun” nəsr toplusuna daxildir və öz mövzusu ilə bütünlüklə Şərqi məxsusdur. 1970-ci ildə “Советский писатель” nəşriyyatında dərc olunan “Altı sütun” toplusunda Nikolay Tixonov bu hekayələrdə təsvir etdiyi Şərqi rəğbətini gizlətməyərək yazırdı: *“Deməliyəm ki, “Altı sütun” kitabını mən dərin hörmət hissi və qəlbən rəğbətlə Cənub-Şərqi Asiya və Yaxın Şərqi xalqlarına həsr etmişəm”* [216,s.165].

Bu gün də Nikolay Tixonov nəsr bütünü mütərəqqi bəşəriyyətin qüvvəsini cəm eləyən o böyük beynəlmiləl fəaliyyətin şahidi kimi qəbul edilir.

Biz əminik ki, Nikolay Tixonov poeziyasının və nəsrinin sirri ondadır ki, onların əsasında həqiqət və sadəlik, dostluq, sülh və əmin-amanlıq qoyulmuşdur. Onlar incəsənətdə böyük məqsədlər hesab edilir və məhz onlarda şairin poeziyası ifadə olunmuşdur. *“Hər bir şair öz yaddaşında şeirlərində görmək, təcəssüm etmək istədiyi mövzunu tapa bilər”* [216, s.165].

Nikolay Tixonov, qeyd etdiyimiz kimi, Şərqə rus poeziyasının yolunu birinci qoyanlardandır, o, rus poeziyasını Şərq şeirlərini tərcümə etməklə zənginləşdirdi, Şərqin dostu idi. Nikolay Tixonov müxtəlif illərdə Qafqaz və Orta Asiya xalqları ədəbiyyatlarının nümayəndələri – gürcü şairləri Qriqol Abaşidze, İrakli Abaşidze, Karlo Kaladze, Georgi Leonidze, İosif Noneşvili, Qalaktion Tabidze, Titsian Tabidze, Simon Çikovani, Sandro Şanşiasvili, Paolo Yaşvilinin, özbək şairi Aybekin, tacik şairi Mirzo Tursun-zadənin, avar şairi Həmzət Sadaslının, balkar şairi Qaysın Quliyevin şeirlərini, həmçinin çeçen dastanından “Həmzət haqqında mahnı” parçasını rus dilinə tərcümə etmişdir. Bu tərcümələr 1973-1974-cü illərdə nəşr olunmuş seçilmiş əsərlərinin II cildinə və 1985-ci ildə olunmuş seçilmiş əsərlərinin I cildinə daxil edilmişdir [218; 219]. Bu əsərləri rus dilinə tərcümə etməklə, Nikolay Tixonov xalqlar arasında dostluq əlaqələrinin möhkəmləndirilməsinə, müxtəlif millətlərin yaradıcı nümayəndələrinin öz orijinal əsərləri ilə bir araya toplanmasına və beləcə ədəbiyyatların birgə inkişafına çalışırdı. Şair öz tərcümələrində müraciət etdiyi hər bir müəllifin fərqi yaradıcı xüsusiyyətlərinin qorunmasına səy göstərmişdir. Nikolay Tixonov dostluğu öz əməlləri ilə təsdiq edən dostdur. Öz səyahətləri ilə rus poeziyasının sərhədlərini genişləndirdi. *“Mən də çox şey haqqında yazmışam, ümid edirəm ki, bizim böyük çoxmillətli ədəbiyyatımıza ciddi töhfə kimi yeni şeirlər və nəsr əsərləri yazmaq müəssər olacaq”* [212, s.84].

Nikolay Tixonov yaradıcılığı şairin daimi maraqları ilə fərqlənir. “Bütün ölkələrin xalqlarına ümumdünya sosialist inqilabı bayrağı altında azadlıq!” Bu Nikolay Tixonovun 1920-30-cu illərdə yazdığı şerlərdə tərənnüm etdiyi idealıdır.

Beləcə, Nikolay Tixonovun Şərqə dair poeziyasında poetik pafos şadyanalığı, qanadlanması və işıqlı gələcəyə ümidlə xarakterizə olunur, bu köhnəlmiş stereotiplərə qarşı üsyandır, vətəndaş pafosudur. Onun Şərqə aid poeziyasında beynəlmiləçilik,

humanistlik ideyaları açıq aydın ifadə olunur. Keçmiş sovetlər ölkəsinin Şərqi xalqlarını ədəbiyyatının istedadlı nümayəndələrinin əsərlərinin digər müttəfiq respublikalarda tanınması üçün də mühüm işlər görürdü. Bu tərcümələr vasitəsilə Nikolay Tixonov həm də söz ustaları arasında bir dostluq körpüsü qoymuş olurdu.

1.4. Nikolay Tixonovun yaradıcılığında Şərqi və Azərbaycan mövzusunun təşəkkülü və əsas inkişaf istiqamətləri

Görkəmli rus yazıçısı Nikolay Semyonoviç Tixonov zəngin yaradıcılıq irsi qoyub getmişdir. Böyük ədib ABŞ-dan, Qərbi Avropadan üzü bəri Cənub-Şərqi Asiyaya qədər bir çox ölkələri gəzib dolaşmış və həmişə də səfər təəssüratlarını müxtəlif ədəbi janrlarda qələmə almışdır. Eyni zamanda, bu da ədəbi-tarixi faktdır ki, Nikolay Tixonov vaxtilə MDB-ni əhatə edən SSRİ məkanında ən çox Şərqlə, o cümlədən Qafqazla, Azərbaycanla bağlı olmuş, belə deyək ki, keçmiş rus-sovet, indiki halda isə bizim üçün xarici hesab edilən sənətkarlardan biri, bəlkə də birincisi idi. Sovet dövrünün demək olar bütün fəxri ad və mükafatlarını almış – Sosialist Əməyi Qəhrəmanı (1967), altı dəfə Stalin (sonralar SSRİ Dövlət mükafatı, 1942, 1949, 1952), “Xalqlar arasında sülhü möhkəmləndirməyə görə” Beynəlxalq Lenin mükafatı (1957), bədii yaradıcılığına görə Lenin mükafatı laureatları (1970) adına layiq görülmüşdür. Nikolay Tixonov “Azərbaycanın xalq şairi” idi (1974).

Yaradıcılığında sovet dövrünün və sosialist quruluşunun marksist-leninçi ideologiyasından irəli gələn bir sıra ədəbi konyuktur cəhətlərinə, şablon xüsusiyyətlərinə baxmayaraq, Nikolay Tixonovun əsərlərinin ideya-bədii məzmun keyfiyyətləri əsasən yüksək sənət meyarlarına cavab verir. Məhz bu səbəbdən ümumən bütün görkəmli sənətkarların ədəbi, ictimai fəaliyyəti kimi, onun Şərqlə, Qafqazla, o cümlədən Azərbaycanla sıx əlaqədar olan yaradıcılığı da öz dəyər və əhəmiyyətini qoruyub saxlamaqdadır. Bu mənada “Nikolay Semyonoviç Tixonov və Şərqi” mövzusunun elmi-tədqiqat obyektini kimi öyrənilməsi də ədəbiyyatşünaslığımız üçün aktualıq kəsb edir.

Nikolay Tixonov çar dövründəki təbəqələşməyə görə sosial mənşəcə meşşan ailəsindən çıxmışdır. O, 1911-ci ildə Peterburq ticarət məktəbini bitirmişdir. Nikolay Tixonov keçmiş kommunist partiyası tarixçilərinin və sovet ədəbiyyatşünaslarının iddia etdiyi kimi, “Böyük Oktyabr sosialist inqilabı”nın şahidi, Birinci Dünya müharibəsində (1914-1918), Rusiyada Vətəndaş müharibəsində (1918-1920) və İkinci Dünya müharibəsində (1939-1945) ölkəsinin qatıldığı, yəni keçmiş SSRİ ilə olan tarixi dönmənin – Böyük Vətən müharibəsinin (1941-1945) fəal iştirakçısı olmuşdur. İndi müasir tarixçilərin hər hansı bir partiya, sinif və ideoloji mənsubiyyətindən azad mövqelərinə görə, adi bir siyasi çevriliş olmuş “Böyük Oktyabr sosialist inqilabı” bir çoxları kimi Nikolay Tixonovda da fanatizm yaratmışdır. “Gəncliyində Dəniz təsərrüfatı baş idarəsində xidmət edən və öz istedadı ilə ədəbiyyata gələn Nikolay Tixonovun hind uşağının taleyindən danışan “Sami” (1920) poemasında sosialist “inqilabının” “yeni dünyanı kəşf etməsindən”, Lenin ideyalarının “bəşəri əhəmiyyətindən”, “böyük beynəlmiləçilik” hissindən bəhs edilirdi. 1922-ci ildə nəşr edilmiş “Guruh” və “Braqa” şeir toplularında Vətəndaş müharibəsi dövrünün “inqilabi romantikası” emosional tərzdə tərənnüm olunurdu. Sovet yazıçısı kimi təşəkkül tapmış Nikolay Tixonovun sosialist realizmi metodu ilə yazdığı “Üz-üzə” (1934), “Kirov bizimlədir” (1941) poemalarında, “Leninqrad döyüşü qəbul edir” (1943) və s. oçerklərində dövrünün ideoloji diktəsinə uyğun olaraq Lenin ideyalarının məğlubedilməzliyi və tənənəsi öz əksini tapmışdır. Sülh, Şərq xalqlarının milli azadlığı və istiqlaliyyəti uğrunda mübarizəsi – “Dost ölkəsi” (1936), “İki axın” (1951), “Sülh tərəfdarlarının İkinci Dünya konqresində” (1953) sərlövhəli şeirləri; “Ağ möcüzə” (1956), “Yaşıl qaranlıq” (1966), “Altı sütun” (1968) hekayə və povest kitabları; sovet xalqlarının dostluğunun tərənnümü olan “Kaxetiya haqqında şeirlər” (1935), “Gürcüstan baharı” (1945) şeir topluları, “Azərbaycan dəftəri” silsiləsi, digər Qafqaz xalqlarından bəhs edən əsərləri, bilavasitə İslam, Pakistan, Əfqanıstan, Hindistanla bağlı ədəbi-poetik, publisistik nümunələri yol qeydləri və s. Nikolay Tixonov yaradıcılığının əsas mövzuları haqqında bizdə konkret təsəvvür yaradır. Onun əsərləri bir çox xarici dillərə, o cümlədən Azərbaycan dilinə tərcümə edilmişdir.

Nikolay Tixonov sovet dövrünün bir çox yüksək vəzifələrini tutmuşdur. O, Ümumdünya Sülh Şurasının üzvü, yaradılan gündən Sovet Sülhü Müdafiə Komitəsinin sədri (1949-cu ildən vəfat edənə qədər), SSRİ Nazirlər Soveti yanında ədəbiyyat, incəsənət və memarlıq sahəsində Lenin və SSRİ Dövlət mükafatları komitəsinin sədri, SSRİ Ali Sovetinin (II-IX çağırış) deputatı, SSRİ Yazıçılar İttifaqı İdarə Heyətinin katibi (1944-cü ildən) olmuşdur. O, üç dəfə Lenin ordeni, Oktyabr İnqilabı ordeni, dörd başqa orden və medallarla təltif edilmişdir. F. Julio-Küri adına Sülh qızıl medalına, mədəniyyət sahəsində Ümumdünya Sülh Şurasının mükafatına, Beynəlxalq Cəvahirələ Nehru adına mükafata layiq görülmüşdür. Nikolay Tixonov müxtəlif nominasiya üzrə iki dəfə Lenin mükafatı almış nadir insanlardan biri idi.

Nikolay Tixonov Azərbaycan xalqının, onun mədəniyyətinin və ədəbiyyatının yaxın dostu idi. O, 1941-ci ilin payızında faşist mühasirəsində olan Leninqradda – Ermitajda Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 800 illik yubileyinin keçirilməsinin təşəbbüskarı və təşkilatçılarından olmuşdur. Dəfələrlə Azərbaycana gəlmiş, təkcə Bakını deyil, ölkəmizin rayonlarını, xüsusən Lənkəranı da gəzib sevmiş, ona bir sıra şeirlər həsr etmişdir. Görkəmli rus şairi və nasiri klassik mədəni irsimiz, böyük ədiblərimiz haqqında məqalə, çıxış və xatirələri ilə, xalq şairimiz Səməd Vurğunla şəxsi dostluğu ilə ədəbi ictimaiyyətimizin və geniş oxucu kütləsinin böyük məhəbbət və ehtiramını qazanmışdır. “Lənkəranın fəxri vətəndaşı” adına layiq görülmüşdür.

Nikolay Tixonov ilk dəfə olaraq Azərbaycan xalqını “Şair xalq” adlandırmışdır. O, Nizami Gəncəvi, İmadəddin Nəsimi, Məhəmməd Füzuli, Molla Pənah Vaqif, Mirzə Fətəli Axundzadə, Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Məmməd Səid Ordubadi, Süleyman Rəhimov, Qara Qarayev, Rəsul Rza, Mirzə İbrahimov, Nəbi Xəzri və başqa sənətkarlarımızın yaradıcılığını yüksək qiymətləndirmişdir. Nikolay Tixonovun Azərbaycan ədəbiyyatının rus dilinə tərcüməsi sahəsində də böyük xidmətləri vardır.

Nikolay Tixonovun Azərbaycan xalqı və ədəbiyyatı ilə sıx bağlılığını əks etdirən bəzi məlumatları xronoloji ardıcılıqla izləyək:

- “Kommunist” qəzetində Nikolay Tixonovun “Nizami və Nəvai” məqaləsi dərc olunmuşdur (“Kommunist”, 27 avqust 1947);

- M.Maqomayev adına Dövlət Filarmoniyasında “Sovet şeiri” gecəsi keçirilmişdir. Nikolay Tixonovun giriş sözü ilə açılan gecədə Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 800 illiyində iştirak edən Sovet İttifaqı şairləri öz şeirlərini oxumuşlar (“Ədəbiyyat qəzeti”, 27 sentyabr 1947);

- Moskvada SSRİ İttifaqlar evinin sütunlu salonunda Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənəti on günlüyü (30 noyabr – 11 dekabr 1950-ci il) başlanmışdır. Ongünlüyü yazıçı Nikolay Tixonov giriş nitqi ilə açmış, Mirzə İbrahimov Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənətinin nailiyyətləri haqqında məruzə etmişdir.

Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənəti on günlüyü gedişində SSRİ Yİ-də Azərbaycan şair, nasir, dramaturq, tənqidçi və ədəbiyyatşünaslarının əsərlərinin müzakirəsi keçirilmişdir. Şairlərdən P.Antokolski, P.Dolmatovski, M.Aliqer, N.Panov, S.Qudzen, A.Zarov, K.Fedin, yazıçı və tənqidçilərdən V.Smirnova, Z.Kedrina, Y.Libemnin, Y.Sudkov, B.Gerasimova, İ.Brodski, M.Xrapçenko, Q.Lenobl, K.Zelinski və başqaları iştirak etmişlər.

Dekabrın 11-də Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənəti on günlüyünə yekun vurulmuşdur. A.Fadəyevin bu barədə nitqindən sonra M.İbrahimov Moskvadakı böyük hörmət üçün razılıq etmişdir [“Ədəbiyyat qəzeti”, 15 dekabr 1950].

- Nikolay Tixonovun anadan olmasının 60 illiyi münasibətilə M.Arifin “Görkəmli sənətkar” məqaləsi, şairin “Riqada operaya baxarkən”, “Rodenpoye yaxınlığındakı hücum” və b. şeirləri (tərcümə edən: Ə.Tələt), “Nizami” adlı məqaləsi və Azərbaycan yazıçılarının şairə göndərdikləri məktub dərc edilmişdir (“Ədəbiyyat və incəsənət”, 2 dekabr 1956).

- Azərbaycan xalqı ilə birlikdə çoxmillətli vətənimizin bütün xalqları və dünyanın tərəqqipərvər adamları Azərbaycan ədəbiyyatının dahi sənətkarı Məhəmməd Füzulinin ölümünün 400 illiyini geniş qeyd etmişlər (9-11 dekabr 1958).

Dekabrın 9-da İttifaqlar Evinin Sütunlu salonunda M.Füzulinin yaradıcılığına həsr olunmuş gecə olmuşdur. Gecəni Nikolay Tixonov giriş sözü ilə açmış, R.Rza M.Füzulinin həyat və yaradıcılığı haqqında məruzə etmişdir. İ.Seyidov, Ə.Kürçaylı şairin şeirlərini rus və Azərbaycan dilində oxumuşlar. Rus şairlərindən V.Derjavin və A.Adalis M.Füzulinin əsərlərindən etdikləri tərcümələri oxumuşlar (“Ədəbiyyat və

incəsənət”, 1, 15, 21, 22 mart, 5 aprel 1958-ci il).

22 may 1962

- Moskvada İttifaqlar Evinin Sütunlu salonunda M.Ə.Sabirin yubileyi münasibətilə ədəbi gecə keçirilmişdir. Gecəni N.Tixonov açmış, M.İbrahimovun “M.Ə.Sabirin həyat və yaradıcılığı” haqqında məruzəsi dinlənilmişdir. Gecədə şairin oğlu M.Tahirli, R.Rza, N.Hikmət, P.Pançenko, S.Lipkin, L.Penkovski, D.Belous, S.Qriqoryan və b. çıxış etmişlər.

- Nizami adına Azərbaycan ədəbiyyatı muzeyində M.Ə.Sabirə həsr olunan böyük yubileyin sərgisi açılmışdır [“Kommunist”, 5 aprel 1962].

29 oktyabr 1963

- Bakıda Dzerjinski adına klubda Sayat-Novanın anadan olmasının 250 illiyi münasibəti ilə yubiley yığıncağı keçirilmişdir. Moskvada yubileyə əlaqədar olaraq ədəbi gecə keçirilmişdir. Gecəni A.Surkov giriş sözü ilə açmışdır. Nikolay Tixonov nitq söyləmişdir. Azərbaycandan M.İbrahimov çıxış etmiş, M.Rahim “Sayat-Nova” poemasından parçalar oxumuşdur (“Kommunist”, 29 oktyabr, 2 noyabr 1963).

Nikolay Tixonovun Azərbaycan ədəbiyyatı ilə dostluğu onun ömrünün axırına qədər davam etmişdir. Yazıçının həyat və yaradıcılığına böyük maraq göstərən ədəbi ictimaiyyətimiz və geniş Azərbaycan oxucusu onun əsərlərinin tərcüməsi, nəşri və mütaliəsini də daim diqqət mərkəzində saxlamışdır. Yazıçının bu günə qədər Azərbaycan dilində doqquz kitabı nəşr olunmuşdur. Heç təsadüfi deyil ki, akademik Məmməd Arif Dadaşzadə kimi böyük Azərbaycan tənqidçisi və ədəbiyyatşünası 1956-cı ildə rus ədibinin 60 illik yubileyi münasibətilə ayrıca “Nikolay Tixonov” məqaləsində rus sovet ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsini “*öz müstəqil, orijinal yaradıcılıq simasına malik olan*” sima adlandıraraq, onun həyatı, tərcümeyi-halı və yaradıcılığı üzərində geniş dayanır, şairin öz əsərlərində qeyri-adi əhvali-ruhiyyələrə, maraqlı hadisələrə meyil göstərməsi ilə diqqəti cəlb etdiyini qeyd edərək yazırdı: “*N.Tixonov Sovet ədəbiyyatında yalnız müxtəlif janrlarda (inqilabi balladalar, poemalar, lirik şerlər, hekayələr, oçerklər, elmi-publisistik məqalələr) yazması ilə deyil, həm də özünəməxsus bir coşqunluğu ilə, həyata xüsusi fəal münasibəti ilə daha təsirli, ... N.Tixonov mövzu cəhətindən yeniliyə meyil etdiyi kimi,*

sənətkarlıq cəhətindən də yeniliyə meyil edən yazıçılardandır” [70, s.408-409].

Nikolay Tixonovun əsərlərini təhlil edən akademik Məmməd Arif vaxtilə Səməd Vurğunun Sovet Yazıçılarının II qurultayındakı poeziya haqqında əlavə məruzəsində böyük rus şairinin yaradıcılığında beynəlmiləçiliyi xüsusi olaraq qeyd etməsini göstərirdi. Müəllif N.Tixonovun yaradıcılığında XX əsrə xas olan, əsasən, xalqlar dostluğunun, beynəlmiləçilik ideyalarının çox mühüm yer tutduğunu xüsusi vurğulayaraq yazır: *“Biz bunu şairin müharibədən sonra beynəlxalq mövzuya, xüsusən Şərq mövzusuna həsr etdiyi şeirlərində daha aydın görürük. Nikolay Tixonov Şərq ölkələrinə bir tamaşaçı, səyyah kimi səfər etmir. O getdiyi hər yerdə köhnə və təzə dostlara rast gəlir, hər yerdə mehriban və həmfikir adamlar tapır, gəzdiyi bir çox yerlərin qırılmaz tellərlə böyük sovet torpağı ilə bağlı olduğunu görür”* [70, 414].

Müəllif Nikolay Tixonovun çoxcəhətli yaradıcılıq fəaliyyətindən danışaraq, onun bir tərcüməçi, ədəbiyyatşünas və tənqidçi kimi gördüyü işlərə də xüsusi diqqəti yetirir. Nikolay Tixonovun Şərq xalqları ədəbiyyatından etdiyi tərcümələr və bu mövzuda yazdığı məqalələri qeyd edən Məmməd Arif onun Səməd Vurğuna həsr etdiyi yazılara yüksək qiymət verir.

Tədqiqatçı Kamal Həsənovun rus dilində nəşr olunmuş “Azərbaycan Nikolay Tixonov yaradıcılığında” monoqrafiyası [147] da diqqətəlayiqdir. Müəllif burada daha çox elmi-publisistik üsluba üstünlük vermiş və bir sıra maraqlı faktlara toxunmuşdur.

Uzun və məhsuldar yaradıcılıq ömrü yaşamış Nikolay Tixonov haqqında zəngin ədəbi-tənqidi və publisistik məqalələr, oçerklər, monoqrafiyalar, kitablar arasında V.A.Kovalyov ilə V.A.Şoşinin redaktorluğu altında Moskvada çap edilmiş sanballı “Творчество Николая Тихонова” (“Nikolay Tixonovun yaradıcılığı”) nəşri [209] xüsusilə diqqəti cəlb edir. Tədqiqatlardan, xəbər – məlumatlardan və yazıçı ilə görüşlərdən ibarət xatirə xarakterli materialları ehtiva edən bu kitab əhatəli (1921-1970-ci il) biblioqrafiya ilə tamamlanır. Burada Avropanın o vaxtki sosialist – bolqar, yuqoslav, çexoslovak və SSRİ-nin rus, həmçinin Pribaltika, Orta Asiya və digər xalqlarının tənqidçi şair və yazıçıları görkəmli ədib haqqında elmi təhlillərini, publisistik qeydlərini verir, öz ürək sözlərini, xatirələrini söyləyir, N.Tixonovun

ümumən sovet ədəbiyyatında tutduğu yeri və mövqeyi obyektiv şəkildə yüksək qiymətləndirirlər. Bununla yanaşı Y.Knipoviç “Pakistan haqqında həqiqət” [162] əsərində də N.Tixonovun Pakistana qarşı səmimi münasibəti də əhatəli təhlil olunur. Ancaq, bizə belə gəlir ki, Nikolay Tixonov haqqında Azərbaycan ədəbi-elmi fikrinin əks olunmadığı bu kitab natamamdır və birtərəfli tərtib edilmişdir. Təəssüflə qeyd edib göstərmək istəyirik ki, kitaba yazıları daxil edilmiş 35 müəllif arasında Azərbaycandan heç kimə yer verilməmiş və ya ən pis halda belə güman etmək olar ki, guya Nikolay Tixonov haqqında yazmaq istəyən azərbaycanlı müəllif tapılmamışdır. Qafqazda bizimlə qonşu olan xalqlardan gürcü – iki nəfərlə: V.İ.Baluaşvili (“Tixonov və Gürcüstan” – “Тихонов и Грузия”) [135], Sandro Şanşiaşvili (“Sənə səxavətlə istedad verilmişdir” – “Ты щедро одарен”); erməni – bir nəfərlə: K.N.Qriqoryan (“Тихонов и Армения” – “Тихонов və Ermənistan”); Dağıstan və Osetin Muxtar vilayətləri üç nümayəndə ilə: – Rəsul Həmzətovun kiçik qardaşı olan ədəbiyyatşünas Наси Həmzətov (“Кавказ в Москве” – “Qafqaz Moskvada”); N.V.Kariyev (“Рука друга” – “Dost əli”) və D.J.Trunovla (“Друг Дагестана” – “Dağıstanın dostu”) təmsil olunsalar da, Səməd Vurğun başda olmaqla bir çox görkəmli sənətkarlarımız ilə şəxsən dostluq etmiş, qarşılıqlı ünsiyyət bağlamış və münasibətlər saxlamış Azərbaycanın xalq şairi Nikolay Tixonov haqqında Azərbaycandan dostluq, qardaşlıq sözünü demək üçün heç kəsə imkan verilməmişdir; nə demək olar, bəlkə burada da Azərbaycanı gözü götürməyən bir xəbisin, bir ermənipərəst qüvvənin barmağı var?!

Əlavə olaraq qeyd etmək istəyirik ki, A. Beliaşvilinin ayrıca nəşr olunduğu “Besiki” [136], İ.Boqomolov və R.Miminoşvilinin “Qardaş, sən qardaşlıqla güclüsən” (“Брат, ты братством силен”) [140], Q. Lomidzenin “Böyük bir ortalıq hissləri” (“Чувство великой общности”) [190] kitablarını da nəzərə alsaq, yuxarıda qeyd etdiyimiz fikirlər öz təsdiqini tapmış olar.

“Nikolay Tixonovun yaradıcılığı” fundamental kitabının ön söz müəllifi V.A.Kovalyov yazır: *“Tixonovun yaradıcılığı monolit bütövlüyünə və eyni zamanda rəngarəng və bədii dəyişkənliyə malikdir. Bütün bunlarda gerçəkliyin xüsusiyyətləri və Tixonovun poetik fərdiliyin xüsusiyyətləri, yaradıcılıq obyektinin xüsusiyyətləri və*

sənətkarın mənəvi bioqrafiyasının xüsusiyyətləri reallığı qəbul edib göstərmək prizması bizim ifadəmizdədir” [209, s. 4].

Həqiqətən də, V. Kovalyovun dediyi kimi, N.Tixonovun monolit bütövlüyə və eyni zamanda əlvanlıq və bədii rəngarəngliyə malik yaradıcılığında gerçəkliyin qavrayışı və təsviri məhz sənətkarın poetik fərdiyyətinin, mənəvi-ruhu tərcümeyi-halının cəhətlərindən ibarət prizmadan keçib getmişdir.

Yaradıcılığı həmin ideya-məzmun keyfiyyətlərinin bu və ya digər dərəcədə artması ilə zənginləşmiş Nikolay Tixonovun hələ 1922-ci ildə nəşr edilmiş “Orda”, “Braqa” kitablarından qələminin istedadı, səriştəsi və püxtəliyi görünməyə başlamışdır. Müasir dövrümüzün ədəbi-estetik tələbləri baxımından həmin kitablar və daha sonrakı illərdə Nikolay Tixonovun qələmindən çıxmış bəzi əsərləri müəyyən məziyyətlərə malik olsa da, indi onlar ideya-məzmun cəhətdən partiyalı ədəbiyyatın sinfi mövqedən qələmə alınmış nümunələri olaraq artıq vaxtı keçmiş, yalnız sırf bolşevik-leninçi ideologiyanın rüporundan çıxmış konyuktur yazılar kimi tarixin arxivinə atılmaq səviyyəsində köhnəlmişdir. Nikolay Tixonovun özünün ilk kitabları, həmçinin, bu tipli əsərləri haqqında vaxtilə və elə sonralar dediyi fikirləri də artıq saf-çürük etməyə dəymir, çünki onlara münasibət bizim üçün birmənalıdır. N.Tixonov çox sonralar ilk kitabları olan “Orda” və “Braqa”da daxildə yaşadığı ülvə hisslər və duyğular barədə yazırdı: *“Oktyabr zəfərini süpürən bütün qüvvələri devirən və bütün köhnə həyat tərzini süqut edən inqilaba girən gənc və bəşəriyyətin hələ bilmədiyi yeni bir dünya yaratmağa başladı. Şeir motivli xaosunda mənim üçün ən vacib şey bu yeni dünyanın və onun qalib proletariyatın sahibi hissi idi*” [211, s. 7].

Ədəbiyyatşünas V.A.Şoşin “Н.С.Тихонов в литературе критике” (“N.S.Tixonov ədəbi tənqiddə”) adlı məqaləsində tarixi-elmi həqiqəti ifadə edərək göstərir ki, vətəndaş müharibəsi və inqilabi dünyagörüşü ilə aşılannmış təəssüratlar N.Tixonovun ilk kitablarının – “Orda” və “Braqa”nın əsasında durur. N.Tixonovun həyat və yaradıcılığına nəzər yetirdikdə, rus şair və yazıçısının həm vətəndaş müharibəsində, həm də Rusiyada baş verən inqilablarda iştirakçı olduğunun şahidi oluruq. Onun fəaliyyətini dərinlən öyrənən V.A.Şoşin haqlı olaraq N.Tixonovun “Orda” və “Braqa” əsərlərini şairin yaradıcılıq tərcümeyi-halı kimi qiymətləndirərək,

yazırdı: *“Bunlarla onun yaradıcılıq tərcümeyi-halı başladı. Məhz o zaman xarakter müəyyənləşdirildi, daha doğrusu, A. Vronskinin tezliklə deyə biləcəyi xarakterlə tanış oldu: Tixonovlara damasın düzəldildiyi material gəldi”* [209, s.7].

“N.S.Tixonov ədəbi tənqiddə” məqaləsində V.A.Şoşin daha sonra dörd müharibə iştirakçısı olan görkəmli sənətkara beynəlmiləçiliyin və xalqlar dostluğunun nəğməkarı kimi yüksək qiymət vermiş, şairin bədii yaradıcılığında və onun şəxsi otağında belə Qərbin və Şərfin, o cümlədən Cənubun və Şimalın birləşdiyini göstərirdi .

Nikolay Tixonov yaradıcılığının digər tədqiqatçısı olan Y.Knipoviçdən fərqli olaraq V.A.Şoşin yazıçının yaradıcılıq coğrafiyasına daha geniş və obyektiv yanaşaraq, onun yetmiş illik yubileyi ilə bağlı Hindistan, Fransa, İngiltərə, keçmiş Çexoslovakiya, və Monqolustandan aldığı təbrik teleqramları və hədiyyələrini qeyd edərək yazırdı: *“Qordon Şafər ona Dünya Sülh Şurasının qızıl medalını təqdim etdi. Gürcüstan şairləri şərab üçün bir buynuz, Azərbaycan şairləri Şamaxı xalçasını təqdim etdilər. Burka Kabardin-Balkarların minnətdarlığı idi, quzu dərisindən olan papaq - Çeçen - İnquşetiyadan, çalpan və papaq Qazaxıstandan, xalat və tübityeqa Özbəkistandan, çinar ağacından barelyef Tacikistandan, bandura Ukraynadan minnətdarlıq rəmzinin bir ifadəsi kimi təqdim etdilər. Lataniyalılar, hələ Tixonova gənc yaşlarından məlum olan Sesis şəhərindən götürülən gildən hazırlanmış bir vaza verdilər”* [209, s.8-9].

Gördüyümüz kimi, məqalə müəllifi azərbaycanlıların sənətkara Şamaxı xalçası hədiyyə etmələrini xüsusi olaraq qeyd etmişdir. Başqa bir yerdə – N.Tixonovun “Şerlər və poemalar” kitabına yazdığı ön sözdə V.A.Şoşin Azərbaycanla, Bakı ilə, bütün dünyada məhşur olan Neft Daşları ilə, orada çalışan qəhrəman neftçilərin çox gərgin və heç də asan olmayan işləri ilə əlaqədar N.Tixonovun səksən illik yubileyi ərəfəsində belə bir epizodu xatırlayaraq yazır: *“Bu, Bakıda olmuşdu və həmin səfərdən sonra şair nəinki ilhamın gətirdiyi yeni bir silsilə şeirlə çıxış etdi, həm də həmin silsilədə yeni mövzulara üz tutdu. “Azərbaycan dəftəri” (1977) obrazlı şəkildə Tixonovun bu respublikaya olan çoxdankı bağlılığını təcəssüm etdirdi. Silsilə səhərin, baharın, oyanmanın lövhələri ilə zəngindir. Neft Daşları haqqında çox yazıblar –*

Tixonov onun yeddi gəminin Qara Daşlara yürüşü ilə bağlı yaranmasından danışaraq neftçilərin bu qeyri-adi şəhərciyini yenidən kəşf edir” [212, s.43]. V.Şoşinin bu sözləri bir daha Nikolay Tixonovun Azərbaycana qəlbən bağlılığını göstərir.

Nikolay Tixonovun “Azərbaycan dəftəri” silsiləsində cəmi 3 şeir vardır [217]. Lakin təəssüflər olsun ki, “Azərbaycan dəftəri” silsiləsi həmin adla bütövlükdə şairin iki dəfə – sağlığında və vəfatından sonra nəşr edilmiş yeddi cildlik “Seçilmiş əsərləri” külliyyatına daxil edilməmişdir.

Bütün bunlarla yanaşı, Nikolay Tixonovun şeirlərinin dilimizə tərcüməsi barədə də maraqlı araşdırmalar vardır ki, onlar haqqında da məlumat məqsədəmüvafiq olardı. Yuxarıda qeyd etmişdik ki, görkəmli rus yazıçısı, şairi, ictimai və dövlət xadimi Nikolay Tixonovun şeirləri ana dilimizə uğurla tərcümə olunmuşdur. Lənkəranla bağlı da şeirləri daxil olmaqla onun bir sıra poeziya nümunələrinin tərcüməsi ilə bağlı tədqiqatçı Şövkət Kərəmovanın “N.S.Tixonovun poeziyası Azərbaycan tərcümələrində” adlı (“Поэзия Н.С.Тихонова в азербайджанских переводах”) məqaləsinə geniş yer vermək istəyirik. Ş.Kərəmova qeyd etdiyimiz məqaləsində yazır: “*O [N. Tixonov - K.K.] bir çox azərbaycanlı yazıçı və şairlərin həyatına gözlənilmədən, sadəcə və uzun müddətə daxil oldu.*”

N.Tixonovun əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcümələri oxucunu rus sovet poeziyasının ən yaxşı nümunələri ilə tanış etməklə yanaşı, həm də Azərbaycan ədəbiyyatının daha da zənginləşməsinə və yaradıcı inkişafına mühüm töhfə verir. Bu gün görkəmli rus şairi Azərbaycanın xalq şairləri S.Vurğunun, S.Rüstəmin, O.Sarıvəllinin və bir çox digər görkəmli şair-tərcüməçilərin yaradıcı tərcümələri ilə oxucularımıza yaxşı tanışdır” [161, s.171].

Ş.Kərəmova tədqiqat işində N.Tixonovun əsərlərinin Azərbaycan yazıçıları tərəfindən ilk dəfə müharibə illərində tərcümə etməyə başladığını iddia edir və məhz C.Cahan-baxşın ilk dəfə tərcüməsində 1942-ci ildə buraxılmış “Leninqrad hekayələri” toplusunun, X. Hasilova tərəfindən tərcümə olunmuş “Cəsur Partizan” hekayələr kitabının, C.Cəfərov tərəfindən tərcümə olunmuş “Pakistanın nağılları” toplusunun işıq üzü gördüklərini qeyd edir.

Həmin dövrlərdə Nikolay Tixonovun yaradıcılığına Azərbaycanda və onun füsunkar guşəsi olan Lənkəranda maraq artmaqda idi. Lənkəranın gözəlliyini, onun zəhmətkeş insanlarını ümumittifaq səviyyədə tərənnüm etmək, əlbəttə ki, ürəkaçan mənərə idi. Məhz buna görə də Ş.Kərəmovanın araşdırmaları da böyük önəm kəsb edirdi. Tədqiqatçı apardığı araşdırmalara əsasən aşağıdakı məlumatları verir: *“Bizdə olan məlumata görə, N.Tixonovun Azərbaycan dilinə tərcümə edilmiş ilk şeiri “Kirov bizimlədir” şeirindən bir parçadır. Tərcümə yazıçı Mövlud Qonaqov tərəfindən hazırlanmış və 1947-ci ildə iyul ayında Azər nəşr tərəfindən nəşr edilmiş “Bahar nəğməsi” kitabında çap edilmiş və M.Rahimin “Sovet Bayrağı” şeirinin tərcüməsi ilə “Kommunist” qəzetinin iyul nömrəsində nəşr edilmişdir. Eyni şeiri H. Abbaszadə, H. Böyükağa, İ.Coşqun kimi şairlər tərcümə etmişlər. Elə həmin il Ə. Tələt “Qoridə ev” şeirini tərcümə etdi”* [161, s.172].

Ş. Kərəmova yazısında onu da vurğulayır ki, həmin illərdə ölkəmizdə rus şairinin yaradıcılığına maraq artırdı. Sözsüz ki, bu artan maraq Azərbaycan oxucularında rus şairi ilə yaxından tanış olmaq həvəsini də artırırdı. Nikolay Tixonovun “Kirov bizimlədir” şeirini 1950-ci ildə dilimizə tərcümə edən görkəmli şairəmiz Mirvari Dilbazinin şeirinin tərcüməsi üzərində işi başa çatdırmasına baxmayaraq, sonralar yenidən mətnə qayıdır, şeiri yanidən tərcümə edir. Əvvəlki tərcümə ilə müqayisədə sonrakı tərcümədə M. Dilbazi olduqca əhəmiyyətli dəyişikliklər etmişdir ki, bu da tədqiqatçının diqqətindən kənarda qalmamışdır.

Şairəmizin tərcümə etdiyi bu şeirin tərcüməsinin ikinci variantı 1961-ci ildə çap olunan RSFSR şairlərinin şeirlər toplusunda - “Baharın dostları” kitabında nəşr edilmişdir.

Nikolay Tixonovun əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcümələrinə ümumi giriş verən tədqiqatçı daha sonra M.Dilbazinin tərcüməsi üzərində dayanır. O, rus şairinin dilimizə edilmiş digər tərcümələri barədə yazır: *“N.Tixonovun ayrı-ayrı şeirlərinin tərcümələri bir neçə ildir ki, Azərbaycan dövrü nəşrlərində çap olunur. Bir çox şair bunların üzərində işləmişdir və çox vaxt fərqli şairlər eyni şeirləri fərqli dövrlərdə tərcümə etmiş, bu tərcümələrin üstünlüklərini və mənfi cəhətlərini təhlil etmək və müqayisə etmək üçün zəngin material təqdim etmişlər”* [161, s.173].

Nikolay Tixonovun dilimizə tərcümə olunmuş əsərlərinin müqayisəsi də Ş.Kərəmovanın diqqətindən kənar qalmır. O, müxtəlif illərdə N.Tixonovun “Sovet bayrağı” şeirininin 1951-ci ildə M. Rahim tərəfindən, 1954-cü ildə H.Abbaszadə tərəfindən, 1957-ci ildə H. Böyükağa tərəfindən, 1961-ci ildə İ. Coşqun tərəfindən tərcümə olunduğunu qeyd etmiş, tərcümələrdə xalqlar dostluğununun vəsfinin qorunub saxlandığını da diqqətə çatdırır.

Bu və ya digər Azərbaycan şairlərinin Nikolay Tixonovdan etdikləri tərcümələri orijinala müqayisələr əsasında qiymətləndirən Ş.Kərəmova məqaləsini belə tamamlayır: *“Bir neçə il əvvəl “Bakı” və “Bakı” qəzetlərinin nəşrləri Sosialist Əməyi Qəhrəmanı, Lenin mükafatı laureatı N.S. Tixonov yeni əsərləri ilə oxuculara danışmaq istəyi ilə. ... N. Tixonov öz tərcüməsində şeiri bütün şeir sevərlər arasında populyar hala gətirərək bütün bu hissləri Azərbaycan oxucusuna uğurla çatdırdı.*

Bakı – dəniz üstə gözəllik tacı!

Nur saçır bu bütün zövqüylə parlar.

Səhər şəbnəminin şəfəqlərində

Fərəhlə, sevinclə dostu qarşılar“! [161, s.177].

Nikolay Tixonovun şeirlərinin tərcüməsini təhlil edən Ş.Kərəmova bu tərcümələrə yüksək qiymət verməklə yanaşı, bu işlərin Azərbaycan şair-tərcüməçilərinin yaradıcılıqlarını zənginləşdirdiyini inamla vurğulayır və bir az pafoslu olsa da, Azərbaycan xalqını rus sovet poeziyası ilə tanış etməkdə mühüm rol oynadığını xüsusi qeyd edirdi.

Ş.Kərəmova rus şairinin şeirlərinin Azərbaycan oxucuları tərəfindən böyük rəğbətlə qarşılandığını xüsusi qeyd edir, N.Tixonovun poeziyasındakı özünəməxsus cizgiləri Azərbaycanın şair-tərcüməçiləri üçün ilham mənbəyi rolunu oynadığını ön plana çəkir.

Ş.Kərəmovanın məqaləsinə geniş yer verməyimiz rus şairinin poeziyasının Azərbaycan dilinə tərcüməsi ilə bağlı ümumi məlumat vermək istəyindən irəli gəlir.

Hesab edirik ki, bütün bu qeyd etdiklərimiz Nikolay Semyonoviç Tixonovun

yaratıcılığında Şərq və Azərbaycan mövzusunun təşəkkül tapmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edən amillərdəndirlər. Qeyd etmək istərdik ki, bu cür yaratıcılıq əlaqələrinin möhkəmlənməsi sayəsində Azərbaycan ədəbiyyatı da yeni kontekstdə inkişaf etmiş, müxtəlif janrlarda bədii nümunələr meydana gəlmişdir. Bu xüsusda tanınmış filoloq-alim A.Feyzullayeva ümumşərq kontekstindən rus-Avropa kontekstinə qanunauyğun müraciəti baxımından milli ədəbiyyatların tarixi inkişafında ünsiyyət əlaqələrinin rolunu tədqiq edərkən haqlı olaraq yazırdı: “...XIX-XX əsrin əvvəllərində ilkin olaraq Şərq mühitində formalaşmış, sonradan isə Rusiya və Avropa gerçəkliyi ilə qarşılaşmış (bilavasitə və ya dolaylı yolla) Azərbaycan yazıçıları yaranan şəraitdən çıxış edərək qanunauyğun şəkildə öz doğma ədəbiyyatlarının məhz rus-Avropa kontekstinə yönəlməsinə təkan vermişlər” [227, s.319].

Beləliklə, Nikolay Tixonovun Şərqlə, o cümlədən Azərbaycanla sıx bağlılığını göstərən ədəbi-bədii yaratıcılıq nümunələri, poetik silsilələr və onların ətrafında meydana çıxmış elmi-tədqiqat əsərləri, elmi-tənqidi fikirlər, şeirlərinin Azərbaycan dilinə tərcümələri haqqında tədqiqat və müxtəlif müşahidələr bu mövzuda geniş araşdırmalar aparmaq üçün zəngin material verir. Şairin Qafqaz, ümumən Şərq ədəbiyyatına, onun mədəniyyətinə, xüsusən Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyətinə isti, səmimi münasibəti aşkar hiss olunur. Bu bir daha bizə onu deməyə əsas verir ki, XX əsr rus ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Nikolay Semyonoviç Tixonov Azərbaycana, onun yaratıcı insanlarına səmimi münasibət bəsləmiş, ədəbiyyatımıza o dövrün tələbinə uyğun, yalançı təriflərlə yox, əsl dost və əsl ədəbi xadim kimi münasibət bəsləmişdir.

Dissertasiya işinin birinci fəslinə dair qeyd olunan əsərlər həm respublika, həm də xarici ölkələrin elmi jurnallarında dərc olunmuşdur: [36; 50; 52; 53; 169; 185]

II FƏSİL

NİKOLAY TIXONOVUN YARADICILIĞINDA YAXIN VƏ ORTA ŞƏRQ XALQLARI

Nikolay Tixonovun Şərqlə haqqında şeirləri, nəsr toplusu şairin özü üçün milli-etnoqrafik, coğrafi xüsusiyyətləri olan yeni bir dünyanı kəşf edərək, onun ideya və hisslərini zənginləşdirən, onu beynəlmiləlçi, humanist şair kimi formalaşdıran özünəməxsus bir gündəlik-öçərkdir. Nikolay Tixonov humanizmi eyni vaxtda həm sadə, həm də mürəkkəbdir. O, sağlam düşüncədən təzahür etdiyinə, insan reallığını, onun mənfi və müsbət keyfiyyətlərini, tələbatlarını, istəklərini qəbul etməkdən irəli gəldiyinə görə sadədir. İnsanı hərtərəfli və birmənalı təsvir etmək mümkün olmadığına görə isə, mürəkkəbdir. *“Axı insan tək-cə reallıq və gerçəklik deyil, həm də fürsət, seçim, sərbəstlik, sonsuzluq, yaradıcılıq və daha çox əlamətlərdir ki, bunlar onu bəlkə də kainatın ən heyranedicisi varlığına çevirir”* [218, s.8].

Nikolay Tixonov dərin məhəbbətlə sevdiyi və rəğbət bəslədiyi Şərqi öz şeirlərində tərənnüm edir. Hər bir rus şairi kimi, onu da Şərqlin möhtəşəm təbiəti cəlb edirdi.

Bu barədə şair öz dostu Ə.Kapıyevə yazırdı: *“Mən rəngli fantastika çəmənliklərini rədd edirəm, uydurmalar yaratmaq istəmirəm ... İstəyirəm böyük xalq kütləsi dağları və dağ insanlarını həqiqətə çox yaxın görünən həqiqət və ya fantastika rahatlığı içində görsünlər”* [222, s.183].

Onun həm şeiri, həm də nəsrini çoxşaxəlidir, çünki insan və cəmiyyət, dövlətlər, dinlər, mədəniyyətlər hamı özü özlüyündə son dərəcə çoxşaxəlidirlər. Cəmiyyət özü onun üçün hədsiz dərəcədə qiymətlidir və bu nəğməyə layiq olan insanın da qiyməti ölçüyə gəlmir.

Далеко остались джунгли, пальмы, храмы,
Город-сад, зелёная река,
Вечером, примчав с Цейлона прямо,
Встретил я в Мадрасе земляка.
И земляк-натура боевая,
И беседа забилась легко,

Мне сказал: - Поедем к нам в Бхилаи,
Это ведь совсем недалеко [211, s.296].

Sətri tərcüməsi:

Uzaqda qaldılar cəngəllik, palmalar, məbədlər,
Şəhər – bağ, yaşıl çay,
Axşam birbaşa Seylondan qaçaraq,
Mədrasda bir həmyerlimlə rastlaşdım.
Bir həmyerli – döyüşkən təbiətli,
Və asanlıqla həmsöhbət olduq,
Mənə dedi: – gedək bizə, Bhilaya,
Bu ki, heç də uzaq deyil.

Konstantin Fedinin Nikolay Tixonovun nəsrinin bütün xalqların mütərəqqi qüvvələrini birləşdirən beynəlmiləlçilik əlaqəsinin sübutu olması fikri ilə razılaşmamaq olmaz.

Nikolay Tixonovun gördüyü Asiya bugünkü Asiyaya bənzəmir. O, yeni qazanılmış azadlıq ruhuyla nəfəs alırdı, tərəqqi, dostluq, bütün sülhsevər xalqlarla əməkdaşlıq arzusunda idi.

Nikolay Tixonov dostluq missiyası ilə, nümayəndəliklə birgə Hindistanda olarkən, çoxdan kitab və söhbətlərdən eşitdiyi ölkəni gözləri ilə görmüş və bu xalqın əmin-amanlıq, sülh şəraitində yaşamaq ideyasına, istəyinə heyranlıq ifadə etmişdir. Xalq arasında əsrlər boyu sülh ideyası yaşayırdı. Atom silahı qadağası haqqında Stokholm çağırışı ilə yazıçı deyirdi: *“Hindistanın cənubundakı hind baharının isti tropik bir axşamını xatırlayıram. Bir atlas üstümüzə qeyri-adi parlaq ulduzları olan qaraatlaz rəngli bir səma sərildi. ... Həddindən artıq diqqət və heyranlığın dondurduğu bu minlərlə insan gözlər geniş açaraq, bizə, yadplanetlilərə baxırdı. Dənizlə şəhər arasındakı qumlu sahilin bütün qaranlıq məkanı qumda oturan bu saysız-hesabsız kişilər, qadınlar, uşaqlarla dolu idi. Sanki həyəcanlandıqları qəlblərin səsi eşidildi, dost sözlərinizə doğru yayılan bu istilik axınları hiss olundu”* [220, s.486].

Şair ürək ağrısı ilə yarımmüstəmləkə halında Hindistanda yaşayan insanların acınacaqlı həyatından bəhs edir, onlara yaşadığı ölkənin azad insanlarından danışmaq arzusunda olduğunu dilə gətirir:

Я хотел, дыша свободной грудью,
Воскрешая их труды и дни,
Рассказать о них советским людям,
Чтобы в книгах ожили они.

С детских лет о них мечтал я жадно,
Та любовь не думала стихать,
Потому мне было так отрадно
Воздух стран полуденных вдыхать [211, s.297].

Sətri tərcüməsi:

İstədim, azad nəfəs alaraq,
Zəhmət və günlərini dirildərək
Sovet insanlarına onlardan danışım ki,
Beləcə, onlar kitablarda dirilsinlər.

Uşaqılıqdan onların arzusunda idim,
Bu sevgi azalmağı düşünmürdü
Çünki çox məmnun idim
Ölkələrin günortaçağı havasını alım.

Nikolay Tixonov Şərq haqqında şeirlərində xalq təfəkkürü və təxəyyülündə yaranmış əsərlərdə ideya, inam xalqın lüğət tərkibində, frazeologiyasında, atalar sözlərində həkk olunmuş, özündə təbii müşahidələrin əks olunmasını təsvir etməklə, öz əcdadlarının nəsihətlərinə sadıqlığını, gələcək nəsələ qayğısını böyük ruh yüksəkliyi ilə göstərir. Nikolay Tixonov şimal ölkəsinin oğlu olmasına baxmayaraq, onun qəlbi Orta Asiya və Ərəbistan səhrasının qumsallıqları kimi isti, fikirləri Pamir

zirvəsi kimi yüksəklərə ucalıb.

Biz əminliklə deyə bilərik ki, Nikolay Tixonovun şeir və nəsr sirri onların əsasında həqiqət, səmimiyyət və sadiqliyin olmasındadır. Onlar incəsənətin əsas hədəfidir və məhz onlarda yazıçının mövqeyi bilinir. Nikolay Tixonov dediklərində bu həqiqət bir daha özünü göstərir: *“Hər bir şair öz yaddaşında şeirlərində təcəssüm olunmuş mövzuları görmək istəyini tapa bilər”* [226, s.165].

1949-cu ildə Nikolay Tixonov Hinduquşa böyük səyahət edib. Əgər əvvəllər o, “Lahor şəhərindən” yazıb və Xayberi xatırlayırsa, indi bu əfsanəvi diyarlar onun gözləri qarşısında canlanmışdır. Şair bu diyarın təbiətini, onun gözəlliyini tərənnüm etmək üçün vəcdə gəlir, sərhədin keçmə anını özünəməxsus tərzdə həyəcanla ifadə edir:

С поворота внезапно крутого
Дальних гор я видел кайму,
Словно в песне кипящее слово,
Ширь кипящей на солнце Аму.
А навстречу, плывя, желтолица,
Нарастала барханов гряда,
Этот миг переходим границу-
Отзывается в сердце всегда [211, s.298].

Sətri tərcüməsi:

Uzaq dağlar kəskin dönüşdən
Mən bir haşiyəni gördüm,
Sanki, mahnıdakı qaynar kimi söz
Günəşdə qaynayan Amu genişliyini.
Mənə tərəf sarı üzlü üzərək,
Silsilənin dünləri böyüdü

Bu an sərhədi keçirik -
Ürəkdə həmişə xatırlanır.

Beləliklə, səyahət başlayır və şeirlər yaranır. Nikolay Tixonov yaxşı bilirdi ki, başqa xalqın ruhunu tanımaq istəyirsənsə, onun ölkəsinin havası ilə nəfəs almalısan, onun bulaqlarından su içməlisən, onun ən gizli arzularını bilməlisən.

Золотой закат покрылся чернью,
Вдруг и я поймал себя на том
Что зашёл в “Амбассадор” вечерний
Как давно уже знакомый дом.
Сказок край по бытовому ожил,
Вплоть до звезд, до трепета травы,
Путь к нему по воздуху уложен
В шесть часов от Дели до Москвы [211, s.311].

Sətri tərcümə:

Qızıl qürub qara ilə örtülmüşdür
Birdən özümdə hiss etdim ki,
Axşam “Səfir”inə girmişəm.
Artıq çoxdan tanış bir ev.
Nağıl sonluğu olduğu kimicanlandı,
Ulduzlaradək, ot titrəyişinədək,
Ona yol hava ilə çəkilməmişdi
Saat altıda Dehlidən Moskvaya

Nikolay Tixonovu dünyanın acı taleyi həmişə narahat edib. O, öz əsərlərində bu haqda dəfələrlə yazıb, insanları ayıqlığa, sülh uğrunda mübarizəyə, yeni müharibənin başlanmasına qarşı birləşməyə çağırırdı. Nikolay Tixonovun yaradıcılığının əsas tədqiqatçılarından olan V.Şoşin rus yazıçısının Şərqi böyük marağını həmişə qeyd edirdi. Nikolay Tixonov sülhsevərlik missiyası çərçivəsində Şərqi səfərləri ilə bağlı yazırdı: *“On ildən çox bir dövrdə, min doqquz yüz qırx doqquzuncu ildən min doqquz yüz altmış ikinci ilədək mən xoş məramlı missiya ilə sülh uğrunda mübarizə aparmaq üçün Cənub-Şərqi Asiya ölkələrinə və Yaxın Şərqi ölkələrinə səyahət etməli*

oldum” [231, s.164].

“Zamanlar və yollar” adlı şeirlər kitabında biz keçmiş illərdən və dünya talelərindən düşüncələrə rast gəlirik, şair həyəcanla könüllü insanları müharibə təhlükəsindən xəbərdar edir. Onun həyəcanlı sözləri qarşıda gələn nəsillər üçün çağırış kimi səslənir. Hələ bəşəriyyətin görmədiyi, bəlkə heç gözləmədiyi bir bəlanın törətdiyi fəsadı, Xirosima və Naqasaki əhalisinin qışqırığı və ağlaşmalarını ürək ağrısı ilə təsvir edir:

Чья там бродит тень незримо,
От беды ослепла?
Это плачет Хиросима
В облаках из пепла.
Чей там голос в жарком мраке
Слышен иступленный?
Это плачет Нагасаки
На земле сожженной.
В этом плаче и рыданье
Никакой нет фальши,
Мир весь плачет в ожиданье:
“Кто заплачет дальше?” [211, s.312].

Sətri tərcümə:

Kimin kölgəsi görünməz şəkildə gəzir,
Bəladan kor oldunuz?
Bu Xirosima ağlayır
Küldən yaranan buludlarda.
Orda isti zülmətdə kimin
Qəzəbli səsi eşidilir?
Bu yandırılmış yerdə
Nagasaki ağlayır.
Bu qışqırıda və ağlamaqda
Saxtalıq yoxdur

Bütün dünya gözləyərək ağlayır:

“Növbəti kim ağlayacaq?”

Beləliklə, Nikolay Tixonovun Yaxın Şərqlə bağlı əsərlərində humanizm ideyalarının əksini araşdırarkən qeyd etməliyik ki, rus poeziyasının Şərqə doğru yolunu ilk salanlardan olan ədib rus poeziyasını Şərq şeirləri, tərcümələri ilə zənginləşdirmiş, Şərqi yaxın dostu olmuşdur. Dostluğu əməli ilə isbat edənlərdən biri olub. Öz səyahətləri ilə o, böyük rus poeziyasının sərhədlərini genişləndirib, çünki orada o, humanizm ideyasını əks etdirə bilib. Nikolay Tixonov ilk rus şairlərdəndir ki, öz poeziyasında Şərqi geniş tərənnüm etmişdir.

2.1. Nikolay Tixonov İslam və ərəb xalqları haqqında

Nikolay Tixonovun axtarışlar və kəşflərlə zəngin yarım əsrdən artıq bir dövrü əhatə edən yaradıcılıq yolu tanınmış rus tənqidçisi və ədəbiyyatşünası İosif Lvoviç Qrinberq tərəfindən hərtərəfli və inandırıcılıqla tədqiq olunmuşdur. Müəllifin geniş nəzəri və tarixi – ədəbi nəticələri və ümumiləşdirmələri onun dəqiq müşahidələri ilə, faktlarla, Nikolay Tixonov yaradıcılığında şeirlərin və nəsr əsərlərinin dərin təhlili ilə əsaslandırılmışdır. Tədqiqatçı rus şairi və yazıçısının məzmun və forma xüsusiyyətlərini də ətraflı və konkret nümunələr əsasında tədqiq etməyə nail olmuşdur.

İosif Qrinberqin Nikolay Tixonov haqqında 15 fəsildən ibarət maraqlı monoqrafiyasının məzmunu mündəricat üzrə belədir:

Fəsil I. “Yol dəftərinin qeydləri”.

Fəsil II. “Ballada, çılpaq sürət, biçim romantikləri...”

Fəsil III. “Qəhrəmanın axtarışları”

Fəsil IV. “Yollar, düşüncələr, kəşflər”

Fəsil V. “Peşə və xarakter”

Fəsil VI. “Lirikanın yetkinliyi”

Fəsil VII. “Ərəfədə”

Fəsil VIII. “İgidlik”

Fəsil IX. “Zirvəni fəth edənlər”

Fəsil X. “Dost hüququ ilə”

Fəsil XI. “Keçmişlə görüşlər”

Fəsil XII. “Dağların ürəyi”

Fəsil XIII. “Qələm qardaşları”

Fəsil XIV. “Yol kitabı”

Fəsil XV. “Şeirin yüksələn gücü”

Hələ mündəricata nəzər yetirsək, görürük ki, İosif Qrinberq Nikolay Tixonovun yaradıcılığının, onun dünyagörüşünün əhatə dairəsinin genişliyini önə çəkir. Rus ədibinin Şərq ölkələrinə həsr etdiyi əsərlərində bu ölkələrin, orada yaşayan müxtəlif insanların talelərinə biganə qalmadığını xüsusilə qeyd edir, N.Tixonovun müharibə dövrü poeziyası və nəsrində insan talelərinin təsvirinin oxucuları valeh etdiyini vurğulayır, ümumən onun yaradıcılığına yüksək qiymət verərək, yazır: *“Birinci Dünya müharibəsi və Böyük Vətən Müharibəsi, zəhmətkeş və döyüşən Leningrad, və Orta Asiya, Qafqaz və Pakistan, Suriya və Qərbi Avropa, Qızıl Ordunun əsgərləri və sülh tərəfdarları, elm adamları və alpinistlər, paytaxt və dağ kəndlərinin sakinləri, yeniyetmələr və ağsaqqallar, silahdaşlar və qələm dostlarım - bütün bu ölkələr və insanlar Tixonovun kitablarında canlanır, təsadüfi, tezünüdulan təəssüratlardan kənar qalmırlar, lakin onun yaradıcılığının əsasını, mahiyyətini möhkəmləndirirlər”* [151, s.6-7].

Dördüncü fəsil “Его всегда тянула на Восток” (“Şərq onu həmişə özünə cəzb edirdi”) sözləri ilə başlayır və burada əsasən Nikolay Tixonovun “Vamberi” povesti təhlil edilir.

Nikolay Tixonovun bu əsərində söhbət hələ bir az sonralar tanış olacağı xalqlar və ölkələr haqqında gedir. 1925-ci ildə Nikolay Tixonov öz əsərində təsvir edilmiş yerlərdə hələ olmamışdı və yalnız Vamberinin öz qəhrəmanının dili ilə belə deyə bilərdi: *“Mən Asiyanı çoxdan və uzaqdan sevirdim”* (“Я любил Азию давно и издалека”) [107, s.20].

Armin Vamberi (1832-1913) yəhudi əsilli macar şərqşünası, türkoloq, dilçi,

etnoqraf və səyyahdır. Macarıstan EA müxbir üzvü (1861), Budapeşt universitetinin professoru (1865) olmuşdur. Bir çox Avropa və Şərq dillərini öyrənmiş, XIX əsrin 60-cı illərində dərviş libasında Şərq ölkələrini gəzmişdir. Türkologiyaya dair əsərləri bir sıra dillərə, o cümlədən “Əmir Teymur” əsəri 1916-cı ildə Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuşdur. Üzeyirbəy Hacıbəyli onun həyat və fəaliyyəti, səyahətləri ilə maraqlanmış, redaktorluq etdiyi “Həqiqət” qəzetində haqqında silsilə məqalələr dərc etdirmişdir. “*Öz halımızdan*” məqaləsində Vamberini yüksək qiymətləndirərək, onu “*məşhur müştəşriq*” (şərqşünas – K.K.), “*elm və mədəniyyət üçün lazımlı adam*” adlandırmışdır [110, s.206].

Səyyah Vamberi alimdir, müxtəlif xalqların həyatını tədqiq edir. O, Türkiyədə olarkən sarayda qalmaq təklifini alır. Vamberi belə cavab verir: “*Mən Sultanın xidmətini qəbul edə bilmərəm – mən bəşəriyyətin xidmətində dayanıram*”. Vamberi iradəli bir insan kimi öz ideya və məqsədinə sadıq qalaraq fiziki zəifliyini, oxşarlığını ehtiyacını dəf edərək Şərqə səyahətini başladığı yerə, yenidən Türkiyəyə qayıdır. Onun məhv olacağını iddia edən insanların yanına dönüb suallarına belə cavab verir: “*Mən sağ qayıtdım*”.

Povestin mənəvi-əxlaqi ideyası da məhz bu sözlərdə ehtiva edilmişdir.

Povest orijinalında belə başlanır:

“Adsız-sansız boz bir sərçə
Özü uçmaq öyrənirdi
Burdan ora, ordan bura
Qanadların yellərdirdi.
O elə can atırda, elə istəyirdi ki,
Uçub ölkələr görsün.
Bilmədi birdən necə
Uçub naharsız qaldı.
O gəzibdir hər yeri,
O görüb insanları,
Salam deyib hamıya,

Neyləyir o, naharı” [107, s.3].

Böyük fəlsəfi mahiyyət daşıyan bu başlanğıc özünün zəngin poetik çalarları ilə oxucuda əsərin qəhrəmanı ilə daha yaxından tanış olmağa maraq oyadır. Yalnız bundan sonra N.Tixonov macar oğlanla “Asiyanı səyahətə çıxırmış kimi”, oxucusunu tanış edir: “*O balaca, axsaq yəhudi oğlandı. Onu German Vamberi çağırırdılar. Ailələri ucqar, hər tərəfi bataqlıq olan balaca bir macar şəhərində yaşayırdı. Vamberigilin ailəsi həddindən artıq yoxsul idi. ...*

- *İndi siz Şərqi də, Qərbi də görmüsünüz, Vamberi. Onlar barəsində nə deyə bilərsiniz?*

- *Bu saat deyim. Mən Asiyanı çoxdan və uzaqdan-uzağa sevirdim. Bəlkə ona görə ki, vətənimdə güzəranım pis keçirdi. Lakin Asiyanı get-gedə daha çox gəzib-dolaşdıqca orada eyniyyət və ətalət gördüm. Türkiyədə və İranda belədir. Orta Asiya onlardan səkkiz yüz il yaşlıdır.*

... *Mənə belə gəlir ki, yüz ildən sonra ölüm qorxusundan titrədiyim şəhərlərə Macarıstandan qatarda getmək mümkün olacaq. Gedim yatım, əfəndim...*” [107, s.7].
Yaratdığı obrazın dili ilə də yazıçı Şərqin əsrarəngizliyini xüsusilə vurğulayır.

Müasir dövrdə milli çaxnaşmalarla, mənəvi və regional ziddiyyətlərlə dolu olan bəşəriyyətin ən aktual problemlərindən biri də ədəbiyyatlar və mədəniyyətlər dialoqudur. Bu aspektdə ədəbiyyat müxtəlif milli ənənələrin sintezini yaradır. Təsadüfi deyil ki, müxtəlif dövrlərdə ədəbiyyat özünəməxsus spesifikaya malik olmuşdur.

Qərb ədəbiyyatı üçün, xüsusən də rus ədəbiyyatı üçün Şərq ədəbiyyatı ilə, daha dəqiq desək, İslam aləmi ilə qarşılıqlı əlaqədə olmaq mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Aleksandr Sergeyeviç Puşkinin “Qurana nəzirə”, Mixail Mixayloviç Prişvinin, Valeri Bryusovun, Aleksandr Blokun, Sergey Yesenin bir sıra əsərləri belə deməyə əsas verir ki, bu ədiblərin Şərq obrazlılığının ənənələri ilə əlaqələri olmuşdur.

Rus sovet ədəbiyyatının görkəmli şairi və nasiri Nikolay Semyonoviç Tixonovun əsərlərində Şərq obrazlılığına müraciəti özünəməxsusluğu ilə seçilirdi. Bu istedadlı şair və nasirin bir çox əsərləri Şərq mövzusunda həsr olunub. Bu əsərlər

içərisində dünyanın ən qabaqcıl dinlərindən birinə həsr olunan “İslam” şeiri xüsusilə seçilir.

Rus ədəbiyyatında İslam dininin müqəddəs kitabı olan Qurani-Kərimi ədəbi abidə kimi qəbul edirdilər. Lakin Nikolay Tixonov özünün “İslam” şeirində bu müqəddəs kitaba başqa cür münasibət bəsləyirdi.

Иль – алла,

Уста мои – правда и суд! [219, s.71].

Quranın bu müqəddəs kəlamları ilə Nikolay Tixonov öz lirik qəhrəmanının dinə olan münasibətini göstərir. Onun qəhrəmanı təkallahlığa inanır və İslamın qanunlarına riayət edir, bir sözlə, İslam dininə sonsuz bağlanmışdır. Ən əsası isə Nikolay Tixonov İslam dinini fanatik yox, şüurlu şəkildə anlayıb, qəbul edirdi.

Görünür, Nikolay Tixonov İslam dininə yaxından bələd idi. Qurandan gələn müsəlman şəriətinin qanunlarını bilirdi. “İlləllah” kəlamı təkallahlığa inamın bariz nümunəsi, Allahdan başqa Allah yoxdur deməkdir. Lakin Nikolay Tixonovun bu fikri bəzi tədqiqatçılar tərəfindən qeyri-müəyyən mənada izah olunur: “.....*müsəlmanların dua formasının bir hissəsi*” [214, 756]. Nikolay Tixonovun qəhrəmanı Allahın tək olmasını qəbul etməklə yanaşı, həm də İslam qanunlarına riayət edir:

Уста мои – правда и суд! [219, s.71]

N.Tixonovun qəhrəmanı kafirlərlə mübarizədə Quran kəlamlarına istinad edir. Bu haqda “Həcc” surəsində deyilir:

“Bu (həm də belə bir danılmaz həqiqətə inanmadığımız üçündür ki, o saat (qiyamət günü) mütləq gələcəkdir, ona heç bir şəkk - şübhə yoxdur və Allah qəbirlərdə olanları dirildəcəkdir!” [63, XXII surə, ayə 7].

Nikolay Tixonov Quranda insan xarakterini simvolizə edən sözlərin mahiyətini başa düşürdü. O, öz qəhrəmanını səbr etməyə çağırırdı, bilirdi ki, kafirin hər hansı bir səhv hərəkətinə görə Allah onu cəzalandırır. Belə rəmzlərlə şair bildirmək istəyirdi ki, səbr və sədaqətlə insan öz məqsədinə nail ola bilər:

И я отошел, отошел я в ветер и путь –

Ему ли, Алла, ему ли опрокидывать тьму?

И верблюд изумрудный рассек мне копытами грудь,
И собака святая пролаяла: да, ему [219, s.71].

Sətri tərcümə:

Və mən çəkildim, çəkildim küləyə və yola -
O devirməlidirmi zülməti, ay Allah, o mu?
Və zümrüd dəvə dırnaqları ilə kəsdi sinəmi
Müqəddəs it də hürdü: bəli, ona

“Zülmətlə”, daha doğrusu, İslamın düşmənləri ilə mübarizədə Nikolay Tixonov öz qəhrəmanını səbr etməyə çağırır. Məlumdur ki, Quranda “dəvə” səbrin, “müqəddəs it” isə sadıqlıyın rəmzidir. Lakin bu rəmzlərə həştərxanlı alim, professor Q.Q.İsayev başqa səpkidə yanaşmışdır. Professorun fikrincə, “И верблюд изумрудный рассек мне копытами грудь” mısrası “*O, qəhrəmanını şübhələrə və özündən razı olduğuna görə cəzalandırır*” mənasını verir [156, s.56].

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Quranda əsas məqsəd cəzalandırmaq yox, səbrli olmağa dəvət etməkdir. Bu səbrin rəmzi də məhz “Hörgüclü dəvədir”. “Mağara” surəsində isə sadıq itdən, yəni insanın dostundan söhbət gedir. Q.Q.İsayev isə bunu cihad kimi şərh edir.

Quranın “Əshabi-Kəhf” surəsində deyilir: “*Üçdür sayları, dördüncüsü itlərdir*” *söyləyəcək bəziləri, “beşdir sayları, altıncısı itləridir” deyəcək bir başqaları. Qeybə sarı daş atırlar elə bil. “Yeddidir sayları, səkkizinci itləridir” deyənlər də var. De ki, “onların sayını Rəbbim daha yaxşı bilir. Yalnız az adam bilər onların kim olduğunu*” [64, XVIII surə, ayə 22]. Həştərxan Dövlət Universitetinin professoru Q.Q.İsayevlə şifahi söhbətimizdə isə bizə bildirdi ki, o, Nikolay Tixonovun yaradıcılığı ilə konkret məşğul olmamış, yalnız rus ədəbiyyatında İslam mövzusu ilə maraqlanmışdır. Belə yanlışlığa yol verməsi istisna deyil.

Qurandan gətirilən digər nümunədə Nikolay Tixonov öz qəhrəmanını kafirlərlə mübarizəyə çağırır:

“Əlif, lam, mim” [219, s.71].

Ərəb əlifbasının bu hərfləri Quranın bir çox surələrində istifadə olunub.

İ.Y.Kraçkovskinin rus dilinə tərcümə etdiyi Quran kitabının şərhində bu hərflər sadəcə “ərəb əlifbasının hərfləridir, bu hərflərlə Quran surələri qeyd olunub” kimi yanlış, heç bir məntiqə söykənməyən sözlərlə şərh edilir [219, s.756]. Quranın bəzi tərcümələrində və ona verilən şərhlərdə qeyd edilir ki, bu hərflər Allahla onun rəsulu Məhəmməd (s.a.s) arasındakı məxfi işarələrdir [63, s.332].

Lakin bu müqəddəs kitabın müasir tədqiqatçıları belə hesab edirlər ki, bu hərflər Allahın ali keyfiyyətini xarakterizə edir.

Məsələn: “Əlif” ərəb əlifbasında vertikal formada olan bir düz xəttlə qeyd olunur və Allahın düzgün və haqq tərəfdarı olduğunu göstərir. “Lam” – “lətif” mənasını bildirərək, Allahın lətafətli xüsusiyyətini göstərir, “Mim” isə tanrının mərhəmətli, rəhmli olmasını bildirir.

Bu hərflərlə bağlı müəyyən mülahizələrə istinad edən prof. Q.Q.İsayev bu mənalara başqa cür izah etməyə çalışır ki, bu da, fikrimizcə, həqiqətə uyğun deyil. Lakin alimin digər bir fikri ilə razılaşmalı oluruq: *“Görünür, N.Tixonov ərəb əlifbasının simvolizminin mistik təfsiri ilə tanış idi: qəhrəmanın dilinə qoyduğu hərflər, əgər onların taleyi həqiqətdirsə, müsəlmanları yuxudan oyatmağın vacibliyi barədə şeirin əsas fikri ilə əlaqələndirilir”* [156, s.60]. Yəni, Nikolay Tixonovun fikrincə, Quranda dəfələrlə qeyd olunan bu rəmzi hərflər həm də şeirin əsas məğzini təşkil edən sülhə və əmin-amanlığa çağırış edən anlamlardır.

Hesab edirik ki, Quranın qanunlarına şüurlu şəkildə riayət etməklə müsəlmanları “yuxudan” oyatmaq olar:

Слушай!

Зеленое леса ночь Аль-Кафра,

Кто в двери и сердце мое постучал?

И встал я как муж, и как воин я встал, и как брат,

Губами на губы и сталью на сталь отвечал... [219, s.71].

Sətri tərcümə:

Dinlə!

Əl-Qədr gecə meşələrdən də yaşıldır.

Qapını və ürəyimi kim döydü?

Mən ər kimi dayandım, döyüşçü kimi dayandım və bir qardaş kimi
Dodağa dodaqla və polada poladla cavab verdim...

Quranın doxsan yeddinci surəsi olan “Əl-Qədr”də bu müqəddəs gecənin konkret mahiyyəti açıqlanır. Həmin gecədə Quran yer üzünə əvvəlki kimi ayrı-ayrı surələr şəklində yox, tam və mükəmməl şəkildə nazil olmuşdur. Quranın yer üzünə nazil olması Q.Q.İsayevin göstərdiyi kimi, konkret Ramazan ayının 27-si yox, həmin ayın son on günündən biridir. Lakin hələ də Quranın dəqiq nazil olma tarixi bu müqəddəs kitabın tədqiqatçıları tərəfindən müəyyənləşdirilməmişdir.

Rəhman və Rəhim Alahın adıyla.

- 1. Biz qədr gecəsində nazil elədik Qurani*
- 2. Nə biləsən qədr gecəsi?*
- 3. Min aydan yaxşıdır tək bir Qədr gecəsi*
- 4. Hər iş üçün Rəbblərinin iznilə yerə enər mələklər və Ruh qədr gecəsi*
- 5. Dan yeri sökülənə qədər salamatlıq deməkdir qədr gecəsi [63, 97-ci surə].*

Qədr gecəsi dünyanın bütün insanlarını sülhə çağırır. Nikolay Tixonov da öz qəhrəmanının dili ilə bütün insanları sülhə, əmin-amanlığa çağırır. Şübhə yoxdur ki, N.Tixonov Sülhün Müdafiə Komitəsinin sədri kimi, bu müqəddəs kəlamdan çıxış edir. Onun qəhrəmanı xeyirxahlığa xeyirxahlıqla cavab verir, kafirlərə, iman gətirməyənlərə isə onların hərəkəti ilə cavab verir. Əl-Qədr gecəsində bütün müsəlmanlar sübh çağına qədər Allaha dua edirlər ki, yer üzündə sakitlik və əmin - amanlıq olsun. Təsadüfi deyil ki, bu qayda-qanunlara əməl edənlər “cənnətə daxil olurlar”.

“Сегодня мир на земле и на воде
Сегодня в ночь Аль-Кафра
Даже самый отверженный из людей
С пророками входит в рай...” [219, s.72].

Sətri tərcüməsi:

“Bu gün yer üzündə və suda sülhdür
Bu gün əl-Qədr gecəsində

Hətta insanların ən yaramazı da
Peyğəmbərlər ilə cənnətə girir ...”

Belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, Nikolay Tixonov insan şəxsiyyətinin maraqlarını aydın ifadə etməklə Quranı şüurlu şəkildə dərk edirdi və konkret detalların köməyi ilə öz şeirlərində Şərq koloritini yarada bilmişdir.

Bunu da əlavə edək ki, bu işdə insanları bərabərliyə, qardaşlığa, yer üzündə sülhə səsləyən Quran ideologiyasının çox böyük təsiri olmuşdur. Bu fikirlər bir daha təsdiq edir ki, Quran həm bədii, həm də elmi kitabdır. Buna görə də Q.Q.İsayevin aşağıdakı fikri ilə razılaşa bilmərik. Alim yazır: “*Quran nə elmi, nə də bədii kitabdır, o, dini kitabdır*” [156, s.58].

Şübhəsiz ki, Nikolay Tixonovun yaradıcılığında İslam mövzusunun araşdırarkən rus şairinin dahi Puşkinin davamçısı kimi Quranı bilməsi və əbəs yerə bu mövzuya müraciət etmədiyini bilmək vacib idi. Qeyd etdiyimizi azərbaycanlı alim R.Bağirovun N.Tixonovun İslam mövzusunun müraciəti ilə yazdığı məqaləsindəki fikirlər də təsdiqləyir: “*N.Tixonovun oriyental yaradıcılığı göstərir ki, o, Quranın mətnini yaxşı mənimsəmiş (rus dilindəki tərcüməsində), özündə Quranın bədii obrazları ilə düşünmək bacarığını işləmişdir ki, (Buninin dediyi kimi “Quran sözləri ilə düşünmək”) bu da ona öz qarşısında və Şərqə həsr olunmuş bir sıra əsərlərində qoyduğu estetik məsələlərin həllinə imkan verirdi*” [133, s.125].

Rus ədəbiyyatında Quran mövzusunun hörmətli alimimiz Asif Hacılı özünün “*Qurani-Kərim rus ədəbiyyatında*” kitabında daha ətraflı tədqiq etmişdir [238].

Yuxarıda deyilən fikrimizi qismən İ.Y.Kraçkovskinin rus dilinə tərcümə etdiyi Qurana yazılan ön söz də təsdiq edir: “*İ.Y.Kraçkovskinin Quranla bağlı tədqiqatının əsas xüsusiyyəti müəllifin Qurana nəzmlə yazılan ərəb ədəbiyyatının ilk və böyük ədəbi abidəsi kimi yanaşmasıdır*” [164, s.5].

Görkəmli rus sənətkarı, Azərbaycanın xalq şairi Nikolav Semyonoviç Tixonov ömrü boyu bir çox fəxri ad və mükafatlara layiq görülmüşdür. Bu mükafatlar arasında keçmiş SSRİ-də ən ali mükafat olan Lenin mükafatını xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Təkcə ona görə yox ki, Nikolay Tixonov o vaxtlar çox az-az sənətkara, dövlət

xadiminə qismət olan həmin mükafatı iki dəfə – daha doğrusu, əvvəlcə 1957-ci ildə “Xalqlar arasında sülhü möhkəmləndirməyə görə” Beynəlxalq Lenin mükafatına, 1970-ci ildə isə bir yazıçı kimi “Altı sütun” kitabına görə Lenin mükafatına layiq görülmüşdür. Sovet dövlətinin qanunları və Lenin mükafatının əsasnaməsindən irəlilən qaydalar belə idi ki, hər iki nominasiya üzrə – sülhə və sənətə xidmətə görə yalnız bir dəfə Lenin mükafatı verilə bilərdi.

Qeyd etdiyimiz kimi, N.S.Tixonov hər iki nominasiya üzrə Lenin mükafatını almış nadir insanlardan biri idi. Onun Sovet Sülhü Müdafiə Komitəsinin sədri kimi apardığı nəhəng fəaliyyət bir tərəfdən, yazdığı ədəbi poetik əsərləri isə digər tərəfdən bu görkəmli insanın şəxsiyyətini parlaq şəkildə səciyyələndirir.

N.S.Tixonovun hər iki Lenin mükafatını almasında əlamətdar amil həm də onunla bağlıdır ki, böyük rus yazıçısı və şairinin əməli fəaliyyətində, bədii yaradıcılığında Şərqlə çox vaxt ön planda olmuşdur. Həm də Nikolay Tixonovun bu mükafatlara layiq görülməsində onun Şərqlə xalqları və ölkələri ilə bağlılığı xüsusi yer tuturdu.

Nikolay Tixonovun Şərqlə maraqlı doğuran bir çox əsərlərinin mənbəyi, fikrimizcə, onun Şərqlə xalqlarının, onların adət-ənənələrinə fitri məhəbbətindədir. Şərqlin tarixi və müasir taleyi onu çox düşündürürdü.

Nikolay Tixonov “Əl-Qədr” şeirinin yaranma tarixini yada salaraq deyir: *“Bu, çoxdan baş verib, 20-ci illərdə, mənim doğma Neva şəhərimin bir yuxusuz gecəsində. Mən lələyi aldım əlimə və dəftəri açdım. Orada ərəblərin alçaldılmasından, onları əsarət altında saxlanılmasından, məcburi şəkildə imperialist silahlı qüvvələrində xidmət etməklərindən danışurdum, həmçinin mən onları ayılıb müharibə etməyə çağırırdım”* [220].

Nikolay Tixonovun məşhur “Braqa” (1922) adlı şeir kitabına daxil olmuş “Əl-Qədr gecəsi” adlı şeir ərəb və sovet millətlərinin dostluğunun möhkəmlənməsi haqqında birinci sübut olmuşdur.

Ayıq və müşahidəçi olan sənətkar yeni hekayələrində Beyrutda, Dəməşqdə gördüklərini aydın şəkildə yenidən yaradır. Bu əsərdə oxucuların qarşısında müasir ərəb şərqlinin həyatı açılır. Yazıçı gecəyarı dostcasına söhbətlərin əks-sədasına və

ictimai ədəbi iclaslarına qulaq asırdı. Demək olar ki, “Ə1-Qədr gecəsi”, “Zəlzələ”, “Altı sütun” hekayələri ərəb həyatının qısa ensiklopediyasını ehtiva edir.

Beləliklə, onlar konkret həqiqətlər haqqında material, müəllifin həyəcanlı fikirləri ilə dolğun idi. Nikolay Tixonov yazır ki, hal-hazırda suriyalılar tərəfindən müqəddəs bir varlıq kimi ehtiram edilən Əhməd ibn Məcidin əsərləri uzaq Leninqradda (indiki Sankt-Peterburqda- K.K.) Fyodor Şumovskinin əllərində yeni həyat əldə etmişdir. Yazıçı yaxşı insanların milli adətlərinə sədaqətlərini xüsusi vurğulayır. Onun qəhrəmanları xalqın ruhi həyatını başa düşür, xalq incəsənətinin həyatvericilik qüvvəsinə heyran qalırlar.

Nikolay Tixonovun Lenin mükafatına layiq görülmüş “Altı sütun” kitabı [108; s.107] yazıçı Sabir Almazovun Azərbaycan dilinə tərcüməsində (orijinalın 1968-ci il Moskva “Sovetski pisatel” nəşriyyatı çapından) Bakıda iki dəfə nəşr olunmuşdur: 1975 və 1981-ci illərdə. Redaktoru R.Şıxəmirova olan kitabın birinci nəşrinin annotasiyasında deyilir: *“Altı sütun” Nikolay Tixonovun hekayələr və kiçik povestlər kitabıdır. Bu əsərlər görkəmli yazıçının Yaxın Şərq və Cənub-Şərqi Asiya ölkələrinə səfərlərindən aldığı təəssürat əsasında yazılmışdır. 1949-1962-ci illər arasında bu ölkələrin xalqları müstəmləkə zəncirini qıraraq müstəqil inkişaf yoluna qədəm qoymuşlar*” [108; s.5].

“Altı sütun” kitabına görə yazıçı Nikolay Tixonova 1970-ci ildə Lenin mükafatı verilmişdir. Oxuculara təqdim etdiyimiz hekayələr də həmin kitabdən götürülmüşdür” [108].

Yeri gəlmişkən göstərək ki, orijinalda olan iki povest və yeddi hekayədən – doqquz nəsr əsərindən cəmi dördü Azərbaycan dilinə tərcümə olunub nəşr edilmişdir

“Altı sütun” kitabı rus dilindən orijinalda mündəricat üzrə aşağıdakı əsərlərdən ibarətdir:

Несколько слов от автора

Ночь Аль-Кафра. Рассказ

Зельзеля. Рассказ

Шесть колонн. Рассказ

Сеяджи. Рассказ

Зеленая тьма. Повесть
В беззаботным городе. Рассказ
Длинный день. Рассказ
Роза. Рассказ
Серый Хануман. Повесть [216].

Tərcüməsi:

Müəllifdən bir neçə söz
Əl-Qədr gecəsi. Hekayə
Zəlzələ. Hekayə
Altı sütun. Hekayə
Seyaci. Hekayə
Yaşıl qaranlıq. Povest
Qayğısız şəhərdə. Hekayə
Uzun gün. Hekayə
Qızılgül. Hekayə
Boz Xanıman. Povest

Nikolay Tixonovun ana dilimizdə nəşr olunmuş “Altı sütun” kitabına daxil edilmiş əsərlər yüksək ideya-məzmun keyfiyyətləri baxımından həm ədəbi örnəklər kimi, həm də tərcümə ədəbiyyatımızın faktı kimi xüsusi təhlil və tədqiq olunmağa layiqdir.

Kitaba daxil edilmiş əsərlər ardıcılıqla belə düzülmüşdür: “Altı sütun” (səh. 5-51), “Qayğısız şəhərdə” (səh. 52-80), “Uzun gün” (səh. 81-120), “Qızılgül” (səh. 121-146). İkinci nəşrdə annotasiya nisbətən ixtisarla verilmişdir [109]. Əslində kitabın Bakıdakı həm birinci [108] və həm də ikinci nəşrinin [109] annotasiyaları onların rus nəşrlərindəki orijinalından tərcüməsi səviyyəsindədir. Lakin ikinci nəşrdə N.Tixonovun kitabı təkcə “Hekayələr kitabı” kimi təqdim edilmişdir, yəni burada povestlərin olması göstərilməmişdir. Bu isə, fikrimizcə, tərcüməçi və redaktorların kitaba daxil edilmiş əsərlərin janrları barədəki fikirlərində olan qeyri-müəyyənliklə bağlıdır, halbuki, konkret hər bir əsərin qarşısında və ya yanında onun hekayə, yaxud

povest olduğunu xüsusi olaraq qeyd etmək mümkün idi.

“Altı sütun” kitabı Lenin mükafatına təqdim ediləndə və müəllif həmin mükafatı alandan sonra kitab barədə bir çox məqalələr dərc edilmişdir. N.S.Tixonovun Lenin mükafatına layiq görülmüş kitabından eyni adlı – “Altı sütun” (“Шесть колонн”) hekayəsi ilk dəfə daha iki hekayə ilə birlikdə “Znamya” jurnalında dərc edilmişdir. (Nikolay Tixonov. “Шесть колонн”, “Зельзеля”, “Ночь Аль-Кадр”, “Рассказы”, “Знамя”. № 1. 1966 г.)

Tənqidçi Valentin Şepelev “Kiçik resenziyalar” rubrikasında “Altı sütun” haqqında mülahizələrini söyləyərək yazır: *“Baalbekdəki qədim Günəş məbədinin xarabalıqlarında (“Altı sütun” hekayəsi) sovet rəssamı Latov canlı eskizlər hazırlayırdı. O, sadəcə, rəsm çəkmirdi, gördükləri təəssüratlarla yaşayırdı. Sağlamlıq abı-havasının əsdiyi altı əla sütunun möhtəşəm gözəlliyi, əsl canlı Şərqi gizli sirrini açıq-saçıq deyil, lakin sarsılmaz yaradıcı canlılığı ilə möhkəmləndirirdi. Beyruta gedərkən Latov gecə restoranından bir ofisiyanın küçəyə çıxaraq sovet maşınına yaxınlaşaraq, oraq və çəkiqli bayrağı hörmətlə öpdü, iki dəfə dodaqlarını qırmızı parçaya basdığını müşahidə edə bildi”* [228, s.102].

Əsasən əsərin süjetində epizodlardan birinin məzmununu və ərəb xörəkpaylayanının pərəstişlə oraq-çəkiqli bayrağı öpməsini danışmaqla buradakı siyasi-ideoloji aspekti qabardan resenziya müəllifi yeni həyatla köhnə dünya arasında qəddar bir uyğunsuzluq (“зловеший диссонанс”) görür. Hekayədə köhnə dünyanın bayraqdarı kimi prodüser Mossar çıxış edir. Onun fikrincə: *“Bütün dünya – cəfəngiyatdır, – Mossar lovğalıqla deyir. - Bir insan tənhadır, o hər şeydən özünü azad hiss etmək üçün xaosu, çürüməyi alqışlayır”* [228, s.103].

Həyata, dünyaya belə bir münasibət bəsləyən insanın yırtıcı və təcavüzkar olması da təbiidir. Elə ona görə də V.Şepelev kapitalist Mossarın xarakterini incə boyalarla həssaslıqla açır, sovet rəssamı Latovun dili ilə isə bədii ifadələrlə kəskin şəkildə, çox doğru olaraq yazır: *“Mossar, özünün yırtıcı, təcavüzkar niyyətləri üçün milli şərq ornamentlərini və ekzotikliyi istifadə etmək və uyğunlaşdırmaq istəyir. “Bu ki həşişdir və bəlkə də daha pisdir”, - deyər Latov ideoloji zəhər olan mossarçılıq haqqında danışır”* [228, s.102].

Tənqidçi hekayənin ideya məzmununu belə müəyyənləşdirir: *“Altı sütun” hekayəsi özünün bütün rəngləri ilə bugünkü Şərq, onun yeni həyata, azadlığa can atan gözəl insanları haqqında, əsl həqiqət uğrunda vuruşur*” [228, s.103].

Resenziya ümumiləşdirici bir fikirlə yekunlaşır ki, bu da Nikolay Tixonovun yaradıcılığının obyektiv məzmununa verilən düzgün qiymət kimi oxucuya yazıçını başa düşməkdə kömək edir. V.Şepelevin resenziyasında axırcı abzasında N.Tixonovun *“hekayə və novellalarındakı nəzərə çarpan həqiqətin parlaq və coşquyla”* yaşadığını inamla vurğulayır.

“Altı sütun” kitabı Lenin mükafatına təqdim edilərkən haqqında yazılmış resenziyalardan biri “Sözün yüksək gücü” (“Высокая сила слова”) adlanırdı. Tənqidçi Dm.Kovalyovun “На соискание Ленинской премии” (“Lenin mükafatına təqdim”) rubrikasında dərc edilmiş bu dəyərli resenziyasının əvvəlində görkəmli sənətkarın yaradıcılığı barədə icmal xarakterli ümumi qeydlərdə bəzi məlum bioqrafik faktlar, xüsusilə Nikolay Tixonovun tərcümeyi-halında mühüm yer tutan Şərq xatırlanır. Tənqidçi göstərir ki, Nikolay Tixonovun şeir və novellalarında güclü və cəsur insanlar sakindirlər; və o harada – şimal-şərqdə, qərbdə və ya cənubda olursa-olsun, həmişə öz qəhrəmanları ilə birlikdədir. Nikolay Tixonov bir yerdə oturmur – daim miniklə, piyada gəzir, uçar, üzür. *“Lakin digər uzaq və yaxın ərazilər arasında Şərq yazıçını get-gedə daha çox cəlb edir. 1926 və 1930-cu illərdə o, Türkmənistanı səyahət edir. Türkmənlərin, taciklərin, özbəklərin və xarici qonşularının taleyində yeniliklərlə maraqlanır... Daha sonra isə Qafqaza səyahətlər. Şair bu heyratımız diyarın bir çox tərənnüm edənlərin əsərlərini - Gürcüstan və digər Qafqaz xalqlarının şairlərinin əsərlərini tərcümə edir*” [163, s.8].

N.Tixonov yaradıcılığını tədqiq edən Dm.Kovalyov bununla bir daha göstərir ki, hər şey təkcə onun şairin yaradıcılığının deyil, həm də onun şüurlu həyatının özəyini təşkil edən bir mövzu - xalqlar dostluğu mövzusu, nəinki yaradıcılığında mühüm yer tutan Şərqdə, ümumən yer üzündə sülh naminə dostluq və əmin-amanlıq özünü daha qabarıq şəkildə biruzə verir. Resenziya müəllifinin sovet dövrünün ədəbi-tənqidi meyarlarına uyğun olaraq N.Tixonovun həm yaradıcılığını, həm də həyatını yalnız

“xalqlar dostluğu, yer üzündə ədatəli sülh naminə dostluq” kimi qiymətləndirməsi indi çox şablon səslənir. Bununla belə, Nikolay Tixonovun şəxsi həyatında və yaradıcılığında təkə ideoloji istiqaməti vurğulamaq da əsl sənətkarlıq məsələlərinə laqeydliyə gətirib çıxarırdı, onları arxa plana keçirirdi. Bir sıra təhlillərlə yadda qalan bu resenziya sonrakı abzaslarda da müəllifin sovet-sosialist xarakterli niyyətilə şərtlənmiş həmin ideya istiqamətini izləyir. Dm.Kovalyov əsas mətləbə keçərək yazır: *“Və Tixonovun Lenin mükafatına təqdim edilmiş ən axırını nəsir kitabı da məhz şeir kitabları kimi poetik olan “Altı sütun” hekayələr və kiçik povestlər kitabı yenə sovetlər ölkəsinin yazıçı-vətəndaşının, xalqlarımızın xoşməramlı səfirinin özünəməxsus yol, dərin poetik gündəliyidir”* [163, s.8].

Müəllif hekayənin ideya məzmununu yüksək qiymətləndirir, N.Tixonov tərəfindən sovet dönəmi üçün səciyyəvi olan diplomat Kulikov və rəssam Latov kimi insanların qavrayışı ilə sosializm və kapitalizm cəmiyyətləri arasında *“mənəvi uçurumu”* göstərdiyini doğru olaraq qeyd edir. Bunlarla yanaşı, Dm.Kovalyov yazıcının bu münasibətlərin təsvirində iki dünya arasındakı uçurumun bütün dövrlərdə qətiyyətlə göründüyünü xüsusi vurğulamaqla Tixonov yaradıcılığında Şərqi mentalitetinin real təsvirini bir daha sübut edir. Hekayənin obyektiv məzmununa uyğun olaraq tənqidçinin burada iki dünya arasında ziddiyyət və mənəvi uçurum görməsini əsərə verilən düzgün qiymət hesab etmək olar. Lakin o, bu ziddiyyət və uçurumu indiki, keçmiş və gələcək zamanlar səviyyəsində ümumiləşdirəndə ifrata varır, çünki bəşəriyyəti özünün yaşadığı cəmiyyətdə hakim olan marksist-leninçi ideologiya mövqeyindən zidd siniflərə, iki düşmən cəbhəyə bölür. Elə ona görə də resenziya müəllifi sovet rəssamı Latovla prodüser Mossarı qarşılıqlı şəkildə müqayisə edərkən onların yazıçı tərəfindən verilmiş xarakteristikasından çıxış etmək əvəzinə, saxta sosialist vətənpərvərliyi mövqeyindən biznes və kapital dünyasına bəslədiyi qəzəb və nifrət amilinə söykənir: *“Prodyüsser Mossar, kapital qoymaq üçün ekzotik bir ölkəyə üz tutan bir iş adamı, bütün möcüzələri - və qədim dövrlərin ölməz, ilhamlanmış əsərləri və qara və ağ sehrlərin möcüzələrini öz məqsədləri üçün istifadə edir. İnsan əllərinin möhtəşəm yaratdıqları onun filminə “yaxşı pul verməklə” “bir az ağırlı, lakin həyəcanlı nağıl”a çevrilir”* [163, s.8].

İndi, sovet sosialist quruluşunun dağıldığı, keçmiş SSRİ, hazırkı MDB məkanında vaxtilə Qərb ölkələrində tənqid və rədd etdiyimiz bazar iqtisadiyyatının, azad rəqabətin hökm sürdüyü bir vaxtda prodüser Mossar haqqında aşağıdakı sözlər, buradakı mənəvi-əxlaqi mülahizələri sərf-nəzər etməklə, bəlkə də gülünc və ya ən azı gülməli səslənir: *“Bu – qazancdan və kobud, alçaq gücdən başqa heç nəyi tanımayan lovğa işbaz rəssamın qarşısında belə peyda oldu. Latov dedi: - Bilirsinizmi, ilk anda məni o, niyə heyratə saldı? O, tamamilə qaraya bürünüb və insana oğrun-oğrun yaxınlaşır...”* [163, s.8]. Əlbəttə, kobudluq, alçaqlıq, zorakılıq bütün dövrlərdə və bütün cəmiyyətlərdə şəər anlayışına daxildir; lakin biznes və kapitalla məşğul olmağı bir neqativ mənəvi keyfiyyət kimi qiymətləndirməyi yalnız sovet dövrünün siyasətinə, sosialist ideologiyasına xidmət edən qələm sahibləri bacarardılar. Axı, həqiqətən də, resenziya müəllifi öz ideoloji mövqeyini möhkəmləndirmək üçün aşağıdakı sözləri yazmalı və sovet yazıçısına haqq qazandırmalıdır: *“Buraya açıq ürəklə, öz xalqlarının xoşməramlı missiyası ilə gəlmiş insan isə insanlara doğru birbaşa gedir, hətta özü də hiss etmədən, “Əl-Qədr gecəsi” hekayəsində gördüyümüz kimi, onlarla qəlbən doğmalaşır”* [163, s.9].

Dmitriy Kovalyovun məqaləsində bir sıra obyektiv səbəblərlə izah edilə bilən məlum qüsurlara baxmayaraq, analitik təfəkkür üstünlük təşkil etdiyindən, onun Nikolay Tixonovun kitabına söykənərək söylədiyi fikirlər öz mənəvi-etik məzmununa və ictimai kəsərinə görə aktual səslənir.

Müəllif göstərir ki, bu ən şairanə nəsr kitabında ərəb Şərqiyyənin həyatının və məişətinin bir çox tərəfləri açılib göstərilmişdir. Lakin, tənqidçinin dediyi kimi, burada ən yaralı, ən gərgin – kəskin hiss –müstəmləkəçiliyə, bu ölkələrin xalqlarına zorla sırınan müharibəyə, imperialist təhlükəsinə, İsrail və onun okeanın o tayındakı ilhamlandırıcıları tərəfindən qızıqdırılan hər bir şeyə qarşı nifrətdir. Məqalədə belə bir qeyd də verilir ki, Nikolay Tixonovun kitabındakı azadlıq ideyalarının oyanması və güclənməsinin, milli şüurun azad edilməsinin, bu müxtəlif, rəngarəng, ziddiyətli dünyanın yüksək fonunda bəzi epizodlar bir qədər sentimental görünür. Tənqidçi elmi təhlildən bədii yanaşmaya daha çox yer verir. Belə ki, müəllif N. Tixonovun poeziyasını qiymətləndirərkən yazır: *“Bu daha çox nəzərə çarpır, ona görə ki,*

Tixonovun poeziyası sərt, hətta daha da şiddətli olur. Demək olar ki, bu, bir növ uşağcasına səmimi nüfuz - bu insanlara münasibətindən tutmuş həyatlarına, mübarizələrinə qədər mehribandır” [163, s.8]. Dmitriy Kovalyov çox haqlı olaraq məqaləsinin finalında bir daha Nikolay Tixonovun yaradıcılığına yüksək qiymət verərək, onun xalqa xidmət etməsini ön plana çəkir. Onun fikrincə, öz həyatının ən yaxşı illərini və əsərlərini verdiyi bütün dünyada sülh ideyasından daha xəlqi, zalımlara nifrətdən və məzlumlara məhəbbətdən daha əsas, yer üzündəki şərə qarşı, bütün zəhmətkeşlərin ümumbəşəri səadəti uğrunda mübarizədə fədakarlıqdan daha zəruri nə ola bilər?

Məqalənin axıncı cümlələri qoyulmuş suallara cavab olaraq Lenin mükafatına iddiaçı bir sənətkar üçün apofeoz kimi səslənir. Müəllif yazır: *“Bu bütün xalqa, bütün xalqlara əziz və yaxın deyilmi? Bu, yüksək mənada o deməkdir ki, Nikolay Tixonov ən xəlqi şairlərimizdən biridir. Onun şeirlərinin xəlqilik ruhu, sözünə, əməlinə zidd olmayan milləti, oxucularına ilhamlanan və ilham verdiyi hər şey bunun ən yaxşı təsdiqidir*” [163, s.8].

Nikolay Tixonovun həqiqi xalq şairi, xalqın sənətkarı olması onun “Azərbaycanın xalq şairi” fəxri adına layiq görülməsində təsbit edildi. Keçmiş SSRİ miqyasında müxtəlif adlar və titullar olsa da (SSRİ xalq artisti, SSRİ xalq rəssamı və s.), “SSRİ xalq şairi” fəxri adı təsis edilməmişdi. Sanki Azərbaycan xalqı bu boşluğu doldurmaq üçün ona əziz dost olan bir insana bir çox mənalarda Sovet İttifaqı səviyyəsində qiymətləndirilən və uca tutulan nüfuzlu “Azərbaycan Xalq şairi” adını verdi. Unutmayaq ki, vaxtilə ilk dəfə “Xalq şairi” adına layiq görülmüş Səməd Vurğunun şəxsiyyəti və yaradıcılığı da elə keçmiş SSRİ miqyasında “Xalq şairi” səviyyəsinə qalxmışdı. Bu baxımdan da Azərbaycan Nikolay Tixonovu öz qələm dostunun daşdığı titula layiq görməklə onun xalqımızın və ədəbiyyatımızın dostu olduğunu bir daha bütün dünyaya bəyan etdi.

1970-ci ildə ədəbiyyat və incəsənət sahəsində Nikolay Tixonov, özbək şairi Qafur Qulam və müğənni Lyüdmila Zıkina Lenin mükafatı laureatı oldular. Bu barədə Lenin və Dövlət mükafatları Komitəsinin elmi katibi İqor Vasilyev yazırdı: *““Altı sütun” kitabına görə Lenin mükafatına layiq görülmüş Nikolay Tixonov,*

şeyrləri, poemaları, nəsr, jurnalistika ilə Sovet ədəbiyyatı tarixinə parlaq səhifələr yazmışdır ... “Altı sütun” - Bu, yazıcının Ərəb Şərqi, Hindistan Seylon, Birma, Pakistan yolları ilə keçdiyi yerlərdən bəhs edən kitabdır ...

... “Altı sütun” kitabına daxil edilmiş iki roman və altı hekayə şairin müstəmləkə boyunduruğuna qarşı mübarizə aparan xalqların gələcəyinə, dostluq, milli özünüdərk, müstəqillik ideallarına qarşı olan böyük münasibətlərinə qarşı olan qardaşlıq münasibətlərində parlaq inamla birləşdirilmişdir” [143, s.38].

Nikolay Tixonov Lenin mükafatı alandan sonra “Altı sütun” kitabının təkrar nəşrində özünün “Müəllifdən bir neçə söz” (“Несколько слов от автора”) qeydlərində 1949 –cu ildən 1962-ci ilədək xoş məramlı missiya ilə sülh uğrunda mübarizə aparmaq üçün Cənub-Şərqi Asiya ölkələrinə və Yaxın Şərq ölkələrinə səyahət etdiyindən, təkrar nəşr olunan “Altı sütun” kitabı tamamilə Şərqə aid olduğundan yazırdı.

Daha sonra Nikolay Tixonov Asiyada, Şərq ölkələrində müstəmləkəçiliyə qarşı milli-azadlıq mübarizəsində xalqların yaşadığı məhrumiyyətlərdən bəhs edir, yaxın Şərqdə gərginliyin hələ də qaldığından danışır. O göstərirdi ki, əsərlərinin əsasında həqiqi süjetlər və hadisələr durur; xarakterlər həqiqətən mövcud olan insanların proobrazlarıdır. O, öz qeydlərini belə qurtarırdı: “*Bunu da deməliyəm ki, “Altı sütun” kitabını Cənub-Şərqi Asiya və Orta Şərq xalqlarına dərin hörmət və ürəkdən rəğbət hissi ilə yazmışam*” [216, s.5].

Qeyd etməliyik ki, həmin dövrlərdə “Altı sütun” kitabından başqa Nikolay Tixonovun “Sovet adamının sifətləri” [101], “İgid partizan” (iki dəfə) [102; 103], “Qərribə əhvalatlar” [106] kitabları da Azərbaycan dilinə tərcümə olunaraq nəşr edilmişdir.

Bütün bunlar onu göstərir ki, Nikolay Tixonov Yaxın Şərqdə yaşayan xalqların milli-azadlıq hərəkatında mübarizəsini, milli mənəvi dəyərlərinin qorunması istiqamətində ciddi səylərini yüksək dəyərləndirərək öz əsərlərində bu mübarizlərin dolğun obrazlarını yaratmışdır.

2.2. Nikolay Semyonoviç Tixonov yaradıcılığında Orta Asiya

Şərq öz qədim sivilizasiyası ilə lap qədimdən dünya ədəbiyyatının, o cümlədən XX əsr rus ədəbiyyatına mənsub görkəmli nümayəndələrinin diqqətini cəlb etmişdir. Rus ədəbiyyatının keçən əsrin tanınmış nümayəndələrindən biri də yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Nikoloy Semyonoviç Tixonov olmuşdur. Onu da qeyd etmişdik ki, hələ uşaq yaşlarından başlayaraq bütün yaradıcılığı boyu Nikolay Tixonov Şərq mövzusu ilə maraqlanmışdır. Digər yazıçılar kimi o da keçmiş SSRİ-nin Şərq respublikalarını addım-addım gəzmişdir. Bu şair-nasirin Şərqlə bağlı müxtəlif mövzularda onlarca əsərləri işıq üzü görmüşdür. Bu əsərlər içərisində “Şərqlin yolları” adlı kitabı da vardır. Bu yollardan biri Nikolay Tixonovu Orta Asiyaya, daha dəqiq desək, Türkmənistana gətirib çıxartdı. Bu füsunkar diyara şair iki dəfə səyahət etmişdir. Səyahətlər zamanı Nikolay Tixonov Orta Asiya xalqlarının həyatında baş verən mühüm dəyişikliklər barədə onlarca əsər yazmışdır.

Bu görkəmli yazıçı və şair Orta Asiyaya birinci dəfə 1926-cı ildə gəlmişdi. Dörd ildən sonra o bu yerlərə yazıçılar briqadasının tərkibində yenidən qayıtmışdı və bu iki səfər onun yaradıcılığına müxtəlif cür təsir göstərmişdi. Tənqidçi İ.Qrinberq görkəmli rus şairi və yazıçısının keçmiş SSRİ-nin Asiya respublikalarına gəldiyi dövrdə keçirdiyi hissləri onun bu ölkələrin xalqlarına qarşı dərin maraq və hörmət hissi kimi dəyərləndirərək yazırdı: *“Bu, şairə onun üçün yeni bir həqiqəti daha yaxşı dərk etməyə, orijinallığını hiss etməyə, əvvəllər yalnız kitablardan bilinən həqiqətləri və əlaqələri mənimsəməyə imkan verdi. Ancaq 1926-cı ildə yalnız ilk kəşf edildi. Orta Asiya respublikalarının həyatına dair məhsuldar bir poetik araşdırma bir neçə il sonra, 1930-cu ildə baş verdi”* [151, s.90].

1926-cı ildə ilk dəfə Türkmənistana səfəri zamanı Nikolay Tixonov “Səyahətə dəvət”, “Fininspektor Buxarada”, “Çaqqal”, “Pələngli çay”, “Açıq dənizdə” və digər şeirlərini yazdı. 1930-cu ildə yenidən bu ölkəyə səfər edən yazıçı “Qandana gedən darvazalar”, “Şiram adamlar”, “Su axtaranlar”, “Ay-Dərə dərəsi”, həmçinin “Riskli Adam” hekayələr kitabı və “Köçərilər” oçerklər kitabını yazdı.

Nikolay Tixonovun Orta Asiya haqqında yazdığı əsərləri problemlərin ideya-

obrazlı həlli xüsusiyyətləri ilə diqqəti cəlb edir. Nikolay Tixonov yaradıcılığının tədqiqatçısı V.A.Şoşin haqlı olaraq qeyd edir: “... Şərqi ekzotik, oleoqrafik təsviri ilə mübarizə N.Tixonov tərəfindən bəsit yox, şərti romantik ekzotikaya zidd olan gündəlik ayıq realizm kimi qəbul edilib” [230, s.24].

Bu diyar haqqındakı yol müşahidələrini ümumiləşdirən şair qeyd edirdi: “...biz Şimalda, Şərqdə inqilabın hansı yollarla getdiyi barədə çox az bilirmişik. Hələ buralarda səhraları öz kəşfləri ilə lərzəyə gətirəcək böyük hadisələr olacaq” [217, s.553].

Məlumdur ki, Nikolay Tixonov keçmiş SSRİ-də sosializm quruluşunun mövcud olduğu dövrdə yazıb yaratmışdır. Onun əsərləri, xüsusən də Orta Asiyaya həsr edilmiş əsərləri, keçmiş sovetlər birliyinin Şərq respublikalarında gedən sosializm qurulucuşuna həsr olunmuşdur. Lakin buna baxmayaraq, dəqiq faktlarla şair Türkmənistana həsr etdiyi şeirlərə qabaqcıl assosiasiya və əlaqələri daxil etmişdir. Poetik görünüşün dəqiqliyi, ideya mövqeyinə sadıqlıq sənətkara imkan verir ki, gündəlik hadisələrin dərin mənasını açsın.

Если бы был азиатом я, шел из Мешхеда
Из Келата на север бежал
От смертельных хозяев, от рабств, от бреда
Нищеты, от кнута, от ножа - [219, s.187].

Və ya:

Нет в пустыне такого Востока
И не стоишь ты, как ни ворчи
Полотняных сапог Куперштока
И Гуссейнова желтой камчи [219, s.188].

Sətri tərcüməsi:

Əgər mən asiyalı olsaydım, Məşhəddən gedərdim
Kelatdan şimala qaçardım
Ölümcül sahiblərdən, köləlikdən, sayıqlamadan
Yoxsulluqdan, qamçıdan, bıçaqdan - .

Və ya:

Səhrada belə Şərq yoxdur
Və nə qədər deyinsən də
Kuprştokun kətanlı çəkməsinə
Və Hüseynovun sarı qamçısına dəyməzsən.

“Orda” və “Braqa” silsilə şeirlərinə daxil edilən əvvəlki şeirlərdə mənəvi güc yüksəlişinin ifadəsi obrazlı ümümləşdirmə ilə xarakterikdirsə, “Yurqa”nın qəhrəmanlarına isə xas olan cizgilər “Orda” və “Braqa”nın qəhrəmanlarının timsalında hələ ifadə olunmamışdı. N.Tixonovun “Yurqa”dakı qəhrəmanları onların qarşısında duran yüksək ideyaları aydın təsəvvür edirlər:

Я стану волком, пламенем, бедою,
Как астрагал – меня охватит ложь
Я не хочу! Я сыт своей судьбою,
И я прошу покорно: уничтожь.
Сожги мое истасканное тело,
Испепели и острием серпа
Развей меня, чтоб мной не завладела,
Как знаменем твоих врагов, толпа [219, s.196].

Sətiri tərcüməsi:

Mən qurd, alov, müsibət olacağam
Astraqalus kimi - məni yalan bürüyəcək
İstəmirəm! Mən taleyimdən doymuşam,
Mən də acizənə xahiş edirəm: məhv et
Mənim yorulmuş bədənimi yandırın,
Külə döndər və orağın iti ucu ilə
Mənə dağıdın ki, mənə izdiham
Düşmənlərinizin bayrağı kimi, sahib olmasın.

Yeni cəmiyyətin qurucuları olan bu qəhrəmanlar öz şüuru və ruh yüksəkliyi ilə seçilirlər.

Nikolay Tixonovun Orta Asiya silsilə şeirlərinə daxil olan “Su axtaranlar”, “Şiram adamları”, “Fininspektor Buxarada” və s. əsərlərində cəmləşən bu mühüm mənəvi keyfiyyətlər ən ucqar yerlərə yeni mədəniyyət gətirən, əsrlərdən qalan geriliyi və zülməti dağıdan insanların ayrılmaz xüsusiyyətinə çevrilir. Bu xüsusiyyətləri Nikolay Tixonov V.Luqovskoya yazdığı mənzum məktubunda səciyyələndirir:

Я слова дал: богатства Копет – Дага
Стихом не трогать – другу подарить,
Пусть пишет он, как лом, лопата, драга
Но видел я богатства очень точно
Не удержусь – на узкой полосе
Одной строкой скажу о них заочно,
Да, я скажу: они прекрасны все [219, s.196].

Sətri tərcümə:

Mən söz verdim: Kopeç - Dağın sərvətinə
Şeirlə toxunmayım - dostuma hədiyyə edim,
Qoy qırıntı, bel, qarmaq kimi yazsın
Ancaq varı çox dəqiq gördüm
Tab gətirmərəm - dar bir zolaqda
Onlar haqqında qiyabi bir sətirə deyərəm,
Bəli, mən deyəcəyəm: hamısı gözəldir

Məlumdur ki, qədim zamanlarda Türkmənistanda xalçalar “oxunurdu”, yəni toxucular oxuyur, xalçaçılar melodiya dan, ritmdən asılı olaraq naxış salırdılar. Burada musiqi ilə xalçaçılığın sintezi yaranırdı. Nikolay Tixonov “Köhnə xalça” şeirində türkmən xalçalarından bəhs edərkən rus şeir sənətini Şər q xalçaçılıq sənəti ilə müqayisə edir. Şairin poetik kəşfi də ondan ibarətdir ki, məşhur türkmən xalçalarının müxtəlif üslubları şeirin ritmi və obrazları ilə çox dəqiq müəyyənleşir:

Он повторялся в собственном размахе,
Ковру Теке он ямбы подарил
В узоры Мерва бросил амфибрахий
Кизыл-Аяк хореем населил [219, s.193].

Sətri tərcümə:

O öz əhatə dairəsində təkrarlanırdı,
Xalça naxışına o, yamb bəxş etdi
Mərv naxışlarına amfibrax atdı
Qızıl-Ayakı xoreylə bəzədi

Müşahidə qabiliyyəti, bu xalqa qarşı olan dərin təəssübkeşlik Nikolay Tixonova naməlum və qədim ölkəni özü üçün kəşf etməyə kömək etdi. Şairin məişət təsvirləri öz gözəlliyi, dəqiq mənzərəsi və ekzotik bəzəksizliyi ilə seçilir. “Yurqa” silsilə şeirlərində Nikolay Tixonovun yüksək ustalığı, yazıçı kimi dəqiq və parlaq sözlərlə türkmən həyatının mənzərəsini real və aydın boyalarla yaratmaq bacarığı aşkarlanır:

Седой туркмен, сожженный солнцем юга,
Прощается с истертым омачом:
“Ты отойдешь ненужным гостем в угол.
Ты, одряхлев, остался ни при чем.

Тебя почтит ночного ветра скрежет,
Но шум молвы в другую песнь ушел –
Машинный плуг родную землю взрежет
От волн Аму до каракумских волн” [219, s.195].

Sətri tərcümə:

Cənub günəşindən yanan ağsaçlı türkmən
Köhnəlmiş çubuqla vidalaşır:
Lazımsız qonaq tək küncə qısılarsan.
Sən, çürümüşkən, heçnəsiz qaldın.

Səni gecə küləyinin gurultusu yad edəcək,
Amma söz-söhbət başqa mahnıya keçdi–
Amu dalğalarından Qaraqum dalğalarınadək
Maşın şumu doğma torpağı kəsəcək

Nikolay Tixonov yaradıcılığının tədqiqatçıları şairin 1926 və 1930-cu illərdə yazdığı şeirləri arasında kəskin fərqi qeyd edirlər. Təsadüfi deyil ki, hələ tanış olmayan bir diyarla ilk görüş öz tərəvəti, cazibəsi ilə şairə güclü təsir göstərmiş və əsərlərindəki surətlərə süzölmüşdür. Lakin ilkin təəccüblər sonrakı tanışlıq zamanı itir. Bu təəccübü sonradan xalqın həyatı ilə yaxından tanışlıq, əvvəllər şairin gözündə canlanan həqiqətin müxtəlif tərəflərinin dərk, obrazların dərinliyi əvəz etmişdi.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Nikolay Tixonov ikinci dəfə 1930-cu ildə yazıçılar briqadası ilə Türkmənistanda olmuşdur. Bu briqadaya Vsevolod İvanov, Leonid Leonov, Vladimir Luqovskoy, Pyotr Pavlenko, Qriqori Sannikov daxil idilər. Bu səfərdən sonra Nikolay Tixonovun “Köçərilər” adlı oçerklər kitabı işıq üzünə görünür.

Yazıçılar briqadası Orta Asiyaya getməmişdən əvvəl uzaq Türkmənistanın məişəti geniş oxucu kütləsinə demək olar ki, tanış deyildi. Doğrudan da, Nikolay Tixonovun qeyd etdiyi kimi, bu respublika “haqsız olaraq sovet ədəbiyyatı tərəfindən unudulub”.

Materialların müxtəlifliyinə baxmayaraq, yazıçının bu qısa oçerkləri heç də oyanmaqda olan Türkmənistanı tam əks etdirmirdi.

Bu oçerklərdə Nikolay Tixonov bir şahid kimi Orta Asiya xalqlarının həyatında baş vermiş radikal yeniliklərin mühüm və xarakterik cəhətlərini böyük sənətkarlıqla əks etdirmişdir.

Nikolay Tixonov “Köçərilər” oçerkində həm siyasətçi, iqtisadi inkişafı, sinfi mübarizə və mədəni quruculuğun mühüm məsələlərini qaldıra bilən bacarıqlı publisist, həm də bədii söz ustası kimi çıxış edirdi.

Bu əsəri Nikolay Tixonovun Türkmənistan həyatının tədqiqi adlandırmaq olar. Əsərdə müəllif türkmənlərin məişətini, adət və ənənəsini, həmçinin sosializm

dövrünün ilk illərində hökm sürən şəriət qanunlarını təbii şəkildə təsvir etmişdir. *“Mən nə bilirəm?!” – mən sovet adamıyam. Bəli, ancaq sən məni bağışla. Mən xahiş edirəm ki, onları şəriət qanunu ilə mühakimə etməyə imkan verəsiniz. Mən hələ sovet qanunlarını bilmirəm”* [217, s.8].

Nikolay Tixonov səmimiyyətlə cəmşidlərin portretini, onların mənəviyyatını və maraqlarını təsvir edir. Bu mənada onun “Köçərilər” kitabına daxil olan “Cəmşid kolxozu”, “Dəvə döyüşü” və “Çimin-i-bitdə gecə” oçerkləri xarakterik xüsusiyyətlərinə görə seçilir.

“Köçərilər” kitabını qısaca xarakterizə edən Nikolay Tixonov yazır: *“Heç bir uydurma, heç bir söz oyunu olmadan yazılan bu oçerklər ancaq quruca faktlara əsaslanıb...”* [217, s.6]. Lakin bu əsərlər tam bədiidir. Belə ki, bu əsərlər aydın obrazlar və gözəl mənzərələr ilə zəngindir. Bundan əlavə, yazıçı səmimiyyətlə, təmkinlə Türkmənistanda yaşayan xalqların obrazını yarada bilmiş, zahiri təsviri ilə yanaşı, onların daxili aləminin zənginliyini, mərdlik və mübarizliyini də göstərmişdir: *“Onlar çox gözəl, qamətli və qeyri-adi gücə malik insanlardır. Dərilərinin rəngi tünd, sifətləri sərt və xeyirxah, burunları iri və genişdir. Alnı alçaq, möhkəmdir. Tükləri sıx və sərtidir ki, bu da döyüşçünü fərqləndirən əlamətdir”* - beləcə Tixonov türkmən səhralarında yaşayan belucları xarakterizə edir [217, s.18].

Belucların xarici görünüşü Nikolay Tixonov tərəfindən onların daxili aləmi ilə tam harmoniyada verilir ki, burada başlıca atribut Allaha inamdır: *“Məhəmməddən yüksəkdə onlar PIRR-Kişiri qəbul edirlər ki, ondan da yüksəkdə Allah durur. Onlar düz danışanda ona and içirlər. Bu da ki, çox nadir halda olur...”* [223, s.18] – yazan Nikolay Tixonov bununla belucların daxili aləmini açır.

Bütövlükdə Nikolay Tixonovun “Köçərilər” oçerklər kitabı Türkmənistanda yeni həyat quruculuğuna həsr edilmişdir. Təsadüfi deyil ki, bu oçerklər kitabı işıq üzü gördükdən dərhal sonra geniş oxucu kütləsinin rəğbətini qazandı. V. Qoltsev bu kitab haqqında yazarkən qeyd edir ki, N.Tixonovun oçerkləri *“oxucunun psixologiyasına bizim adi, xeyirli, işlək, ancaq az yadda qalan oçerklərdən daha güclü təsir göstərir”* [148, s.43].

Şərqin digər bilicisi İ.Borozdin oçerkləri *“parlaq və maraqla yazılmış”* kimi

xarakterizə edir [141, s. 37]. Bununla belə, məqalə müəllifi Nikolay Tixonovun oçerklərində bəzi faktiki qeyri-dəqiqlikləri qeyd etmişdir, amma güman etmək olar ki, İ.Borozdin o vaxt hələ gənc olan yazıçının bu füsunkar diyara ilk səfəri olduğunu nəzərə almamışdır.

O dövrün digər yazıçıları kimi, Nikolay Tixonov çox çətin axtarış və düşüncələr içərisində ancaq ona mənsub olan lazımı sözləri tapa bilirdi. Bununla belə o, milyonlarla insanların həyatına daxil olan böyük və xeyirxah ümumiliyi açmışdır. Nikolay Tixonovun təcrübəsi bir daha göstərir ki, ədəbiyyatın malına çevrilən yeni imkanları fəth etmək üçün nə qədər böyük zəhmət sərf eləmək lazım gəlir. Bu zəhmət ona Qafur Qulam, Mirzo Tursunzadə kimi Orta Asiyada məşhur olan istedadlı ədəbiyyatçılarla dostluq əlaqələri qurmağa kömək etmişdir.

Bütün bunlar onu deməyə əsas verir ki, “Köçərilər” oçerklər kitabı təkcə Orta Asiya haqqında ötən dövrün sənədi deyil, həm də çox məsələlərdə bu günə səsleşən, xalqlar arasında dostluğu möhkəmləndirən və milli ədəbiyyatları inkişaf etdirməyə dəstək ola bilən bir əsərdir.

2.3. Nikolay Tixonov yaradıcılığında Hindistanın azadlıq uğrunda mübarizəsi

1918-ci ildə N.S.Tixonov Petroqradda – indiki Sankt-Peterburqda könüllü Qırmızı Orduya daxil olub və doğma şəhərinə görə döyüşlərdə iştirak etmişdir. Ordudan təxris olunduqdan sonra (1922) o, böyük həvəslə özünü ədəbi fəaliyyətə həsr etdi, gənc müəllifin bir neçə şeir məcmuəsi və poemaları işıq üzə gördü və bir şair kimi ölkəsində məşhurlaşdı.

İkinci Dünya müharibəsi ərəfəsində yazıçı öz səsini yeni müharibənin olmasına qarşı qaldırmışdı. Nikolay Semyonoviç Tixonov bütün dünyada sülh üçün “İnsanlar arasında sülhü möhkəmləndirmə” poemasına görə ictimai fəaliyyətdə beynəlxalq Lenin mükafatına layiq görülmüşdür. Onun yaradıcılığında əsas, beynəlmiləl mövzu insanların dostluğu və qardaşlığıdır. Şair çox səyahətlər edib, həm Qərb ölkələrində, həm də Şərqdə, Cənub-Şərqdə – Pakistanda, Hindistanda, Çində, Əfqanıstanda,

Birmada və Seylonda olmuşdur.

1941-1945-ci illər müharibəsində Nikolay Tixonov mühasirədə olan Leninqradda (keçmiş Sankt-Peterburq və Petroqradda) yaşayırdı. Ac və soyuq şəhərdə o leninqradlıların qəhrəmanlıqları və möhkəmlikləri haqqında şeir və nağıllar yazmışdır, hərbi hissələrdə, zavodlarda və Baltik donanmasının gəmisində radio vasitəsi ilə çıxış etmişdir. Onun tərəfindən yazılmış “Kirov bizimlədir” poeması müharibə vaxtlarının sovet ədəbiyyatında ən yaxşı əsərlərdən biri idi. Alman işğalçılarına qarşı mübarizədə yazıçı xidmətlərinə görə Birinci Dərəcəli ordenlə mükafatlandırılmışdır.

Müharibədən sonra Nikolay Tixonov SSRİ Ali Sovetinin deputatı və Dünyada Sülhün Müdafiəsi Komitəsinin sədri olaraq vacib dövlət və ictimai vəzifələrini yerinə yetirmişdi.

Şərq xalqlarının həyatı və yaşayış tərzini ilə tanışlığında Nikolay Tixonovun özünəməxsus təbiəti ilə müstəmləkəçilərə qarşı dolub-daşan nifrəti və xalqın öz azadlığı və müstəqilliyi uğrunda apardığı mübarizəsinə dair gözəl əsərlər yaratmağa ona kömək etmişdir.

Azərbaycan Nikolay Tixonovun yaradıcılığında Şərq mövzusunun mühüm bir tərkib hissəsidir. Bu baxımdan sənətkarın Şərq mövzulu əsərlərində Azərbaycana nəzərən, ümumi cəhətlərlə yanaşı, konkret bir ölkə və müəyyən bir xalqla bağlı fərdi xüsusiyyətlərin bədii əksini və təsvirini də görürük. Bu sözləri yaradıcılığında Şərq mövzusunun tərkib hissəsi kimi onun Hindistan, Pakistan və Əfqanıstana həsr etdiyi və ya həmin ölkələrdə yaşayan xalqların, insanların həyatı haqqında yazdığı əsərlər barədə də demək olar. Heç təsadüfi deyil ki, Nikolay Tixonov Hindistanın Cəvahirəl Nehru adına Beynəlxalq mükafatının laureatı olmuşdur.

Nikolay Tixonov Şərqi qəlbədən sevdikindən, burada cərəyan edən ictimai- siyasi prosesləri daim izlədiyindən həm adi bir qələm sahibi, həm də sovet yazıçısı kimi Hindistan, Pakistan və Əfqanıstan haqqında yazmağı özünün mənəvi borcu bilirdi. Bu baxımdan onun yaradıcılığında mövzu, məzmun və ideyasına görə indi də yenə aktual səslənən ədəbi-poetik nümunələr çoxdur.

Nikolay Tixonovun Şərq ölkələrinə həsr etdiyi əsərlərində həqiqətin realist əks

olunmasına cəhd xarakterikdir. Məişəti təfərrüatı ilə göstərərək, yazıçı öz diqqətini dərin tarixi prosesin əks olunmasında cəmləşdirir.

“Qayğısız şəhər” hekayəsində holland işbazları açıq danışdılar ki, “Yerli sakinlərə camış və tənbel dediyimizə görə bizi kimsə qınayır”. Halbuki, həqiqətən də bu belədir. Onlar özləri bunu qəbul ediblər. Bizi qarşılayaraq, bir diz üstə duran onlar deyildimi?

“Axı, bu çoxdan olmayıb. 300 il onlar bizə xidmət ediblər və gələcəkdə də etməlidilər” [109, s.18].

Ayrıca həyat yollarını tədqiq edən və ya öyrənən Nikolay Tixonov milli azadlıq mübarizəsinin son dərəcə alovlanmasını təqdim edir.

“- İndoneziyanın Boqor şəhərini hollandlar Beytezoq adlandırdılar, – yəni “qayğısız şəhər”. Buna baxmayaraq, müstəmləkəçilərin də dərdi var idi. Onda “ora üçün çatışmayan gözəl qızlar cəlb edilirdi və onlar öz gözəllikləri ilə cavan oğlanları heyran edirdilər, biz də onları paroxoda mindirirdik – vəssalam. Onlar da bunun vacib olmayan sadəcə bir rəsmiyyət olduğuna inanıb əllərini kağızın üzərinə qoyurdular. Savadsız oğlanlar, bu tələyə rahat və səhvsiz düşürdülər və bizim plantasiyamıza düşən vəhşi cavan heç cürə ordan çıxıb bilmirdi və qoca, beləliklə biz böhrandan çıxdıq” [109, s.18].

Bu kitablarda polemiklik öz əksini tapmışdır, çox gözəl şəkildə real həqiqəti çatdırır, holland müstəmləkəçilərin fəsadları indoneziyalıların artan müqaviməti; yeni müstəmləkəçilərin Birma şəhərlərinin siyasi və iqtisadi həyatına daxil olmasının cəhdi və nəhayət, vətənpərvərlərin müqaviməti, Nikolay Tixonovun əsərlərində keçmiş tarixin səhnələri yaranır; O, əllərində məşəl, qaçan, güllələyən və fəryad edən, ada saraylarını qarət edən əsgərləri çox gözəl xatırlayırdı. Sonra başqa sərxoş olanlar meydana, toz içində yerə sərildilər, bəziləri yoldaca qışqıra-qışqıra qızları quş kimi tuturdular. İngilis əsgərləri quldur adlandırdıqları ölmüş birmalılıların cəsədlərini yer ilə sürüyürdülər.

Nikolay Tixonov gördüyü ölkələrin xüsusiyyətlərinə özü də həvəslənib, onu Seylon və İndoneziyanın ağır tropik rəngləri, Hindistan və Birma şəhərləri və onların yolları, Hinduquş dərələri, həmçinin Livanda Aralıq dənizi sahilləri heyran edib.

Kitabın səhifələri kaloritli novellalar ilə, incə şərq təmsilləri ilə doludur. Müəllifin iradə ilə, “Şərqdə tez-tez qəbul olunub” və kitabın özü “Yolun kitabı” adlandırılıb. Yazıçı əsl beynəlmiləçilik ilə vətənpərvərliyin ayrılmaz əlaqələrini göstərir. Yalnız öz millətini tanıyıb sevərək, insan həqiqətən başqa milləti yaxşı anlayar və sevar.

Yalnız xalq ideallarının həyatiliyi, dərinliyi Yakov Bomper və onun doğma həmkarlarının qeyri-humanist nəzəriyyələrinə qarşı dura bilir. “Altı sütun” hekayəsində prodüser Mossar atom əsrində insanın mütləq tənha olmağını bəyan edir, bu yolda çıxış olmadığını iddia edir. Onun opponenti isə haqlı olaraq etiraz edir: “*Siz ictimai tərəqqi haqqında unutmusunuz və həmçinin, biliyin ümumi şəkildə yayılmasında insanlarda gözəl hisslər inkişaf edəcəkdir*” [109, s.20].

Vətənpərvər və beynəlmiləçi olan Nikolay Tixonov bir çox əsərlərini sovet ölkəsinin millətlərinə həsr etmişdir. İllər keçdikcə onun dostluq münasibətləri genişləndirdi. Dünya Sülh Müdafiəsi Sovet Komitəsinin sədri Nikolay Tixonov bir çox xarici ölkələrdə olmuşdur. Və hər birini o, dost kimi tərk edirdi, haqqında dəyişilməz şəkildə yeni-yeni povestlər, şeirlər, oçerklər, məqalələr, hekayələr yazdı.

Nikolay Tixonovun xüsusi diqqətindən Şərq ölkələri istifadə edir. Cəvahirilə Nehrunun sözlərinə əsasən, müstəmləkəçilik, ağalığ illərində onlar öz bacarıqlarını yaddan çıxarmışdılar. Müstəmləkəçilik yalnız köləlik və izzət gətirmədi. Hətta ərəb Şərqi, Hindistan, Birma, İndoneziya millətlərinin həyatı haqqında olan həqiqətin düzgünlüyünün yayılmasının qarşısını alırdı. “*Mənim cavanlıq illərimdə, rus oxucusu bir neçə Hindistan yazıçıları ilə tanış idi, mən isə uzaq və nağılvəri Hindistan haqqında danışan Avropa yazıçılarının adını çəkə bilərəm. Bu əsərlərdə çoxlu ekzotika var idi, yalnız Hindistan milləti haqqında az həqiqətlər var idi, böyük ölkənin insanların necə yaşamasını oxuculara hiss elətdirərdi*” [219, s.5]. – Nikolay Tixonov Hindistana hədsiz marağını bu cür yada salırdı.

Oktyabr sosialist çevrilişindən sonra Şərq xalqlarının rus milləti ilə münasibətləri daha da intensiv olub bərkiyirdi. 1919-cu ildə Nikolay Tixonovun “Sami” poeması yazılmışdır. Bu əsərdə simvolik olaraq Hindistanın müstəmləkəçilərə qarşı müqaviməti əks etdirilmişdir. Bu poemanın müvəffəqiyyəti təkcə müəllifin istedadından asılı deyildi.

Yazıcının cavanlığını keçirdiyi Neva şəhərində onun beynəlmiləlçi istedadı formalaşdı. Böyük Oktyabr şəhəri müxtəlif ölkə və millətlərin talelərinin qayğısına qalan, onu öndə gedən ədəbiyyatçı kimi tərbiyələndirirdi. Nikolay Tixonov düz yarım əsr əvvəl başlamış öz yeni kitablarında Hindistan haqqında hekayələri davam etdirir. Əfsanəvi, qədim və həmişə cavan olan bu ölkə “Boz Xanıman” adlı əsərində oxucuya açılır. Yazıçı əvvəlki kimi sarsılmaz surətdə realizm üzərində durur. Ancaq böyük realizm bir zaman fantaziyadan məhrum yerlə birləşdirilərək eyniləşdirilmirdi. Yazıçı sanki ekzotik gözəlliklərlə mübarizə edərək, müasir Hindistanın obrazını kasıblaşdıran, onun nağılvari şəfqətini məhrum edənlərlə mübahisəyə girişir.

Bu povesti oxuyaraq, ümumnəzəri düşüncələrə və ya fikirlərə çox az təslim olmaq istəyi olur. Bu süjet bizi qarşısızalmaz dərəcədə cəlb edir. Detektiv qanunları ilə qurulmuş, öz dövrünə macəralı ədəbiyyatşünas Yakov Bomperi və qara bazarın “xadimi” – Şri quşu, gözəllər gözəli Nuelanı cəlb edir. Ancaq povestin cəlbədicə süjetliyi onun əsas ideyasının qabağını almır. Nikolay Tixonov Hindistan millətinin milli azadlıq və sosial ədalətlik uğrunda apardığı mübarizədən və o mübarizənin çətinliklərindən danışır, eyni zamanda o öz “Sami” poemasında parodiya şəklində göstərilmiş və ekzotik atributlarına qarşı çıxış edirdi.

Bizim dövrün kapitalizm cəmiyyətinin tipik törəmələrindən olan Yakov Bomperin ədəbiyyatın xüsusi “konsepsiyası” var. Y.Bomperə görə cəmiyyət, xüsusən də cavanlar zövqün dəyişikliyinə, dəhşətə, dəlicəsinə duyma qabiliyyətinə sadəcə susayır, çox arzu edir. O qeyd edir ki, bizdə fəlsəfi, siyasi, erotik ilğımların dövrüdür. Bununla o öz “əsas” kitabını mistika və müəmma ilə dolu təşkil edir. Bu kitab qəhrəman cadugarın özünü qəribə apararı varlı həvəskar təyyarəçiyə vurulmağı ilə başa çatır. Onun idman təyyarəsi “Ella” qadın adını daşıyırdı və o yeni sevgilisinin qarşısında boynuna aldı ki, təyyarə ona vurulan və cadugara qışqanan canlı varlıqdır. Saxaranın üzərində onların qorxunc davası başladı. Cadugar qadın düşmənin başına qumlu tufan çağırırdı və heç nə edə bilmirdi, nəticədə hamı ölüdü. Bu kitab çox böyük müvəffəqiyyət əldə eləmişdir! Bəli, bəlkədə bu kitab cəmiyyət arasında doğrudan da “cadugarların inkişaf birliyi” mövcud olan fantastik görünmürdü.

Öz yeni kitabı üçün material axtarışlarında mənəvi ekzotik olan Hindistana

gəldikdə çox məyus oldu. Qeyd edirdi ki, min süjet həmin anları tapa bilmir: “Gəlməmək də olardı... Bu sıxıntı çox sayda insan bədənlərinin, yeknəsək çılpaq və yarımçılpaq darıxdırıcı cəhənnəmin boğanaq gecələri”dir. Hind yazıçısı Ramaçariya yeni gəlmiş əcnəbini inandıraraq deyir: *“Yalnız çörəkləri alıb gizlədən spekulyantlar, sələmçilər haqqında danışmaq lazımdır. Həmçinin kənd əhlinə torpaq verilməsi haqqında islahata olan reaksiya haqqında. Siz gərək milyon insanları müasir həyata qaldıran böyük tarixi işlər üçün milləti oyadasınız”* [219, s.618]. Ancaq Bomperi millət və onun dərdi maraqlandırmır.

Hətta Hindistanın dünya və heyvanlara hörmət çağırışı olan qədim adətləri belə qıcıqlandırır. Ramaçariyanın humanist çıxışlarının cavabında o öz individual “Kredo”sunu izah etməkdən utanmır; Ədəbiyyatın həqiqət və siyasət ilə heç bir əlaqəsi yoxdur... Dünyada qeyri-sabit bir zaman başladı. Dünya sivilizasiyasının yanlış əsasını qoyan absurd teatrdir.

Biz yazıçılar belə parçalanmanın tərəfdarıyıq. Bomper Hindistana “son dərəcə heyrləndirici süjetlər yolda səpələnmiş” olan bir ölkəyə gedirdi. Nikolay Tixonov ilk səfərini işlənməmiş materialın qatlarını qaldırmaq məqsədilə başlayırdı, yeni mövzu və süjetlər tapmaq üçün, həmçinin ekzotik məşğuliyyətin nağıl etməsi üçün deyil, sırf sosial mübarizənin mənasını açmaq üçün, xalq həyatını əks etdirmək üçün.

1931-ci ildə Nikolay Tixonov etiraf etmişdir ki, hal-hazırda elə bir əsər yazma bilmirəm ki, orada siyasi məzmun olmasın. Bu etiraf diqqətəlayiq idi.

Müəllif həqiqət tərəfində duraraq Bomperin “konsepsiyasının” əsassızlığını göstərir.

Real həqiqətdən qaçmaq olmaz və ekzotik macərələrə qapılmış Bomper kontrabanda şəbəkəsinə cəlb olunmuşdur.

Nikolay Tixonovun yeni kitablarına Birma, İndoneziya, Suriya, Livan haqqında əsərlər daxil olmuşdur. Onlarda Asiyanın 50-cı illərinin axırı təsvir edilmişdir.

Həmin illərdə gördüyü Asiyanı bu günün Asiyasına oxşatmayan müəllif yazır: *“O yenidən azadlıq əldə etmiş hava ilə nəfəs alırdı...”*

...Xalqın inqilabi çıxışlarına hakimiyyət represiyalarla cavab verirdi. 1919-cu ilin yazında böyük şəhər Amritsarda qanlı qırğın başladı, ingilislər mitinq

iştirakçılarını güllələdilər, 1000 nəfərə yaxın ölü və yaralı olmuşdur. Hindistanın “9 yanvar” adlandırılan bu hadisəsi bütün dünyada qəzəb yaratmışdır. Elə bu da “Sami” əsərinin yaranmasında təkan olmuşdur” [219, s.4].

Qeyd etdiyimiz kimi, Nikolay Tixonov “Sami” poemasını 1919-ci ildə yazmağa başlamışdır (bəzi mənbələrdə poemanın yazılma tarixi 1920-ci il də göstərilir). Cəmi 100 misradan (yeddi bənd: 16, 12, 20, 16, 12, 12, 12 misra) ibarət olan bu kiçik poema ilk dəfə “Красная новь” jurnalının 1922-ci il nömrəsində çap olunmuşdur. Sonra gənc müəllifin “Braqa” adlı ikinci kitabına (1922) daxil edilmişdir.

Poemada Sami adlı bir hindli uşağının həyat tarixçəsi nəql olunur. Müəllif sadə, poetik bir dildə Saminin qəlbinə daxil olmuş Lenin və ya hindlilərin dediyi kimi, “Lenni” obrazı ilə uşaqda öz istismarçı ingilis sahibinə qarşı yaranmış üsyankar ruhu təqdim edir. Daha çox ideoloji-təbliğati məzmununda olan bu əsərdə hind xalqının nümayəndəsi kimi oğlanda guya azad sosializm ölkəsi haqqında yaranmış təsəvvür canlandırılır. Nikolay Tixonov böyük Oktyabr sosialist inqilabı adlanan çevrilişin və o dövr üçün səciyyəvi olan Lenin ideyalarının ümumdünya əhəmiyyətini göstərmək istəmişdir. Sovet Rusiyasının nümunəsində bütün millətlərin zəhmətkeşlərini öz azadlıqları uğrunda mübarizəyə səsləyən müəllif məzmunca yığcam və tutumlu olan “Sami” poemasında bədii istedadını təsdiq etmişdir. Əsər ideya-məzmun baxımından köhnəlib, yalnız tarixi-ədəbi bir fakt kimi maraq doğursa da, poetik forma-janr xüsusiyyətləri ilə yenə diqqətəlayiqdir. Elə ona görə də aşağıda “Sami” poemasının bəzi misralarını nəzərdən keçiririk:

Хороший Сагиб у Сами и умный,
Только больно дерется стеклом
Хороший Сагиб у Сами и умный
Только Сами не считает человекам
Смотрит он на него одним глазом,
Никогда не скажет: спасибо.
Сами греет для бритья ему тазик
И седлает пони для Сагиба.

На пылинку ошибется Сами, –
Сагиб всеведущ, как Вишну,
Бьют по пяткам тогда тростниками
Очень больно и очень слышно.
Но отец у Сами не даром
В Беджапуре был скороходом, –
Ноги мальчика бегут по базарам
Все уверенней год от году [219, s.620].

Sətri tərcümə:

Saminin yaxşı və ağıllı Sahibi var
Lakin yığınla möhkəm dalaşır
Saminin yaxşı və ağıllı Sahibi var
Amma Samini insan yerinə qoymur
Ona bir gözlə baxır,
Heç vaxt deməz: sağ ol.
Sami tərəş üçün ona ləyən qızdırır
Və Sahib üçün ponini yəhərləyir
Bir toz zərrəsi qədər Sami səhv etsə -
Sahib hər şeyi biləndir, Vişna kimi,
Onda dabanlarına qamışla vurur
Çox ağrılı və çox səslı.
Ancaq əbəs yerə Saminin atası
Becapırda bir nökr deyildi, -
Uşağın ayaqları ilbəl
Və inamla bazarlara qaçırdı,

Müəllifin ilk misralardan başlayan metaforik ironiyası Saminin ağası Sahib haqqında bədi - ifşaedici intonasiya yükü daşıyır. O, yaxşı və ağıllıdır, ancaq adamı şallaqla bərk döyür və Samini insan hesab etmir. Ağ dərili bu ingilis ağa Samiyə bir gözlə baxır, yəni onu bütöv bir varlıq kimi tamam adam yerinə qoymur. Heç Samiyə

gördüyü işlərə görə “Çox sağ ol” da demir. Sami kiçik bir səhv edərsə, Sahib onun dabanlarını döyür və s. Müəllifin intonasiyası sarkazm səviyyəsinə qalxaraq, Saminin də öz atası kimi bir bazardan o birisinə ilbəl daha inamla qaçdığını göstərir.

Этот год был очень недобрым:
Круглоухого мышастого пони
Укусила черная кобра,
И злей дух кричал в телефоне.
Раз проснулся Сагиб с рассветом,
Захотел он читать газету,
Гонг надменно сказал об этом,
Только Сами с газетою нету [219, s.620].

Sətri tərcümə:

Bu il çox acınacaqlı oldu:
Dəyirmiqləqlı boz ponini
Qara kobra sancdı,
Telefonda bir pis ruh qışqırdı.
Bir dəfə Sahib sübh çağı oyandı
Qəzet oxumaq istədi,
Zəng təkəbbürlə belə dedi,
Lakin Sami qəzetlə yoxdur.

Digər misralarda N.Tixonov Saminin acınacaqlı vəziyyətinin bununla bitmədiyini, ümumiyyətlə, demək olar ki, hər gün sahibinin zülmü ilə qarşılaşdığını göstərmək üçün yazır:

И пришлось для бритья ему тазик
Поручить разогреть другому
И –чего не случилось ни разу –
Мул не кормлен вышел из дому [219, s.621].

Sətri tərcümə:

Bir dəfə onun üçün ləyəni isitməyi
Başqasına tapşırmaq lazım gəldi.
Hansı ki, bu heç bir dəfə də baş vermədi -
Mul evdən yemlənmiş buraxılıb

Bir gün səhər Sami Sahibin çağırışına gəlmir. Saminin işlərini başqa nökrə gördürən Sahibin qatırı da yedizdirilməmiş evdən çıxır. Sahib şübhəsiz ki, Saminin əlindən çox qəzəblidir. Sami yalnız yeddi gündən sonra ağasının yanına qayıdır və Samini təhqir etmiş, illərlə istismar etmiş, hər cür bəhanələrlə onu yersiz cəzalandıran sahibinə hər şeyi danışır:

... “Где ты был, павиан бесхвостый”?
...”Я боялся зубов твоей палки
И хотел уйти к властелину,
Что браминов и раджей выше, –
Без дорог заблудился в долинах, –
Как котенок слепой на крыше”.
“Ты рожден, чтоб быть послушным:
Греть мне воду, вставая рано,
Бегать с почтой следить за конюшной,
Я властитель твой, обезьяна!” [219, s.621].

Sətri tərcümə:

... “Sən harada idin, quyruqsuz əntər?”
... “Çubuğunun dişlərindən qorxurdum
Və brahmin və racalardan yüksəkdə duran
Hökmdarın yanına getmək istədim, -
Yolsuz vadilərdə azdım, -
Damda olan kor pişik balası kimi”.
“Sən itaətkar olmaq üçün doğulmusan.

Erkən qalxaraq mənə su qızdırmaq
Poçta ilə qaçmaq və at tövləsinə nəzarət etmək,
Mən sənin hökmdarınam, meymun!”

“Pavian” – əntər (itə oxşar meymun cinsi) deməkdir. Sahib Samiyə onun hökmdarının özü olduğunu bildirərək hindli oğlanın nökrəçilik üçün doğulduğunu deyir.

Nikolay Tixonov burada düşdüyü vəziyyətinə görə Samini obrazlı şəkildə sürüdən geri qalıb azmış çəpişə bənzədir. Sahibinin kötəyindən qorxub qaçdığını və brəhmənlərdən, rəcalardan yüksəkdə duran bir hökmdarı axtarmağa getdiyini bildirən Sami isə özünü damdakı kor pişik balasına oxşadır:

“Тот, далекий, живет за снегами,
Что к небу ведут, как ступени,
В городе с большими домами
И зовут его люди – Ленни.
Он дает голодным корочку хлеба,
Даже волка может сделать человеком,
Он большой Сагиб паред небом
И совсем не дерется стеклом.
Сами – из магратского рода,
Но свой род для него уронит:
Для бритья будет грет ему воду,
Бегать с почтой, чистить ему пони.
И за службу даст ему Ленни
Столько мудрых советов и рупий,
Как никто не давал во вселенной, –
Сами всех сагибов погубит” [219, s.621-622].

Sətri tərcümə:

“O, uzaqda, qarların arxasında yaşayır.

Hansı ki, pilləkən kimi göyə aparır,
Böyük evləri olan bir şəhərdə
İnsanlar onu belə çağırır – Lenni.
O, aclara bir tikə çörək verir,
Hətta canavarı da insan edə bilər,
O, göy qarşısında böyük Sahibdir
Yığınla, ümumiyyətlə vurmur.
Sami - maqrat nəslindəndir,
Ancaq nəslini onun üçün alçaldır:
Təraş üçün ona su qızdıracaq,
Poçt ilə qaçar, ponini təmizləyir.
Xidmət üçün ona Lenni çoxlu
Müdrək məsləhət və rupi verəcəkdir,
Kainatda heç kim vermədiyi kimi -
Sami bütün sahibləri məhv edəcəkdir” .

Hindlilərin “Lenni” kimi tələffüz etdikləri Lenin, keçmiş sovet ideologiyasına uyğun olaraq, azadlıq və xoşbəxtlik simvolu kimi Saminin qəlbində obrazlaşır. Lenni heç kimə bənzəmir və yoxsullara, Sami kimi kimsəsizlərə müdrək məsləhət və çoxlu pul verir. Sami bütün sahibləri məhv edəcək. N.Tixonov balaca qəhrəmanı Saminin dilində istismara, köləliyə, zülmə və ədalətsizliyə qarşı sanki bir çağırış, üsyan səslənir. Sami azad, bərabər hüquqlu, insan əməyinə layiqli qiymət verilən bir cəmiyyət axtarır. O, sahibinin istezalı sualına inamla cavab verir:

“Где слышал ты все это, несчастный?”

Усмехнулся Сами лукаво:

“Там, где белым бывать опасно,

В глубине амритсарских лавок.

У купцов весь мир на ладони:

Они знает все мысли судра,

И почем в Рохилькэнде кони,
И какой этот Ленни мудрый”.
“Уходи”, – сказал англичанин.
И Сами ушел с победой,
А Сагиб заперся в свой спальне
И не вышел даже к обеду [219, s.622].

Sətri tərcümə:

“Bütün bunları haradan eşitdin, bədbəxt?”
Sami hiyləgərcə gülümsədi:
“Ağ insanlar üçün təhlükəli olan yerdə,
Amritsar dükanlarının dərinliklərində.
Bütün dünya tacirlərin ovuclarında:
Onlar sudranın bütün fikirlərini bilir,
Rohilkənddə atlar neçəyədir,
Bu Lenni nə qədər müdrikdir”.
İngilis dedi: “Get, get”.
Və Sami qələbə ilə ayrıldı,
Sahib isə yataq otağında qapandı
Nahar yeməyinə də çıxmadı.

Sami bütün danışmalarını Amritsar şəhərinin dükanlarında tacirlərdən eşitdiyini bildirir. İngilis Samini buraxır, özü isə yataq otağına çəkilib qapanır, hətta nahara da çıxmır.

Sami isə dizi üstə çöküb uzaq məmləkətdəki Lenni üçün dua edir. Lenni onun nəzərində kasıbların xilaskarı olan bir insandır.

А Сами стоял на коленях,
Маленький, тихий и строгий,
И молился далекому Ленни
Непонятному, как йоги,

Что услышал его малые просьбы...
...Слон бежал бы и сдох от бега,
И разбилась бы в бурях, как стекла,
Огненная Сагибов телега [219, s.622].

Sətri tərcümə:

Sami dizləri üstündə durmuşdu,
Balaca, sakit və ciddi,
Və uzaq Lenniyə dua edirdi,
Məlum olmayana, yoqlar kimi,
Onun kiçik xahişlərini eşitmək üçün...
...Bir fil qaçsaydı və qaçmaqdan ölərdi,
Şüşə kimi fırtınalarda qırılacaqdı
Sahiblərin odlu arabası.

Bütün çətinliklərə rəğmən, öz azadlığı uğrunda mübarizə aparan Sami, sanki mübarizliyinin mükafatı kimi, artıq Hindistanın digər şəhərlərindən seçilən Amritsarda azad vətəndaş kimi yenidən doğulmuşdur. Poema aşağıdakı misralarla tamamlanır:

“Будто снова он родился в Амритсаре
И на этот раз человеком, –
Никогда его больше не ударит
Злой Сагиб своим жестким стеклом” [219, s.622].

Sətri tərcüməsi:

“Sanki yenidən Amritsarda doğulub–
Bu dəfə insan tərəfindən –
Onu bir daha döyməz
Qəddar Sahib öz sərt yığını ilə”.

Əlbəttə, poemada gənc Tixonovun bədii istedadı açıq-aşkar görünsə də, onun bir çox məqamlarda deklarativ – şüarçı xarakterli əsərinin ideoloji istiqamətini ört-basdır

edə bilmir. Çünki, müəllifin özü də inqilablar və müharibələr məcrasında ədəbiyyata gəlmiş bir çox yaşıdları kimi məhz ideoloji tendensiyalı qələm məhsulu yaratmağı qarşısına məqsəd qoymuşdu.

Poemada Nikolay Semyonoviç obrazlı formada göstərir ki, Böyük Oktyabr Sosialist inqilabı və onun başçısı V.İ.Lenin müstəmləkəçi və xalqın şüurunu oyatmaq onların mübarizəsi ilə öz xilasına güclü təsir göstərmişdir. V.İ.Lenin qeyd edirdi ki, bizim ölkə kommunist partiyasının düzgün siyasəti nəticəsində başqa xalqlar arasında inqilabi ideyalar yayılmış və bu milli şüurda böyük rol oynamışdır. Sovet Sosialist Respublikasının Rusiyadakı nümayəndəsi Lenin qeyd edirdi ki, bütün ölkələr arasında canlı nümunə olacaq və təbliğatçılıq, inqilabi fəaliyyəti nəhəng olacaq. Nikolay Tixonov müstəmləkəçiləri burjuaziya yazıçılarının göstərdiyi kimi təsvir etmirdi. Əgər axırıncıları nağıla oxşar olmayan “xaricdən gətirilmiş” torpaqlar cəlb edirdisə, əgər onlar bəzən istilaçıları və fatehləri, zülm edilmiş xalqı şöhrətləndirirdilərsə, onda sovet şairi sosial yerliləri, onların kasıblıqlarını və qanunsuzluqlarını, müstəmləkəçilərin qəddarlığını və zəhmətkeşlərin milli azadlıq mübarizəsini ifadə edirdi.

Nikolay Tixonovun Hindistana aid “Sami” poemasında müstəmləkəçi ingilis ağasının evində yaşayan imkansız sadə hind oğlanın yaşayış və həyat tərzi, onun oyanmış düşüncələri, nökrənin qəddar ağasına qarşı mənəvi qabiliyyəti haqqında danışılır. Varlı ağanın evində oğlanın həyatı ağır və sevincsizdir.

Ağa Samini insan saymır və ən cüzi səhvə görə onu insafsızca cəzalandırır. O öz nökrələrinə nifrətindən zülmkar kimi, özündən razı, lovğa kimi göstərilir. Ağa “qamçı ilə şiddətli vurur” nökrərə “bir gözlə baxır” və “heç vaxt çox sağ ol deməyib”. Onun oğlanla danışığında aydın mənəvi burjuaziya, öz “zülm etmə hüququna əminliyini ifadə edir”. Sən itaət etmək üçün doğulmuşsan, tez yuxudan durub, mənə su qızdırmaq üçün, poçta qaçıb, tövləyə baxmaq üçün.

Mən – sənənin hökmdarınam, meymun”!

Ağ dərili ağanın nitqi kobuddur, təhqirlə doludur. Lağa qoyulmaqdan dözməyən, qəzəblənən Sami ağadan qaçır. O kasıb Amritsar məhəlləsində olmuşdur, “ağ insanların orada olması təhlükəlidir”. Orada o ilk dəfə Lenin haqqında eşidir. Lenin poemada oğlanı qəbul edərək, bütün zəhmətkeş hind xalqının fikirlərini və hisslərini

ifadə edir. Saminin təxəyyülündə Lenin tipik xalqın başçısı haqqında təsəvvürü, kasıb və incidilmiş insanların xilasını, mübariz zəhmətkeşlərin xoşbəxtliyi və bərabərliyi özləri üçün Lenin “brəhməndən və möhkəmlikdən yuxarı”, ən müdrik, ən güclü və rəhmli insandır. Böyük sevgi ilə o əziz Lenin haqqında ona danışır;

“Тот, далекий, живет за снегами,
Что к небу ведут, как ступени,
В городе с большими домами,
И зовут его люди – Лени...” [219, s.622].

Sətri tərcüməsi:

“O, uzaqda, qarların arxasında yaşayır.
Hansı ki, pilləkən kimi göyə aparır,
Böyük evləri olan bir şəhərdə
İnsanlar onu belə çağırır – Lenini...”.

Məlumdur ki, müstəmləkəçilərin hökmranlığı uzun müddət nəticəsində Hindistanda xalq bu qədim ölkədə uzun illər savadsız və qaranlıqda qalıb, ona görə də özləri Lenini belə sadəlövlüklə təsəvvür edir; onun guya ki, poniləri var, nöqərlər sahiblərinə üzünü qırmaq üçün su qızdırırlar və poçta qaçırlar. Öz geriliyinə görə özləri Lenini ilahiləşdirir, ona ibadət edir, “yoq kimi başa düşməyəne” və bu da oğlanın simasını daha da tipik edir, öyrənənlər müəllimdən soruşa bilərlər, nə üçün özləri ibadət edir? O, Allaha inanmırmı? Filoloq cavabdan yan çevrilməməlidir. Asan ifadəli formada müəllim danışmalıdır ki, Hindistanda 100 ildən yuxarı ingilis müstəmləkəçilərin hakimiyyəti altında qalıb, xalqı yoxsulluq və mədəniyyətsizlikdə saxlayırdılar və hər cür zehniyyətlə onu tora dolayırdılar. Uzun illər hind xalqı savadsız, qaranlıq, təhqir olunmuş və viran edilmiş halda qalmışdır. Zəhmətkeşlərin çoxluğunu uğurla istismar etmək üçün, müstəmləkəçilər və onların əlaltıları məcburi onlara lazımlı ideologiyaları Hindistana tətbiq edirdilər, hindlilərdən istifadə edirdilər. Sadə xalqın oğlu özləri bütün hind kasıbları kimi o da qaranlıq və doldurulmuş, kasıblıqla böyümüş, yaşayışı geridə qalmış şərtlərlə və təbəqəli zehniyyətli oğlan idi;

bununla da onun dindarlığı və sadələvhlüyü göstərilir. Hal-hazırda hind xalqı təhsil alır, mədəniyyətə qovuşur və yavaş-yavaş dindarlığın zehniyyətindən və köhnəlmiş ənənədən azad olur. Özlərinin primitiv təsəvvürü xalqı ağadan azad etmək və öz qanunlarına görə mübarizə aparmaq, Lenin haqqında danışılan hekayənin təsiri altında “düzənləndirilir”, ruhən böyüyür, o özündə güc, əminlik hiss edir və ağa onu qovanda, oğlan ağasının üstündə qalibiyyət əldə etdiyi düşüncə ilə gedir.

Sanki o yenidən Amritsarda doğulub və bu dəfə insan kimi, onu heç vaxt qəddar ağa öz sərt qamçısı ilə vurmayacaq.

Poemanın gücü onun yüksək ideyalılığında, aktuallığında, müasirliklə səsleşməsində, reallığında və gözəlliyindədir. Bu güc həm də hekayə söyləyənin səmimiliyində, sadəliyində, təsvir etdiyi xalqa münasibətinin poetik ifadəsində və dilin asanlıqdadır. Şair dilin vasitəsi ilə dövrün xüsusiyyətini təsvir etməyi, nitqin açıq-aydın fərdiləşməsini bacarır. Ağanın dilində zalım insanın cizgiləri, sadə insanlarla qəddarcasına münasibəti dəqiqliyi ilə göstərilir. Başqa xarakteri yorğun əməyi ilə əzab çəkmiş hind oğlanın nitqi ifadə edilir. O sadə, həyəcanlı hisslə rənglənmiş, sadələvhdür. Müəllifin biliyi ilə uşaq psixikasını məğlub edir və onu tipik uşaq nitqində ifadə etməyi bacarır. Şəkillərin realist canlandırılmasında həyatda böyük rolu dilin təsviri oynayır, onlar insan xarakterini açıq-aydın açmağa kömək edirlər. Tutuşdurulma, epitet kimi dəqiqliyi və mənası ilə seçilir, onları şair həyatdan, dünyanın təbiətindən götürüb. Bir neçə nümunəyə nəzər yetirək: *“Qaçışdan sonra özləri qayıdır “keçi” sürüsündən dəf edilmiş kimi”*. O, Leninin yanına qaçmaq istəyirdi, ancaq o *“yolunu dərədə kor pişik kimi azmışdır”*. Oğlanın təsəvvüründə Lenin uzaqda yaşayır, *“qarlar altında, pilə kimi göyə aparır”*, elə uzaqda ki, heç quş da onun şəhərinə uçub çata bilməzdi. Əsərin koloritini və əhatə dairəsini yenidən yaratmaq üçün N.S.Tixonov mətnə Hindistanın şəhərlərinin və vilayətlərinin adını, təbəqələrin və müxtəlif bölmələrin (sektorların) adını daxil edir, ancaq xarici sözlərdən sui-istifadə etmir, hisslərin ölçüsü ilə əməl edir. Biz sadəcə poemanın bir neçə bədii xüsusiyyətlərinə baxdıq. Hesab edirik ki, poemanı öyrənərkən bu incəliklərə diqqət yetirmək vacib olardı. Öz yüksək bədii-ideyalılığı ilə poema oxucular arasında geniş yayılmışdır, onu dəfələrlə keçmiş SSRİ-də və sərhəddən

uzaqda nəşr edirdilər, xüsusi ilə uşaqlar və gənclər üçün o nəşr olunurdu, onu səhnələşdirirdilər, çox vaxt estradada ifa edirdilər. Dramaturq N. Poqodin danışır ki, *“indiyədək yadımdadır ki, mənimlə gənclikdə məndə və mənimlə cürbəcür kurslarda oxuyanlarda N.S.Tixonovun şeirləri gözəl təəssürat oyadıb. Son illərdə poema bir çox Şərq dillərinə tərcümə olunub. Şərq və Asiya xalqlarında ən populyar əsərlərdən biri olmuşdur. İkinci dərəcənin sonuncu hissəsində, keçirilmişlərə yekun vurmaqla, filoloq müasir Hindistandan, hind və sovet xalqının dostluğundan danışacaq”* [157, s.22].

Hind Respublikası və keçmiş Sovet İttifaqı arasında möhkəm və səmimi dostluq münasibəti qoyulmuşdur. O vaxtlar Sovet xalqı hind xalqına zavodların və fabriklərin tikintilərində kömək göstərirdi. Məsələn, layihə ilə və sovet mütəxəssislərinin köməyi ilə Bxilay metallurjiya kombinatı tikmişdir. Hindistanın ən böyük müəssisəsinin sənayesi Sovet-Hind dostluğuna Hind Respublikasının baş naziri Cavahirləl Nehru Sovet İttifaqına 1955-ci ilin iyun ayında səfəri və həmçinin, 1955-ci ilin noyabrında N.S.Xruşşovun Hindistana gəlməyi ilə Sovet və Hind dostluğunun möhkəmlənməsinə çox böyük töhfə vermişdi.

Səyahət nəticəsində nəsr ilə yazılmış, tez bir zamanda da dərc edilmiş böyük silsilə, rəngarəng “Pakistan hekayələri” kitabından da yan keçmək olmaz. Nikolay Tixonov bu ölkədə 1949-cu ildə olub. Yazıçı öz kitabında sosial ziddiyyətlərin təsvirini ifadə edir. Budur, qarşımızda “istilaçı” – mənfur, irqi lovğa amerikalı oğlan, Asiya ölkələrinin “vəhşi” müstəmləkəçilərinin birinin oğlu durur. Sovet nümayəndələrinin maşın radiatorunun üzərindəki oraq və çəki təsvirli kiçik bayrağı görərək onu qoparmaq istədi. Lakin sadə əmək adamları Pakistan sürücüləri onlara belə doğma və dəyərli olan bayrağın müdafiəsinə qalxdılar. Nikolay Tixonov həmin hadisələri xatırlayarkən, sadə pakistanlıların, sülh tərəfdarlarının səmimi obrazını yaradaraq yazır: *“Hirsindən boğularaq yumruğunu sıxaraq süzdü. Onun ətrafında hüündürboy, arıq, qəhvəyi üzülü adamlar durub. Sakit ona baxırdılar. O görürdü ki, onlar həqiqətən nəhəng, çox iri cüssəlidirlər və əvvəlki yaltaqlıqlarından iz qalmamışdı”* [157, s.25].

Bu səhnə öz istehzal dəqiqliyi ilə mükəmməl idi. Lakin o, eyni zamanda daha geniş sosial ümumiləşdirilmiş məna və əhəmiyyət daşıyır. Burada “fəhlə birləşmələrinin həmrəyliyi” (V.Mayakovskinin ifadəsindən) Anqlo-Amerika və başqa

xalqların qüdrətli gücü təsvir olunaraq, ətraflı göstərilir.

Pakistan haqqındakı digər hekayələrində Nikolay Tixonov son dərəcə yoxsul şəhər olan Lahorda yaşayan sülh uğrunda hərəkat mübarizlərinin, “vəhsi” dağlıların öz kapitalistləri, okeanın o tayındakı Trumenlər və digər xalqların təmsilçilərinə bəstələdikləri məzəli nəğmələr haqqında inandırıcı təsvirlər verir.

Lakin yazıçı qaranlığa, cahilliyə, dini fanatizmə göz yummur, hətta əsrlərdən mövcud olmuş, bu günə qədər mövcud olan yerli və xarici feodal-burjua zadəganlarının boyunduruğu altındakı zəhmətkeş ölkə əhalisinin geniş kütlələri, Şərqi sinfi mübarizəsi, milli, coğrafi kolorit “Pakistan hekayələrində” mükəmməl şəkildə verilib. Bu kitab qeyri-adi bədii ideya və idrakı əhəmiyyət daşıyır.

Nikolay Tixonovun hələ 1922-ci ildə nəşr olunmuş “Braqa” kitabına onun İngiltərə, Fransa, Almaniya mövzulu əsərlərilə yanaşı, Hind xalqlarının milli-azadlıq mübarizəsinə həsr etdiyi “Sami” poeması da daxil idi. Bu gün etiraf etməliyik ki, “Sami” əsasən o dövrün siyasi-ideoloji tələbləri baxımından yazıldığına görə bizdə yalnız ədəbi-tarixi bir fakt kimi maraq doğurur. Oktyabr sosialist çevirilişini (inqilabını), bolşevik ideyalarını, Lenin şəxsiyyətini təbliğ etmək, mübaligəli şəkildə beynəlxalq müstəviyə çıxarmaq üçün Sovet Rusiyasının partiya və hökumət rəhbərliyi ilk növbədə məhz bu tipli əsərlərə ehtiyac duyurdu.

Ədəbi-tənqid “Braqa” kitabı ilə gənc müəllifin geniş beynəlmiləl dünyagörüşünü qeyd edirdi. Əsasən “Sami” poemasının böyük şöhrət qazanaraq ədəbi gecələrdə qiraət edilməsi, səhnələşdirilməsi, respublikamızın görkəmli yazarlarının, yaşlı və gənc ədəbi qüvvələrinin, digər hökumət və dövlət nümayəndələrinin diqqətinin cəlb etdiyini vurğulayırdılar.

Məsələn, böyük ədib Maksim Qorki gənc Tixonov haqqında yazırdı: “*O, qəhrəmanların qarşısında böyük iradəli insanlara heyranlıqla yanır*”. Və yaxud: “*Onu Rusiya üçün tamamilə zəruri olan hər şey – güclü insanlar, qəhrəmanlıq, fəallıq, cəzb edir*” [157, s.15].

M.Qorki 1925-ci ildə Nikolay Tixonovu “inqilabın birinci və əhəmiyyətli şairi” deyə adlandırmışdır.

Bu, təkcə oyanmış Şərqi mübarizəsi haqqında olan əsər deyil, həm də

zəhmətkeşlərin beynəlmiləl qardaşlığı barədə poema idi. O dövrün görkəmli partiya, dövlət xadimi, ədəbiyyatçı və sənətsünas A.V.Lunaçarski yazırdı: “*Şair Tixonov Qərbin inqilabçı fəhlələri tərəfindən Vladimir İliçə heyranlığımızı, öldürülmüş bir hind uşağının böyük “Leninə” edilən duası faktını əlavə etməklə, bizə məlum faktları göstərdiyi zaman nə qədər də haqlıdır*” [157, s.22].

Sovet ədəbi tənqidi göstərirdi ki, “Sami” poeması sovet poeziyasının qızıl fonduna daxil olmuşdur. Bu poemadan sonra Hindistan haqqında nə yazılmışsa da çox az əhəmiyyət kəsb etmişdir [157, s.23].

N.Tixonov özü Şərqlə bağlı yazırdı:

С юности мечтал я о Востоке –
И Восток увидел наяву –
Города, могучие потоки,
И людей, и чем они живут.

И душой их, ищущей и сложной,
Жизнью их, тяжелой и большой,
Я, бродяга, путаник, безбожник
Весь проникся – я за этим шел [219, s.505-506].

Sətiri tərcüməsi:

Gəncliyimdən Şərqi xəyal etdim -
Şərqi əyani gördüm -
Şəhərlər, güclü axınlar,
İnsanları və necə yaşadıklarını.

Və qəlbən onları axtaran, həm də mürəkkəb
Ağır və böyük həyatları ilə,
Mən, avara, sərgərdan, allahsız
Tam nüfuz etdim - mən bunun dalınca getdim.

Tarixdən məlumdur ki, birinci ingilis-əfqan müharibəsi (1838-1849) əfqanların qələbəsi ilə nəticələnmişdir. Lakin ingilislər bu azadlıqsevər ölkəyə ikinci dəfə müdaxilə etsələr də (1878-1880) texniki cəhətdən yaxşı təchiz edilmiş işğalçı qoşunlar öz müstəqilliyini qəhrəmanlıqla müdafiə edən, pis silahlanmış əfqanların qarşısında zəifliyini göstərdi. 1919-cu ilin may-iyun aylarında baş vermiş üçüncü ingilis-əfqan müharibəsi nəticəsində yenə məğlub olan ingilislər Əfqanıstanın suverenliyini tanımağa məcbur oldular.

Лари цветные, бусы, четки,
Язык цветной, как бусы четкий,
Брамин с индусскою походкой,
Индус скользит чужою лодкой,
Сквозь караван – сарай Москвы [219, s.99].

Sətri tərcüməsi:

Yeşiklər rəngli, muncuq, təsbeh,
Dil rənglidir, aydın bir muncuq kimi,
Bramin hindli yerişilə,
Hindli sürüşür özgə qayıqla,
Moskva karvan- sarayı vasitəsilə.

Şeirin lirik qəhrəmanı Moskvada hərbi təhsil alan hindli kursantdır. Kursant doğma urdu dilində öz vətəninin halını belə bəyan edir:

– Мой край под игом много жил
Он напрягает сети жил
Чтоб разорвались рубежи
Пускай границы сторожит
Проход Хайбера [219, s.100].

Sətri tərcüməsi:

–Mənim ölkəm əsarətdə çox yaşayıb,
O, torların iplərini dartır ki,

Sərhədlər dağılsın,
Qoy sərhədləri qorusun
Hayber keçidi.

Hayber keçidi Əfqanıstan ilə Pakistan arasında bir dağ keçididir. Müəllif torpaqlarını azad görmək, müstəmləkəçilərin yox, məhz bu ölkələri ayıran təbii keçidin sərhəd rolunu oynamağını istəyən, əsarətdən cana doymuş qəhrəman obrazını yaradır. Şeir belə tamamlanır:

Проход Хайбера – это цель,
По этой цели бомбы цель,
Не поблднев в лице,
Он рассыпает мысли в цепь
На языке урду! [219, s.100].

Sətri tərcüməsi:

Hayber keçidi –hədəfdir
Bu hədəfə bomba tuşla,
Üzündə solğun deyil
O, düşüncələrini səpələyir zəncirə
Urdu dilində!

Nikolay Tixonovun “Индийский сон” (“Hind yuxusu”) [219, s.131-132] şeirində yenə Amirtsar və Sami obrazları ilə üzləşirik. Müəllif şeirinə verdiyi sətiraltı qeyddə göstərir ki, “13 aprel 1920-ci il tarixində ingilis generalı Dayer Amritsarda iki min hindlini güllələmişdir. Bu Hindistanın “9 yanvarı” idi” [219, s.132]

Şair obrazlı şəkildə lirik qəhrəmanın gördüyü hadisələri yuxu kimi təsvir edir:

Мне снилось, что в город вхожу а видной
Который по запаху найден мной.
Козлом воняет рыжий базар,

Как птичий помет, суховат он.
Дымит и чадит предо мной Амристар
Индийской равнины глашатай [219, s.131].

Sətri tərcüməsi:

Yuxuda gördüm ki, şəhərə qərribə halda daxil oluram
Hansıki qoxu ilə mən onu tapdım.
Kürən bazarını keçəyi bürüyüb,
Quş zılı kimi o da qurudur.
Qarşımda mənim tüstülənir Amritsar,
Hindistan düzənliyindən xəbərdar.

Yuxuda o istər-istəməz addımlarını ləngidir. Cavlivala-Baq meydanında ləkələr bir-birinin ardınca qatılaşıra qatılaşıra sürünür. Lirik qəhrəman həyəcanlıdır.

Burada general Dayerin əməli 1905-ci il 9 yanvarda Çar II Nikolayın Sankt-Peterburqa dinc rus əhalisinin gülləbaran etdirməsi arasında paralellik görən lirik qəhrəman:

Но вдруг через озеро я узнаю
Индуцкого мальчика Сами [219, s.131].

Sətri tərcüməsi:

Ancaq birdən gölün o tayında mən
Hindli oğlan Samini tanıyıram.

deyir. Belə məlum olur ki, o, ingilis kampaniyasında tətillərdən üçün həbsxanaya salınıbmış. Burada, həm fiziki, həm də siyasi cəhətdən böyümüş, formalaşmış, mənən zənginləşmiş bir obrazı görürük.

Он вырос и острой сиял прямою,
Мне стало от радости тесно,
Но женщина встала, горя смуглотою,
Как женщина касты известной...

Мне снилось, что в город забрел я чудной,
Но мало ль чего не бывает со мной! [219, s.132].

Sətri tərcüməsi:

- O böyüdü və iti düzlüyü ilə parladı,
Sevincdən mən bir az sıxıldım,
Amma qarabəniz qadın yerindən qalxdı,
Məşhur kastanın bir qadını tək ...

Yuxuda gördüm ki, şəhərə qərribə halda daxil oluram
Ancaq az iş başıma gəlirmi!

Bütün deyilənləri ümumiləşdirib, deyə bilərik ki, şeirin bədii məzmun üzərində yüksələn ideyası müəllifə xas olan poetik təfəkkürün genişliyini açıb göstərir. Bu poetik nümunə müstəmləkəçiliyi, işğalçılığı, imperialist əsarətini rədd etməklə Şərq xalqlarının azadlıq uğrunda mübarizə haqqını tanımağa çağırır. Xalqın öz müqəddəratını həll etmək hüququnu heç bir imperialist qüvvəsi onun əlindən almaq iqtidarında deyil. Nikolay Tixonov da əsərlərində hind xalqının ədalətli mübarizəsini təsvir etməklə bütün ölkələrdə sülhün bərqərar olmasını geniş təbliğ edirdi. Ən çox əhali sayına və bəlkə də, ən aşağı həyat səviyyəsinə mənsub bu ölkənin müstəqil, öz müqəddəratının özünün həll etməsi iqtidarında olduğunu göstərmək niyyətində idi.

2.4. Nikolay Tixonov yaradıcılığında Əfqanıstan və Pakistan

Yuxarıda vurğuladığımız kimi, 1949-cu ildə Nikolay Tixonov Hindiquş üzərindən uçaraq, Əfqanıstanda və Pakistanda olmuş, bu ölkələrə böyük bir səyahət etmişdir. Bu səyahətin nəticəsi olaraq “İki axın” (1951) şeirlər kitabı, həmçinin “Pakistan haqqında hekayələr” (1954) və Əfqanıstanla bağlı “Dağlıq ölkənin hekayələri” (1954) yazıldı.

Hələ 1922-ci ildə “Пожить зос пожитью окаменила” şeirində o “Lahor leysanı

haqqında”, 1923-cü ildə – Hayber (“Hindistan Moskvada”) haqqında yazmışdır. İndi isə o öz gözləri ilə çoxdan ona kitablardan tanış olan yerləri görürdü.

Beləcə, sürət və gərgin uçuşu ilə oxucunun dərhal cəlb edən səyahət başlanır, şeirlər yaranır.

Nikolay Tixonovun “Əfqanıstan balladası” [219, s.97-99] şeirində ingilis imperialistlərinin əfqan xalqına qarşı işğalçılıq əməllərindən bəhs edilir:

Леса кораблей, контор редуты,
Машин и монет блистанье,
А вся эта мельница на ходу
Зовется Великобритания.

Синебородые, глина предместий,
Вершин ледяной кочан,
Чалма и песок, а все это вместе
Зовется Афганистан [219, s.97-98].

Sətri tərcüməsi:

Gəmi meşələri, redut ofisləri,
Maşın və sikkələr parıltısı,
Və bütün hərəkətdə olan dəyirman
Böyük Britaniya adlanır.

Göy saqqallı, şəhərətrafi gillər,
Buz dağının zirvəsi,
Turban və qum, hamısı birlikdə
Əfqanıstan adlanır.

Şeir sanki bu gün yazılmışdır: yenə başıbəlalı əfqan xalqının torpağında dinclik yoxdur, bombalar partlayır, günahsız insanlar həlak olur.

Горы Пагмана и воды Кабула
Зарылись в дыму, опьянели от гула.
...Земля чернела, точно пах
Убитых лошаков,
Но каждый ярд ее пропах
Угрозой глубоко.
Афганец, тяжкодум густой,
Не хочет покориться [219, s.98-99].

Sətri tərcüməsi:

Raqman dağları və Kabil suları
Tüstüyə büründü, səs-küydən sərxoş oldu.
... yer qaralırdı , sanki
Öldürülmüş dayçaların qasıq peyni tək,
Amma hər qarışı iylənmişdi
Dərin təhdidlə.
Əfqan, ağır düşüncəli sıx,
Təslim olmaq istəmir:

Göründüyü kimi, şair ağır şəraitdə yaşayan əfqan xalqının müstəmləkdə olmasına baxmayaraq, təslim olmaq istəmədiyini, onların məğrurluğunu, igidliyini, qorxmazlığını və mübarizliyini ön planda verir.

Nikolay Tixonovun yeddi cildlik “Seçilmiş əsərləri”nin (Собрание сочинение в семи томах) birinci cildində verilmiş şərhərdən (“Комментарии”) Kitçner Horatsi, Herbert (1850-1916 - İngilis feldmarşalı, Şərqi Sudanın işğalçısı), Rods Cecil Cohn (1853-1902 -İngilis kolonizatoru, Rodeziyanın zəbt olunmasına kömək etmişdir, Cənubi Afrika) kimi ingilis işğalçıların adları və əməlləri məlum olur [219, s.757].

Nikolay Tixonovun “Dağlıq ölkənin hekayələri” kitabı da müasir Şərqə həsr olunub. Bu kitabda oxucu Əfqanıstanın bu gününü görür. “Çayın arxasında” hekayəsində müəllif bir şəxsin timsalında əfqan gəncinin həyatını, xasiyyətinin necə formalaşmasını göstərir. Xudrout öz qısa həyatını xatırlayır və gözlərinin önündən çətin

uşaqlıq illəri gəlib keçir. Oğlan səyyar tacirin yanında xidmət edən dayısı (əmisisi) Xuramla birlikdə ölkəni səyahət etməyə başlayır. Bu səyahətlərdə o, insanları və təbiəti öyrənir, xalqın azadlığı uğrunda mübarizədə lazım olacaq möhkəmlik, mətanət qazanır.

Sovet yazıçıları kapitalist ölkələrindəki ziddiyyətli həyat səhnəsini təsvir edərkən, bizə Qərbi, həmçinin Amerika yazıçıları olan E.Heminqvey, A.Moravia və başqalarının əsərlərindən tanış olan “balaca adam” obrazına müraciət edirdilər. Tək yaşamaq ağılasıgmazdır (mümkün deyil). Bəs, bu fərdlərin aləmində başqa cür necə yaşayasan? Bu sual xarici yazıçıların əsərlərində bir qayda olaraq cavabsız qalır. “Dağlıq ölkənin hekayələri”ndə Nikolay Tixonov balaca adamın mütərəqqi ideyaların təması nəticəsində məhvə məhkum olunmuş dairədən necə çıxmasını göstərir.

N.Tixonov “Yaşıl torpaq üzərində 5 ulduz” şeirlər kitabında (1961) şair Yudenic ordusunun əfv edilməsində iştirak edən Qızıl Ordunun çinli döyüşçüsünün hələ 1919-cu ildə onu öz doğma şəhəri Tyantsinə dəvət etməsini xatırlayır. Beləliklə də, şair çox illərdən sonra Çinə gedə bilir. Kitabda yeni Çindən söhbət açılır. Burada həmçinin Yantsze çayının üzərindəki nəhəng körpüdən, institutlarda oxuyan gənc tibetlilərdən, Comolonqmanı fəth etmiş çinli alpinistlərdən, Çindəki birinci Sovet mütəxəssislərindən ətraflı danışılır. Çiçəklərə bürünmüş, kommunistlərin dəfn olunduğu Nakündəki Yuyxuatay təpəsi xalqın öz müstəqilliyi üçün döyüşçülərə münnətdarlığını simvolizə edirdi.

Şair Nikolay Tixonovun Pakistan və Əfqanıstana etdiyi səfərinin yaradıcı yekunu “İki axın” adlı şeirlər silsiləsi olmuşdur. Bu şeirlər silsiləsi ilk dəfə “ЗНАМЯ” jurnalında çap olunan kimi ədəbi tənqidin diqqətini cəlb etmişdir. Tənqidçilər A.Taraskov, A.Turkov və başqaları “İki axın”a resenziyalar yazdılar.

Nikolay Tixonov ingilis - amerikan imperialistləri və özlərinin hakimləri tərəfindən açılığa, dilənçiliyə, hüquqsuzluğa məhkum edilmiş xalqların ağır fəlakətləri barədə qəzəblə, böyük ürək ağrısı ilə yazır. Şairin şeirlərində bir-birinin ardınca qorxulu mənzərələr canlanır. Sanki biz “belə firavan olan məmləkətin belə alçaldılmasını” öz gözlərimizlə görürük.

Tənqidçi A.Turkov bu ölkədə insanların necə qiymətsiz olduğunu göstərmək üçün yazırdı: *“Pakistan şəhərlərinin üstündən yaxşı bəslənmiş, məzəli quşlar uçur,*

burada hörmətli və öldürülməsi qadağan edilir, küçələrdə isə ölən və evsiz insanlar uzanmışlar. Və şairin qəlbində acı sətirlər doğulur” [224, s.24].

Здесь счастье – птицею родиться,
Их любят все, их кормят все,
Им ставят в блюдечках водицу,
Их умиляются красе.

У них есть все в селе, в столице,
Чтоб жить, от радости крича, –
Все то, что человеку снится,
Да, только снится по ночам [219, s.433].

Sətri tərcüməsi:

Burada xoşbəxtlik – quşək doğulmaqdır,
Onları hamı sevır, hamı yem verir,
Onlar üçün nəlbəkilərdə su qoyulur,
Onların gözəlliklərinə rəhm edirlər.

Sevincdən qışqıraraq yaşamaq üçün –
Onların kənddə, paytaxtda hər şeyləri var.
İnsanın yuxuda gördüyü hər şey,
Bəli, yalnız gecələr yuxusuna girir.

Nikolay Tixonov həqiqətən də Şərqi xalqlarının həyatına “dost kimi daxil olmuşdur”. O, həm “bütün küləklərlə gəmirilmiş” əfqanların daşlıq məskənlərində, həm də Lahorun “sanki insanın yaşaya bilmədiyi”, lakin şairin də inandığı kimi, əməkçi insanların gələcək qələbələrində sönməz inamının yaşadığı viranələrində olmuşdur.

Bütün bunları Nikolay Tixonov poetik cəhətdən elə çatdırı bilmişdir ki, onun şeirlərində həm kəndlinin içinə çəkilmiş ah-naləsi, həm yatmış yükdaşıyanın qırıq-

qırıq gələn nəfəsi, həm də Lahor komalarındakı sakinin səsində olan qəzəbli intonasiya eşidilir.

Şair “Çili” (“Çalağanlar”) şeirində limanda cəhənnəm əməyini canlandırır. İngilis ağalarının yerli əhaliyə qarşı törətdiyi istismarı, zülmü, insanlığa sığmayan təhqiramiz ifadələrlə fəhlələrə müraciəti N. Tixonov tərəfindən qələmə alınmış, zülmkarların real xarakteri göstərilmişdir:

Работал там пакистанец голый,
От голода просто плоский.
Ударил тюк его, словно молот,
К земле пригвоздив, как доску [219, s.430].

Sətri tərcüməsi:

Orada bir lüt pakistanlı işləyirdi,
Acından o elə bil ki yastı idi,
Onu sanki gürz kimi bir tay vurdu,
Bir taxta kimi yerə mıxlayaraq.

Şairin sözlərə xəsisliklə yanaşmasına görə onun təmkinli həyəcanını duyursan. Nikolay Tixonovun şeirinin özü də bu məqamda gərgin və qırıq-qırıq olmağa başlayır.

İmperialist çalağanlarından ibarət acgöz və tamahkar sürünün labüd məhvini xəbər verən zaman şairin səsində sonsuz qəzəb eşidilir. Sanki milyonlarla pakistanlı və əfqanıstanlı Nikolay Tixonovun dili ilə deyir:

Вы не спасетесь ни звоном денег,
Ни пульей, ни лжи словами,
Со всех пустырей поднимутся тени
Всех замученных вами... [219, s.430].

Sətri tərcüməsi:

Siz nə pulların, nə güllənin cingiltisi ilə,
Nə yalan sözlərlə xilas ola bilməyəcəksiniz,
Bütün boş yerlərdən – sizin işgəncə verdiyiniz
Bütün insanların kölgələri qalxacaqlar...

Nikolay Tixonov həm “xalqın yaxşı kədərinə”, həm uzaqda izzət çəkən torpağın üzərindəki “şəfəqın doğuluşunu” – zəhmətkeşlərin azadlıq mübarizəsinin yüksəlişini görmüşdür.

Bu mübarizə barədə muzdur kənddə keçirilən mitinqdə danışır. O, Bunir dağlılarının torpağı şumlamaq adətini yada salır; “əgər torpaq yoxdursa”, qəbiristanlıq da əkin yeridir. Kotanı çəkib şum etdiyi zaman əkinçi ölümlərə qışqırırdı: *“Ey, özünüzü qoruyun, ayaqlarınızı qaldırın... özünüzü xilas edin, kotan gəlir!”* Bu gün muzdur *“xalqı məzar qaranlığında saxlamaq istəyən hər kəsin”* üzünə qəzəblə çırpır:

- *Özünüzü xilas edin! Qüdrətli kotan yaxınlaşır!*

- *Siz ölümləri və zülməti yenidən şumlamaq üçün* – [219, s.431].

Nikolay Tixonovun XX əsrin 30-40-cı illərində, o cümlədən, 50-ci illərin birinci yarısındakı yaradıcılığında ümumən sovet ədəbiyyatında SSRİ-nin bütün dünya üçün nümunəvi, bəşəriyyət üçün az qala ideal olan bir məkan kimi təqdim edilməsi və o vaxtdan sovet rəhbəri Stalinin şəxsiyyətinə pərəstiş motivlərinin səslənməsi təbii idi. Sosialist realizminin ideoloji oriyentirlərini əldə rəhbər tutan, demək olar ki, bütün yazıçı, şair, dramaturq, publisistlər ilə birlikdə Sov.İKP-nin 1957-ci ildə keçirilən XX qurultayına kimi Nikolay Tixonov da sovet adamına ideal mənəvi-intellektual keyfiyyətlər yamamaqla yanaşı, o dövrün partiya və dövlət rəhbəri Stalinin şəxsiyyətini mübaligəli şəkildə ədəbi-poetik təsvir, tərənnüm obyektinə də çevirirdi. Şəxsiyyətə pərəstiş ruhlu sovet ədəbiyyatında Stalin sülhün, azadlığın, firavanlığın, xoşbəxtliyin hökm sürdüyü bir cəmiyyətin və dövlətin yaradıcısı kimi onun rəmzi fükuru səviyyəsinə qaldırıldı.

Nikolay Tixonov Pakistana və Əfqanıstana həsr etdiyi “İki axın” silsilə şeirləri təsvir dairəsi və poetik rəngarəngliyin zənginliyi ilə şair öz baxışı çərçivəsində öz gözləri ilə gördüyü qəhrəmanlarını – sadə pakistanlıları göstərir. Bunlarla yanaşı şair,

bu insanlara qayğı ilə yanaşan, onların maraqlarına biganə qalmayan sadə sovet adamının da obrazını yaradır.

...Budur, biz silsilədən “Termezin işıqları” adlanan sonuncu şeiri oxuyub qurtarıq: Burada şair şeirin hamar axınını adi cümlə ilə qırır, sanki artıq danışa bilmirmiş “...*Конец путешествия – все!*”, “...Səyahətin sonu – vəssalam!” [219, s.439].

Nikolay Tixonovun həyatlarını bizə təqdim etdiyi uzaq dostlarımızla ayrılarkən, oxucu inanır ki, nə “işgəncəli ağır həyat”, nə dağlarda qurdtək gizlənmiş ingilis istehkamları, nə haqqında “Müqəddəs insan” şeirində məhvedici sarkazm ilə danışılan yerli gestaponun hiylələri – heç bir şey Şərq zəhmətkeşlərinə “gecədən parlaq şəfəqə addım atmağa” mane ola bilməz.

“İki axın” silsiləsi – həyəcanlandırıcı, həqiqi əsərdir, böyük bəşəri həqiqət kitabıdır. Şair yüksək və nəcib hisslərini ifadə etmək üçün aydın, səlis formalar tapmışdır.

A.Turkovun göstərdiyi kimi, Nikolay Tixonovun əvvəlki şeirlərində təbiətin, həyatın hadisələri çox vaxt incəsənətlə qarşılıqlı, müqayisədə təsvir edilirdi. Şairin eyvanları küçələr üzərində metaforalar kimi asılırdı, Siqnahın qalaları “daş poemaların dağınıq uğultusu” elan edilirdi, “mavi sıldırım” “şeirlərə bənzəyirdi” və s. Yeni silsilədə bu, artıq yoxdur [225].

Arxasında böyük daxili həyəcan, həyatın özündəki təfərrüatları aydın, iti gözlə görmək sayəsində parlaq, təəssürat doğurucu lövhə yaratmaq bacarığı hiss edilən poetik xəsislik – Nikolay Tixonovun sonuncu şeirləri üçün səciyyəvidir.

A.Turkovun fikrincə, təəssüf ki, ayrı-ayrı hallarda tələbkarlıq və ciddilik şairə xəyanət edir. Silsilədə fikir baxımından kasıb olan şeirlər vardır (“Hind”, “Yuxu”). Hərdən Nikolay Tixonov ekzotik təfərrüatları üst-üstə yığıb cilalayır və bunun nəticəsində şeirlərin öz məzmunu itib yoxa çıxır (“Dosta”, “Cəlalabad”). Bəzən sözlə səliqəsiz rəftara rast gələndə məyus olursan. Doğrudan da, “daha sadə” demək əvəzinə tələsik qafiyə təşkil edərək “ən bəsit” demək nəyə lazım?

Lakin A.Taraskovun “Новый мир” jurnalının həmin ilin oktyabr nömrəsində dərc edilmiş resenziyasında Nikolay Tixonovun “İki axın” silsilə şeirlərinə verdiyi

qiymət ilə razılaşmaq istəmirik. Tənqidçi göstərir ki, Nikolay Tixonovun şeirlərində iki axın var: *“biri öz mənbəyini realizmdən götürən təmiz və aydın, digəri isə həm xlebnikovçuluğun, həm simvolizmin, həm də akmeizmin bulanıq məhsullarının açıq şəkildə seçildiyi axın”* [208]. Fikrimizcə, silsiləyə bəzi şeirlərin daxil edilməsinin düzgünlüyünə etiraz etmək olar, ayrı-ayrı uğursuz ifadələri tənqid etmək olar, amma A.Tarasenkovun “İki axın”ı – şairin yaradıcılıq uğursuzluğu hesab etməsi tamamilə əsassız görünür [208].

Silsilənin özünə müraciət edən kimi onun bədii cəhətdən nə qədər əhəmiyyətli olduğuna əmin olmaq mümkündür. “İki axın” – Nikolay Tixonovun nailiyyətidir və onun ən yaxşı əsərlərindən biridir. Heç təsadüfi deyil ki, az keçməmiş bu silsilə şeirlər birinci dərəcəli Stalin (Dövlət) mükafatına layiq görüldü.

“İki axın” və “Dünyanın İkinci Ümumdünya Sülh konqresində” – keçmiş SSRİ-də Nikolay Tixonovun birinci dərəcəli Dövlət (əvvəlki Stalin) mükafatına layiq görüldüyü şeirlər silsiləsi belə adlanır.

Hər iki silsilənin, fikrimizcə, bu gün də aktual görünən əsas ideya-məzmun dəyəri ondan ibarətdir ki, şair vaxtilə Amerika-İngilis imperializminin müstəmləkə ölkələrində hansı vəhşi qaydaları tətbiq etdiyini və bu ölkələrin xalqlarında istismarçılığa qarşı qəzəb dolu etirazın necə yüksəldiyini, zəhmətkeşlərin demokratiya uğrunda necə mübarizəyə qatıldığını düzgünlüklə göstərir.

K.Andreyev vaxtilə Nikolay Tixonovun Şərqlə bağlı əsərləri haqqındakı “Məhəbbət və qəzəb poeziyası” resenziyasında yazırdı: *“Bütün məzlum, müflisləçən və istismara məruz qalan, bütün vicdanlı, namuslu insanların qəlbləri Sovet İttifaqına, böyük Stalinə olan böyük sevgi ilə doludur. Pakistan və Əfqanıstana səfəri zamanı şair yüzlərlə və yüzlərlə dostlarımızla görüşmüşdü”* [116].

O, Lahorda olan fəhlə məhəllələrində yarıqaranlıq daxmalara baş çəkmişdir. Burada o, sözün tam mənası ilə katorqa işlərinə məhkum edilmiş insanla söhbət edir. Belə düşünmək olar ki, bu insan “ümitsizliklə udulmuş, daimi aclıqla məğlub edilmiş, həmişəlik kölə kimi satılmış və öz varlığının bütün dəhşətləri ilə ömürlük boyun əymişdir”. Lakin pakistanlı cəsarətli və məğrur çıxmışdır. O, əyilməz və mübarizəyə qarşı hazır olduğunu göstərmişdir.

“Siqaret qutusu” şeirində Nikolay Tixonov özünün başqa bir görüşündən danışır. Bu görüş “çay üzərindəki qartal yuvasında” baş vermişdir. Lakin burada da, “yalnız sarı qayaların sükutu olan” uzaq dağlarda şair Sovet İttifaqının sadıq dostunu tapır. Ev yiyəsi Moskva Kremlinin şəkli olan siqaret qutusunu evinin ən möhtərəm yerində qoruyub saxlayır. Onu öz həmqəbilələrinə göstərərək fəxrlə deyir:

Здесь нарисована Москва,
А это Кремль зовется,
А это в садике трава,
А это речка льется [218, s.38].

Sətri tərcüməsi:

Burada Moskva çəkilib,
Bu isə Kreml adlanır
Bu isə bağdakı otdur,
Bu isə çaydır, axır.

Qeyd etməliyik ki, Nikolay Tixonovun bu şeiri onun 1985-ci ildə nəşr olunmuş seçilmiş əsərlərinə daxil edilməmişdir.

Əsasən ideoloji-təbliğati məzmununda olan şeirində müəllif çinarın altında oturmuş və Stalinin kitabını oxuyan gənc pakistanlı kəndlini təsvir edir (“Səhər” şeiri). “Zəhmətkeşlərin müəllimi və başçısı”nın kitabında o, onu maraqlandıran suallara cavab axtarır.

Nikolay Tixonova görə, insanların sovetlər ölkəsinə can atması, fikirlərinin Stalinə yönəlməsi o səbəbdəndir ki, sovet adamının nail olduğu hər bir şeydə onlar özləri üçün ilhamlandırıcı bir nümunə görürlər.

Sosializm dünyasını imperializm dünyasına qarşı qoyan Nikolay Tixonov Amerika-İngilis müstəmləkəçilərini rüsvayçılıqla damğalayır. Liman yükdaşıyanının faciəvi şəkildə həlak olması barədə hekayət – “Çili” şeiri xüsusilə yadda qalır.

Ağır tay qoparaq Pakistanlıyı yerə mıxlayır. Hadisəni görənlərdən heç biri buna təəssüflənmiş və heç təəccüblənmiş də.

Kədər dolu təhkiyə qəzəbli ifşa ilə əvəzlənir. Şair ingilis müstəmləkəçilərinin çalağanlardan daha pis olduqlarını deyir. Bu – qara qəlbləri olan ağ quzğunlardır.

Şair belə nəticəyə gəlir: o özbaşınalıq, o azgınlıq ki, onları amerikan-ingilis müstəmləkəçiləri yaradır, sonda özlərinin qaçılmaz məhvinə səbəb olacaqdır.

Nikolay Tixonov böyük məmnuniyyətlə İkinci Ümumdünya Sülh Konqresi nümayəndələrinin obrazlarını təsvir edir. Bu şeirlər silsiləsində “Danışır Qo Mo-co“, „Pak Den Ay“ və „Bayraq“ şeirləri daha maraqlıdır.

„Bayraq“ şeirində biz həm Dehlidən olan hindlini, həm Qaladan olan yaşlı liman fəhləsini, həm çinli qızları, həm də zənciləri görürük. Onların hamısı bir neçə dəqiqəlik də olsa konqresdə Sovet nümayəndə heyətinin yerləşdiyi yerdə qırmızı sovet bayrağının altında olmağı özlərinə xoşbəxtlik hesab edirlər.

Nikolay Tixonovun ehtiraslı və həyəcanlandırıcı şeirləri oxucuların qəlbində əks - səda tapır. Bu təsadüfi deyil. Amerika-ingilis müstəmləkəçilərinin siyasəti ilə onların əsarəti altına alınmış ölkələrdə xalqlara gətirdikləri fəlakətlər, aclıq və yoxsulluq bizim ürəklərimizdə imperializmə qarşı qəzəb, hiddət və nifrət doğurur. Eyni zamanda, şair həmin ölkələrin zəhmətkeşlərinin sovet xalqının həyatına necə böyük maraq göstərdiklərini, Sovet İttifaqı, Stalin haqqında onların necə məhəbbətlə düşündükləri və danışdıqlarını parlaq obrazlarla təsvir edərək oxucuda öz vətəninə görə iftixar hissi doğurmağa çalışırdı.

Nikolay Tixonov həmişə istedadlı, bacarıqlı və özünəməxsus dəsti – xətti ilə seçilən hekayəçilərdən hesab olunub. Vaxtilə ədəbi tənqid yazıçısının „Pakistan haqqında hekayələr“ – kitabını onun bu janrda yeni nailiyyəti hesab etmişdir.

1951-ci ildə dərc olunan „Pakistan haqqında hekayələr“ə müqəddiməsində Nikolay Tixonov 1949-cu ildə bu ölkədə olduğu zaman gördükləri barədə bir sovet yazıçısı kimi belə deyirdi: *„Biz Pakistanda çoxlu qeyri-adi və bizcə, təəccüblü şeylər görmüşük. Gözəl iqlimi olan, əzəmətli taxıl mənbəyi olan bir ölkədə milyonlarla insan, əhali çox kasıb yaşayır, aclıq edir və acından ölürlər. İngilislər və son zamanlar Pakistana daxil olan amerikalılar özlərini orada ağa kimi hiss edirlər...*

...Lakin, son zamanlar Pakistanda fəhlə və kəndli hərəkatları gözə çarpacaq qədər güclənib, sülh tərəfdarlarının kütləvi hərəkatları başlamışdır. Demokratik

qüvvələr, mütərəqqi ziyalılar sülh və demokratiya naminə zəhmətkeşlərin kütləsini təşkil etməyə can atırlar...“ [104, s.3].

A.Borşevskaya sosializm quruluşunun yetişdirdiyi bir sovet tənqidçisi kimi Nikolay Tixonovun „Pakistan haqqında hekayələr“indən bəhs edərkən keçmiş sovet məktəblilərinin digər sosialist ölkələrinin məktəbliləri ilə məktublaşmalarını da qeyd edərək yazırdı: „...*Bizim şagirdlərimiz demokratik Koreya və Vyetnam uşaqlarına məktub yazır, Çinin və digər xalq demokratik ölkələrinin uşaqları ilə məktublaşırlar. Buna görə də dünya xalqlarının həyatı və mübarizəsi haqqında uşaqlar üçün hekayələr çox lazımdır. Belə əsərlərin siyahısına Nikolay Tixonovun kitabı aiddir. Pakistan haqqında danışarkən yazıçı həqiqəti bu hekayələrin qəhrəmanı edir*“ [142, s. 72].

Əlbəttə, A.Borşevskayanın tənqidi yanaşması keçmiş sovet tənqidi prizmasından olsa da, müasir dövr üçün səciyyəvi olan demokratik yanaşma prizmasından təhlil etsək Nikolay Tixonovun qeyd olunan əsərlərinin milli azadlıq, vətənpərvərlik və mübarizlik ruhunda şagirdlərin tərbiyələndirilməsində heç də öz aktuallığını itirməmişdir, əksinə, müasirliyini qoruyub saxlaya bilmişdir.

Orijinalda „Pakistan haqqında hekayələr“ strukturca aşağıdakı hekayələrdən ibarətdir:

Giriş söhbəti

Lahora gecə girişi

Fateh

“Zəmanəmizin böyük gülüş doğuran hadisəsi”

Lahorun işçi kvartalında

“Xoşunuza gəlirmi?”

Quşlar və uşaqlar

“Vəhşi dağlı”

Məktəbdə nə öyrədilir

Eşşək

Usta

Timsahları ziyarət etmək

Kurort

İnsan və maşın

Çəyirtkə

“Filosof Səid”

Şən zarafat

Pakistan kəndində

Kəraçidə vida gecəsi

Evə uçuruq [221].

Nikolay Tixonovun hekayələrini oxuyarkən insanın gözünün qabağına hər birində bir neçə ailənin sığındığı acınacaqlı gil daxmaları gəlir. Burada həmçinin yollarda can verən işsizləri, xəstə uşaqları və onların yaxınlıqlarında – hər cür uğur qazanan, təkəbbürlü, “ən aşağı irqə” nifrət edən, öz güclərinə güvənən ingilis və amerikalıları görürsən. Sonuncular özlərini ölkənin sahibi hiss edirlər. Bu insanların mübarizəsi öz torpaqlarının azad və müstəqil olması üçündür. Pakistan yalnız zahirən ingilis imperialistlərinin əsarətindən azad olmuş kimi görünür. Onlar pakistanlıları yoxsulluğa məhkum edib milli düşmənçiliyi qızışdırırlar.

Artıq, “Lahora gecə çatdıq” adlı ilk hekayəsində müəllif oxucunun qarşısında bu həyatı olduğu kimi göstərmək üçün burjua yazıçılarının Uzaq Şərq ölkələrinin həqiqi yaşayışını pərdələmiş ekzotikanın cəlalı örtüyünü açır. Bu da ona görədir ki, həmin həyat olduğu kimi görünsün.

Yalnız ilk dəqiqələrdə şəhər “gözəl, tox, sağlam, xoşbəxt insanların yaşadıkları varlı, nağıl dünyasının xəyalı kimi görünür”. Lakin, Nikolay Tixonovun da üzv olduğu sovet nümayəndəliyinin gəlməsindən bir neçə saat belə keçməmiş, məlum oldu ki, “gecə Lahoru həqiqətən də nağıl şəhəridir, amma bu yaxınlıqda olan nağıl - kifayət qədər qaranlıq nağıldır...”

Yuxu öncəsi gəzinti zamanı müəllif az qala aclıqdan ölmüş yol kənarında uzanan insanı tapdalamışdı, sonra isə yerdə tərپənmədən uzanan, mələfə ilə üstlərini örtmüş və ölümlərə bənzəyən onlarca evsiz insanları görmüşdü.

Yazıçıya ekzotik xüsusiyyətlərdən tam fərqlənən buna bənzər “möcüzələri” görmək nəsbib oldu. Lahorun fəhlə məhəlləsi haqqında danışarkən Nikolay Tixonov qəmgin ironiya ilə qeyd edir: *“Maksim Qorkinin “Həyatın dibində” pyesində təsvir etdiyi yataq evi buradakı daxmaların qarşısında istirahət evi kimi görünərdi”* [217, s.17].

İndicə hekayəçi tərəfindən çəkilən bu müqayisə lövhəyə aydın işıq saçıır: *“Bunlar it üçün çox böyük, inək üçün isə kiçik olan palçıq hinlərdir”* [217, s.17].

Yazıçı ingilis və amerikalıların Pakistandakı fəaliyyətini ağır cinayət kimi təsvir edir. Nikolay Tixonovun hekayələrində düşmən gülünc və cılızdır.

Qaçmış homindançı, çanxayşiçi Çin generalı dəyərsizdir (“Zəmanəmizin böyük kuryozu”); Pakistan xalqını və onun oyanmış gücünü anlamayan amerikan konsulu gülüncdür (“Amerika konsulu”); “İstilaçı” hekayəsinin qəhrəmanı öz valideynlərindən nümunə götürərək “vəhşilərə” əmr etməyə hazırlaşan amerikalı oğlan gülüncdür. O, amerikalılar qarşısında yerli camaatın necə titrədiyi barədə qanqster hekayələri ilə məst olaraq yerli camaatı qorxutmaq məqsədi ilə sovet maşınından bayrağı qopartmaq istəyir. Onu bir kiçik kimi hansısa güclü əllər qaldırır. Valideynlər hələ də “Seylon çayı içməklə məşğuldurlar”, oğlanlarının isə artıq ayaqları altından yer qaçmışdır.

“Bərəkallah, sən gələcəkdə yaxşı bir istilaçı olacaqsan”... [104, s.13] – atanın belə sözləri ilə hekayə sona çatır, lakin oxucu bu “istilaçının” havada necə taraq-turuq etməsini görür, Pakistan sürücülərinin gülüşünü eşidir.

Maksim Qorki deyirdi ki, uşaqlarda cinayətə qarşı təbii nifrət oyatmaq lazımdır, onun qarşısında dəhşət yox. Nikolay Tixonov da belə düşünür. Kitabın bir çox hekayələrində pakistanlıların yoxsulluq səhnələri mərhəmət deyil, qəzəb və xalqın öz zülmkarlarını devirəcəyinə inam hissi oyadır.

Pakistanın qabaqcıl yazıçılarının konfransında müharibəni alovlandıranlara qarşı nifrət daha da qabarıq şəkildə ifadə olunur. Nikolay Tixonovun hekayələrində sülh və azadlıq uğrunda mübarizə ayrılmaz surətdə Stalin və Sovet İttifaqına olan məhəbbətlə əlaqələndirilir. Bu məhəbbətin təzahürünü yazıçı hər yerdə görürdü: həm Stalinin portreti asılan fəhlənin daxmasında (“Söhbət”), həm Kremlin təsvirinə sevinc hissi ilə

baxılan, həm də Pakistanın rəsmi jurnalist dairələrindən daha çox Moskva haqqında məlumatları olan və siyasətdən baş çıxaran ucqar kənddə, (“Siqaret qutusu”) Sovet və Pakistan xalqlarının dostluq gecəsindəki xalqın ruh yüksəkliyi haqqında yazıçı “Kəraçidə vidalaşma gecəsi” adlı oçerkdə danışır.

Yazıçı Pakistan təbiətini səmimiyyətlə təsvir edir. Bu, demək olar ki, nağıllar təbiətinin zənginliyi və əzəməti insanları sevincə haraylayır, lakin eyni zamanda düşünəndə ki, həmin insanlar öz torpaqlarında ağa olmaq əvəzinə onun bəxşisindən məhrumdurlar – bu, bizi xeyli kədərləndirir.

Uzun əsrlərdən bəri davam edən hind incəsənəti çox gözəldir. Pakistanda çoxlu istedadlı insanlar var, amma ürəkləri Pakistanın bədii ifadəsi ilə dedikdə “Şairlik alovuyla toxunulmuş” rəssamlar da yoxsuldurlar (“Usta”); pakistanlı istedadlı uşaqlar amerikan rəssamlıq məktəbində canlı həyatı təsvir etmək əvəzinə qədim incəsənətin ənənələrini inkişaf etdirərək və yeniləşdirərək amerikan və ingilis jurnallarının bayağı reklamlarını çəkməyi öyrənirlər... (“Məktəblərdə nə öyrədirlər”)

Yazıçı Lahorun “Min bir gecə” nağıllarında təsvir edilən əcinnələr sarayına bənzəyən “tikintiləri ilə, maskaradlarda olduğu kimi alabəzək qarğaşalıq” atlar qoşulmuş arabaların arasından maşınların necə keçib-getdiyi bilinməyən “*geyimli-keçimli, yarımçılpaq və demək lüt adamların, küçəyə tökülmüş tayların, dəvə karvanlarının, başı dik qotazlarla bəzənmiş atların koloritini çatdırmağa nail olmuşdur*” [104, s.6].

Avtomobili adamı qorxudan, cadugərlik hesab edən insanı orta əsrlərə götürüb aparən Pakistan kəndinin təsviri daha təəccüblüdür (“Pakistan kəndində”). Burada milyonlarla torpağı olmayan muzdurlar mülkədarlara işləyirlər. Sənətkarın baxışı burada da koloriti, xarakterik detalları meydana çıxarır. Məsələn, Pakistan kəndlisinin sevimlisi və ailəni dolandıran birinci işçi – öküz: “*Onun boynuna çoxlu lent, hər cür muncuq, sümük və balıqqulaqları asmışlar.... Öküz çiçəklə bəzədilmişdir*” [104, s.74].

Nikolay Tixonov Pakistan həyatını təsvir edərkən Şərq ekzotikasından zövq almır. O, heç Şərq nitqinin ekzotikasından belə zövq almır. Onun hekayələrinin qəhrəmanları sadə, lakin obrazlı xalq dilində danışirlər. Təkcə Amerika konsulunun

agenti Məhbubun dilində həm də Şəhrizad nağıllarından sədaqətli təbəqələrin nitqi səslənir.

Nikolay Tixonovun Pakistanla bağlı əsərləri haqqında yazan tənqidçi A.Borşevskaya göstərirdi ki, yazıçı öz kitabını “Pakistan haqqında hekayələr” adlandırmışdır. Lakin, ona görə, bu hekayələrin bir çoxları, məsələn, “Lahorun fəhlə məhəlləsində”, “Pakistan kəndində” və s. öz janrı ilə bədii oçerkə yaxındır [142, s.73]. Burada hekayənin süjet tərəfi deyil, müəllifin publisistik cəhətdən verilmiş iti müşahidələri diqqəti cəlb edir. Fikrimizcə, A.Borşevskayanın bu qiymətinə səbəb Nikolay Tixonovun sərt realizmidir.

Hər bir hekayə və oçerk kitaba onun bir hissəsi kimi daxil olur və Pakistan həyatının bütöv şəklinin yaranmasına imkan yaradır. Müəllifin Pakistan xalqına mərdanə şəfqəti, onun zalımlara qarşı nifrəti bütün kitabdan vahid bir hiss kimi, yeganə fikir kimi keçib gedir və ona publisistik kəskinlik verir.

Kitab elə yazılmışdır ki, həqiqətin səsi oxucuya, o cümlədən məktəbliyə bilavasitə çatır və müəllifin məqsədli şəkildə, xüsusi olaraq, “əxlaqi” nəticələrə müraciətinə ehtiyac qalmır.

Rəyçi kitabın böyük dəyərini vurğulamaqla yanaşı, pedaqoji nöqtəyi-nəzərdən onun çatışmazlıqlarını da qeyd edir. Əsasən resenziyada ideoloji xarakterli olan müəllif iradlarının bəzilərinə nəzər salaq.

Yazıçı pakistanlı dostlarından biri ona fəhlə məhəlləsi haqqında deyir: *“Orada xalqın güclü hiddət və qəzəbi toplanmaqdadır. Orada gözəl gəcələk uğrunda çarpışan mübarizələr yaşayır və işləyir”* [104, s.20-21].

Əlbəttə bir tənqidçinin dediyi kimi, fəal uşaqların bu mübarizələr haqqında nəinki eşitmələri, həm də onları görmələri fəal mübarizənin konkret epizodları barədə öyrənmələri əhəmiyyətlidir. Tənqidçi, fikrinə davam etməklə belə bir arzunu da bildirir ki, *“O zaman oxucu qəlbi dini fanatazımla zəhərlənmiş Səid (“Filosof Səid”), Zəfər – ac və azdanışan qapalı insan (“İnsan və maşın”) obrazı ilə yanaşı, qələbə çalmaq qabiliyyətində olan insanları da görəcək. Kitabda uşaqlar üçün “Kurort” hekayəsinin salınmasının da düzgün olub olmamağı mübahisəlidir. Pakistan kurortunun zibil və çirkini belə, naturalistcəsinə çəkərək orada hətta cüzamla*

xəstələnmişə oxşayan insanı da təsvir etmək lazımdırmi?" [104, s.22].

Kitabın nəşri barəsində bir neçə qeyd və mülahizələr vardır: Əgər kitaba xəritə əlavə edilsəydi, müqəddimədə isə ölkə haqqında daha çox fakt – məlumatlar verilsəydi hekayələrin sənədli tərəfi məktəbli oxucuya daha yaxşı çatmış olardı. Anlaşılmayan sözlərin bəzi izahları uğursuzdur. Məsələn, məktəbli əmək haqqının ayda 16 rupi – dilənçi payı olduğunu belə izahla “Rupi-Pakistan sikkəsidir. Rupidə 16 ann, 64 paysa var” –anlaya bilərmi?

Nikolay Tixonovun kitabı bütün dünyada sülh uğrunda mübarizə aparan uşaq ədəbiyyatına bir qiymətli töhfədir. Müəllifin dərin əminliyi, Pakistan xalqının gələcəyinə inam, təsvirin həqiqiliyi və gerçəkliyi – kitabın yüksək keyfiyyətləridir.

Lakonik adı olan “Kurort” hekayəsində Nikolay Tixonov “hər kəsin öz azarından azad olmağı istədiyi” və bunun üçün kor gözlərini cüzamlı insanla birlikdə yuyan və s. olduğu Pir-Manqonun qaynar sulfid açarları haqqında rəvayət edir.

Lakin “Filosof Səid“ hekayəsi daha da faciəlidir.

Bu ləqəbi daşıyan onun qəhrəmanı – ağıllı və şən, uşaqları, çiçəkləri, quşları sevən lahorlu xörəkpaylayandır.

Budur o, masanı yığışdırarkən, təsadüfən Hindistanın iki yerə–Pakistan və Hindistan arasında bölünmə zamanı baş verən hindli və müsəlmanların qanlı toqquşmaları barədə söhbətdə iştirak edir. Kimsə Səidə onun Dehlidən köçürüldüyü zaman zərər çəkib-çəkmədiyi barədə sual verir.

„-Bəli, zərər çəkdim, hindlilər mənim xalam qızını və xalamı öldürdülər... Bu sözləri deyərkən, Səidin qarabuğdayı üzündən elə bil od yağırdı. Sonra da əlindəki bıçağı zərbə endirirmiş kimi hərəkətə gətirib dedi:

- Mən də onların intiqamını aldım. Öz əlimlə iki hindlini doğradım!

Onun səsində qorxunc bir nifrət vardı. Birdən Səid hiss elədi ki, bu haqda danışmaq daha lazım deyil. O əlindəki bıçağı boş qabın içinə qoyub, üzr istədi və stolun üstündə olan boşqab və fincanları yığışdırmağa başladı“ [104, s.65].

Ümitsiz milli ədavət və aclıq – bütün bunları özləri ilə ingilis-sakson „mədəniləşdiricilər“ gətiriblər. „*Bu çəyirtkə nədir ki, yeyəcək və uçub gedəcək! Başqa çəyirtkə də vadır ki, bundan daha qarınquludur“ [104, s.65].* N.Tixonovun bu

təsvirində aydın görsənir ki, təsadüfən bir çəyirtkənin peyda olunması ilə Kərəçi sakinlərindən biri istehza ilə belə bir müqayisə aparır.

Nikolay Tixonov „Çəyirtkə“ hekayəsində yazır ki, divarın arxasından çəyirtkəyə baxmaq üçün çıxan alverçi danışana laqeyd gözüylə baxdı: *„Bütün bəla Allah tərəfindən gəlir. Allah böyükdür, biz onun iradəsi əleyhinə gedə bilmərik. Mən sənə hansı çəyirtkədən danışdığını başa düşə bilmirəm!“* [104, s.65].

Amma oxucu naməlum pəkilərinin və yazıçının nəyi deyib qurtarmadıqlarını gözəl anlayacaq.

İngilis-Amerika müstəmləkəçilərinin real obrazları Nikolay Tixonovun cəmi üç hekayəsində göstərilir („İstilaçı“, „Amerika konsulu“, „Məzəli zarafat“), özü də bütün bu hekayələrdə ön planda amerikalılardır və bu da, çox güman, qanunauyğundur: Londonun okeanın o tayındakı tərəfdaşları ingilis tacının keçmiş qiymətli incisini öz ciblərinə qoymağa hazırdırlar. Lakin demək olar ki, bütün hekayələrdə bizim qarşımızda dünyanın varlı ölkələrinin birində imperialistlərin sahibliyinin bu və ya digər nəticələri açılır. İmperialistlər onu ara müharibələri nifaqına saldılar və iqtisadi fəlakətə gətirib çıxartdılar.

Amma „Məzəli zarafat“ hekayəsinin qəhrəmanı amerikalı nahaq yerə necə bu „anlaşılmayan və əsrarəngiz“ Şərqdə „işlər görəcəyi“ barədə xəyal edir! Şərq əvvəlki kimi deyil, bunu artıq yaşlı ingilis məmurunun „pis vaxtlara, o vəhşilər dediyi pəkilələrin baş qaldırmaları“ haqqında şikayətdə anlamaq olar. „Vəhşi dağlı“ adlı mahnısının qoşulması eyni adlı hekayədə ağsaç qocanın igidliyi barədə deyil: o kapitalistlər barədə, Trumen haqqında gülməli mahnı oxuyur və onun ləqəbi – „Bombadır“.

Lahorda olan fəhlə məhəlləsi qorxuludur, amma onu gizli iş şəraitinə keçmək məcburiyyətində olan kommunist məskənlərinin sakinləri tərəfindən ehtiyatla və dostcasına qorumaları, bizə burada „aciz, zülmkarlar tərəfindən gücdən salınmış məxluqlar yox, insanların“ yaşadığına inanmağa məcbur edir.

Burada balaca-balaca dalanların gildən olan divarlarında iri hərflər təsvir edilib: „Çindən əlini çək!“ və bir də: „Çindən nümunə götür!“

Bəli, o gün gələcək ki, əcnəbi zülmkarı, eləcə də mürtece insanları və

konqresçiləri də yalançılıqda „bundan sonra hara qaçmaq barədə“ ehtimal edən homindanlı generalın taleyi gözləyir („Zəmanəmizin böyük kuryozu“).

Bu fikrə bizi „Pakistan haqqında hekayələr“ məharətlə və təkidlə yaxınlaşdırır. Son dərəcə simvolik: „İstilaçı“ sözü (eyni adlı hekayədə) sovet sürücüsünün və amerikan işbazının dilindən ayrı-ayrı səslənir.

„Sən qoçaqsan, səndən əsl istilaçı çıxar!“ – iş adamı öz oğlu Harriyə, onun „başını qaldıranlardan olan“ „rəngli“ sürüyə qarşı olan şikayətinə qulaq asarkən belə deyir. Oxucu isə bilir ki, Harri bir az əvvəl sovet maşınından qırmızı bayrağı çıxartmağa cəhd edəndən sonra rüsvayçılıqla geri çəkildi. Ona həmişə cəsarətsiz kimi gələn yerli sürücülərdən biri onu yaxasından sürüdü, sovet sürücüsü isə qaçan Harrinin arxasınca atıldı: „*O da istilaçı*“ [104, s.41].

Bu məsələdə bir daha Hindistan və Pakistan sakinlərinin, onları yapon hərbiçilərinin hücum təhlükəsindən qorumuş, həmin il aclıq çəkən ölkələrin limanlarına taxıl ilə dolu paroxodları girmiş Sovet İttifaqına məhəbbəti görünür.

Nikolay Tixonov dəfələrlə Pakistan xalqının sovetlərə qarşı münasibəti haqda danışır. Sovet nümayəndə heyətinin təşkil etdiyi belə yolasalmalar öz səmimiliyi və ehtiraslılığı ilə mükəmməl olan tellər haqqında kitabda– „Kəraçidə vida axşamı“ adlı axırıncıdan əvvəlki hekayəsində rəvayət edir.

Demək lazımdır ki, kitabı tamamlayan „Biz evə uçuruq“ hekayəsi təmiz peyzaj rəsmi kimi qalmaqlla onun məzmununa heç nə əlavə eləmir. Eyni zamanda da təəssüflə qeyd etmək istəyirik ki, məcmuəyə üç əlavə hekayə daxil edilməyib: „Söhbətə doğru“, „Kəraçidə necə yeni kinonu yandırdılar“ və „Heyvanları necə bölürdülər“.

Nikolay Tixonov məhz qısa hekayə ustasıdır. O, böyük olmayan hadisəni aydın təsvir edə bilər və onu təkidlə, kəskin dərk edə bilər.

Yazıçının Pakistan haqqında bir çox hekayələrinin süjeti aydın ziddiyyət üzərində qurulub: „nağıl şəhəri“ Lahora onun küçələrində məskunlaşan, can verən və evsizlər tutuşdurulur; ekzotik görünüşü olan dağlı şairə–onun şeirlərinin kəskin müasir məzmunu; daşa vurulan mükəmməl naxışa–onun xəstə yaradan tərəfindən dağılması və s.

Nikolay Tixonovun bəzi hekayələri ilk baxışdan sadəcə maraqlı etnoqrafik mənzərə kimi görünə bilər. Məsələn, belələrindən „Pakistan kəndində“ hekayəsidir. Amma, baxın, yazıçı sonuncu abzaslarda şəhərə addımlayan yarıçılpaq kəndlinin fiqurunu necə təsvir edir: *„Kəndli yorulduğu üçün yolun qırağında oturub, qurşağına bağladığı dəsmalını açır, dəsmalın içərisindəki – kiflənmiş undan bişirilmiş quru yuxasını çıxarıb yeməyə başlayır. Yuxanı yeyə-yeyə onun üçün müsibətli olan həyatı gözü önündən keçirir*

...O, yıxılıb ölə də bilər. Onun meyidini yoldan çıxarıb kənara atarlar və bununla da hər iş qurtaşmış olar“ [104, s.76].

Hekayəni bitirən bu cansıxıcı nota kəndin öncəki ətraflı təsvirinə yeni kimi baxmağa məcbur edir: axı indicə gözümüzün qabağından hər şey keçdi. Nikolay Tixonovun təsvir etdiyi kəndli onu sevincsiz yaşamağa, şairin sözləri ilə desək, „ağır əməyin sükutuna“ düçar eləyən bütöv həyatı görür və bilirdi. Beləcə, hekayədə süjetin yoxluğunu dolduran əsas dramatik gərginlik əmələ gəlir.

„Pakistan haqqında hekayələr“ və „İki axın“ şeirlər silsiləsində əks olunan Pakistan haqqında həqiqətlər yeni bir qüvvə ilə Nikolay Tixonovun „Ağ möcüzə“ povestində meydana çıxır.

Bəli, Pakistan haqqında bu povestdə də (burada hadisələr 1950-ci ildə baş verir) biz ölkənin müstəmləkə keçmişinin qorxunc izlərini görürük.

Pakistan xalqı yoxsulluq içində yaşayır, ingilis və amerikan „mütəxəssislərinin“ dəstələri isə özlərini ölkədə müstəmləkədəki kimi hiss edirlər.

Sülh uğrunda mübarizəni və milli azadlığı Nikolay Tixonov „Ağ möcüzə“ (1956) povestində də göstərmişdir. Povestdəki hadisələr Lahorda cərəyan edir. Oxucu orada qədim tarixi şəhərin gəzməli-görməli yerlərinin təsvirini tapır, şəhərin yaxınlığında yerləşən və şahidlərin dediklərinə görə, hətta Tac Mahaldan da çox təsir bağışlayan məşhur Cahangir sərđabəsi (türbəsi) haqqında oxuyur.

Ancaq müəllif Lahorun təkə təmtəraqlı məkanın yerini (kölgəli küçələrini, bağlarını, betonlanmış kanallarını) görən adi bir turist deyil. O, əsas diqqəti xalqın müasir həyatının təsvirinə yönəldir. Povest xalq həyatının xüsusiyyətlərinin ən xırda təfərrüatda ustalıqla əks etdirməsi ilə valeh edir.

Bu hadisələri təsvir edərkən Nikolay Tixonov yazırdı: „*Mən süngər kimi ətrafdakıları özümə hopdururdum. Bütöv məişət səhnələrini hiss və duyğularımı bir neçə vaxtdan sonraya da keçirilməsi ilə demək olar ki, qeyri-adi yadda saxlamaq bacarığı məni heç vaxt tərk etməirdi*“ [104, s.76].

Amma Nikolay Tixonovun povestində Pakistan haqqında həqiqətlər hərəkətsiz deyil. O, A.Barbyusun sözləri ilə desək “yolda olan həqiqətdir”. Məhz buna görə də povestdə böyük qüvvə ilə necə ən yoxsul, şəhərin və kəndin ən qaranlıq küncələrində xalq qəzəbi, azadlıq mübarizəsi, xalqın öz ölkəsində ağa olmasına can atmasının inkişafının gücləndiyi təsvir olunur.

Özlərini ölkədə müstəmləkədəki kimi hiss edən, hər növ rütbə və dərəcələrindən olan insanlar yenə də özlərini pis hiss eləyirlər, ona görə ki, böyük Çinin qələbəsi, Vyetnamın, Koreyanın nümunəsi, Cənubi-Şərqi Asiya ölkələrində milli-azadlıq hərəkatlarının müvəffəqiyyətləri, sülh tərəfdarları hərəkatlarının nailiyyətləri müstəmləkəçinin obyektiv duruşunu və “hissinin özünü” köklü şəkildə dəyişdirdi. Onun şüuruna qorxu və güvənsizlik yerləşdirdi. Əlbəttə, yırtıcının təhlükəni hissetmə qorxusu onda yalnız şiddəti və hirsini gücləndirir, amma hirs, özlüyündə tarixi məhkumluğun bilavasitə şahadətidir.

“Ağ möcüzə”də söhbət fəvqəladə dərəcədə kəskinliklə və gərginliklə inkişaf edən hadisələrdən, Pakistanın vətənpərvərləri, sülh müdafiəçiləri ilə nifaq salan və qaniçənliklə məşğul olan müstəmləkəçilər arasındakı barışmaz mübarizədən bəhs edilir. Bu mübarizə böyük şəhərin dar küçələrində, ucqar dağ kəndlərində və getdikcə şimala, qaranlıq vadilərə çataraq ölkəni kəsib keçən yollarda baş verir. Elə həmin yol ilə eyni bir maşında iki amerikalı kəşfiyyatçı – Con Lamer Fust və Henri Gift, habelə ilk pakistanlı inqilabçı, vətənpərvər – şair Fazlur və sürücü Ömər Əli gedirlər.

Povestin əsas qəhrəmanlarının fəaliyyətini xalqın qeydinə qalmaq, praktiki olaraq ona kömək etmək istəyi təşkil edir. Şair Fazlur deyir: “Mən öz səyahətim zamanı fikrimdən çox danışmışam. Təsəvvür elə, bir adam ki, heç vaxt qarnı tox olmur, o, böyük bir ailəni dolandırmalıdır, ancaq o bunu heç vaxt edə bilmir... O, öz sahibini zənginləşdirir”. Fazluru Lahorun ətraf yerlərindəki yoxsulların, qardaş qırğını zamanı zərər çəkmiş insanların taleyi narahat edirdi. Fazluru haqlı olaraq ona

temperamentinə görə deyil, daha çox ürəyini yandıran alovun təmizliyinə görə verilən “Atəş” (“Od”) simvolik təxəllüsünü daşıyır. Fazlur sülh tərəfdarlarının sovet ölkələrinin dostları hərəkətində fəal iştirak edərək bu hərəkata geniş arzusu xəlifənin yüksəlişi olan Əyyub Hüseyn qardaşı (bacısı) qızı Nigar da onun ardınca gedir.

“Ağ möcüzə”nin qəhrəmanları Fazlur, Ömər Əli, Nigar və başqaları özlərini çoxmilyonlu kollektivin bir hissəsi kimi hiss edirdilər. Onları xalq dəstəkləyir. Heç də təəccüblü deyil ki, pakistanlı şair Arif Zahir sovet şairi Əfəndi Kapiyevdən sitat gətirir. Lakin əlamətdar haldır ki, hətta dağlardakı təsadüfi ziyarətçi (səyyah) də kommunizm haqqında nəinki bilir, həm də onun tərəfdarıdır. Düzdür, Fazlur və dostları bütün xalqın gözünü açmaq üçün hələ çox çalışmalıdırlar. Köhnə kabuslar hələ də ağıllara hökm edir. Sülhün qorunması naminə Stokholm çağırışını imzalayarkən çoxları adətləri üzrə Allaha ümid bağlayırlar.

Povestin qara qüvvələrinin mərkəzində amerikalı casus Jon Lamer Fust dayanır.

O, ən yaxşı insani hissləri bayağılaşdırır. Fustun yaxınlaşan avtomobil qəzası zamanı davranışı xarakterikdir. Onun qarşısını almaq əvəzinə Fust fotoaparatdan yapışır: o, coğrafi jurnalın müxbiridir, onun üçün sensasion şəkil “rəngli” adamın həyatından daha qiymətlidir. Halbuki, Fust qərəzsiz səyahətçi maskası geyinə bilirdi. O, təbiət haqqında, sivilizasiyasının darıxdırıcı olması haqqında, mühüm yüksəlişi haqqında da danışmağa hazırdır. Çindən gələn amerikalı agentləri qarşılamağa göndərilən Fust onların ölümü haqqında xəbər tutur. İngilis agenti Rikvin Hindistandan çıxıb getməyə məcburdur. Şərq artıq o Şərq deyil. Şərq insanları sülhü, müstəqilliyi və Sovet İttifaqı ilə dostluğu alqışlayır. Fust Amritsarın şahidi olduğu SSRİ-dən gələn qonaqların şən qarşılınması hadisəsini unuda bilmir. Hətta onun həmyerlisi Qyu Lem də onun əleyhinə çıxış edir.

“Ağ möcüzə”, elə bil bizə Pakistan cəmiyyətini bütün sinif və təbəqələrin nöqtəyi-nəzərindən göstərir. Burada liberal burjuanın nümayəndələri də – Əyyub Hüseyn kimi tacirlər ingilis-amerikan müstəmləkəçilərinin qanadları altında ölkənin maariflənməsi sahəsində çalışmağa hazırdırlar. Burada Əsədulla xan kimi müstəmləkəçilərin agentləri, xalqın açıq xainləridir. Burada demokratik ziyalıların nümayəndələri yazıçı Əmid Əhməd, Əyyub Hüseynin qardaşı qızı – gözəl qız Nigar

və nəhayət, burada Pakistan xalqıdır – cəsur, şən, bəlalara əyilməz, borana və dostuna sadıq, güclü və cəsarətli – Mazəfin anası, qardaşları Əli və Qədir, balaca Əzləm, yaşlı dağlı və bir çox digərləri, elə bil özündə iki xətti – mütərəqqi ziyalıları, xalqı birləşdirərək – gənc dağlı, kəndli, tələbə, şair, sülh üçün mübariz olan baş qəhrəman Fazlur çıxış edir. Xeyr, dərin nikbin səslənməsinə baxmayaraq povestdə Pakistan xalqının həyatını axında dediyi kimi, “Xalqın yaxşı kədəri” öz qüvvəsi ilə “Ağ möcüzə”də də hiss olunur. O ala-bəzək dünya ki, ora yazıçı daxil olur, nəinki vərəqlənib, bəzən hətta qorxunc da görsənir. İngilis-amerikan imperialistləri tərəfindən qızıqdırılmış müsəlman və hinduların aralarındakı daxili toqquşma zamanı bütün ailəsi məhv olan, öz nəvəsi ilə dörd yol ağzında oturan yoxsul qadının ağlasığmaz taleyi qorxuludur. O hakimiyyətin qaranlıq keçmişinin canlı yaddaşındır, Lahorun boş, xarabaya çevrilmiş məhəllələri kimi aşkar yaddaşındır, həmin qardaş qırğınının xoş olmayan xatirəsidir. Lakin povestin qəhrəmanlarından biri amerikalı yırtıcı Con Lamer Fust kimi bir insan ölkənin və xalqın indiyədək keçmişin qanunları ilə yaşadığına, burada tarixin daima dövrünün ən sevilən əcnəbi dekadent “fəlsəfəsi” ilə həyata keçirilməsinə, həmin həyata hadisələrin mənasız və sonsuz təkrarlanmasına inanarsa, böyük səhv etmiş olar.

Povestdə Amerika imperializminin agentinin fəlsəfi fikirlərini həyat özü təkzib edir. O, dərin razılıq hissi ilə belə bir nəticəyə gələndə ki, ölkə beş min il əvvəl olduğu kimi yaşayır, elə həmin dəqiqədə küçələrdə onun bütün dərin düşüncəli quruluşlarını təkzib edən qeyri-adi canlanma yaranır. Bu, Lahorun Stokholm çağırışı altında imza toplamaq üçün küçələrə çıxan qabaqcıl insanlarıdır və bu sadə, zəhmətkeş xalqın bayram sevinci ilə, işin əhəmiyyətini anlayaraq çağırışa səs verir. “Ağ möcüzə” povestində müstəmləkəçilik agentliyinin bütün uğursuzluqlarının kökü ondadır ki, onlar indikini gələcəklə deyil, yalnız keçmişlə ölçürlər, onlar insanların və hadisələrin qiymətləndirilməsini Şərqi məskun edən “yoxsul irq”in dəyişməz mahiyyəti haqqında çoxdan yaranmış təsəvvürlərə əsaslanırlar.

Məhz buna görə də Fazlur müəyyən səbəblərə əsasən, ölkənin dağlıq rayonları üzrə Fustun bələdçisi olduğu zaman o, uzun müddət kim ilə iş görüldüyünü anlaya bilmir. Müstəmləkəçinin lovgalığı ona yol yoldaşının əsl mahiyyətini görməyə mane

olur.

Doğrudur, Fazlur da kiminlə iş gördüyünü o saat anlamır.

Fust eləcə də onun köməkçisi Gift birdən-birə öz həqiqi sifətlərində çıxış etmirlər. Hamı kimi onları da ixtisas üzrə yığanda bu “sakit amerikanlar” (onları İ.Qrinberq “Литературная газета”da “Ağ möcüzə” haqqında məqaləsində düzgün adlandırır) olduqları ölkənin maariflənməsi və rifahi üçün düşünüən, “vicdanlı mütəxəssislər” maskası altında meydana çıxırlar. Sonra isə getdikcə kəskin, obrazlı süjetlərdə onların əsl mahiyyəti, həqiqi niyyətləri və məqsədlərinin üstü açılır.

“Ağ möcüzə” kəskin süjetli povestdir. Bundan başqa, onun süjeti roman hadisələrinin “qanununa uyğun” qurulur desək, yanılmazıq. Səyyah Con Lamer Fustun Ağ möcüzə zirvəsinə çıxarkən nə baş verdiyi haqda “tapmaca”, bəs onun yol yoldaşı alpinist Nayt niyə həlak olması tez zamanda baş vermir. Bu epizod sonadək Fustun həqiqi üzünü açır və hər zaman povestin süjetinə təsir edir, bununla yanaşı oxucudan rus nağılı “Kaşşeyin ölümü” kimi çox pərdələr süjetin arxasında gizlədilib.

Burada təkcə Fustun özünün müxtəlif şəraitlərdə danışdığı hadisənin müxtəlif variantlarını müqayisə edərkən bu hekayənin cürbəcür insanlar tərəfindən şübhə ilə yanaşdıqları həqiqət tədricən açılır. Söhbət, bütün cavablara baxmayaraq, Fustun qarşısını ala bilmədiyi bədbəxt hadisə barədə getmir, eləcə də ona yoldaşını xilas etməyə mane olan eqoizmi və qorxaqlığı olmasından, – soyuqqanlı qətdən, Con Lamer Fustun alpinist “qoçaqlığı”nın əsl mənasını anlayın təhlükəli şahidin səviyyəsindən gedir.

Süjetin hərəkəti bilavasitə iki xətt üzrə gedir. Onun birisi azadlıq uğrunda mübarizə və yaxud da xalq şairi və ictimai xadim Arif Zəhurun həyatı, ikincisi isə Fust və Giftin öz casus məqsədlərinin sonuncu hissəsinin yerinə yetirilməsi cəhdi, Fustun Ağ möcüzəyə məşhur alpinist “qoçaqlığı” zamanı Çinə atılmış Kəşmirin iki agenti ilə dağlarda görüşməkdir.

Süjetin kəskinliyi povestdə bilavasitə məqsəd hesab olunmur. O, yalnız dünyanın iki nümayəndəsi arasında olan kəskin toqquşmanı vurğulayır, yalnız gələcəyə müraciət edən – Şərqi ölkələrində qüvvələrin nisbəti barədə həqiqəti açır və öz tapşırığını yerinə yetirə bilmir. Fustun fiziki ölümü də (onun görüşməli olduğu

agentlər artıq ölmüşdülər) mahiyyətə onun taleyinin axır sözü idi. Funt artıq bütün cəbhə boyunca məğlub oldu. Pakistan xalqının ən müxtəlif nümayəndələrinin birləşmiş qüvvələri ona öz məqsədlərinə çatmağa imkan vermədilər. Onu dağ çaylarının axını zamanı Kəşmir dağında qar uçqunu altında qalması belə tamamilə real “təbii fəlakət” olmasına baxmayaraq xalqın, ölkənin öz sərhədlərindən düşməni qovması hər hansı bir təcəssüm kimi qəbul edilməyə bilməz.

Hərdən belə bir fikirlə də rastlaşırıq ki, sənətkarın düşmən obrazına “alışmağı” təhlükəlidir və bu təsvirin qeyri-obyektivliyinə gətirib çıxara bilər.

Fikrimizcə, bu belə deyil. Həqiqiliyin bədii dərk edilməsinin bu və ya digər üsulu yox, yalnız dərk etmənin məqsədinin qeyri-aydınlığı və qeyri-tarixliliyi təhlükə ifadə edir. Əgər rəssama onun nə yazdığı qətiyyətlə məlumdursa, əgər o, tarixin gedişinin obyektiv mənasını qavrayırsa, əgər onun əsərinin mövzusu, ideyası aydındırsa, – heç bir obyektivizmə “alışmaq” onu gətirib çıxarmayacaq.

Əsərin ideya və mövzusu həyatdan doğur. Həqiqətdə baş verən və insanların qarşılıqlı münasibətlərində əks olunan, müxtəlif xarakterlərin toqquşması proseslərini izləyərkən, rəssam bütün bu çoxobrazlı hadisələrin məşhur qanunauyğunluğunu açır. Bu tapılan qanunauyğunluq, öz növbəsində, gerçəklik təəssüratının ümumiləşdirilməsi və seçilməsi üçün, qəhrəmanların özlərinin qiymətləndirilməsi, onların ictimai inkişafının proqresə, tərəqqiyə ziddlik uğrunda mübarizələrinin qarşılıqlı təsiri meyar hesab olunur.

Nikolay Tixonovun povestində bizim qarşımızda təkcə Fazlurun daxili dünyası açılır, biz dəqiqliklə Con Lamer Fustun da heç də cəlbedici olmayan qəlbini açıq şəkildə dərk edirik. Göstərilən bu amillər əsərdə qoyulan o müsbət, başlanğıcı təsdiq edən daha böyük təntənəyə xidmət edir.

Qəhrəmanları dərk etmək məqsədilə Nikolay Tixonov bizi yalnız ona məxsus, öz xüsusi yolları ilə aparır. Povestdə hər bir qəhrəman öz atmosferi ilə əhatə edilmişdir. Hamısı poetik obrazların bütöv sisteminin əhatəsində yaşayırlar. Əsasən də povestin mərkəzi obrazları Fazlur və Fusta baxanda xüsusən dəqiqliklə bunu görmək olar.

Onların ikisi də elə bil düzgünlükdən müxtəlif hadisələri “cəlb edirlər”. Onların

hər birini əhatə edən poetik obrazlar sistemi, onların bilavasitə yaşayış əlaqələrinin üstün olduqları qəhrəmanlar arasında o, böyük, dərin, obyektiv münasibətləri təsbit edir, yəni açıq göstərir ki, Fazlur və Fust – antipodlardır.

Ona görə ki, dağlı-tələbə, gənc şair, sülh uğrunda mübarizə və xalqın özünün Sadiq oğlu həyata və gələcəyə aiddir. Qocalmaqda olan kəşfiyyatçı, “alim” “psixologiyası ilə” qatil keçmişə və ölümə aiddir. “Ahənglənməmiş alov”, “qəzəbli alov” – Henrix Heyne öz şeirlərində inqilabi poeziyanı belə adlandırdı. Şair Fazlur da povestdə ucaldılan, təntənəli alovun od obrazı ilə əlaqəlidir. Hətta onun ləqəbi də Atəş Fazlurdur, yəni Od Fazlur. O, hələ povestdə də Pakistan xalqının “atom bombasına qarşı çağırışı” zamanı Lahor küçələrində kütlə arasından peyda olur.

Con Lamer Fust Fazlurun bu alovun mahiyyətini hiss edir. Öz ölüm gecəsi arəfəsində Fustun gördüyü yuxuda Atəş Fazlur gülən düşmən, gülən qalib, artıq aydın şəkildə alovun dözülməz parlaq işığın ardından meydana gəlir. Bu yuxu Fazlur və Fustun obyektiv münasibətlərinin əsas mahiyyətini son dərəcə açıq şəkildə yığılması ilə elə bil ikisinin də artıq maskasız, düşmən və antipod kimi çıxış etdikləri onların sonuncu danışıqlarında musiqili giriş kimi olur.

Bu iki obrazın təsvirində açıq şəkildə Nikolay Tixonova xas olan məqsədəuyğun ustalıq gözə çarpır. Qəhrəmanların fikirlərində, əməllərində, nitqlərində, təəssüratlarında heç bir lazımsız və təsadüfi şey yoxdur.

Fazlur – həmişə evdə: bütün dağlının komasında, bütün işçinin qazmasındadır. O, qorxu tanımır, təklük hiss etmir, hətta maşından Fust və Gift tərəfindən Kəşmirin yaxınlıqdakı kəndindən olan qaçqın aparmaq istədiyi üçün düşürdülən, qucağında uşaq ilə səssiz dağlıq yolda gəzərkən belə Fazlur həyatından bütün canlı, düzgünlüyü və gözəlliyi “özünə çəkir”. Ona tərəf doğma ölkələrinin gələcəyi naminə qaçaqlığa hazırlaşan gənc-oğlanlar gəlirlər, ona onun odlu şeirlərinə xalqın meyli verilmişdir, nəhayət ona gözəl Nigarın təmiz və cəsur sevgisi verilmişdir.

Fust bir dəmir maqnit kimi özünə palçıq, yalanı və ölümü çəkir. Amma xalq onun yaddaşında yalnız Qanqa sahilində küldən, gildən, yandırılmış sümüklərin qatışığında alovlu dəfn mərasimindən sonra xırda qiymətli əşyalar düzəldən hindu və “qaranlıq sənətinin” nümayəndələri kimi qalır. O, Fustun gözünün qabağında

barmağıyla məharətlə çayın dibindən qızıl dişi çıxardı.

Dostluq? Amma dostluq Fustun həyatında xainliklə və qətlə doludur, o, ona dostluq nişanəsi olaraq pakistanlı - tacir Əyyub-Hüseyn tərəfindən hədiyyə edilmiş qədim fars miniatürü kimi saxtadır!

Sevgi! Amma təsadüfi “sənət dostuyla” gecə görüşünü – Şərq ölkələrində bir çox amerikalı kəşfiyyatçıları ilə intim tanışlığı olan Elen Lensmonda bu adı vermək olarmı?

Fust özünü heç yerdə evdəki kimi hiss etmir. Bütün evlər ona dərhal yad və çirkin görünür, ona görə ki, onun ardınca ora qəzəbin qara kölgəsi və qorxu girir. Bu qara atmosferlə Fust povestin ilk səhifələrindən başlanır.

Alman xalq nağılında yaxşı qəhrəmanının ağızından hər sözlə bərabər qızılgüllər və qiymətli daşlar süzülür, pis qəhrəmanın ağızından isə hər sözlə bərabər ilan və qurbağa püskürür. Bu nağılın məntiqindən nə isə ən sağlam və ən xəlqi olan Nikolay Tixonovun povestində də var. Bu müdrik nağıl məntiqi povestdə kəşfiyyatçı Elen Lensmondun gəlməsi ilə əlaqədar epizodda yaşayır. Nağılda olduğu kimi haqsız qazanılan var-dövlət kəllələr yığınınə çevrilir, eləcə də bu gözəl fırladaqçı tərəfindən oğurlanmış zinətlər bəlkə anlaşılmazlıqla, bəlkə də olanların pis iradəsi ilə daşınan zaman yaşlı fransız alimin arxeoloji tapıntıları ilə dəyişdirilmişdir. Beləliklə, Elen üçün də xoş olmayan gecə görünməsi qızıl kəllələrin yığımı ilə əvəzlənir.

Əlbəttə, bütün hallarda yaxşının ətrafında işıqlı atmosfer, pisin ətrafına isə qara atmosfer realist əsaslandırma daşıyır. Yenə də gözəl Nigar Lahorun işçi insanların yaşadığı cəhənnəmə düşməyərək, elə bil onun dibindən insanı olmayan həyatın yaşayışının altında gizlədilmiş ən sağlam, canlı, gözəl şeyləri çıxarır. Nigar ora yaxşılıqla və Arif Zəhrurun həbs təhlükəsinə müdafiənin təşkil edilməsinə yardım etmək məqsədilə, yaxşılıq naminə gəlmişdir. Onun qarşısında yaxşılıq, hörmət, sədaqət, sadə insanların həmrəyliyi, onların mübarizlik gücü və mübarizə etmə bacarığı durdu.

Elə bil həyat gücünü və gələcəyə ümidilə məhz bu cəhənnəmdə yaşayan, əlində indicə adi, yoxsul qadının doğduğu uşaqla Mazəfə ana Nigarın qarşısına çıxır.

Obrazların öz sistemlərində povestdə ingilis Riklini də izləyən, onu “yerli

uşaqları” tərbiyələndirən, “yerli iblisləri” bəzəyən müdrik və qüdrətli “ağ sahib” haqqında Kiplinq əfsanəsinin canlı təkzibi kimi göstərir.

Nikolay Tixonovun şeir və nəsr əsərlərində on illər boyu daima Kiplinqlə əlaqədar yaranan açıq və gizli mübahisələr ədəbiyyat xarakteri daşımır. Bu, sovet şairinin Kiplinq şeiriyyəti və nəsrinin irqçi pafosu ilə olan mübahisəsidir, bu nəinki ingilis, həm də amerikan imperialistləri tərəfindən silahlanmaya götürülən müstəmləkəçi “ağların yüklənmələri” nəzəriyyəsinin təkzib edilməsidir.

Artıq 1921-ci ildə demək olar ki, “Sami” poeması ilə bir vaxtda yazılan şeirdə, Nikolay Tixonov ingilis imperializminin məşhur şairinin o qədər də cəlb etməyən portretini çəkmişdir. O, Peterburq şəhərində sənətkar ailəsində doğulub. Şəhər və ticarət məktəbində oxuyub. Uşaqlıq vaxtlarından o ədəbiyyatla, coğrafiya ilə və tarixlə maraqlanmış, çox oxuyub və şeir yazmağa erkən vaxtlarında başlamışdır. Hələ gənc oğlan ikən Çindən Avropa müstəmləkəçilərinin sürgün edilməsi haqqında roman yazmışdır.

Şair vətənin yaşıl zəmiləri ilə vidalaşır, onu yad ölkə soyuq qarşılayır. “Mutna sojjena” – səhradan alınan təəssüratlar artıb çoxalır. Lakin səyahətçiləri haradasa aşağılarda nəfəs alan, naməlum çəmənli torpaq doğmalaşdırır. Hinduquşun üç qolunun birinin arxasında yerə enərək, onlar yetmiş kilometrlik Hayber keçidinə, Əfqan və ingilislərin amansız döyüş yerlərinə qədəm qoyurlar. “Hayber keçidi” şeirində üç qüvvə – sovet insanları, yerli sakinlər, ingilis müstəmləkəçiləri görüşürlər. Belə ki, sonunculardan qayalar üzərindəki yalnız matəm löhvəciklər qalmışdır.

Nikolay Tixonovun hər bir səyahəti ilhamlandırıcı poetik açılış idi. “İki axın”da Şərqin indiki görünüşü başa düşülür. Bu yerlərdə xatirəsi əziz tutulan V.İ.Leninin obrazı ilə bağlı olaraq, Ravalpindi Nikolay Tixonovun şeirlərində əks olunmuşdur.

Qədim səfalı Attok qalasında da Nikolay Tixonov Volqadan azadlığa çıxmış hindliyə salam göndərir. Müəllif mənzərəli şəkilləri açır, dünyanı dərk etmək pafosu ilə bizi cəlb edir. Şeirlər rəngarəngliyi ilə seçilir: gah pafoslu (“Biz Hinduquş üzərindən uçuruq”), gah da ovsun kimi səslənən (“Fort Camrud”) şeirlər. Onlar qəflətən hər bir xırdalığı ilə hekayəyə çevrilir. Hiss olunur ki, şair bütün görüb - eşitdiklərini çatdırmaq istəyir (“Ravalpind arxasında təpələr”).

“İki axın”da qulaqbatırıcı ritorika yoxdur, onlarda xalq həyatının iddiasız təsviri xüsusi təsir bağışlayır (“Öküz balası”, “Zebu”). Nikolay Tixonov öküzün həm ailəni dolandıran, həm də təsəllisi olan kəndlilərin ağır həyatından demək olar ki, sadə, ifadəli bəhs edir. Şair xalq mahnılarına dəyərsizlik, ləyaqətsizliyin əksi kimi güclü, cəsarətli insan obrazını təsvir edən ən gözəl şeirlərindən birini – “Mahnılar” şeirini həsr etmişdir. Qədim Vavilon, Rusiyanın gələcəyindən yazan, hələ gənc yaşlarından şairliyə, arxeoloji və tarix sahələrinə maraq göstərən Nikolay Tixonov xalqların tarixində böyük çevrilişlərin şahidi olmuşdur. Kitaba xüsusi pafos verən məhz yeni həyata doğru həsr olunmuş şeirlərdir. Düzdür, bəzi şeirlərdə sadəlik bəsitliklə əvəz olunur (“Lirik”, “Dakkadan iki nəlbəki”, “Tonqa”). Müəllif bəzən çoxsözlüdür, belə ki, “Quş” şeirində ilk sətir, bizim fikrimizcə, artıqdır.

“Pakistan haqqında hekayələr” xalqın həyatının müfəssəl təsvirinə həsr olunmuşdur. Burada Pakistan kəndinin siması, palma, budaq və çör-çöplərdən hazırlanmış daxmalar taqətdən düşmüş yorğun kəndlilər, onların ağac kotanları, yataq əvəzinə əskilərdən ibarət komaları, tənəkə çaynıq və ocaqları öz əksini tapır, ev heyvanlarına nadir hallarda rast gəlmək olar, bunlar bahalı dəbdəbə sayılır.

Eyni vaxtda, daha doğrusu Pakistan hekayələri ilə paralel dərc etdirdiyi “İki axın” silsilə şeirində müəllif öz mövqeyini əsaslandırır. O, çox şeyi düzgün bədii dəqiqliklə görürdü. Burada bütün dünya insanlarını sülh uğrunda mübarizəyə ruhlandıran şəffaf, aydın sadə-gözəl misralar var. Bu mənada Nikolay Tixonovun “Siqaret qutusu” şeiri seçilir. Şeirdə dağda yaşayan, təsadüfən üzərində Moskva Kremlinin təsviri olan və ehtiyatla qorunan rus siqaret qutusunu tapan insan surəti verilib. Nikolay Tixonov burada sadələvh, sadədil dağ adamlarından söhbət açır. Lakin şeir bundan sadələşmir, əksinə, dərin cazibə qüvvəsi, təbiilik əldə edir.

Nikolay Tixonov şeirlərində həyati hisslərini kəskin və qabarıq şəkildə verə bilmişdir. Onlar ən müxtəlif şəraitdə və vəziyyətdə şairi tərk etmədilər. Budur Sovet nümayəndələri ilə sovet ölkələrindən danışan Pakistan qadınları ilə görüşün təsviri.

Bu silsilədə və digər koloritli təsvirlərində həqiqi, dərin məna, aydın sətirlər, beytlər, dəqiq tapılmış şifahi düsturlar, əsl təsviretmə gücünü həyata keçirmə var. Məsələn, şair şeir silsiləsinin sonunda səhradan çətinliklə keçməni təsvir edərək

qətiyyətlə, təsirli detallarla şəklini verir. Bu sətirləri əsil realist şair yazıb; burada obrazlar, demək olar ki, həqiqidir. Təəssüf ki, “İki axın” silsilə şeiri heç də həmişə belə təəssürat yaratmır. Bəzən realist şeirlərlə yanaşı aydın yazılmış şeirin beyt və mısralarını öz ustalığımıza, kitab obrazlarından asılılığımıza heyrətlənərək oxuyuruq.

Tez-tez bu şeirlərdə inversiya birbaşa və aydın üslubla dəyişir, dəbdəbə isə mövzunun realistik təsvirini sıxışdırıb çıxarır. Öz ədalət və qəhrəmanlıq yolunda böyük sənətkar Nikolay Tixonov sosialist realizminin daha əmin, daha dərin mənimsəmə üsulları ilə formalizm elementlərinə, soyuq estetik etinasızlığına qarşı ardıcıl mübarizə aparır.

İki çay silsilə şeirlə ömür sürüb yaşayıb dəfn olunmuş müəlliflər arasındakı çatışmazlıqları fikirləşmək lazımdır, daha doğrusu görkəmli sovet şairlərinin yaradıcılıq bioqrafiyasında xaraktersiz səhifələr yaradır. Nikolay Tixonovun son illərdə yaratdığı çox parlaq və cəsarətli şeirlərində yalnız bu ideya təsdiqlənir.

Nikolay Tixonovun axıncı əsəri 1954-cü ildə sovet dövrü mətbuatında dərc olunmuş “Dağlıq ölkələrin hekayələri” müəllifin ustalığını, kamilliyini təsdiqləyir. Hiss olunur ki, yazıçının çoxsaylı xarici səfərlərində rastlaşdığı sülh uğrunda aparılan nəhəng mübarizə onun dünyagörüşünü genişləndirmişdir. Artıq o, yaradıcılığının ilk vaxtlarında olduğu kimi kitabla deyil, indi Nikolay Tixonov Şərqi əyani olaraq tanıyır, Asiyanın kənd və şəhərlərində şəxsən görüşdüyü insanların şərti yox, dərin realist portretini yaradır.

O, bu uzaq ölkələrin məişət və adətini, qeyri-adi təbii mənzərəsini dəqiq və ifadəli şəkildə verir.

Bu hekayələr dərin və incə bədiiliyi, qeyri-adi dərinliyə nüfuz etməsilə seçilir. Bəzən sovet adamının daxili dünyasını başa düşmək yadelli xalqlara çətin idi.

“Çay uğrunda”, “Baburun qəbri”, “Loe Dakka” nağıllarında yazıçı Əfqanıstanın sadə əməkçilərinin, yarımköçəri həyat sürənlərin primitiv həyatının obrazı yaradılır, Sovet insanlarına hörmət və məhəbbətindən, düzlük və ədalətli qanunlardan danışılır. Bu nağıllarda yenidən və var gücü ilə Nikolay Tixonovun əməkçilərin beynəlmiləl qardaşlığından bəhs edən səsi eşidilir. Öz ruhlandırıcı məruzələrinin birində dünyanın müdafiəsilə bağlı Nikolay Tixonov insanlara öz böyük vətəmindən danışır: “*Bu, Sovet*

insanlarının yaradıcılıq çətinliklərini, onların əmək yüksəlişi, yaradıcılıqlarında müstəqillik və fəallığı, xalqın tükənməz yaradıcılıq gücünü görürük. ... sülh uğrunda mübarizəyə, ölkələr arasında uçurum və ziddiyyətlərin dəf edilməsinə ruhlandırır” [104, s.78].

Bu böyük ürəkli və aydın düşüncəli, sosialist vətəninin etibarlı oğlu haqqında deyilib. Nikolay Tixonovun optimizmlə dolu bu sözlərində böyük, güclü inam, sovet xalqlarının gələcəyi yer kürəsinin hər yerində sülh ideyalarının təntənəsi hiss edilir. Nikolay Tixonov öz şeirlərində, poemalarında, oçerklərində, hekayələrində, sitatlarında, söhbətlərində bütöv və məqsəddir. Bu ehtiraslı sovet şairi, parlaq, özünəməxsus sənətkar, yaradıcılığının çiçəklənmə mərhələsində idi. Onun qarşısında böyük yaradıcılıq perspektivi və yaradıcılığının təkmilləşdirilməsi durur.

Xalq daha aydın başa düşür ki, onun əsl düşməni kimdir. *“Bir dəfə mən yolda gəzib-dolaşan yoxsul filosofla rastlaşdım. Biz həyat haqqında danışdıq. O, çubuğu götürüb onunla qumun üzərində böyük ev şəkli çəkdi. Bu qubernator sarayıdır – o dedi. Sonra o, daha balaca ev və avtomobil çəkdi. Belə evlərdə hörmətli məmurlar, mülkədarlar və tacirlər yaşayırlar – dedi. Sonra balaca evciklər çəkdi. Bu cür evlərdə isə jüklerklər və qulluqçular, varlıların nökərləri yaşayırlar: O dedi. Sonra o, böyük yastı daş götürdü və evlərdən aşağıda yerləşdirdi. Bu isə xalqdır. İndi bax! – O, üzünü üstə uzandı və şəkilləri üfördü. Qum evlərin və avtomobilin cizgilərini sildi. Görürsən daş isə qaldı – o dedi. Daş xalqdır, qalanları isə qumun üzərində tikilib”* [104, s.79].

“Pakistan haqqında hekayələr”də biz Sovet ölkəsi ilə dostluq münasibətində olan onlarla sadə insan görürük. Bu həm pakistanlı sürücülər, həm dağ kəndlərinin şairləri, həm də yazıçılar konqresinin təşkilatçılarıdır. Onlar sovet qonaqlarını məhəbbətlə qəbul edirlər (“Söhbət”, “Siqaret qutusu”, “Kərəçidə vida gecəsi”).

Nikolay Tixonovun Pakistan xalqının həyatı haqqında yazdığı əsərləri layiqincə qəbul edilmişdir. Müvəffəqiyyətin səbəblərindən biri də yazıçının materialı mükəmməl bilməsi idi. Nikolay Tixonovun Pakistana səyahəti zamanı yol yoldaşları danışdı ki, o, Lahoru tanıdığı şəhər kimi gəzirdi, halbuki oranı ancaq kitablardan tanıyırdı. Baxmayaraq ki, səfər hərdən çətin və hətta təhlükəli bir səyahətə çevrilirdi.

Müvəffəqiyyətə həm də yazıçının diqqətindən heç nəyin yayınmaması xüsusiyyəti və ona xas olan salnaməçi ehtirası kömək etmişdir.

Beləliklə, Nikolay Tixonovun Əfqanıstana həsr olunan və bu gün də aktuallığını itirməyən əsərlərinin əsas ideya-məzmun dəyəri ondan ibarətdir ki, şair vaxtilə Amerika-İngilis imperializminin müstəmləkə ölkələrində hansı vəhşi qaydaları tətbiq etdiyini və bu ölkələrin xalqlarında istismarçılığa qarşı qəzəb dolu etirazın necə yüksəldiyini, zəhmətkeş xalqın öz müstəqilliyinin qorunması və demokratiya uğrunda necə mübarizəyə qatıldığını real şəkildə təsvir edir. Nikolay Tixonovun “İki axın” silsiləsi təsvir genişliyi və zəngin poeziya çalarları onun şair baxışı imkan verir ki, Əfqanıstan xalqının mənəvi və maddi həyat tərzini bu cür dəqiq və bədii rəngarəngliklə oxucusuna çatdırsın. Həmçinin, Nikolay Tixonovun Pakistana həsr etiyi əsərlərini təhlil edərkən, qətiyyətlə deyə bilərik ki, yazıçı bu xalqın vətənpərvərliyini, sadəliyini, etibarlılığını göstərməklə yanaşı, onların mübarizliyini, sülhsevərliyini, torpağa bağlılığını böyük səmimiyyətlə təsvir etmiş, zəhmətkeş xalq obrazını yaratmağa nail ola bilmişdir. Pakistan uzun illərdir ki, işğalçılığa məruz qalan bir ölkə kimi daima mübarizədədir. Hər vəchlə milli adət və ənənələrini qoruyub saxlamağa çalışır, bunun üçün heç nədən çəkinmədən mübarizə aparır. Nikolay Tixonovun təsvir etdiyi Pakistan bu gün də mübarizə aparır və milli- mənəvi dəyərlərini qorumaq üçün hər cür çətinliklərə sinə gərməyə çalışır.

Dissertasiyanın bu fəslinə aid aşağıda göstərilən elmi işlər respublika və xarici ölkələrin elmi jurnallarında dərc olunub: [35; 38; 46; 47; 49; 170; 172; 173; 174; 175; 176; 178; 179; 183; 184; 235].

III FƏSİL

Nikolay Tixonovun yaradıcılığında Gürcüstan və Şimali Qafqaz

3.1. Nikolay Tixonov və Gürcüstan

XIX əsr rus ədəbi tənqidinin ən qüdrətli nümayəndəsi sayılan V.Q.Belinski vaxtilə Qafqazı “*tükənməz poeziya ölkəsi*” [18, s.25] adlandırmışdır.

Özünün əsrarəngsiz təbiəti və sakinlərinin zəngin mənəvi-əxlaqi keyfiyyətləri ilə rus ədəbiyyatının bir çox korifeylərini heyran qoyan Qafqaz N.S.Tixonovu hələ ötən əsrin 20-ci illərində özünə cəlb etmişdi. 1924-cü ilin yayında ilk dəfə Gürcüstana gələn gənc şair Qafqaza məftun olmuş və yaradıcılığının sonrakı dövründə dəfələrlə bu mövzuya qayıtmışdır. Ölməz sənətkarlar A.S.Puşkin, M.Y.Lermontov, L.N.Tolstoy yaradıcılığında Qafqazın səmimi təsviri ilə tanış olan Nikolay Tixonov elə ilk görüşdəcə bu gözəl diyara şeirlər həsr etmişdir. Həmin ilin sonunda şairin Gürcüstana, onun təbiətinə və insanlarına həsr etdiyi bir sıra əsərləri işıq üzü gördü. “Dağlar”, “Gürcüstan baharı”, “Kaxetiya haqqında şeirlər” silsiləsi, “Dumanda and”, “Kamuflyaj”, “Kavalkada” hekayələri həmin dövrün məhsuludur. Rus ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin, dekabrist şairlərin yaradıcılığında olduğu kimi N.S.Tixonovun yaradıcılığında da Gürcüstan mövzusu mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Dostu qonaqpərvər, düşməni isə iti qılıncla qarşılayan Gürcüstan xalqlar və ədəbiyyatlar dostluğunu layiqincə davam etdirən Nikolay Tixonovu mehriban bir dost kimi ağışuna almışdır. Bəlkə də bu cür qonaqpərvərlik, mehribançılıq və səmimiyyət böyük rus şairini özünə cəlb etmiş, füsunkar təbiəti, sadə insanları ilə onu özünə məftun etmişdir. A.Odoevskiyə istinad edən şair bu dostluq estafetini öz sələflərindən “alıb” və bu dostluğu daha da inkişaf etdirməyə müvəffəq olmuşdur. Nikolay Tixonov yazırdı: *“Haçansa Aleksandr Odoevski Gürcüstani şəfəqin və alovun qaraqaşlı bakirə qızı, həmişə yeni cazibəsi adlandırmışdır... O vaxtdan çox illər keçmişdir, heyranedici Gürcüstana səfər edən hər bir rus şairi razılaşmalıdır ki, o, (Gürcüstan) həqiqətən də şəfəqin və alovun qızıdır. Kim ki, ürəkdən sevdiyi bu ölkənin gözəlliyini dəfələrlə görmüşdür, o hər dəfə qocaman rus şairi kimi, onun*

yeniləşən cazibəsinə valeh olacaq...” [214, s.4]. Nikolay Tixonovun bu sözlərində onun Gürcüstana səmimi məhəbbəti və bağlılığı aydın görünür. Bu bağlılıq heç də təsadüfi deyildir. Belə ki, Gürcüstan, daha geniş desək, Qafqaz Nikolay Tixonovu vətəndaş müharibəsi dövründə sosial döyüşlərin böyük meydanı kimi cəlb etmişdir [186]. “Riskli adam” hekayəsində, “Yol” poemasında və “Cənub” silsilə şeirlərində yazıçının Qafqaz xalqlarının bu dövrdəki həyatını diqqətlə öyrəndiyinin şahidi olur. Yəqin ki, Gürcüstanın heyranedicə təbiəti, insanları, qədim mədəniyyəti Nikolay Tixonovu özünə valeh edə bilmişdir. Bu barədə şair yazırdı: *“Elə ölkələr var ki, digər ölkələr üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Onların təbiəti, incəsənəti, qədim mədəniyyəti təkcə biliciləri xüsusi həyəcana gətirmir. Bunlar rəssamlara, yazıçılara, alimlərə öz təsirini göstərir. Avropada belə ölkələrdən... biri də, mənə, İtaliyadır. Rus şairləri üçün bizim İtaliya, şübhəsiz ki, Gürcüstandır”* [214, s.290].

Nikolay Tixonov Gürcüstanın tarixini və mədəniyyətini çox gözəl bilirdi. Bu haqda yazıçının öz böyük həyat təcrübəsinə əsaslanan əsərləri vardır. Yazıçının böyük gürcü şairi Şota Rustaveli haqqında yazısında bir neçə əsr əvvəl topla oyunun sirlərini, Baqration haqqında məqaləsində gürcü xalqına dərin hörmət və rəğbətini görürük. Digər yazılarında da Nikolay Tixonovun Tbilisiyə gəldiyi dövrlərdə bir vaxtlar İlya Çavçavadzenin, Aleksandr Seretelinin kölgəsində oturduqları doqquzyüzlük çinara baxmasından həvəslə danışdığını müşahidə edirik.

1932-ci ildə Nikolay Tixonovun “Dumanda and” povesti çapdan çıxır. Bu povestdə təsvir olunan Gürcüstan təbiətinin əsrarəngiz gözəlliyinin real təsviri rus rəssamı K.Rudakovun rəsm əsərlərində də özünün ümumi kaloriti ilə harmoniya yaradan əksini tapmışdır. Povestin əsas qəhrəmanı svanetiyalı qız İorjidir. Yazıçı obrazlı şəkildə həyat şəraitinin qızın şüuruna təsirini, onun formalaşdığını göstərir. İorji obrazında Nikolay Tixonovun istər poeziyasında, istərsə də nəsr əsərlərində dəfələrlə əksini tapmış Şərq qadını mövzusu, Anna Camalın acı və qəhrəmanlıqla səciyyələnən taleyi də davam etdirilmişdir. İorji bütün mənəvi varlığı ilə təsvir olunmuşdur. Bir tərəfdən müasirlik gənc qəhrəmana sərbəst inkişaf yolunu göstərir, digər tərəfdən isə köhnəlik ona mane olur. Qızın xarakteri kəskin və müəyyəndir, eyni zamanda o, daxili hərəkətdə və yorğun vəziyyətdədir. Nikolay Tixonov İorjinin

daxili aləmini də bədii boyalarla təsvir edir: *“İllərdən bəri onun bənizində möhkəmlənən azacıq təkəbbürlük heç kimi cəlb etmirdi. Digər qızlara verilən üstünlüyü o, həyatda mütləq uğursuzluq saymırdı. O özü də bilmirdi ki, necə görünür...”* [214, s.305-306].

Svanetiyada qeyri-adi, hətta ilahi qüvvəyə malik olan dağlar haqqında cürbəcür söhbətlər də gəzirdi. Ancaq bu dağlarla görüş İorji üçün heç də maraqlı deyildi. Əfsanələr və bayramlar da bu qərribə taleli qızın maraq dairəsində deyildi: *“Nə kilsə, nə də iblis ona təsir edə bilmirdi. Adamlar qalmışdı. Adamlar xırda ibtidai icma təsərrüfatı qayğıları ilə dumanlanmış dağlı əkinçiliklə ağır və müntəzəm həyatla yaşayırdılar və İorji onları sevmirdi. O, sadəcə başa düşə bilmirdi ki, nə üçün bütün torpaq bu qədər cansıxıcı və mücərrəddir”* [212, 306].

Cansıxıcı yaşayış və dağlı Qiqonun sıra dağlar arxasındakı başqa həyatdan hekayətləri onu qane etmirdi. Bütün bunlar tamamilə fərqli bir həyat haqqında düşünən İorjinin xarakterik xüsusiyyətləri idi. Nikolay Tixonovun romantik qəhrəmanı yeni həyat haqqında düşünsə də, əvvəlkiyə kartof yığır, ət duzlayır, araq içir, başlıcası isə köhnə təsəvvürlərlə yaşayır. Belə yaşayış tərzini gənc qəhrəmanı ağrıdır, daha maraqlı, inkişaf etmiş bir aləmdən ayırırdı. Lakin gənc qəhrəman bu ağır, dözülməz mühitdən uzaqlaşmaq istəyirdi. Başqa mühitə getmək istəyən İorji əzab çəkir və çıxış yolu düşünür: *“İorji ağlayırdı, çünki onun ölkəsindən çıxış yox idi, bu aləm isə qaranlıqda doymuş heyvanın küt ləzzətlə parlaq alova baxan gözlərə və zəncirdə asılan tiyana bənzəyirdi. İorji içki içənlərin yanına qayıtmaq istəmədi və samanlığa yatmağa getdi”* [214, s.307].

İorji sevdiyi insanı itirdiyinə görə dözməyib, yeni həyat axtarışında kəndi tərk edir. Ədəbi tənqiddə belə bir fikir də səsləndirilir ki, İorjinin kənddən getməsi lazımı səviyyədə əsaslandırılmayıb. Çünki o digər bir həyat tərzini görməmişdir. Lakin yazıçı bu gəncin gedişini o dövrün ideologiyasına uyğun təsvir etmişdir. İorji qabaqcıl ideoloqlardan sayılan komsomolçularla tanış olmuş və dəyişilməkdə olan yeni mühit haqqında məlumat almışdı. N.Tixonov gənc qəhrəmanın artıq əvvəlki xarakterdən uzaqlaşdığını, başqalaşdığını, artıq məişət işlərinə vaxt ayırmayan, daha çox yeni yaranmış komsomol təşkilatı ilə maraqlandığını göstərir, bu hadisə gənc

İorjinin gələcək həyatına da müsbət təsir edəcəyinə əmin olduğunu qeyd edərək, gələcək arzularını quran qız haqqında yazırdı: *“Ayrılmış, yuyunmağı unutmuş, yemək-içməyi unutmuş İorji saatlarla komsomolçularla şəkillər önündə evdə oturur və hər bir şəkil onun kiçicik həyatından da böyük idi, tavanın altında asılmış lampa isə çoxdan sıradan çıxmışdı, İorji ona böyük maraqla toxunurdu, qəti inanırdı ki, şəkildə təsvir olunanlar həqiqətən mövcuddur, amma onları əldə etmək lazımdır”*[214, s.3-4].

İorjinin komsomolçuların evində gördükləri və eşitdikləri onun beynində bir sözlə həkk olunmuşdu. Hər şeydə gənc qız ancaq “Moskva” deyə düşünürdü və bu sözü tez-tez təkrar edirdi. Ümumiyyətlə, Svanetiyanın gəncliyini təcəssüm etdirən İorji povestin əsl qəhrəmanına çevrilir.

Povestdə əsrarəngiz Qafqaz təbiətinin və çox maraqlı məişət cizgilərinin təsviri heç də ümumi fon üçün deyil, burada Qafqaz dağlarının və ümumən təbiətin təsviri səmimi əks olunmuşdur. Hələ 1935-ci ildə S.Çikovani bu haqda yazırdı: *“Müasir Sovet ədəbiyyatında Gürcüstan haqqında çoxlu yazılar vardır. Lakin bir çox oçerklər səthi müşahidələr əsasında yazılıb”* [135, s.38]. Lakin Nikolay Tixonovun “Dumanda and” əsəri haqqında isə S.Çikovani deyirdi: *“Görünür ki, yazıçı Gürcüstanı çox gəzmiş, böyük diqqət və məhəbbətlə onu öyrənmiş, məhz bu ona öz mövzüsü üçün əsl söz tapmağa köməklik etmişdir”* [135, s.39].

Nikolay Tixonovun povestindəki tarixi həqiqət bir çox yazıçıların diqqətini cəlb etmişdir. “Dumanda and” povesti özünün məftunedici problematikasası ilə keçən əsrin 30-cu illərində aktual əsərlərdən idi. Xüsusən də faşizimlə mübarizədə bu əsər misilsiz ictimai əhəmiyyət kəsb edən ümumbəşəri problemləri diqtə edirdi. Faşist mövqeyinin hələ uzun illər davam etdiyini də nəzərə alsaq, Nikolay Tixonovun yaratdığı əsərin öz aktuallığını itirmədiyinin şahidi oluruq. Belə bir faktı da danmaq olmaz ki, 30-cu illərdəki sosializm quruculuğu dövründə millətlərarası əməkdaşlıq prosesi xüsusi bir vüsət tapmışdı. Bu proses indi Cənubi Qafqaz adlandırdığımız Zaqafqaziyada ilk növbədə xalqlar arasında, xüsusən də ədəbiyyat sahəsində uğur qazanmışdı.

Bu, Nikolay Tixonovun Gürcüstan haqqında yazdığı son əsər deyil. Görkəmli

şair İkinci Dünya müharibəsi dövrünə düşmüş 1941-1945-ci illər müharibəsindən sonra dəfələrlə Gürcüstanda olmuş, bu ölkənin füsunkar təbiəti, mehriban insanları haqqında çoxlu şeirlər yazmışdır. 1948-ci ildə şairin yazdığı “Gürcüstan baharı” şeirlər kitabı elə həmin il “Oqonyok” jurnalının bir neçə nömrəsində dərc olunmuşdur [155].

Geniş oxucu kütləsinin dərin rəğbətini qazanan bu şeirlər bir il sonra-1949-cu ildə dövlət nəşriyyatında ayrıca kitab şəklində çap olunmuşdur [214] və Dövlət mükafatına layiq görülmüşdür. Bu kitabda müharibədən sonrakı dövrdə ilk dəfə Gürcüstana gələn Nikolay Tixonov respublikanın həyatında gördüyü tarixi əhəmiyyətli dəyişikliklərdən ilhamla söz açmışdır. Özünün janr xüsusiyyətlərinə görə kitaba daxil edilən şeirlər müxtəlifdir. Burada balladalar, lirik portretlər və peyzajlar, lirik elegiyalar və odalar olmağına baxmayaraq, “Gürcüstan baharı”na daxil olan əsərlər vahid bir mövzə, məzmun ideya ətrafında birləşib, bütöv və vahid ədəbi-bədii məna və əhəmiyyət kəsb edən bütöv bir kitab təəssüratı və təsəvvürü yaradır. Bu kitab respublikanın həyatını əks etdirən canlı, konkret obrazlar aləminə, söz ustasının fikir və hisslərinə, geniş poetik ümümləşmənin əhatəsinə doğru aparır. Şairə xüsusi poetik vəcd və coşğunluq verən bu ölkə ilə sıx və bilavasitə əlaqə onun yaradıcılıq dairəsini genişləndirir. Köhnə dost kimi bir vaxtlar ayrıldığı mənzərələri görən şair sevincini gizlədə bilmir. Doğma yerlərini görürmüş kimi, Kazbek dağının əzəmətini dost sevinci ilə tərənnüm edir:

Восемь лет я вас не видел –
Ветеранов ледяных.
Встал Казбек и пену вытер
Облаков с усов своих.

Словно хочет целовать он
Снова путника в уста –
И высот меньшую братью
Оглядел он неспроста [219, s.366].

Sətri tərcüməsi:

Səkkiz ildir szii görməmişəm –
Buzlaqlar veteranlarını.
Qalxdı Kazbek və bulud köpüyünü
Sildi öz bığlarından.

Sanki, öpmək istəyirdi o,
Yenidən yolçunun dodaqlarından -
Kiçik qardaşların yüksəkliklərinə
Əbəs yerə baxmadı

“Gürcüstan baharı” kitabı müəllifinin zəngin bədii təcrübəsindən doğan poetik kamilliyini və məzmun dərinliyini meydana çıxarmış inam cizgiləri ilə xarakterikdir. Şair Gürcüstanın demək olar ki, bütün bölgələrini, gözəl mənzərəsini, zəhmətkeş insanları böyük məhəbbət və hörmətlə vəsf edir. Əzəmətli Kazbek dağı, qədim dövrlərdə müxtəlif döyüşlərin canlı şahidi olan Aspindza dərəsi, daşlı-kəsəkli Rustavi və əlbəttə ki, bütün Qafqazda özünəməxsusluğu ilə seçilən Tiflis şəhəri Nikolay Tixonovun misralarında öz gözəlliyi ilə əks olunur. Ümumilikdə, bu ölkənin bütün gözəlliklərindən sanki doymayan şair heyrətini gizlədə bilmir və Gürcüstan haqqında silsilə şeirlərini sevinclə yekunlaşdıraraq yazır:

О Грузия, твоим красотам
Опять, как прежде, нет числа,
По созданным тобой высотам
К вершинам века ты взошла! [219, s.404].

Sətri tərcüməsi:

O, Gürcüstan, sənin gözəlliklərinə
Yenə əvvəlki kimi, say yoxdur,
Yaratdığın yüksəkliklərə görə
Əsrin zirvələrinə qalxmısan!

Beləcə, Gürcüstana həsr etdiyi silsilə şeirlərində Nikolay Tixonov bu ölkənin füsunkar təbiətini, gözəlliyini vəsf etməklə yanaşı ədəbi nümayəndələrinin də portretini yaratmışdır. Şairə çox doğma olan bu diyarla sıx əlaqədə olmaq onun yaradıcılığını daha da zənginləşdirir, ədəbi yaradıcılıq coğrafiyasını genişləndirərək onun bədii düşüncələrinin və ilhamının mənbəyinə çevrilir.

3.1.1. Nikolay Semyonoviç Tixonovun “Kaxetiya haqqında şeirlər”i

Qafqaz mövzusu həmişə rus ədəbiyyatı tarixində böyük yer tutub. Bu mövzu, yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, geniş şəkildə Aleksandr Sergeyeviç Puşkin, Mixail Yuryeviç Lermontov, Nikolay Vasilyeviç Qoqol, Fyodor Mixayloviç Dosoyevski, Lev Nikolayeviç Tolstoy, Anton Pavloviç Çexovun əsərlərində öz əksini tapmışdır. Bu ənənələr XX əsr rus yazıçılarının (M.Qorki, V.V.Mayakovski, S.A.Yesenin, A.A.Blok, M.M.Prişvin, S.Budanseva, Q.Sannikova və s.) yaradıcılığında davam olunaraq inkişaf etdirilmiş və zənginləşdirilmişdir. Bədii ədəbiyyatla yanaşı B.Oleynikin “Şair ömrü” [86], M.Abbasov, A. Qritçenko və R. Zeynalovun “Азербайджан в годы Великой Отечественной войны” [115], “Летопись дружбы грузинского и русского народов” [187], B.Nəbiyevin “Азербайджанская советская литература периода Великой Отечественной войны” [200], “Первый Всесоюзный съезд советских писателей. Стенографический отчет” [202] kimi elmi və publisistik materiallarda da Qafqaz mövzusunun əhəmiyyəti vurğulanırdı.

XX əsr rus yazıçıları arasında Nikolay Semyonoviç Tixonov öz xüsusi orjinallığı ilə fərqlənir. Nikolay Tixonovun yaradıcılığında Qafqaz böyük və önəmli yer tutur. O, öz sələflərindən, eləcə də öz dövrünün yazıçılarından o cəhətdən fərqlənirdi ki, Qafqaza yalnız beynəlmiləl baxımından deyil, həmçinin ekoloji, poetik, lirik-fəlsəfi aspektdən də yanaşırdı.

Qafqazın ayrılmaz hissəsi olan Gürcüstana Nikolay Tixonov öz şeirlərində xüsusi yer ayırırdı və bu təsadüfi deyil ki, rus şairinin Gürcüstanla ilk tanışlığı XX əsrin 20-ci illərinin əvvəllərində o, hələ gənc şair olanda baş vermişdi. 1924-cü ildə

Təşkilat komitəsinin tərkibində Nikolay Tixonov ilk dəfə sovet yazıçılarının I qurultayı ərəfəsində bu ölkəyə gəlmişdi. Bu əsrarəngiz diyarın gözəlliyi ilk andan gənc şairin diqqətini çəkmişdir və bu səfərdən sonra o, demək olar ki, hər il Gürcüstana gəlirdi. Bu illər ərzində şair bütün ölkəni - Svanetiya, Abxaziya, Acariya, Kaxetiyanı gəzir, Kür, Alazan, İnfuri, İori çaylarının gözəlliklərinə məftun olur. Ölkənin paytaxtını Nikolay Tixonov xüsusilə qeyd edirdi və hər dəfə orada yeni bir şey kəşf edirdi. *“Min doqquz yüz iyirmi dördüncü ilin Tbilisi şəhəri mənim üçün bir kəşf oldu. Həyatımda ilk dəfə belə sehrlı bir şəhər gördüm”* [214, s.86]. Göründüyü kimi, Nikolay Tixonov elə ilk görüşdəcə bu diyarın paytaxtına məftun olmuş, onun gözəlliyini vəsf etmək üçün lazımı material toplaya bilmişdi.

Gürcüstan haqqında əsərlər bu ölkənin müxtəlif regionlarına səfərlər zamanı yaranmışlar. Bundan irəli gələrək N.S.Tixonovun yaradıcılıq metodunu digər rus yazıçısı M.M.Prişvinin yaradıcılıq metodu kimi şərti olaraq “coğrafi metod” [168] adlandırmaq olar.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Nikolay Tixonov demək olar ki, bütün Gürcüstanı gəzib, dolaşmış və bu gözəl diyara çoxlu əsərlər həsr edib. Bu diyar onun qarşısında öz təbiətinin gözəlliyi ilə açılırdı. Şair özü yazdığı bu ecazkar diyara həsr etdiyi əsərləri xatırlayarkən deyir: *“Məndə həyatın özü tərəfindən mənə verilən material var idi. Mən bacardığım qədər nəql etdim”* [215].

Bu xalqın ədəbiyyatı, poeziyası və ümumiyyətlə, incəsənəti hələ gənc olan şairi heyran edir, ilhamlandırır. İllər sonra, yetkin yaşlarında gürcü tədqiqatçısı V.İ.Baluaşvili ilə söhbət edərkən Nikolay Tixonov deyir: *“Gürcüstanla ünsiyyətimdə məndə, sanki iki dövr var idi. Birincisi, mənim adlandırdığım “bağlı” dövr, bu ölkəni gəzib Gürcüstanı tanıdığım vaxtın əvvəlində idi, ammahələ insanları lazım olan səviyyədə tanımırdım. İkinci, “açıq” dövr. Bu dövr gürcü xalqı, gürcü ziyalıları ilə tanış olduğum, dostcasına ünsiyyətdə olduğum vaxtdan sonra başladı. Və, məhz elə onda bütün köhnə əlaqələr mənim üçün yeni bir şəkildə səsləndi. Amma bu tanışlıq, yaxınlaşma Tbilisiyə gəldikdən sonra başladı ...”* [214, s.88].

Bir neçə il sonra Gürcüstanla bu tanışlıq Nikolay Tixonovu Kaxetiya gətirir.

Səfərlər nəticəsində “Kaxetiya haqqında şeirlər” silsiləsi yaranır. Bu şeirlər ilk

dəfə 1935-ci ildə “Sovet yazıçısı” nəşriyyatında çap olunur. Bu şeirləri yüksək qiymətləndirərək V.İ.Baluaşvili haqlı olaraq yazırdı: *“Heyranedici lirik incəlik, böyük səmimiyyət, parlaq obrazlılıq, canlı görüntü, böyük ideoloji dərinliklə birləşərək silsilə şeirlərini fərqləndirir”* [135, s.38].

Bu silsilənin hər şeirində aydın görünür ki, Nikolay Tixonov Kaxetiyanı, onun yaradıcılıq tarixini yaxşı tanıyır. Kaxetiya, onun füsunkar və gözəl təbiəti, həyatı, əxlaqi dəyərləri, adət-ənənələri, yerli kalorit və hətta iqlimi şairi cəlb edirdi. “Qombarı” - Kaxetiyada İori çay dərəsini Alazan vadisindən ayıran meşəlik; “Cuqan”- Alazan vadisinin aşağı hissəsində yerləşən Kaxetiyanın Cuqanı kəndi; “Sinandali” - görkəmli gürcü şairi Aleksandr Çavçavadzenin keçmiş malikanəsi, sonralar isə şərab sovxozu; “Allaverdidə gecə bayramı”-Allaverdi, hərfi mənada “Allah verdi”, (Lakin Nikolay Tixonovun “Əsərlər toplusunun” I cildində şərhlərdə “Allah sənindir” kimi tərcümə olunur). Alazan vadisinin yuxarı hissəsində yerləşən Kaxetiyada ərazi; “Siqnax qüllələri” - Uşqul Yuxarı Svanetiyada ən yüksəkdə yerləşən kənd: Tsxali-Siqnax yaxınlığındakı stansiya.

Şeirlər silsiləsində tez-tez eyni coğrafi adlar təkrar olunur: Qombarı, Sinandali, Telav, Siqnax, xüsusilə də Alazan.

Я прошел над Алазанью,
Над причудливой водой,
Над седою, как сказанье,
И, как песня, молодой [210, s.457].

Sətri tərcüməsi:

Alazanın üstündən keçdim,
Möcüzəli su üzərindən,
Bir əfsanə kimi boz saçların üstündən,
Və gənc mahnı kimi.

və yaxud, “Allahverdidə gecə bayramı” şeirində şair yazır.

За хевсурскими быками
Кони пшавов на гребне.

С Алазани рыбаками
Гор охотники в родне [210, s.459].

Sətri tərcüməsi:

Hevsur öküzləri üçün
Pşavların atlarının kəkliyində.
Alazanidə balıqçılar ilə
Ovçu dağları qohumdurlar.

Digər şeirdə Nikolay Tixonov bu çayın başqa xüsusiyyətindən bəhs edir.

Я, как лезгин, смотрел с заветной кручи
На Алазани белый ремешок,
И подо мной раскачивались тучи,
Сквозь эти тучи самолет прошел [210, s.458].

Sətri tərcüməsi:

Mən, Ləzgi kimi, xəzinəli dikiyə baxdım
Alazanının ağ kəmərinə,
Altımda buludlar silkələnirdi,
bu buludların arasından təyyarə keçdi.

Bu silsilədə Nikolay Tixonov bu təkrarolunmaz diyarın tanınmış şəxslərindən də danışır. Təsadüfi deyil ki, bu şeir toplusunu o, həyatının sonuna kimi dostluq etdiyi böyük gürcü şairi Sandro Şanşiaşvilinin həyat yoldaşı Maroya həsr edib.

Но нет мюридов... Нет Орбелиани,
Нет Чавчавадзе. Только огоньки
Шли винными совхозами в тумане,
Хлопковыми полями у реки [210, s.463].

Sətri tərcüməsi:

Ancaq muridlər yoxdur ... Orbeliani yox,
Çavçavadze yox .. Yalnız işıqlar

Dumanda şərab təsərrüfatları ilə getdi
Çayın yanında pambıq tarlaları ilə.

Digər əsərlərdə olduğu kimi, Nikolay Tixonov “Kaxetiya haqqında şeirlər”ində uzun illər dostluq etdiyi, birgə çalışdığı və müharibədən birlikdə keçdiyi yaxın dostlarından danışır. Məhz Leninqrad blokadası illərində Ermitajın direktoru olan İosif Aqbaroviç Orbeli ilə Nikolay Semyonoviç Tixonov 1941-ci ildə böyük Azərbaycan şair və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin 800 illiyini keçirilməyinə nail olmuşdur.

“Kaxetiya haqqında şeirlər” silsiləsinin birinci – “Qombarı” adlı şeirindən başlayaraq, Nikolay Tixonov ərazini yaxşı tanıyan yerli bir insan kimi özünü göstərir, özünü doğma insan hesab edir və bu, növbəti dəfə onun Qombar diyarının möhtəşəm gözəlliklərinə bağlılığını sübut edir.

1921-ci ilin tarixi hadisəsi haqqında danışaraq, Nikolay Tixonov rus və gürcü xalqının dostluğuna işarə edir. Doğrudur, xalqların dostluq mövzusu “Kaxetiya haqqında şeirlər” silsiləsinin digər şeirlərində də davam edir. Lakin, gürcü poeziyasının əsas xüsusiyyətləri də əks olunur, yəni.

Я не изгнанник, не влекомый
Чужую радость перенести,
Мне в этом крае все знакомо,
Как будто я родился здесь [210, s.468].

Sətri tərcüməsi:

Mən sürgün deyiləm, çəkinmirəm
Başqasının sevincini daşımaqdan,
Bu torpaqda hər şeyi bilirəm
Sanki mən burada anadan olmuşam.

Kaxetiyada Nikolay Tixonovun yolu Cuqandan da keçir. Alazan vadisinin aşağı hissəsində yerləşən bu kəndin gözəlliyi şairin diqqətini cəlb edirdi. Bu silsilənin digər

şeyri “Cugan” adlanır. Burada “Kaxetiya haqqında şeyirlər” silsiləsinin digər şeyirlərində olduğu kimi, realistik təsviri sənəti, çevik və eyni zamanda dinamik şeyir, pafoslu ümumiləşdirmə konkret görüntülərə təbii keçid epik-nəqli bəndin lirik bəndinə keçidindən fərqlənir.

Через долину, прямо над Джуганью,
Стоял хребет, и я встречался с ним
Наедине, за той рассветной гранью,
Когда он весь казался молодым.

Тогда с хребта слетал огнистый глынец,
Все, подменив деталью бытовой,
Как будто утро отдало румянец
Спокойствию хозяйки молодой [210, s.468].

Sətri tərcüməsi:

Vadi boyunca, Cuganın üstündən
Bir silsilə vardı, mən onunla görüşmüşdüm
Bu şəfəq tərəfdən kənarında,
Hamısına cavan görünəndə.

Onda silsilədən odlu parıltı uçdu,
Hər şeyi məişət əşyasına dəyişdi,
Sanki səhər bir qızartı verdi,
Gənc sahibənin sakitliyinə.

Beləliklə, biz Nikolay Tixonovun Gürcüstanla ilk tanışlığından başlayaraq, Qafqazın bu əsrarəngiz bölgəsinə, mədəniyyətinə, yaradıcı insanlarına isinişdiyinin şahidi oluruq. Bu cür səmimi münasibət həm də xalqlar arasında ədəbi əlaqələrin inkişafına və möhkəmlənməsinə xidmət edir. Nikolay Tixonov Gürcüstanın əsrarəngiz yerlərini öz poeziyasında vəsf etməklə, bu ölkəni keçmiş sovetlər

dövründə müttəfiq respublikaların insanlarına da çatdırırdı. Burada rus şairi Nikolay Tixonovun təkcə Gürcüstanın yaradıcı insanları ilə geniş əlaqəsindən deyil, həm də onun gürcü şairi Sandro Şanşiaşvili ilə Azərbaycan poeziyasının görkəmli nümayəndəsi Səməd Vurğunla dostluq və yaradıcılıq əlaqələrinin yaratmasında rolu müəyyənləşir.

3.2. Nikolay Tixonov yaradıcılığında Qafqaz xalqlarının adət və ənənələri

Nikolay Tixonov yaradıcılığı külək kimi bütün en dairələrindən keçmişdir. Onu gündəlik dünya ilə əlaqəsiz iş otağının sakitliyində tənhalaşmış hesab etmək olmaz. Qeyd etmək lazımdır ki, o, iş otağında da heç vaxt tək olmurdu. Orada Cənub və Şimal, Şərq və Qərb birləşirdi. XX əsrin 20-30-cu illərində N.S.Tixonov ölkəni, xüsusən Qafqazı çox gəzir. Bu dövrdə şairin gəzdiyi Dağıstan ona öz insanları ilə, sabahı quranlarla daha gözəl təsir bağışlayır. Kubaç, Qotsatç, Balxarç, İncigül ustaları haqqında geniş söz açır. Respublika Mahaçkalanın yeni tikintiləri ilə, Dağıstan çıraqları, Acısu ilə canlanır. Lakin hərgah gələndən soruşsalar Dağıstan ürəyi nə ilə sevindirir? - yəqin ki, cavab verər - qonaqpərvərliyi ilə. Hələ Aleksandr Bectujev-Marlinski dağıstanlıların səmimiliyi, mehribanlıqları haqqında yazmışdı. 1933-cü ildə K.Fedinin “Sovet Prjevalskisi” adlandırdığı yorulmaz səyahətçi Nikolay Tixonov Leninqraddan çıxır. O, səyahətinin əsas hissəsini at üstündə Dağıstanın cənubunu, Lakşonu, Acariyanı, müharibə illərində ölüm dərəsi adlandırılan “Arakan dərəsini” (bu dərə vətəndaş müharibəsi haqqında material toplamaqda kömək olmuşdur) Hacı Muradın həyatında görüşdə onun fikrinə tarixi hekayət gəlir. Nikolay Tixonov burada Həmzət Sadasla, Əfəndi Kapiyevlə və başqa şairlərlə tanış olur.

Məlumdur ki, Asetiya obrazı hələ 1924-cü ildə onun yaradıcılığında meydana gəlmişdir. Rusiya Federasiyası yazıçılarının təsis qurultayında Çeçen-İnquşetiyanın nümayəndəsi M.Mamakayev bəyan etdi: “*Əvvəlkilərdən fərqli olaraq, Homerin vətəni olmaq şərəfinə nail olmaq üçün yeddi şəhər iddia edirdi, belə də bütün Qafqaz xalqları N.S.Tixonovu özlərinin şairi hesab edirlər*” [151, s.345]. Simvolik də olsa, Nikolay Tixonovun dərin ilham mənbəyi məhz Qafqaz sayılır; V.Belinskinin

təbirincə desək, çoxlu xalqları olan ölkə, “təkcə genişliyi deyil, həm də tükənməz poeziyaya malik ölkə”. Məhz burada Nikolay Tixonov yaradıcılığında beynəlmiləl mövzu təşəkkül tapmış və möhkəmlənmişdir.

1928-ci ildə şair Teberdedə olur, həyət yoldaşı Mariya Konstantinovna, yazıçı P.Luknitski və başqa yoldaşları ilə Kluxor aşırımını keçərək Suxumiyə gəlirlər. Növbəti ilin yayında Volf Erlixlə Osetiyaya, Svanetiyaya, Ermənistana və Gürcüstana səyahət edir. Bir ildən sonra marşrut Tviber aşırımından keçərək Svanetiyaya, oradan İnquriyaya, Qvandraya və Kluxora gedib çıxır.

1936-cı ilə qədər Nikolay Tixonov Qafqazda 36 aşırım keçdi. Təkcə 1937-ci ildə onun yolu əvvəlcə: *“Pyatiqorskidən Ordjokinidzeyə qədər (Vladiqafqaza), sonra İnquş kəndləri, Assina vadisi ilə bütün qonşu dərələrlə Xevsuretiya, sonra isə Djeraxovski dərəsi ilə Hərbi-Gürcüstan yolu, daha sonra Osetiyaya, Ardon və Urux üzərindən Diqoriyaya və Tseydon üzərindən Fiaqdona; sonra isə Kabardin-Balkariyaya, Nalçik istiqamətində yola düşdük”* [104, s.34] (“İkiqat göy qurşağı”).

Məlum olduğu kimi, XX əsrin 30-cu illəri həyata, fəaliyyətə coşqu ilə çoxlu yeniliklər daxil olurdu. Quruculuqda ənənəvi tağlar və ornament əlaqələri yeni tikililərlə uzlaşırdı. Çarla mübarizədə Şamilin axırını istinadgahı olan Qunifa meydanında Leninə, Ordjonikidzeyə və Kirova mahir heykəltaraş Məhəmməd Murtuzaliyevin işi olan abidə ucaldılmışdı. Dini xurafat, qan qisası, qadın qeyri-hüquq bərabərliyi, nəsil ənənələri – bütün bunlar tədrisən unudulurdu. Həmzət Sadasın, Süleyman Stalskinin şeirlərində yerli quruluşa alqış notları səslənirdi. Bütün bunlar rus dostun qəlbində də çağırışa cavab tələb edirdi. Nikolay Tixonovun səyahət xəritəsinə əfsanəvi Hacı Muradın vətəni, avar xanlarının qədim paytaxtı olan Kunzax obası da qeyd olunmuşdu.

Qafqaz Nikolay Tixonovu inqilabda qızgın sosial döyüş meydanı kimi cəlb etmişdi. Mübarizələr və müharibələrin alovu içərisində əldə edilmiş, sonralar daha da möhkəmlənmiş dostluq və qardaşlıq mahnıların təsirini ayrı-ayrı xalqların möhkəm və sarsılmaz dostluğunun başlanğıcı kimi qiymətləndirən N.Tixonov yazır: *“Gah ocağın tüstüsündə, gah da açıq havada biz qızıl cigit partizanların qəhrəmanları haqqında mahnılar və hekayələrini, xalqların sarsılmaz dostluğunun başlanması,*

vətəndaş müharibəsinin alovu içərisində əldə edilmiş və möhkəmlənmiş qardaşlıq barədə mahnılarını eşitdiklərini xatırladır” (“İkiqat göy qurşağı”) [151, s.358].

Bu mövzular hələ “Cənub” şeir toplusunda, “Dənizdən dənizə” hekayəsində və “Yol” poemasında başlanmışdı. Qafqaz Nikolay Tixonovu dəyanətli, məğrur və səmimi insanların vətəni kimi cəlb edir. Yazıçı onları sevir və məmnuniyyətlə vəsf edir [223]. O, xalqların həyatla özünün iştirakçısı olduğu şeirlərində, hekayələrində və povestlərində təbiətlə vəhdətdə olduqlarını göstərir. *“Böyük Vətən müharibəsi” başlanana qədər hər il mən dağlarda olurdum. Və alpinist torbası çiyinlərinə mən ilk dağ cığırına girərkən, dağ küləyi mənim qızıışmış alnıma dəyəndə hiss edirdim ki, mən yenidən böyük möcüzə diyarına girdim, hər gün sonsuz dəyişən dağ dünyasını görəcəyəm, dağ çəmənində və ya aşırım ətrafındakı daşlar arasında yuxuya dalacaq, yüksəkliyə doğru buz qüllələri ilə bəzədilmiş zirvələrdə dağlara məftun olmuş adamların hekayətlərini dinləyəcək, tonqal başında oturacağam, sadə yemək yeyib, sadə su içib, özümlə dağların sadə xoşbəxtliyini aparacağam...*” [223, s.359].

30-cu illərdə Nikolay Tixonov, az qala, hər il vaxtının çoxunu Qafqazda keçirirdi. Moskvada yazıçının iş masası üzərində Danqusorun aşırımının böyük şəkli asılmışdır. Bu, şairin Qafqaza olan həvəsinin şahididir. Qafqaz da cavab olaraq öz cənub istiqanlılığı ilə onu çoxlu qiymətli əsərlər yaratmağa ruhlandırır.

Nikolay Tixonov şeirlərində biz İberiyadan Adışiyə, “Çalaat ölümü kimi ağ”, Svaneti qentsianları, “qombor pərən-pərəni”, Sxneti işıqları, Tavrar meşəsi, “yuxarı Xulamın daşlara çevrilmiş qəzəbi” və Assanın sularını görürük. Bu, atlas yox, dağ cığırları ilə ürəyin yoludur. Bu yol asanlıqla Gürcüstandan Dağıstana və yaxud Şimali Asetiyaya gedən yoldur. Bir sözlə, dostluq üçün sərhəd yoxdur.

Ə.Kapiyev həqiqəti hərtərəfli və diqqətlə öyrənməyə səsləyirdi. Bu halda o, Nikolay Tixonov təcrübəsinə istinad edirdi. Həqiqətən, 30-cu illərin əvvəllərində Nikolay Tixonov Qafqazda fəal və düşüncəli ədəbi-ictimai xadiminə mədəni quruculuqda nümunə idi. 1933-cü ildə o, Qasımkəndin arxasında yerləşən kiçik obada Süleyman Stalski ilə tanış olur. Bu görüş barədə rus şairi dəfələrlə danışmışdır. Aşığın heyrətamiz poetik layiqliliyi şairi məftun etmişdi.

Şübhəsiz, sovet Qafqazı timsalında Nikolay Tixonov dövrün xarakterik

cəhətlərini açmış və bir daha V.Belinskinin “Qafqaz rus poeziyası üçün böyük mənə kəsb edir” sözlərini təsdiq etmişdir. Bu qərribə vilayətin heyrətamizliyi, sanki nə vaxtsa insanların qəlblərinin həsr edildiyi bu diyar Nikolay Tixonov əsərlərinə məxsusi cazibə bəxş edir. Dağların spesifik şəraiti, idrakı, romantikliyi, müstəsnalığı və həqiqəti əks etdirir. Ancaq təbiət sanki, insanlara əlavə poetiklik bəxş edir. Bununla şairin diqqətini cəlb edir, o, sadəcə olaraq, həyatı müşahidə etməyi deyil, həm də onda qəhrəmanlıq və romantik cizgiləri qeyd edir.

1933-cü ildə “İlk tonqal” toplusunda Nikolay Tixonovun “Simon – bolşevik” hekayəsi dərc olunur. Hekayə Zaqafqaziya Su Elektrik Stansiyasının tikintisinə həsr olunmuşdur. Tənqidçilər qeyd edir ki, su elektrik stansiyaları haqqındakı əsərlər arasında Nikolay Tixonovun hekayəsi hədsiz maraqla oxunur. Oxucu hekayətin qətiyyətinə heyran olur.

Daha sonra tənqidçilər qeyd edirlər ki, Nikolay Tixonovun qəhrəmanları müəyyən millətlərin nümayəndələri olurlar. Bu olduqca vacibdir. 20-30-cu illər ədəbiyyatının çatışmayan prinsipial cəhətlərindən biri də milli elementlərin lazımcına qiymətləndirilməməsidir. Bu isə xarakterin ifadə olunmasından ötrü vacibdir. Bununla belə, patriarxallıqdan uzaqlaşmaq, heç də, ümumiyyətlə, millilikdən uzaqlaşmaq deyil.

Tamamilə aydındır ki, yazıçı milli həqiqətləri öyrənməyə müraciət edərək, hərgah predmetin dərinliyinə girmək istəyirsə, xalqın mənəvi həyatının özəlliklərini, onun ifadə formalarını təsəvvür etməlidir.

Milli mövzu ilə məşğul olan yazıçılar mütləq təsvir etdikləri xalqın folkloruna müraciət etməli idilər, çünki nəinki rus xalqı üçün, onların çoxları üçün folklor yazılı ədəbiyyatın daha canlı komponenti idi. İnqilaba qədər öz yazılı ədəbiyyatları olan bütün sərəvəti də, mənəvi həyatının müxtəlifliyi də bütünlüklə folklorunda ifadə olunurdu. Xalq yaradıcılığı yazılı ədəbiyyatın yaranmasında əsas mənbələrdən biri idi.

Böyük formaya can atmağın nəticələrindən biri rejissor L.Arnştamla birgə yazdığı “Dostlar” ssenarisi idi (1936). Həyatı materiallar əsasında qurulmuş ssenaridə o, həmin illərin real həqiqətlərini yaradır. Çərçivə daxilində - məişət

dialogunda - xalq dilinə lazımı koloriti atalar sözləri gətirir. (“Pəhləvan doğmaq istəyirsənsə, ipəkdən əskiyə qızırğanma”, “mənim ürəyim süfrə deyil, hər kəsin qarşısında açam”).

Təsadüfi deyil ki, həmin illərdə, məhz Nikolay Tixonov dağlıların folklorunu öyrənir, xalq mahnılarını tərcümə edir, folklor surətlərinin deyimləri “Dostlar”da hiss olunur. Filmdə iki mahnıdan istifadə olunur, böyük incəliklə ssenariyə yumor da salınmışdır. Çəkilişlər 1937-ci ilin yayında Kabardin-Balkariyada, Çeçen-İnquşetiyada və Şimali Osetiyada başladı. 15 iyul tarixində “Sosialist Osetiyası” məlumat dərc etmişdi ki, sabah səhərdən Ordjonikidze şəhərinin kənar küçələrindən birində “Dostlar” filminin bir neçə epizodlarının çəkilişləri başlayacaqdır...

Kütləvi səhnələrdə hərbi hissələrin birindən 800-ə qədər döyüşçü iştirak edəcək. Nikolay Tixonov yaradıcılığı romantika və realizmlə vəhdətdə milli həqiqətlərin ədəbi mənimsənilməsinin yolunu göstərirdi. O, realizmi romantizmlə qarşı-qarşıya qoymur, lakin gündəlikdən qaynaqlanan qəhrəmanlığa yönəlmiş hərəkətdə öz düşüncələrindən keçirir. Yazıcının ekzodik ənənə ilə mübarizəsi sosializm quruculuğunun əhatəsi Qərblə Şərqi ənənəvi qarşı-qarşıya qoyulmasını aradan qaldırır.

“Süvari alayı” hekayəsində rus yazıçısı Nikolay Tixonovun Qafqaz məişətinin, adət - ənənələrinin və təbiətinin mahir bilicisi olduğu aydın görünür. Samur çayı üzərində səyahət edərkən N.Tixonov sadəcə Babarisin sayrışan işıqlarını deyil, yalnız dağlı qızın geyimini ətraflı təsviri ilə qane olmur, onun canlı bəzəyən pul bəzəklərini, həm də pulların üzərində olan Stefan Batoriyanın yandan əks olunmuş şəklinə diqqət yetirir. Çobanlar haqqında danışaraq, gözətçi itlərin hər şeyi eşitmək üçün, gecə də nə baş verdiyini duymaqdan ötrü başlarını torpağa qoyduqlarını da xatırlatmağı unutmur.

Nikolay Tixonov dağlıların milli xüsusiyyətlərini, onların qonaqpərvərliklərini yaşlılara hörmətini ustalıqla təsvir edir. Bu hekayədə müəllif çobanların diqqətindən, onların lazım olanda, könüllü bələdçilik etmələrindən danışır. İncəsənətə olan məhəbbət bütün xalqlara məxsus olan keyfiyyətdir. Lakin Nikolay Tixonov dağlıların özünəməxsusluğunu onların rəqs mədəniyyətində göstərir: “O,

ətrafdakıları unutmaqdan ötrü rəqs, insan hərəkəti, mahir rəqqasın öz incəsənəti ilə ətrafdakıları heyrləndirməsi deyil, bu qədim dağlının, heç bir sözlə ifadə edə bilmədiyini rəqs vasitəsi ilə deməsi idi” [229, s.369].

Ənənəvi olaraq, hövsələli dağlı həyatında, danışıqında, əməllərində özünü dağlı olmasını ancaq rəqsləri ilə ifadə edə bilir. Nikolay Tixonov dağlıların məişətində xalqın milli xarakterik xüsusiyyətlərini gördü. Müharibə illərinə həsr olunmuş əsərlərində də Nikolay Tixonov Qafqaza müraciət edir. O, dağlıların həyatında qeyri-adi tərzdə sınaq illərində baş verən sosial dəyişiklikləri xüsusilə qeyd edir.

N.S.Tixonov Qafqazın bilicisi kimi tanınır. Nizami məqbərəsi yanında Aleksandr Fadeyevin Gəncə düzənliyi haqqındakı sualına Nikolay Tixonov asanlıqla cavab verərək 1926-cı ildə Şahdüzü vadisində Abbas Mirzə qoşunları ilə rus qoşunları arasında gedən döyüşlər barəsində müfəssəl məlumat verir.

Nikolay Tixonov yaradıcılığında romantiklik və reallıq təbii surətdə birləşir. Romantik Qafqaz A.S.Puşkin və M.Y.Lermontov poemalarının səhifələrindən qarşımızda durur. Lakin Nikolay Tixonov, haqlı olaraq, M.Y.Lermontov haqqında yazdığı kimi, qeyd edir ki, fantastik dünyanın görüntüləri realistin xidmətindədir. Realist müşahidə materialları əsasında yaradılan “Qafqaz əsiri” poemasının müəllifi – ilk Qafqaz ənənəsində böyük realist A.S.Puşkinin “Ərzuruma səyahət”də görünür. M.Y.Lermontovun romantik ənənələrini realist incəsənətini öz sələflərindən də yüksək pilləyə qaldıran Lev Tolstoyun “Kazaklar” və “Hacı Murad” hekayələrində izləmək olar. Təbiidir ki, Nikolay Tixonovun nəzərində M.Y.Lermontovun yaradıcılıq təcrübəsi olub. Məhz Mixail Lermontovun Mtsirisi “Yol” poemasında davam edir. “Dağlar” silsilə şeirlərində (1938-1940) M. Lermontovdan epiqraf götürülüb (“Qafqaz dağları mənim üçün müqəddəsdirlər”). “Süvari alayı” – hekayəsinin qəhrəmanı dağ obalarından birində M.Lermontov portreti ilə qarşılaşır, məhz M.Lermontov şeirləri onun xəyalına gəlir. Moskvada Nikolay Tixonovun iş otağında masanın üzərində yazıçının Qafqaza aludəçiliyinə şahidlik edən Donquesor aşırımının böyük foto-şəkli asılmışdır. *“Dağlar mən sizi çoxdankı və böyük məhəbbətlə sevirəm - deyə, o yazır. – Nə dəniz, nə meşələr, nə də çöllər sizinlə müqayisə oluna bilməzlər. Onlar yaxşıdırlar, ancaq siz daha yaxşısiniz”* [151, s.379].

Əgər “Qafqaz Nikolay Tixonovun ikinci vətənidir” deyimi doğrudursa, onda Gürcüstan barədə deyə bilərik ki, o, – Nikolay Tixonov Qafqazın – ürəyidir?

Bu sözlərdə N.S.Tixonovun Gürcüstana təkrarolunmaz məhəbbəti və bağlılığı ifadə olunmuşdur.

“Kür üzərində şəhər” əsərində yazıçı Tiflis haqqında heyranlığını gizlədə bilməmiş və yazmışdı: *“Mən ilk dəfə belə sehrli şəhər görürdüm – deyə sonralar o, belə etiraf etmişdi. Hər axşam mən onda yeni mənə məlum olmayan nə sə kəşf edirdim”* (“İkiqat göy qurşağı”). *“Şeirlər poetik gecələrin qaynar havasında səslənirdi və elə gəlirdi ki, Tiflisdə ancaq şeirlər və yaxud hansısa yüksək nəsrə danışmaq olar”* [151, s.380]).

Doğrudan da, N.Tixonov Gürcüstana səfərləri zamanı bu şəhəri vəsf etməkdən doymurdu. Hər səfərində də yeni bir gözəllik, bənzərsizlik tapır və füsunkar gözəllikləri böyük həvəslə əsərlərində ustalıqla təsvir edirdi. Tanış olduğu insanların xarakterlərinə vurğunluğunu gizlətmirdi. İlk dəfə 1924-cü ildə Nikolay Tixonov Tiflisdə olmağını belə xatırlayır: *“Məni burqalar, kəmərlər, papaqlar, xəncərlər əhatə edirdilər, – mənə öz dağ işləri, buludlar arxasında olan öz kəndləri barədə, öz mürəkkəb həyat tərzləri haqqında danışan bu ölkənin köklü insanları ilə söhbət edənə qədər mən xəsis idim”* [151, s.381] (“İkiqat göy qurşağı”).

30-cu illərin əvvəllərində yazıçı briqadalarının hərtərəfli işi möhkəmlənən millətlərarası əlaqənin təzahür formalarından biri idi. 1933-cü ilin sonunda Nikolay Tixonov briqadanın tərkibində Gürcüstanda işləyir. Artıq 30-cu illərin əvvəlində Nikolay Tixonov gürcü xalqının həyatı ilə yaxından tanış olmuşdu. Qeorqiy Lomidze onun haqqında yazırdı: *“Nikolay Tixonov Gürcüstanın, demək olar ki, bütün guşələrini gəzdi və poetikcəsinə dərk etdi, səyahətlərdə mətinləşmiş o marağı, böyük ehtirası ilə Gürcüstanı “məhəbbət səlibçisi kimi” dolaşdı. O, gürcü poeziyasını geniş oxucu kütlələrinə ərməğan edən birincilərdən oldu. Və biz – gürcü şairləri də bu rus avtandilinə əbədi borcluyuq”* [188, s.389].

Rus şairi və yazıçısı 1924-cü ildən demək olar ki, hər il Qafqazda oldu, daha böyük məhəbbətlə bu əfsanəvi Zaqafqaziya ölkəsinin həyatına, məişətinə nüfuz etdi. Gürcüstan onun yaradıcılıq təxəyyülünü - nəğməli qəlbi ilə, tarixinin romantikliyi

poeziyasının obrazlılığı, vadilərinin gözəllikləri ilə, dağları ilə məftun etmişdi.

Gürcüstan, sanki Nikolay Tixonov düşüncələrinin ikinci vətəni oldu. İrakli Abaşidze, haqlı olaraq, yazırdı: *“Məsələn, indi rus poeziyasını respublikamızın yaxın dostu olan Nikolay Tixonovun Gürcüstana həsr etdiyi şeirlərsiz təsəvvür etmək çətindir. Onlar öz böyük işlərini gördülər, rus dostlarımıza bizim torpaq və insanlar haqqında danışdılar”* (“Dostluq poeziyası”) [189, s.286].

Xalq məişəti, təbii ki, seçilən milli çaları ilə fərqlənir. Nikolay Tixonov tərəfindən milli ənənələr zəminində təqdim olunur. Bu, ələlxüsus, milli başlanğıcda dayanıqlığı xarakterik olan Gürcüstan materiallarında daha təqdirəlayiqdir. Türkmənistanə həsr olunmuş “Cənub” şeirlər silsiləsində artıq milli elementlərə nəzakətlə və kəskinliklə nüfuz etməsi qeydə alınmışdı. Lakin “Kaxetiya haqqında şeirlər”dən əvvəl yazılmış “Cənub” şeirlər silsiləsində vahid xətt Nikolay Tixonov şeirlərində təsvir olunan xalq məişəti dəyişməz deyil, onun dəf olunması, sosial həyatın yeni formalarının yaranması daha xarakterikdir. Məhz buna görə “Kaxetiya haqqında şeirlər” Nikolay Tixonovun inkişafında xüsusi mənə kəsb edir. Xalqın həyatı haqqında “Kaxetiya haqqında şeirlər” (1935), hər şeydən əvvəl bu həyatın müasir xüsusiyyətlərini açır. Vətəndaş müharibəsi sosializm mövzuları kitabın sosial əsasını təşkil edir. Məhz ənənəvi gürcü motivlərindən, obrazlarından istifadə etməklə yeni elementlərin birləşməsi hər şeydən əvvəl “Kaxetiya haqqında şeirlər”də nəzərə çarpandır.

Nikolay Tixonovu Qafqaz mərdlik və səmimi insanlar diyarı kimi cəlb etdi. Dağları canlandırmaqla Nikolay Tixonov şeir yazır, dərin mənəli “Dağlı” hekayəsi rus şairinin dağlı şəxslə, kiçik bulaq şırıltısı ilə Qafqaz dağları ilə qardaşlaşmasına həsr olunub: “Dağlı sən haqlısan! Mən dağlara sadıq qardaş olacağam!”

Qeorgiy Lomidze yazır: *“Mən Gürcüstanda “bizim Tixonovun” şərəfinə badə qaldıran çoxlu üzümçülər, şaxtaçılar, artistlər, rəssamlar, poladəridənlər, tələbələr, alpinistlər tanıyıram”*. Və bir etirafı da belə izah edir ki, *“Nikolay Tixonovun Sovet Gürcüstanında - dağlarında, vadilərində ayağı dəyməyən yer yoxdur. O, turist kimi yox, qardaş kimi bu yerləri gəzib. O, Gürcüstanə orientallığı və ekzotikanı axtarmaq üçün deyil, bizə yoldaş kimi gəlmişdir- yeni həyat, yeni poeziya qurmağa gəlmişdir”*

[188, s.389].

Beləliklə, rus yazıçısı Gürcüstana dost, qardaş gözü ilə baxaraq, milli həqiqətləri öyrənməyə nail olmuş, hərgah predmetin dərinliyinə girmək istəyirsə, xalqın mənəvi həyatının özəlliklərini, onun ifadə formalarını ətraflı təsəvvür edə bilməsi aydın görünür.

Bəlkə də, elə bunun nəticəsidir ki, Böyük Qafqazda Şota Rustavelli, Aleksandr Puşkin və Nikolay Tixonov zirvələri yan-yanadır.

3.2.1. Nikolay Tixonov və Şimali Qafqaz xalqlarının ədəbi mühiti

Beynəlmiləçiliyin ideyaları qabaqcıl rus yazıçılarına həmişə əziz və yaxın olmuşdur; onlar Rusiyanın rəngarəng ədəbiyyat sahəsində yüksələn başqa xalqların demokratik mədəniyyətlərinin nümayəndələrinə, gənc yaradıcılara qardaşcasına yanaşırdılar. Belə ki, hələ 1836-cı ildə rus ədəbiyyatının tarixində ilk dəfə Aleksandr Sergeyeviç Puşkin yaradıcı təşəbbüslərə dəstək axtaran Şimali Qafqazın kiçik xalqlardan birinin nümayəndəsinə kömək əlini təklif etmişdir. “Sovremennik” jurnalının birinci cildini redaktə edərkən, böyük şair müəllifi Sultan Kazı-Girey olan “Acıtuqay vadisi” hekayəsini nəşr etmişdir və hekayəyə son söz olaraq yazmışdır: “Budur bizim ədəbiyyatımızda gözlənilməz hadisə! Yarı mədəni Qafqazın oğlu bizim yazıçılarımızın sırasına qoşulur; Çərkəz rus dilində sərbəst, inadla və şairanə öz fikrini ifadə və şərh edir”.

İndiki vaxtda sovet yazıçıları sevə-sevə Aleksandr Sergeyeviç Puşkinin şərəfli ənənələrini davam etdirir və zənginləşdirirlər. Maksim Qorkinin, Aleksandr Serafimoviçin, Aleksandr Fadeyevin, Mixail Şoloxovun, Aleksandr Tvardovskinin, Nikolay Sobolevin, Nikolay Tixonovun bioqrafiyalarında yazmağa yeni başlayan yazıçılara və şairlərə – milli ədəbiyyatların nümayəndələrinə səmimi, ehtiyatlı münasibət haqqında bir çox səhifələr görmək mümkündür. Nikolay Tixonov Qafqazın çərkəz, ləzgi, osetin, avar, kumik və başqa xalqlarının ədəbiyyatı ilə sıx bağlı olmuşdur. Bu baxımdan D.J.Trunovun “Dağıstanın dostu” məqaləsi diqqətəlayiqdir. Burada Nikolay Tixonovun osetin xalqının çox gözəl qızı – yazıçı

Yezetxan (Yelizaveta) Alekseyevna Uruymaqovaya (1905-1955) göstərdiyi yaradıcılıq köməyi haqqında söhbət gedəcək [209].

Erkən ölüm yazıçını yaradıcı gücün çiçəklənmə dövründə, “Həyata doğru” roman-epopeyanın üzərində işləyərkən tapmışdır. Nikolay Tixonov Yezetxan Uruymaqovanı “çox istedadlı” adlandırarkən, yazırdı: “*Əgər o belə dramatik şəkildə ölməsəydi, o sovet ədəbiyyatının bəzəyi ola bilən çox əsər yaradardı*” [209, s.98].

Belə yüksək qiymət uzun illərin müşahidələrin təzahürüdür. Nikolay Tixonovun gözləri önündə və onun birbaşa köməyi ilə Yezetxan Uruymaqovanın istedadının formalaşmasının uzun prosesi gedirdi, onun ədəbi bacarığı təkmilləşirdi.

Onların yaradıcılıq dostluqlarının başlanğıcı müharibədən əvvəlki vaxta gedib çıxır.

Orconikidze şəhərində (indiki Vladiqafqaz) Şimali Osetiya Pedaqoji İnstitutunun ədəbiyyat fakültəsini bitirdikdən sonra Y.Uruymaqova Leninqrada getmişdir. Burada o, Osetiyada inqilabi hərəkatın tarixindən bəhs edəcək povest üzərində işləyirdi. Osetin yazıçısı ilə tanışlığın tarixini yada salarkən, Nikolay Tixonov yazırdı: “*Əlyazmanın əvvəlini Uruymaqova mənə hələ 1935-ci ildə gətirmişdi... Ehtimal ki, iki il ötmüşdü. Yenidən zəng gəldi və o dedi ki, hamısını sona yetirib. Qalın cildi – bütün romanın əlyazmasını mənə gətirdi. O trilogiya kimi düşünülmüşdü. Mən oxudum və daha bir yazıçıya oxumaq üçün verdim. O dedi ki, roman üzərində hələ işləmək lazımdır, ancaq müəllif çox istedadlıdır*” (4 Aprel, 1959-cu il N.Tixonovun məktubundan) [209, s.87].

Nikolay Tixonovun öz məktubunda xatırladığı “Qalın cild” çox güman ki, sonra yenə də işlənməsi tələb olunan trilogiyanın birinci kitabından bir hissə imiş. Bu ehtimal onunla təsdiqlənir ki, bütün 1938-ci il, Orconikidzeyə qayıtdıqdan sonra, Y.Uruymaqova Qafqazda inqilabi hərəkatda iştirak edən dünyagörmüş adamların xatirələrini yığırdı, arxivləri və memuarları, tarixi mənbələri və hadisə yerlərini öyrənirdi.

1939-cu ilin martın son günlərində, Nikolay Tixonov Y. Uruymaqovanın bizə gəlib çıxmayan məktubuna cavab yazmışdır. Məktub qurtararkən, Nikolay Tixonov gənc yazıçının suallarına cavab verirdi və cəsarətlə təkid edirdi, gənc yazıçıya çox

mühüm məsləhətlər verirdi: *“Sizin romanı davam etməyiniz və hətta birinci kitabı artıq qurtaracağınız haqqında xəbərinizə çox şad oldum. Çox sağ olun ki, məni yada saldınız”*. *“Mənə yazmadan, heç nəyi dəyişməyin. Düzünü desəm, mən çox qorxuram ki, erkən tənqid sizə ziyan eləməsin və ya sizdə işi davam etmək arzusunun öldürməsin”* [209, s.88]. Bu məsləhətlərlə N.Tixonov gənc yazıçının ruhdan düşməməsini, onun yersiz tənqidlərə tuş gəlməməsini istəyirdi.

1940-cı il gəldi. Birinci cild üzərində işi qurtararkən, Y.Uruymaqova yenidən öz məsləhətçisinə və dostuna əlyazmasını oxumaq xahişi ilə müraciət etdi. Fin cəbhəsindən qayıtdıqdan sonra Nikolay Tixonov 28 martda Leninqraddan Yezetxan Uruymaqovaya onun romanını oxumaq istədiyini, osetin yazıçısının başladığı işin atmadığına sevindiğini, rus yazıçısında romanda nə alındığının maraqlı olduğunu yazırdı.

Əlbəttə, bu cür sözlərlə təcrübəli, geniş dünyagörüşə malik, istedadlı şair və yazıçının ruhlandırıcı tövsiyələri gənc osetin yazıçısını daha da həvəsləndirir, yazdıqlarına daha da məsuliyyətlə yanaşmağı tələb edirdi. İki ay sonra şair artıq məlumat verirdi: *“Mən sizin romanınızı ayrılmadan oxudum, ancaq əldə karandaş ilə. Budur mənim fikrim. Sizdən, əsl nəsr yazıçısı, dəqiq realist, xeyrixah sənətkar çıxacaq... Mən indi Plüşkin kimi sizin əlyazmanız üzərində görə titrəyirəm. Bir tərəfdən, redaktə etmək üçün hansısa bir yazıçıya vermək lazımdır, bəlkə yazıçıya yox, mənim müşahidəm altında, digər tərəfdən – qorxuram təshihçilər onu korlasınlar...”* [209, s.90].

Əlyazma ilə iş barədə bir neçə praktiki məsləhətlər (“həddən artıq gözəl ifadəni” çıxartmaq, bəzi yerlərdə mühakimələri azaltmaq və “ayrı-ayrı dürüst olmayan ifadələri” təkmilləşdirmək) verərək, Nikolay Tixonov Y.Uruymaqovanın romanının çapdan çıxmasının çox səbrsizliklə gözlədiyini yazır.

Şair qızğın surətdə, təkidlə Y.Uruymaqovanın romanı çap edilməsi üçün çalışırdı. Bir neçə ay səylər davam edirdi. Nəhayət, “Советский писатель” (“Sovet yazıçısı”) nəşriyyatının Leninqrad şöbəsində osetin yazıçısının əsəri müsbət qiymət (rəy) almışdır və 1941-ci ilin yanvarın ortalarında Nikolay Tixonov Y.Uruymaqovaya şad xəbər verirdi ki, “Звезда” (“Ulduz”) jurnalının redaksiyası romandan təxminən

10 müəllif vərəqini çap etməyi qərara almışdır. Beləliklə, gənc yazıçının böyük sovet ədəbiyyatında daxil olma perspektivi faktiki olaraq olduqca real idi.

Ancaq bu planlar həyata keçirilə bilmədi. Böyük Vətən müharibəsi başladı. Həyat hər bir sovet insanın qabağına tamamilə başqa, yeni vəzifələr qoymuşdur. Y. Uruymaqova tezliklə Moskvadan Osetiyaya getdi və sonra Bakıda hərbi qəzetdə işlədi. Nikolay Tixonov vətənpərvər yazıçılar qrupu ilə birlikdə doğma Leninqradın müdafiəçilərinin sıralarına qoşuldu. İnsanların müharibə ərəfəsində yaşadıkları, çox vacib və əhəmiyyətli saydıqları ikinci plana keçmişdir, bir müddətə marağı itmişdir.

Y.Uruymaqova romanının əlyazmasına bir neçə il sonra, müharibənin axırında qayıtmışdır. Elə bu işdə də əsas rolu yenə Nikolay Tixonov oynamışdır. Sonradan Y.Uruymaqova “Böyük sağol” oçerkində 1944 ildə, “Moskva” mehmanxanasında, Nikolay Tixonovun qəbul otağındakı görüşü xatırlayır, müharibənin vurduğu ağır, qanlı yaralarını ürək ağrısı ilə təsvir edərək ölkənin xarabalıqlar içərisində olmasına baxmayaraq Nikolay Tixonovun onun üçün həm vaxt, həm söz tapdığını iftixarla dilə gətirir. Həmin görüşdə N.Tixonov Y. Uruymaqova ilə söhbət edərək, ona dəyərli məsləhətlər vermişdir. Gənc yazarın “müharibə gedir və mənim kitablarım heç kimə lazım deyil”, fikri ilə razılaşmayan N.Tixonov demişdi: *“Roman üzərində işi atmayın, tezliklə müharibə sona çatacaq, insanlar dinc həyata qayıdacaq və bizə bütün xalqlar haqqında kitablar lazım olacaq, çoxlu kitablar. İşləyin. Yazıçı olmaq – bu, həyatı bilmək, həyatı sevmək deməkdir”* [209, s.87]. Dərhal müharibə bitəndən sonra Yezetxan Uruymaqova əsər üzərində yenidən işləməyə başladı. Keçən illər, bütün çəkdikləri yazıçını mənəvi cəhətdən zənginləşdirmişdir, hərbi qəzetdə işi isə, ehtimal ki, onun ədəbi bacarığının təşəkkülündə xeyirxah rol oynamışdır. Yenidən iş masasına hələ müharibə ərəfəsində tamamlanan romanın səhifələri gəldi, səhnələr dəyişdirildi, bütöv fəsillər düzəldildi, dil yaxşılaşdırıldı.

Nəhayət, 1947-ci ilin yayında yuxarıda göstərilən roman-trilogiyanın birinci kitabı üzərində illər boyu qoyulan əmək sona çatmışdır. Bizə Y.Uruymaqovanın Nikolay Tixonova göndərdiyi məktublarda qaralamaları çatıb. Çox güman ki, bu məktublarda əsas (ağarma) variantları bir qədər fərqlənir, hətta mümkündür ki, yazıçı onlardan bəzilərini adresata göndərməmişdir, lakin hər iki halda bu çox maraqlı

sənədlərdir, böyük yaradıcı birliyin şəhadətnaməsidir. Onlar səmimiliyi, həyəcanı, professional əhəmiyyəti ələ alırlar.

Yezetxan Uruymaqova yazırdı:

“Dzauçikau, 1 iyul 1947-ci il.

Əziz Nikolay Semyonoviç!.. Mən sizə məmnunluqla yazıram: mənim əlyazmamı qəbul etdilər, nəşriyyat ilə müqavilə bağladım, arzumun həyata keçdiyini görəcəyəm. Və bunun hamısı ilə: mənim sevincim, mənim bütün bu illər dayanmadan döyünən həyəcanlı fikrim ilə sizə borcluyam. Siz mənə işi atmağa imkan vermədiniz. Mən ümidimi itirməyə başlayanda, nə vaxt ki yazmağa ürəkdə söz tapmayanda, mən sizi yada salırdım... Siz deyirdiniz: “Yazın, sizdən, dəqiq göz ilə və zövqlü əsl nəsr ustası çıxacaq” [209, s.87].

Bu məktuba Nikolay Tixonov dərhal cavab verməmişdi, çünki xəstələnmişdi, ancaq 4 avqustda o artıq stol arxasına otura bildi. Rus yazıçısı Y.Uruymaqovanın romanın bitməsindən sevinc hissi ilə yazır, roman üzərində böyük həvəslə işləyəcəyinə söz vermişdir: *“İndi, mən yenidən gümraham və buna görə dərhal sizə yazmaq istədim. Mən çox şadam ki, siz axır ki, üzərində qəhrəmancasına işlədiyiniz romanı bitirmişsiniz, ...Romanınızı mənə göndərin və mən yenidən, qollarımı çirmalayaraq, onu həyata gətirəcəyəm” [209, s.91].*

Daha sonra N.Tixonov Y.Uruymaqovaya sentyabrda Bakıda böyük Nizaminin 800 illik yubileyində iştirak edəcəyini yazır, Y.Uruymaqovanın Bakıda olacağı təqdirdə Tixonovun ona məhz Bakıda təşəkkür edəcəyini də böyük həvəslə bildirir. Demək olar ki, N.Tixonovun təşəkkür etmək üçün məhz respublikamızın paytaxtını seçməsi də Bakıya olan böyük hörmətdən irəli gəlir.

Böyük yaradıcı insandan belə bir ruhlandırıcı sözləri eşitmək osetin yazıçısının öz uğuruna inanmasında olduqca böyük rol oynamışdır. Doğma insan kimi, öz hisslərini Y.Uruymaqova Nikolay Tixonova çatdırmaq üçün ustadın məktubuna cavab yazır. Y.Uruymaqovanın öz müvəffəqiyyətindən və Nikolay Tixonovun müraciətindən həyəcanla yazdığı məktubun qaralaması qalmışdır. Qaralamanın tarixi yoxdur, ancaq məzmunu dəqiq olaraq 1947-ci ilin avqustun ortası olması deməyə imkan verir. Gənc yazıçı N.Tixonovun məsləhətlərindən ruhlanaraq rus dilində

yazdığı bu romanda rus dilinin onun üçün nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğunu xüsusi olaraq vurğulayır. Məktubun tam şəkildə verməklə, gənc yazıçının hisslərini də qeyd etmək fikrindəyik: *“Budur, sizin məktubunuz gəlmişdir... Çox şadam ki, siz sağlamsınız. Sizin məktubunuza və “Nizami”yə gələcəyiniz xəbərinə sevindim. Siz yazırsınız: “Bu, ehtimal ki, çox yaxşı hissdır, təəssüf ki mən uzun həyatım boyu onu heç vaxt hiss etməmişəm”. Bəli, tam əminliklə deyə bilərəm ki, siz belə hissi keçirməmişiniz. Siz russunuz və rus dilində yazırdınız. Və uşaqlıqda birinci sözlünüz rus sözü idi.*

Mən sizə necə danışım ki, rus dili mənim üçün nə deməkdir? Rus dilində kitab yazdıqdan sonra... Artıq mən hətta qadın deyiləm! ...

İnqilabdan əvvəl Osetiyada qadın olmaq, siz bunu bilirsiniz, şərəf deyildi.

...Nikolay Semyonoviç! Biz çox vaxt pərəstiş edəcəklərimizi kifayət etməyəcək dərəcədə sevirik... Mən, məsələn, Sovet hakimiyyətini necə adlandırım? Onun haqqında mənim həmvətənlərimə hansı sözlərlə danışım, axı onlar mənim kimi onu nə hiss edirlər, nə görürlər?..

Mən balaca olanda, keşişin paltaryuyanı Ustinyaya paxıllıq edirdim. O, rus dilində danışır və rus dilində oxuyurdu...

“Hacı Murad” və “Ovçunun Qeydləri”, mənə hədiyyə edilən ilk rus kitabları idi.

Nikolay Semyonoviç, mənim məktubumu sayıqlama hesab etməyin!

Mən sizə həmişə elə sevinirəm ...

Mənim romanım haqqında, siz Bakıya gələndə danışarıq. Sentyabra qədər bir neçə gün qalır. Görüşərik və mən onu tam etibar edərək sizin mühakimənizə verəcəyəm, baxmayaraq ki, siz vaxtaşırı məni həddindən artıq yumşaq mühakimə edirdiniz. Mənə bir daha güzəşt etməyin” [209, s.92].

Y.Uruymaqovanın Nikolay Tixonova məktubundan geniş parçanı verməkdə əsas məqsəd, gənc osetin yazıçısının böyük həvəslə təcrübəli rus yazıçısının yaradıcılığından bəhrələndiyindən məmnunluğunu ifadə etməyi göstərməkdir. Məktubda osetin yazıçısının Nikolay Tixonovdan aldığı dəyərli məsləhətlər onun gələcəkdə bir sənətkar kimi formalaşmasında mühüm rolunu göstərən məqamların

geniş təhlilə ehtiyac var idi. Diqqəti cəlb edən məqamlardan biri də hər iki qələm sahibinin dahi Nizaminin yubileyi keçiriləcəyi Bakıdakı görüşünün səbirsizliklə gözləmələridir.

Ancaq Y.Uruymaqovanın səbirsizliklə gözlədiyi Bakıdakı görüş baş tutmadı. Vəziyyət elə gətirdi ki, Nikolay Tixonov özünün ifadəsi ilə desək, “Bakıdan təcili getməli oldu”. O çox təəssüf edirdi ki, yubiley şəraiti–görüşə imkan vermədi. Eyni zamanda, 1948-ci ilin əvvəlində Moskva nəşriyyatı “Советский писатель” (“Sovet yazıçısı”) osetin yazıçısının romanı ilə maraqlandı. Ehtimal ki, bu maraq Nikolay Tixonovun xüsusi olaraq bu məsələ ilə nəşriyyata getdiyi zaman danışıqları əsasında oyanıb. Buna baxmayaraq, o, Y.Uruymaqovoya 5 aprel, 1948-də məktubunda yazırdı: *“Xahiş edirəm romanı mənim ev ünvanıma göndərsiniz ki, mən onu dərhal, sizin yazdığınız kimi, ədəbiyyatda sizin xaç atanız hüququnda oxuya bilim. Mən arxayınam ki, belə uzunmüddətli işdən sonra bu əsər ən geniş oxucuya tanış olacaq və siz nəhayət, əsl müəlliflik məmnunluğunu hiss edəcəksiniz”* [209, s.120].

Y.Uruymaqova Nikolay Tixonovun xahişini yerinə yetirdi və təxminən mayda əlyazmasını göndərdi. İki ay sonra şair cavab verə bildi, ancaq o çox böyük və çox maraqlı, aralarında dost əlaqələrini xarakterizə edən və müəyyən nəzəri dəyəri olan məktubla (22 iyul, 1948-ci il) cavab vermişdir.

“Əziz Yelizaveta Alekseyevna!

Məni bağışlayın ki, sizin romanınıza cavabı belə gecikdirdim. Mənim İttifaqda çoxlu işim var idi (Mayda 20 günlüyə Nəvainin yubileyinə Özbəkistana gedirəm) və mən, tələsmədən, sizin çox əhəmiyyətli əsərinizi oxuyurdum.

...Ümumiyyətlə, sizin çoxsaylı qəhrəmanlar qrupuna nəzər saldıqda, sizin onları çətin məişət səhnələrindən, illərdən keçirməklə belə rəngarəng, dramatik, amansızlıqla personajları təsvir etmə bacarığınıza yalnız heyrlənmək lazımdır. Bunun üçün, əlbəttə osetinlərin həyatını ətraflı bilmək lazımdır, siz bildiyiniz kimi” [209, s.121].

Nikolay Tixonov məktubunda Y.Uruymaqovanın romanını yüksək qiymətləndirir, onun həyatın “cəngəlliklərinə dərin gedə bilməsi”ni xüsusi vurğulayır, onun istedadını xüsusi vurğularaq, gənc, kövrək lakin cəsur qələmi ilə xalq həyatını,

xalqın sosial qatlarını inamla təsvir etdiyini onun nəzərinə çatdıraraq yazırdı: *“Siz inamlı ustanın cəsur cərrah bıçağı ilə xalqın həyatını, bütün sosial qatlarını aşkara çıxarırsınız. Siz əzablardan qorxmursunuz - bu çox vacibdir. Siz ən çətinin, psixoloji cəhətlən qəliz olanın təsvirində cəsarətlə gedirsiniz və az istedadlı müəllifin dayanacağı halda qalib gəlibsiz”* [209, s.121].

Nikolay Tixonov gənc osetin müəllifini ruhlandırır, trilogiyanın sonrakı kitablarının hadisələri necə inkişaf edəcəyini səbirsizliklə gözlədiyini yazaraq gənc osetin yazıçısında özünə inam yaradaraq Y.Uruymaqovanın birinci hissədəki kimi onların öhdəsindən gələcəyinə inandığını yazırdı. Hətta təriflərdən gənc yazıçının lovğalanmayacağına inanır, onun müvəffəqiyyət qazanmağına da əminliyini bildirirdi. Bir ustad kimi N.Tixonov Y.Uruymaqovanı trilogiyanın ikinci və üçüncü kitabları üzərində işləməyə ruhlandırır.

Təbii ki, Nikolay Tixonov Y.Uruymaqovanı sovet ideologiyasına xidmət edən müəllif kimi görmək istədiyindən yazırdı: *“Mən sizi əməyiniz və istedadınız üçün möhkəm tərifləməkdən qorxmuram, çünki əminəm siz müvəffəqiyyətlərdən lovğalanmayacaqsınız və qələbə durğunluğuna düşməyəcəksiniz. Xüsusən ona görə ki, siz bütün məsuliyyət ilə, bəlkə də daha çox çətin, trilogiyanın ikinci və üçüncü hissəsi üzərində sonrakı işin vacibliyini hiss edirsiniz”* [209, s.122].

Nikolay Tixonov gənc osetin yazıçısını daha da ruhlandırır, onun istedadının üzə çıxarılması üçün hər vəchlə çalışırdı. Mümkün olan kimi, onunla görüşməyi, ona məsləhət verməyi özünə mənəvi borc bilən N.Tixonov Y.Uruymaqovanı digər bir yaradıcı insanla tanış etmək istəyi ilə fikirlərinə belə davam edirdi: *“...Əgər siz sentyabrın sonunda Dzaucikauda olacaqsınızsa, əla olardı, əgər Kazbegi qəsəbəsinə gözəl yazıçı Kazbeginin ildönümünə gələ bilsəniz ... və biz sizin romanınızın sonrası, onun planı və başqa şeylər haqqında danışa bilərdik. Düzü, bu əbədi qarların və çox hüündür dağların qarşısında lap yerinə düşərdi... Biz uzun vaxt ərzində doğma ədəbiyyat, onun taleləri, onun müxtəlifliyi və xüsusiyyətləri haqqında danışmamışıq”* [209, s.122].

Bu müraciət Y.Uruymaqovanı həyəcanlandırmışdı. Həmin vaxt o Orconikidzedə idi və dərhal Nikolay Tixonova qaralama variantı qalan böyük məktubla cavab

vermişdi. Məktubda maraq doğuran məqamlardan biri də o idi ki, rus yazıçısı və şairi Y.Uruymaqovanın yazmaq istədiyi mövzunun genişliyini, yazıçının gənc olmasına baxmayaraq, istedadını dərk edərək bu mövzuda trilogiya yazmağı da məsləhət bilmişdi. Ondan bəzi parçaları nəzərdən keçirək. 5 avqust, 1948-də

“Salam, Nikolay Semyonoviç!

Sizin məktubunuzu aldım. Fəxr edirəm və xoşbəxtəm ...

...Sizin mənim trilogiya yazacağıma əmin olmağınız məni həyəcanda saxlayır. Belə yaxşı həyəcandır ki, mən onunla vidalaşmağa və rahatlıq tapmağa heç vaxt razılaşmazdım. Sizə rus dilində deyirəm: “Çox sağ olun, isti rus sağolu, Nikolay Semyonoviç! ... O günə kimi yaşamaq istəyirəm ki, sizə təşəkkürümü bildirəndə hamı eşitsin.

Siz trilogiyanın ikinci, kitabını gözləyirsiniz... Bu kitab olacaq... Mən özüm buna mübtəla olmuşam. Mən bilirəm, o sizə necə əzizdir, necə sizin poeziyanıza ayrılmaz surətdə daxil olmuşdur. Mən bilirəm, niyə siz mənim kitabımda onu görmək istəyirsiniz. Mən bunu çox yaxşı başa düşürəm, mən sizi məyus etməməyə çalışacam” [209, s.122-123].

Sentyabr 3-də Nikolay Tixonov Y.Uruymaqovaya onun romanının nəşriyyatda oxunmasını, nəşriyyatda əsərin onların xoşuna gəlməsini sevinclə xəbər verirdi. Gənc yazıçını həvəsləndirmək, zəhmətinə dəyər vermək məqsədilə rus yazıçısı, həmçinin Y.Uruymaqovaya onun müvəffəqiyyətinə böyük ümidlər bəslədiyini deyirdi.

Suxumidən (11 və 16 sentyabr, 1948) sonrakı iki məktubda Nikolay Tixonov X.Abovyanın yubileyi üçün İrəvana qarşıdakı səfər haqqında, sonra şair A.Kazbeginin sentyabrın sonu – oktyabrın əvvəli keçirilməsi nəzərdə tutulan yubileyi haqqında danışır. 16 Sentyabr məktubunu bitirərkən şair öz məzuniyyətini maneələrlə at yarışlarına bənzədir. Suxumidə günlərinin çox yaxşı keçməsindən həvəslə yazır və yazıçı ilə görüşüb yaradıcılıq söhbətinə ehtiyacı olduğunu da vurğulayırdı.

Onların görüşü baş tutdu. Ancaq, ehtimal ki, doğma ədəbiyyat haqqında, onun taleyi haqqında danışmaq mümkün olmadı. Yubiley tədbirlərinin keçirilməsində böyük səy göstərən N.Tixonov gənc yazıçıya lazımı vaxt ayıra bilməmişdi. Bu haqda

Nikolay Tixonov 5 yanvar 1949-cu ildə məktubunda Y.Uruymaqovanın yadına salır:

“Əziz Yelizaveta Alekseyevna!

Sizi Yeni il, 1949-cu ildə salamlayıram, hansı ki artıq sürətlə irəli getmişdir. Sizə yeni ildə yaxşı, böyük, yeni müvəffəqiyyətlər, sağlamlıq və insani sevinclər arzulayıram. Onlar olmasa həyat boş və darıxdırıcı olar” [209, s.124].

Daha sonra Nikolay Tixonov onların payız görüşündə hər şey haqqında danışmaq mümkün olmadığından, Moskvada görüşmək ümidindən və orada hər şeydən danışacaqlarından yazırdı.

Məktubların əksəriyyətində olduğu kimi, burada da Y.Uruymaqovanın romanın tarixinə aid olan sətirləri var. İş ondadır ki, Şimali Osetiya nəşriyyatında 1949-cu ilin əvvəlində trilogiyanın birinci kitabının bir hissəsi artıq çap edilmişdi. O “Osetinlər” adını almışdı. Moskva nəşriyyatındakı iş haqqında Nikolay Tixonov məlumat verirdi: *“Səbirsizliklə, Dzauckauda çıxan romanı sizdən alacağım günü gözləyirəm. “Sovet yazıçısı”-nda o elə bil istehsaldadır”* [209, s.124].

Ancaq Moskvada nəşriyyat işləri uzandı. Osetin yazıçısı, romanın birinci nəşrindən sonra çoxlu şövqlü cavablar aldı, həmçinin qeydlər və tövsiyələr və “Sovet yazıçısı”nda əlyazmanı çapa imzalamamışdan qabaq bütün 1949-cu ili düzəlişləri, əlavələri və təfsilatları daxil edirdi. Məhz buna görə Moskvada roman yalnız 1951-ci ilin əvvəlində “Həyata doğru” (birinci kitab) adı altında çıxmışdır.

Romanın nəşri üçün müəllifin birinci kitab üzərində uzunmüddətli işi qurtarmışdır. Gündəlikdə, trilogiyanın ikinci kitabının problemi çıxmışdır. Y.Uruymaqovanın bütün fikirləri və hissləri onunla məşğul idi.

Nikolay Tixonov 15 mart 1949-cu il tarixli məktubunda Y.Uruymaqovadan trilogiyanın ikinci kitabı üzərində işin vəziyyəti ilə maraqlanır, yazda Moskvada olacağı təqdirdə onunla görüşüb işləri haqqında danışmaq istədiyini bildirir.

Nikolay Tixonovun bu müraciətinə Y.Uruymaqova 7 aprel 1949-cu ildə çox böyük məktub ilə 15 vərəqdə, ətraflı olaraq “Sovet yazıçısı”nda onun əlyazması üzərində işləmiş redaktor ilə qarşılıqlı əlaqələri gözdən keçirərək cavab vermişdir. O, Nikolay Tixonovun ədalətli qorxularını yada salırdı, birdən “çox səyli redaktor əlyazmanı korlamasın, məsləhətlər istəyirdi, Moskvada görüşə ümid edirdi, roman

üzərində iş haqqında məlumat verirdi: *“Mən indi ikinci kitab ilə mübtəla olmuşam, çox işləyirəm və mən daha fikrimi yayındırmaq istəmirəm. Mən ikinci kitabdan 10 fəsil artıq yazmışam, Kirov haqqında materiallara yaxınlaşıram, buna görə də başqa heç bir şeylə məşğul ola bilmirəm”* [209, s.125].

Doğrudan da, Y.Uruymaqova o illərə aid olan arxiv materialları öyrənməkdə nəhəng iş aparmışdır, S.M.Kirovun Vladıqafqazda olduğu vaxtdakı fəaliyyətini öyrənirdi, “Terek” qəzetinin redaksiyası ilə əməkdaşlıq edərək onun inqilabi fəaliyyətini göstərirdi.

Y.Uruymaqovanın uzunmüddətli işinin sonu tamamlanmadı. Tezliklə osetin yazıçısında ağır xəstəliyin əlamətləri meydana çıxdı. Ağır xəstəlik ilə mübarizə başladı. Bütün bunlara baxmayaraq, Y.Uruymaqova işləməyə davam edirdi. 1951-ci ildə Şimali Osetiya nəşriyyatı onun “Yeddinci oğul” hekayələr toplusunu buraxdı; Orconikidzedə Dram Teatrı onun pyeslərini qoyurdu; trilogiyanın ikinci kitabı üzərində həyəcanla iş gedirdi.

15 may 1955-ci ildə Y.Uruymaqova vəfat etdi.

Üç il sonra Orconikidzedə “Həyata doğru” romanın ikinci kitabı nəşr edildi. Lakin nəşrin hazırlığı əsasən qaralama olan əlyazmasından aparıldı. Məhz ona görə bu kitabda ziddiyyətlər, boşluqlar və səhvlər var. Fəsillərin bir hissəsi çap edilmədən qalmışdır. Lakin, hətta belə vəziyyətdə də Y.Uruymaqovanın trilogiyasının ikinci kitabına böyük maraq var idi.

Beləliklə, müharibədən sonrakı osetin ədəbiyyatının ən görkəmli əsərinin yaranmasının tarixi belədir və bu tarixlə Nikolay Tixonovun adı qırılmaz surətdə bağlıdır. Həm görüşlər zamanı, həm də məktub vasitəsi ilə rus ədibinin dəyərli məsləhətləri və qayğısı sayəsində ərsəyə gələn bədii nümunə, tam olmasa da, işıq üzü görə bildi. Şübhəsiz ki, osetin yazışısının bu əsərinin ərsəyə gəlməsində rus yazıçısı və şairi, Qafqaz xalqlarının dostu, ədəbiyyatının himayədarı Nikolay Tixonovun rolu danılmazdır. Zəngin təcrübəsinə söykənən dəyərli məsləhətləri ilə gənc yazıçını ruhlandırmış, onun bir yazıçı olmasında köməyini əsirgəməmişdir. Bu bir daha N.Tixonovun Qafqaz xalqlarının ədəbi nümayəndələrinə səmimi münasibətini göstərir.

3.2.2. Nikolay Semyonoviç Tixonov Dağıstan haqqında

Böyük ədəbi istedadın fərqləndirici əlamətlərindən biri, sözsüz ki, səmimi səxavətlikdir, insanlara və tikanlı yaradıcı yolda birinci addımı atmağa cəhd edənlərə sevgidir.

Əsl humanizmin onsuz ola bilmədiyi məhz bu keyfiyyətlə, Nikolay Semyonoviç Tixonovun mənəvi dünyası fərqlənir.

Hər zaman Dağıstan sovet ədəbiyyatının yaranması və inkişafı haqda düşünəndə, söhbət Dağlar ölkəsinin günəşli poeziya təmsilçilərindən düşəndə, Nikolay Semyonoviçin adı hər zaman xüsusi hörmət və minnətdarlıqla çəkilir, çünki 30-cu illərin əvvəllərindən bu günə qədər o özündə xeyirxahlıq və minnətdarlıq, dost məsləhəti ilə çoxmillətli Dağıstan xalqının həyatında qəlbən iştirakı olmuşdur.

Dağıstanın xalq şairi Rəsul Həmzətovun kiçik qardaşı Hacı Həmzətov “Qafqaz Moskvada” adlı məqaləsində yazır: *“Qarlı-şaxtalı 1960-cı ilin axşamı. Mərkəzdəki “Moskva” mehmanxanasının rahat otağı Moskvaya qonaq gəlmiş qardaşım Rəsulun yanına bir neçə insan – yazıçılar, şairlər, onların arasında Mirzo Tursunzadə, Qaysın Quliyev, Berdi Kerbabayev toplaşmışdır.*

Nikolay Semyonoviç mənim Həmzət Sadaslının kiçik oğlu olduğumu bildikdə məni 1933-cü ilin iyul günlərindən xatırlamağa çalışırdı... Məni və bütün iştirakçıları Nikolay Semyonoviçin təzə və möhtəşəm yaddaşı heyrtləndirdi, o uzaq mehriban xatirələrə dalmışdır” [209, s.201].

Nikolay Tixonovun Dağıstana səfərləri həmişə böyük maraq doğurmuşdur. Tez-tez Rəsul Həmzətovun qonaqları olan Vladimir Luqovskoy və Pyotr Pavlenko ilə Dağıstana səyahətindən maraqla danışır, səyahətlər zamanı Dağıstan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri olan Süleyman Stalskiy, Əfəndi Kapıyev və Həmzət Sadaslı ilə tanışlığı haqqında həvəslə danışır, onların yaradıcılıqlarına heyretini gizlədə bilmirdi. N.Tixonovun xatirələrində də onun Dağıstan poeziyasına, bu poeziyanı yaradan insanlarına, bu insanların həyata olan məhəbbəti əks olunurdu. H.Həmzətov N.Tixonovun onun və valideynləri haqqında dediyi xoş sözlərdən

məmnunluğunu bildirərək, o zaman valideynlərinin Moskvadan gələn qonaqları böyük təmtəraqla və səmimiyyətlə qarşılamağından, müəyyən dərəcədə Dağıstanın məişətini və adətlərini, tarixini göstərməyindən, hətta qonaqları təbii sarımsaqlı, təzə qoyun ətindən olan xəngələ qonaq etməklərindən, dağların sadə, ancaq maraqlı insanları ilə tanış etməklərindən böyük həvəslə qeyd etmişdi.

N.Tixonovun belə səmimi münasibətini unutmayan H.Həmzətov daha sonra yazır: *“Qonaqlardan kimsə Nikolay Semyonoviçə bütün gördüklərini və eşitdiklərini yazmağı məsləhət gördü. Onlar deyirdilər:*

- Axı bu çox maraqlıdır.

- Mütləq! – deyə, Nikolay Tixonov cavab verirdi. – Bütün təəssüratları, qeydləri, dərk etmək lazımdır. Axı, Dağıstan olduğum bütün məkanlardan maraqlıdır” [209, s.201].

Həqiqətən də, üç ildən sonra ümumittifaq oxucusu N.S.Tixonovun “İkiqat göy qurşağı”nı aldı; burada müəllif şairanə zərifliyi ilə günəşli məmləkətə olan məhəbbətindən söz açmışdır.

Xüsusi isti münasibətilə Nikolay Semyonoviç Həmzət Sadaslıyla olan görüşündən yazırdı: *“Mən heyratla ucaboy, sadə dağlı kimi geyinmiş adamı gördüm – bu Həmzət Sadaslı idi. Müasir Avaristanın ən iti beyinlərindən idi, öz sözüylə düşmənlərini öldürən, bütün yalanlara qarşı qəddar, kobudluğa, avamlığa, mənfəətçiliyə qarşı cəsur döyüşçü kimi çıxırdı”* [209, s.204].

1933-cü ildən sonra da onlar dəfələrlə görüşmüşdülər. Bir il sonra onlar Sovet yazıçılarının birinci qurultayında görüşdülər. H.Sadaslının arxivlərində qrup halında fotosəkil saxlanılır; burada Nikolay Tixonov H.Sadaslı, S.Stalski, Ə.Karıyevin arasında idi. SSRİ-nin yazıçılar İttifaqının dəvəti ilə H.Sadaslı 1944-cü ildə Moskvaya gəlir. Müharibənin üçüncü ilində, soyuq fevral günlərində ədəbiyyat evində yaradıcılıq fəaliyyətinin 50-ci ilinə həsr olunmuş Dağıstan xalq şairinə təmtəraqlı axşam keçirildi.

Bu axşamı giriş sözü ilə N.S.Tixonov açdı. Məşhur sovet şairləri və tərcüməçiləri rus dilinə tərcümə olunmuş şeirlərlə çıxış etdilər, bunların arasında D.Bedniy, Z.Penkovskiy, A.Qloba, S.Zipken, V.Derjavin, S.Obradoviç, A.Adalis,

N.Aseyev və başqaları var idi.

Sənətkarlar arasında olan bir növ “yarış” böyük maraq oyatdı, onlar H.Sadaslının “Süfrə mahnıları” silsilə şeirlərindən etdikləri tərcümələrlə çıxış edirdilər. Bu yarışın qalibi N.S.Tixonov oldu, onun tərcümələri avar şairinin sonrakı nəşrlərinə daxil oldu.

Ertəsi gün Həməzət Sadasa Nikolay Tixonovun qonağı olub. Dağıstan şairinin burada hər bir şey ürəyincə idi.

Zahiri görünüş də əlavə olunurdu – divarda Dağıstan ustalarının xalçası asılmışdır, onun üstündə isə 1933-cü ilin yadigarı olan xəncər və qılınc. Nikolay Semyonoviç şam yeməyini daha da gözəlləşdirmək üçün H.Sadasanın köhnə dostu “Qafqazlı” Pyotr Pavlenkonu da çağırmışdı ki, iştirak etsin. *“Bölüşməyə çox şey olduğu üçün söhbətimiz uzanmışdı. Dağıstan və dağıstanlıları xatırlayırdıq, insanlardan və hadisələrdən, Şamil hərəkətinin qiymətləndirilməsindən, yenicə olmuş məğlubiyyətlərdən və itkilərdən, sovet döyüşçülərinin qalibiyyətlərindən danışırıdık. Fikirli başını tərpədən H.Sadasa Nikolay Tixonovun Leningrad haqqında olan hekayəsini dinləyirdi.*

...Sonra bir-birlərinə şeir oxuyur, fikirlərini bölüşürdülər. Moskvadan qayıtdıqdan sonra Nikolay Tixonovun ona necə mehriban və dəyərli məsləhətlər verdiyini mən yaxşı xatırlayıram” [209, s.210].

Nikolay Semyonoviçin Moskvadakı evində olan görüş gecə yarısındanək uzanmışdır. Öz 70 illiyinə həsr olunmuş, 1947-ci ildə Moskvada keçirilən təmtəraqlı Nikolay Tixonovla olan görüşündən H.Sadasa maraqlı xatirələri saxlamışdır.

1951-ci ildə Həməzət Sadasanın vəfatından sonra belə Nikolay Tixonov ömürlük Dağıstanın qocaman xalq şairinə olan ənənəvi gözəl qayğısına sadıq qalmışdır. Öz şifahi və yazılı nitqlərində o hər zaman H.Sadasanın Dağıstan xalq ədəbiyyatında formalaşmasında, çoxmillətli sovet poeziyasına töhfəsindən, xüsusən onun vətəndaş şəxsiyyətini qeyd edirdi. Həməzət Sadasa haqqında xatirələr toplusu nəşrə hazırlananda, Nikolay Semyonoviç öz məktubunu göndərmişdir, müəllif onun fikirləriylə öz toplusunu açmışdır.

N.V.Kapiyeva “Dost əli” məqaləsində 1933-cü ildə Mahaçqalada Dağıstan xalq

maarif komissarlığında iclasda olduğunu xatırladır, N.Tixonovun poeziyasına böyük marağını xüsusi vurğulayaraq yazır: “... *Bura, boşdur, heç kəs yoxdur, biz istisna olmaqla: Vladimir Lugovskoy, Əfəndi Kapiyev və mən. Kiçik, kobud düzəldilən səhnənin qırağında Nikolay Tixonov dayanıb, düz, arıq, idman kostyumunda, uzun əlcəkdə, qızartıya qədər gündə qaralmış. O, Əfəndinin xahişi ilə “Özümüz”-ü oxuyur.*

Biz çoxdan Nikolay Tixonovu tanıyırdıq. Onun şeirləri bizim evimizdə daim səslənir... Rahat, sevincli dəqiqələrdə biz Nikolay Tixonovun sətirlərini oxumağa başlayırıq:

*Əziz və ehtiyatsız yoldaş,
Məgər şən deyil, biz birlikdəyik?
Günlər rahat və gecələr asandır,
Biz dolaşanda və oxuyanda!” [209, s.87].*

İztirablı, uğursuz günlərdə çətin axtarışlarla rus nəsrinə öz cığırını açanda, Ə.Kapiyev dostların skeptik peyğəmbərliklərini eşidib özündən çıxır, əlləri yanına düşür və yenidən güc toplayaraq, təkrar etməyi xoşlayır:

*Mən arabir sakit gəzirəm,
İşarələr də bəzən aydın deyil,
İzimi artıq hesab edirlər,
Onda, Veynemeynen, fəlakət deyil [209, s.87].*

Nikolay Tixonov özü də bilmədən necə işləmək lazım olduğunu nümayiş etdirməklə Dağıstanın lak milliyətindən olan Ə.Kapiyev üçün nümunə oldu. “Köçəriləri” Ə.Kapiyev özü üçün 20-ci illərin sonunda 30-cu illərin əvvəlində rus yazıçıları tərəfindən yazılan və Sovet Şərqi və Qafqazın qardaş xalqlarına həsr edilən başqa kitablar arasından ayırır – Pavlenkonun “Səhrələr”, Pasinkovun “Göy çiçək” və “Tayplar”, Mstislavskinin “Qara Maqoma”. Onu “Köçəriləri”də realistik etibarlılıq, oçerklərin quru dəqiqliyi, “Ləbi Houzada çayxana” və “Firuzəyi polkovnik” hekayələrində parlaq gözəllik heyran edir [209, s.88].

Nikolay Tixonovun nəsr, onun sirrləri Kapiyevi şairin şeirlər dünyasından bəlkə

daha möhkəm cəlb edir.

“Hər şey boş şeydən, ədəbi həyatda bir çoxu kimi, – “inadla bişmək istəməyən tısbağadan” başlanır. Məlum olduğu kimi, bu ifadə Nikolay Tixonovun “Biz necə yazırıq” toplusunda yerləşdirilən ədəbi fəaliyyət haqqındakı anket sorğusuna cavabındandır. Bununla Nikolay Tixonov “Firuzəyi polkovnikin” yaradıcı tarixi haqqında hekayəni qurtarır. Baxmayaraq ki, bir sətir belə çap eləməyən, lakin inadla özünü o illər nəsrində sınayan gənc Kapiyev üçün “Biz necə yazırıq” kitabı uzun zaman ərzində dərslik oldu.

Dağıstan nəsr janrında heç bir doğma ənənələrə malik deyildi. Keçmişdə burada romanı, hekayəni, novelları tanıyıb bilmirdilər.... Tarixi abidələr xronika tipində (tez-tez ərəb dilində) və təkcə şifahi əfsanələr, nağıllar, rəvayətlər var idi. Dağıstanın nasirinə lap əvvəldən təcrübə aparmaq və öyrənmək lazım idi. N.Kapiyeva üçün rus klassikasının diqqətlə və qəlbədən oxunması ilə yanaşı, sovet ustalarının yaradıcılıq potensialının “texnologiyasına” baxmaq üçün imkan xüsusilə qiymətli idi.

“Biz necə yazırıq” toplusunda öz əməyi haqqında Ə.Kapiyev tərəfindən yüksək qiymətləndirilən M.Qorki, A.Tolstoy və J.Tinyanov danışdılar. Ancaq Ə.Kapiyev üçün ən yaxını Nikolay Tixonovun yazdığı səhifələr oldu. Burada vacib rolunu isə, təkcə Nikolay Tixonovun öz əsərinin qardaş respublikanın “materialı” əsasında yazması oynamışdır. Baxmayaraq ki, onun hekayəsinin qəhrəmanı rus idi, ancaq mənzərə, vəziyyətlər, toqquşmalar türkmən təəssüratları ilə yoğurulmuşdur.

Təcrübəsi olmasa da, Ə.Kapiyev onda yetkin sənətkarın hissiyatını anlayırdı: incəsənətdə həqiqətə gedən yol tam dərk etmədən keçir. Nikolay Tixonovla tanışlıqdan bir il əvvəl o, onun nitqini Moskvada SYB-nin Təşkilat komitəsinin I plenumunda eşitdi. Yazıçı öz “Köçəriləri” haqqında deyirdi: *“Hər şey yerində yoxlanılıb. Mən tamamilə vəhşi ölkəyə gəlmişdim, iş ilə qaldırılan ölkəyə və məndə bu ölkə haqqında yazmaq arzusu yaranmışdır. Bu, Türkmənistan Respublikasıdır. Söhbət nəhəng, yenidən qaldırılmış həyat təbəqəsini – Sovet İttifaqının inqilab ilə oya dilən ucqar xalqlarının talelərini təcəssüm edən yazıçının məsuliyyətindən gedirdi”*[209, s.88].

Mövzu tələsik heyranlıqları, qışqıran rəngləri yox, ciddiliyi və doğru sözü tələb

edirdi. Əfəndi Kapiyevin iztirablı fikirlərini Nikolay Tixonovun təcrübəsi təsdiq edirdi. Dağıstanda Əfəndi Kapiyev qeyri-ciddi münasibətə, dağ həyatının səthi təsvirlərinə qarşı çıxırdı. O, dağlıların xarakterlərini dərin təsvirinin mövzu effektləri ilə, şirnikdirici ekzotika ilə dəyişdirməsinə qarşı etiraz edirdi. Bunlar rus yazıçılarının o illər Dağıstan haqqında yazılan kitablarında olduqca tez-tez rast gəlinirdi. İndi Əfəndi Kapiyevin çoxdan tanıdığı və xoşladığı, həmçinin özünə və başqalarına nümunə gətirən yazıçı onun Vətəninə gəlib çıxmışdır, Dağıstana və Narkomprosun boş zalında onun xahişi ilə “Sami”ni oxuyur. *“Nikolay Tixonovun görünüşündə hər şey uygundur. Enerjili adam, əzələlər, hərəkətlərdə yüngül: atlı, səyahətçi, alpinist. “daş günəşi ilə ayağa qədər yanmış”. Nikolay Tixonov sadədir, xeyirxahdır, hər şeylə maraqlanan və biliyi, məşhurluğu heç kimi, yatırtmır”* [209, s.89].

Nikolay Tixonov yazıçılar briqadasının heyətində Dağıstana gəlmişdir. (başqaları arasında V.Lugovskoy və P.Pavlenko var idi). O, V.Luqovskoy ilə birlikdə səfər üçün respublikanın ləzgi, lak, avar rayonlarını seçmişdi. O günlərin təəssüratları və görüşləri ətraflı, şairanə “İkiqat göy qurşağı”nin “Dağların ürəyi” fəslində əks etdirilib.

RSFSR-i yazıçılarının 1970-ci ildə keçirilən III qurultayındakı nitqində Nikolay Tixonov bu gözəl ənənəni bu gün bərpa etməyi, gənc şair, nasir, oçerkistlərdən köhnə sınıanmış ustadların başçılığı ilə həyatın ağışuna atılmağa kömək göstərməyi təklif etmişdir.

Ömründə heç olmasa bir dəfə Dağıstanda olan şəxs oranı həyatı boyunca unutmaz. Belə bir hal Nikolay Semyonoviç Tixonovla da oldu.

“Tərcümədə Dağıstan – Dağlar ölkəsidir. Bu ölkə digər ölkələrə bənzəmir. Onun öz təkraredilməz sərt və zərif görünüşü, mərd və qururlu ürəyi, iztirablı və qəhrəman tərcümeyi-halı olan belə ölkəni sevməmək mümkün deyil. Onu “Əmmalat-bəyin” və “Molla Nur”un müəllifi, qovulmuş yazıçı Aleksandr Bestujev-Marlinskiy sevib; mükəmməl rəsm əsərlərinin müəllifi Yevqeni Janser sevib, Dağıstanın dağlarını doğma adlandıran Nikolay Tixonov sevib” [209, s.89].

Bu ölkənin gözəlliklərini, təbiətini, insanlarını, onların adət-ənənələrini təsvir etməklə yanaşı, həm də müxtəlif dövrlərdə bu və ya digər səbəblərdən burada olan

görməli şəxsiyyətlərdən həvəslə söhbət açan məqalə müəllifi Qidatlı güşəsində Yevqeni Janserin əsərlərində təsvir olunan buludlu qayaların altınıdakı aullardan – Urada, Tidib, Xotoddan ruh yüksəkliyi ilə danışır, bir vaxtlar əsrarəngiz gözəllikləri vəsf edən mahnıların digər bir rus nəhəngi Lev Tolstoyu da valeh etdiyini yazır.

Belə bir deyim var ki, guya Allah dünyanı yaradan vaxt öz elçisini yerə dilləri paylamağa göndərir. Elçi keçilməz dağlarda peyda oluncayadək hər şey müvəffəqiyyətlə gedirdi. Cığırın döndüyü yerdəki qayanın iti çıxıntısı elçinin çantasına ilişib onu cırır və bütün dillər tökülür. Bundan da dağlıq yerdə çoxdillilik yaranıb.

Sadə bir əfsanədir. Amma belə bir əfsanənin yaranmasına səbəb indinin özündə də Dağıstanda dil və dialektlərin çoxluğu hamını təəccübləndirir: *“Hər bir xalqın da özünəməxsus mahnı və poeziyası vardır. Buna görə də Dağıstana üçüncü bir ad – “Şairlər ölkəsi” adı da verilib. Quruşdan Qunibədək olan uzun yolları Nikolay Semyonoviç keçib və avaralarla, ləzgilərlə, laklarla, kumiklarla dostlaşmış Süleyman Stalskiy, Həmzət Sadaslı ilə görüşmüşdür”* [209, s.91].

Beləcə, qətiyyətlə deyə bilərik ki, Dağıstan rus şairinin qəlbinə çox əzizdir.

Nikolay Tixonov öz kitablarında dağlara, onların əzəmətinə olduqca çox yer ayırıb. O, dağları çox gəzmiş və onları sevmişdi. Pyotr Pavlenkonun ona ünvanlanan məktubu məhz bu barədədir. P.Pavlenko yazırdı: *“Sən dağları sevirdin, mən isə onlara nifrət edirdim. Sən onlar haqqında möcüzələr danışırıydın, mən isə başa düşmürdüm. İndi isə Dağıstanı dolaşdıqca, Qunib, Xanzas, Axunqda olduqdan sonra, sənə nəzər-nöqtəyini hələ indi anlamağa başlayıram”* [209, s.92].

Nikolay Semyonoviç o vaxtadək hələ Dağıstan dağlarında olmamış və oraları qiyabi sevirdi. Hərçənd, imkan düşən kimi yazıçı dağlar ölkəsinə yola düşdü.

Bu, 1933-cü ilin yayında baş verdi. O zamanlar xalqların yazıçılıq qabiliyyəti və milli xüsusiyyətləri “yığılır”, öyrənilirdi. Bu məqsədlə üç yazıçı N.Tixonov, P.Pavlenko (ikinci dəfə) və V.Luqovskoy Dağıstana yola düşdülər və o zamandan illərin dostluğuna çevrilən ilk tanışlıq baş verdi.

Yay ərzində mərkəzdən gələn qonaqlar, demək olar ki, bütün Dağıstanın ətrafını tək-tək və birgə dolandılar.

1933-cü ildəki səfər Dağlar ölkəsi və onun adamları haqqında şairdə geniş təəssürat yaratdı. Hərçənd daha çox öyrənmək istəyi onu iki ildən sonra yenidən Dağıstana, yenə dağlılarla görüşlərə yetirdi.

Təəssüratlar uzun illər Nikolay Tixonovun yaradıcı fəaliyyətində Dağıstan mövzusu altında tez-tez özünü göstərirdi.

Dağıstanda yerləşən dağlara olan M. Lermontov vurğunluğu bəlkə də, irsən Nikolay Semyonoviçə keçmişdi. Təsadüfi deyil ki, 1938-1940-ci illərdə yazılan şeirlər silsiləsinə M.Lermontovun sözlərini epigraf seçmişdir: “Qafqaz dağları mənim üçün müqəddəsdir”. Bu silsilə elə belə də adlanırdı – “Dağlar”.

Kabardin, Svanetiya, Balkariya oxucunun qarşısında öz həyəcanlandırıcı gözəlliyi ilə açılır. Şair oxucunu dağ cığırına, qarlı yüksəkliklərə çağırır. İkibaşlı Elbrusun yaşıl vadilər və səsi-küylü çayların gözəlliklərindən zövq almağa dəvət edir. Şairi yalnız təbiətin mənzərəsi maraqlandırmır. Bəzən dağlar – yalnız fon kimi verilir, əsasən bu fondakı insan və onun əməyidir. Məhz bunu biz “Qunib” və “Kuruşun qadınları” şeirləri ilə tanış olduqda hiss edirik. Kuruşun qadınları sərt qayalarda ağlasığmaz asimanda yaşayırlar.

Cığırdakı nal çaqqıltısı kimi beytlərində şair öz heyranətini səlis bildirir.

V.Luqovskoy avarların, ləzgilərin, aqulların və tabasaranlıların, P.Pavlenko-darginlərin və lakların kəndlərində olmuş, Nikolay Tixonov bütün Cənubi Dağıstanı, Elakiya və Avariyanı (çox hissəsini at üstündə) gəzib dolaşmışdı.

Ləzgi kəndi Aşaqa-Stalda isə onlar birgə olmuşlar. Orada, hələ ki, yalnız ləzgilərlə tanınan aşiq Süleyman Stalskiy yaşayır. Onunla görüş gələnlərdə böyük təəssürat yaratdı. P.Pavlenko bu haqda “Dağıstana yol” oçerkində yazıb.

Həmin yay, Dağıstanın başqa tərəfində isə Nikolay Semyonoviç Dağlar ölkəsinin daha bir qabaqcıl şairi Həməzət Sadaslı ilə görüşmüşdü. Bu görüş həmişəlik yaddaqalan oldu, Nikolay Tixonov dəfələrlə bu müdrik və şən insanla görüşü “Süleyman Stalskinini şeirlərinə bənzəməyən” avar şeirlərini yad edirdi.

O, Həməzət Sadasın şeirlərindən birini – “Süfrə başında mahnı”nı rus dilinə tərcümə etmiş və sonrakı illərdə də Dağıstanın xalq şairinin yaradıcılığını diqqətlə izləmişdi.

Dağlar ölkəsində olarkən Nikolay Tixonov o zamanlar hələ az tanınmış yazıçı Əfəndi Kapıyevlə görüşür. Hələ o zaman ustad şair onun istedadını görmüş və Əfəndi Kapıyevin sonrakı yaradıcı taleyində mühüm rol oynamışdı.

Göründüyü kimi, Nikolay Tixonovun Osetiyaya və Dağıstana səfərləri təkcə onun yaradıcılığında bu Qafqaz ölkələrinə həsr etdiyi əsərləri ilə əlamətdar deyil, həm də bu xalqların ədəbi nümayəndələrinin formalaşmasında, bədii ədəbiyyata gəlişində müstəsna rolu olmuşdur. Qafqazın misilsiz gözəlliyini, onun yaradıcı, istedadlı söz ustalarının insanpərvərliyini öz əsərlərində ruh yüksəkliyi ilə tərənnüm edən Nikolay Tixonov həm də rus ədəbiyyatının rəngarəngliyinə nail ola bilirdi.

Dissertasiya işinin üçüncü fəslinə aid aşağıdakı elmi işlər həm respublikada, həm də xaricdə elmi jurnallarda nəşr olunub: [41; 43; 51; 171; 177; 180; 181; 182; 233]

IV FƏSİL

NİKOLAY TIXONOV VƏ AZƏRBAYCAN

4.1. “Azərbaycan dəftəri”nin ictimai-mədəni əhəmiyyəti və bədii-estetik dəyəri

Rus ədəbiyyatının nümayəndələri arasında böyük şair, yazıçı, publisist, tərcüməçi və görkəmli ictimai xadim kimi tanınan Nikolay Semyonoviç Tixonova qədər Şərqlə, Orta Asiya və Qafqazla, o cümlədən Azərbaycanla sıx bağlı olan ikinci bir sənətkarı, şəxsiyyəti göstərmək və təsəvvür etmək bəlkə də çətindir.

Nikolay Semyonoviç Tixonov Azərbaycan ədəbiyyatına göstərdiyi xidmətləri müqabilində “Azərbaycanın xalq şairi” fəxri adına layiq görülmüşdür. Onun Azərbaycanla bağlı olduğu təxminən 60 il ərzində vətənimizə və xalqımıza dair qələmindən çıxmış şeirləri, tərcümələri, məqalələri, xatirələri, məktubları, çıxışları öz tarixi-ədəbi əhatəsi baxımından böyük bir dövrü əks etdirir. Etiraf etmək lazımdır ki, xalqımızın və ədəbiyyatımızın dostu olan Nikolay Tixonov kimi yaradıcı ziyalıların bədii əsərləri, ədəbi, tənqidi, publisistik fəaliyyəti milli poeziyamızın, söz sənətimizin beynəlxalq dəyər və nüfuzuna sanballı töhfələr vermişdir.

Nikolay Tixonovun zəngin yaradıcılığının və çoxşaxəli ədəbi fəaliyyətinin bir sıra mühüm məqamları, həyatının neçə-neçə məzmunlu səhifələri məhz xalqımızın tarixi yaddaşına həkk olunmuş, vətənimizin ədəbi-mədəni salnaməsində şərəfli yerlərdən birini tutmuşdur. Bu baxımdan onun təkcə “Azərbaycan dəftəri” silsilə şeirlərini xatırlatmaq kifayət edərdi. Lakin Nikolay Tixonovun Azərbaycan mövzusu bütövlükdə öz mənə və məzmununa görə nəinki bir neçə “dəftərə”, hətta cild-cild kitablara belə sığışmaz.

Hələ 1957-ci ildə nəşr olunmuş “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” (III cild) kitabında deyilirdi: *“Azərbaycan şairlərinin beynəlxalq mövzuda əsərləri Nikolay Tixonovun “İki axın”, “Pakistan haqqında hekayələr”, K.Simonovun “Dostlar və düşmənlər”, tacik şairi M.Tursunzadənin “Hindistan balladası”, Ukrayna şairi Mikola Bajanın “İngiltərə təəssüratı”, Andrey Malışkonun “Göy dənizin arxasında”*

adlı əsərlərlə səsləşir. Bu səsləşmə mövzularda, təsvir üsullarında, hadisəyə müəlliflərin münasibətində, əsərin ideyasında, lirik qəhrəmanların xarakterində aydın görünməkdədir. A.Malışkonun “Daşyonan”, S.Rüstəmin “Memarın faciəsi” şeirləri və Nikolay Tixonovun “Usta” hekayəsi arasındakı səsləşmə və yaxınlığı buna misal göstərmək olar” [10, s.282].

İki cildlik “Azərbaycan sovet ədəbiyyatı tarixi”ndə (I cild) oxuyuruq: *“Müharibənin ilk günlərindən başlayaraq sovet ədəbiyyatının qarşısında bir sıra ciddi vəzifələr dururdu... Azərbaycan şairlərindən Səməd Vurğun, Süleyman Rüstəm, Rəsul Rza, Məmməd Rahim, Mirvarid Dilbazi, Əhməd Cəmil öz əsərləri ilə rus şairləri Nikolay Tixonovun, Mixail İsakovskinin, Aleksandr Tvardovskinin, Aleksey Surkovun səsinə səs verdilər” [12, s.448-449].*

Nikolay Tixonov həmişə ədəbi-tənqidi və elmi fikrimizin diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu baxımdan “Azərbaycan sovet ədəbiyyatı tarixi” kitabının II cildinə nəzər salmaq kifayətdir. *“Müharibədən sonra başqa qardaş respublikalarda da Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənətinə maraq xeyli artmışdı. Sovet xalqlarının bir çox yazıçı və mədəniyyət xadimi həmin dövrdə bizim sənətkarların ədəbi irsinə dair məruzə və məqalələrlə çıxış etmişlər. Nizaminin anadan olmasının 800 illiyi (1947), vəfatının 750 illiyi (1953) münasibətilə Azərbaycanda və qardaş respublikalarda keçirilən tədbirlərdə çoxmillətli sovet ədəbiyyatının görkəmli yazıçı və alimləri, o cümlədən A.Fadəyev, N.Tixonov, Y.Bertels, V.Zahidov və başqaları fəal iştirak etmiş, bir sıra dəyərli məqalə, elmi-tədqiqat əsərləri yazmışlar” [13, s.15].*

Kitab müəllifləri ədəbiyyatda həmişə təsvir olunan müxtəlif cəbhə və dünyalar, dostlar və düşmənlər mövzusunun da, demək olar ki, bütün janrlarında ön plana keçirilməsini qeyd edir, Nikolay Tixonovun keçmiş Yuqoslaviya haqqında əsərləri elə keçmiş sovet ədəbiyyatının o dövrdə sovet ideologiyasına uyğun istiqamətini çox düzgün xarakterizə etdiyini xüsusi vurğulayırlar. Həmin dövr üçün səciyyəvi sayılan sosialist və kapitalist “dünyaları” arasında gedən ideoloji “müharibələr” bədii ədəbiyyatda öz əksini tapmaqla, həm də mövzu rəngarəngliyi ilə seçilərək milli ədəbiyyatların da zənginləşməsinə gətirib çıxarırdı. Bu yazıçılar içərisində N.Tixonovun “İki axın” kitabı da yer almışdı.

Qeyd etdiyimiz dərsləyin başqa bir yerində sovet poeziyasının bir sıra qiymətli əsərlərlə, yeni kitablarla zənginləşdiyi haqda məlumat verilərək göstərilirdi ki, *“K.Simonovun “Dostlar və düşmənlər”, Nikolay Tixonovun “İki axın” ... adlı kitabları və başqa əsərlər kapitalist dünyasının mahiyyətini açır, imperialist dövlətlərinin təcavüzkarlıq siyasətini ifşa edir, xalqların sülh, demokratiya və azadlıq uğrunda mübarizəsini canlandırır”*. [13, s.45]

“Azərbaycan sovet ədəbiyyatı tarixi”nin (II cild) “Müasir dövrdə ədəbiyyat, 1954-1966” hissəsində göstərilirdi ki, *“Azərbaycan xalqı ... müasirlərimizdən M.Şoloxov, N.Tixonov, D.Quliyev, M.Tursunzadə və başqa görkəmli sənətkarların ildönümlərini də hərərətlə qeyd etmişdir”* [13, s.182].

Məhz həmin səbəbdən böyük rus ədibinin Bakıda ana dilimizə tərcümədə nəşr edilmiş “Azərbaycan dəftəri” kitabındakı [105] eyniadlı poetik silsiləsi ilə bərabər, onun buradakı məqalələri, xatirələri, məktubları da bizə elmi-tədqiqat üçün geniş material verir. Kitabı mərhum ədəbiyyatşünas, filologiya elmləri namizədi Rasim Tağıyev tərtib etmişdir. Kitabın annotasiyasında oxuyuruq: *“Kitabda sovet ədəbiyyatının yaradıcılarından biri, Azərbaycanın xalq şairi, Sosialist Əməyi Qəhrəmanı Nikolay Semyonoviç Tixonovun Azərbaycana aid şeirləri, məqalə, çıxış, xatirə və məktubları toplanmışdır”* [105, s.1]. Nikolay Tixonovun bu kitabda toplanmış Nizami Gəncəvi, İmadəddin Nəsimi, Məhəmməd Füzuli, Molla Pənah Vaqif, Mirzə Fətəli Axundzadə, Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Məmməd Səid Ordubadi, Səməd Vurğun və s. haqqında yazdığı məqalə və xatirələri oxucuların diqqətini cəlb edir. Bəlkə də, rus şairinin Azərbaycan poeziyasının bayraqdarı Səməd Vurğun haqqında yazıları respublikamızda böyük sənətkarımızın yaradıcılığına müraciətlərin sayını daha da artırdı. Belə ki, o dövrdən başlayaraq Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında A.Bayramovun “Səməd Vurğunun dramlarında xalqlar dostluğu”, “Yaşayan ömür” [15; 16], Q.Bayramovun “Lirik qəhrəman və zaman” [17], T. Bünyadovun “Yaman dünya, yanan dünya” [19], L.Eradzenin “Səməd Vurğun və gürcü ədəbiyyatı” [24], P.Əfəndiyevin “Səməd Vurğun və xalq yaradıcılığı” [26], K.Kələntərlinin “Yazılmamış həqiqətlər” [54], A. Perventsevin “Sənətin Fərhadı” [88], R. Vəkilovun “Səməd Vurğunun ədəbi-tənqidi görüşləri”

[111], A.Zeynallının “Səməd Vurğun sənəti” [113], İ.Həbibbəylinin “Akademik Səməd Vurğun Vəkilov” [30], C. Quliyevin “На всегда в сыновья тебе дан” [165], F. Mehdiyevin “Публицистика Самеда Вургунa” [197] və bir çoxlarının Səməd Vurğun haqqında müxtəlif səpkidə kitabları, elmi məqalələri işıq üzü gördü.

Rasim Tağıyev kitaba annotasiyasında Azərbaycan oxucusuna daha çox şair kimi tanış olan N.Tixonovun “Azərbaycan dəftəri” kitabındakı respublikamızla bağlı şeirləri, görkəmli ədəbi xadimlərimiz haqqında məqalələri, onların yubileylərindəki çıxışları, xatirələri və məktublarında onun ölkəmizə, onun qabaqcıl elm və mədəniyyətinə, əsrlər boyu formalaşmış zəngin ədəbi mühitinə dərin məhəbbətini ətraflı şərh etmişdir.

Qeyd etmək istəyirik ki, böyük zəhmətin və gərgin əməyin nəticəsi kimi meydana çıxmış və iki bölmədən ibarət olan bu dəyərli kitabın redaktoru tanınmış şair və tərcüməçi Vilayət Rüstəmzadədir. Bizə belə gəlir ki, “Azərbaycan dəftəri” kitabının nəşrində tərtibçi və redaktor hansı səbəbdənsə kifayət qədər hazırlıq görmədikləri üçün göstərdikləri tələsiklik burada bir sıra qüsurlar və xətalara yer almasına səbəb olmuşdur.

Belə nöqsanlardan biri – kitabdakı “Şeirlər” bölməsi istisna olmaqla, ikinci bölməyə daxil edilmiş məqalə, xatirə və s. digər yazıların – rus dilindən tərcüməçilərinin göstərilməməsidir. Bu isə, fikrimizcə, təkcə tərcüməçinin sənətinə və xidmətinə göstərilən ehtiram mənasında deyil, (hərçənd ki, Nikolay Tixonov özü də peşəkar bir tərcüməçi kimi əsərlərinin növ və janrından asılı olmayaraq onu Azərbaycan dilində səsləndirən müəlliflərin naməlum qalmasını rəva görməzdi), həm də ədəbi-tarixi əhəmiyyətli bir fakt olaraq diqqətdə saxlanılmalı olan zəruri bir məsələdir.

Digər tərəfdən, şeirlərin və başqa yazıların qələmə alındığı, həmçinin tərcümə edildiyi tarix və yaxud onların ya orijinalda, ya da heç olmasa Azərbaycan dilində ilk dəfə çap olunduğu mətbuat orqanı, məcmuə, kitab və s. mənbə də göstərilməmişdir. Bunlardan bəziləri barədə kitabın tərtibçisi filologiya elmləri namizədi Rasim Tağıyevin əhatəli “Böyük dost-şair-vətəndaş” ön sözündən [105, s.18] məlumat almaq olur. Bəziləri isə öz mövzu, ideya və məzmununa görə oxucuda onların

yazılma tarixi barədə müəyyən ehtimallar yaradır. Lakin Nikolay Tixonov yaradıcılığının Azərbaycandakı rusdilli pərəstişkarlarını və rus ədəbiyyatı mütəxəssislərini istisna etsək, bu kitab kütləvi oxucularımızın, xüsusilə müəyyən hazırlığı olan və ziyalı təbəqəsinə mənsub tixonovsevərlərin mənəvi-intellektual ehtiyaclarını tam, dolğun şəkildə ödəyə bilmir, çünki burada zəruri görünən izah və şərhlər də verilməmişdir.

Əlbəttə, biz görülmüş işin, yəni “Azərbaycan dəftəri” kitabının tərtibi, tərcüməsi və nəşrinin ədəbi-elmi ictimaiyyətimiz və kütləvi oxucularımız üçün əhəmiyyətini lazımınca qiymətləndirməklə yanaşı, burada Nikolay Tixonov nəhəngliyi zirvəsindən gözə dəyən, açıq-aşkar diqqəti cəlb edən bu və ya digər çatışmazlıqlara da laqeyd qala bilmərik. Bu baxımdan, fikrimizcə, rus ədibi haqqında Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında yazılmış geniş həcmli materiallardan biri kimi kitabda verilmiş “Böyük dost-şair-vətəndaş” ön sözünün də elmi ciddiyyətlə təhlil edilməsi zəruridir.

Eyni zamanda, indiki təhlil və araşdırma üçün R. Tağıyevin ön sözü əsas obyekt olsa da, burada Nikolay Tixonov barədə mövcud tədqiqatlara və onun öz qələmindən çıxmış tərcümeyi-halına toxunmadan keçinmək mümkün deyildir. Daha doğrusu, bir sıra ədəbi-tarixi faktları, hadisələri elmi obyektivliklə işıqlandırmaq, müəyyən sənət məsələlərini müasir nəzəri-estetik tələblər baxımından düzgün qiymətləndirmək zərurəti Nikolay Tixonovun həyat və yaradıcılığı barədə digər materiallara, həmçinin sözügedən kitabdakı bəzi yazılara da müraciəti məqsəduyğun edir. Belə bir müraciət isə, ümumən Nikolay Tixonovun zəngin və çoxşaxəli fəaliyyətini öyrənməyə kömək etdiyi kimi, onun Azərbaycanla bağlılığının tarixi və ədəbi köklərinə də işıq salmalıdır.

Ön söz müəllifi Nikolay Tixonovun tərcümeyi-hal faktlarına müraciətlə onun 1896-cı ildə Peterburqda sənətkar ailəsində doğulduğunu göstərərək bu ailənin ədəbiyyatdan uzaq olduğunu qeyd edir. *“Lakin buna baxmayaraq, məşəqqətlərlə dolu ağır həyatda qoca nənəsinin görüb eşitdiyi real hadisələr barədəki rəvayət şəkli olan nağılaoxşar söhbətləri onun uşaq xəyalında şirin duyğulu həzin xatirələrə, hərərətli şeir və hekayələrə çevrilirdi – kövrək şagird qələmi ilə yazılmış ilk qələm sinaqlarına! ..”* [105, s.5].

Bildiyimiz kimi, ilk təhsilini doğma şəhərindəki ticarət məktəbində alan, kiçik yaşlarından poeziyaya ciddi maraq göstərən gənc Nikolay Tixonov müxtəlif idarə və dəftərxanalarda işləməklə yanaşı, ardıcıl şəxsi mütaliə yolu ilə zəngin bilik qazanmışdır. Nikolay Semyonoviç 1914-cü ildə orduya səfərbər edilərək Birinci Dünya müharibəsinin Rıqa və Dauqava şəhərləri ətrafındakı cəbhələrində qanlı döyüşlərin iştirakçısı olur. O, ilk poetik nümunələrində döyüş meydanlarında cərəyan edən, bilavasitə şahidi və mərkəzində olduğu hadisələri təsvir edib qələmə almışdır.

Rasim Tağıyev sovet dövrünün siyasi-ideoloji tələblərinə, habelə Nikolay Tixonovun həyata atıldığı və ədəbi yaradıcılığa başladığı tarixi şəraitin reallıqlarına müvafiq olaraq göstərir: *“Böyük Oktyabr sosialist inqilabı milyonlarla yeniyetmə və gənclər kimi iyirmi yaşlı Nikolay Semyonoviçin də qarşısında işıqlı, geniş yollar açdı. İnqilaba – yeni həyat uğrunda mübarizəyə kömək etmək əzmi ilə coşqun təbli gənc N.Tixonov qələmə sarılıb şeir yazmağa başlayır. Tərcümeyi-halında bu barədə o, belə yazırdı: “Bir çoxları kimi məni də Oktyabr sosialist inqilabı şair etdi”*[105, s.5].

N.Tixonovun “Azərbaycan dəftəri” kitabının ön söz müəllifi şairin tərcümeyi-halını yazarkən, onun hələ 1918-ci ildə könüllü olaraq cəbhəyə gedməsinə və 1920-ci ilə kimi Qırmızı Ordunun əsgəri kimi keçmiş sovet hakimiyyətinin qurulması uğrunda döyüşlərdə iştirak etdiyini, daha sonra isə N.Tixonovun, artıq həyatın çətinliklərini görmüş ədəbi istedadlı bir insan kimi taleyini bədii yaradıcılığa bağladığını yazır.

Əlbəttə, sovet-bolşevik illərinin insanları siyasi əqidə və amal uğrunda, daha sonrakı sosializm dövrünün vətəndaşları isə xəyallarda xoşbəxt, firavan cəmiyyət haqqında uydurulmuş marksist-leninçi fantaziya-kommunizm naminə çalışıb vuruşarkən həqiqətən də “xariqələr” yaradırdılar. Lakin bütün bu “xariqələr” kor fanatizmdən nəşət aldığına görə həm də dağıdıcı, inkarçı səciyyə daşıyırdı. Ölkə daxilində və xaricində kommunizm ideologiyasına uyğun gəlməyən hər bir hadisə və predmet, sovet quruluşuna müxalif çıxan hər bir insan və ya hər hansı bir insanlar qrupu, partiya, təşkilat, qurum düşmən elan edilmişdi. Belə hal, əslində bu və ya digər, şiddətli və ya mülayim dərəcədə tam 70 il, yəni 1991-ci ildə SSRİ-nin dağılıb çökməsinə, bir dövlət kimi yer üzündən silinməsinə qədər davam etmişdir.

O vaxtlar Rusiya Sosial-Demokrat Fəhlə partiyasına, daha sonralar bolşevik fırqəsinə və nəhayət, kommunist siyasi qruplaşmalarına xidmət edən publisistlərin, ədəbiyyatçıların, söz-sənət adamlarının meydana çıxması da bir sıra obyektiv və subyektiv amillərlə şərtlənmişdi. Ədəbiyyatda və incəsənətdə Vlasov (“Ana” romanı – Maksim Qorki), Korçagin (“Polad necə bərkidi” romanı – N.Ostrovski), Q.Melexov (“Sakit Don” – Mixail Şoloxov) kimi qəhrəmanların, “Nikbin faciə” (V.Vişnevski), “Potyomkin zirehli gəmisini” (Sergey Eyzenşteyn, kino-film), “Oyanmış torpaq” (Mixail Şoloxov), “Yaşar”, “Sevil”, “Almaz” (Cəfər Cabbarlı) və s. bu qəbildən olan əsərlərin yaradılması bir tərəfdən siyasi-ideoloji diktə, bolşevik-sosialist inqilabi proseslərdən ictimai-tarixi gerçəklikdən və konkret həyati materialdan doğurdu; digər tərəfdən isə ayrı-ayrı sənətkarların, bədii söz sahiblərinin, xüsusilə ədəbiyyata, incəsənətə həvəs göstərən, bu sahədə bacarığı və istedadı olan gənclərin lazımı istiqamətə yönəldilməklə həvəsləndirilib himayə edilməsi də burada mühüm rol oynayır. Gənclər arasında həqiqətən parlaq istedadı olan şair, yazıçı və dramaturqlarla yanaşı, ortabab, bəzən isə ortababdan aşağı ədəbi bacarığa malik cızma-qaraçılar inqilabi mövzu və ideya arxasında gizlənməklə qələmə sarılırdılar. Əlbəttə və təbii ki, onların heç də hamısı ədəbiyyatda, ən başlıcası isə ədəbiyyat tarixində qala bilmədi. Lakin Nikolay Tixonov kimi böyük ədəbi talanta sahib olan gənclər də çox deyildi. Onlar tarixi-inqilabi proseslərə, ölkədəki yeni cəmiyyət quruculuğuna, vətəndaş müharibəsinə, habelə sosializm üçün ilk vaxtlar xüsusilə tipik səciyyə daşıyan keçmiş inkarçılığa, mədəni irsə kor baxıb arxa çevirməyə, tarixi-mənəvi sərvətləri burjua damğası vurmaqla proletarkultçuluq mövqeyindən rədd etməyə özünəməxsus şəkildə reaksiya verirdilər. Nikolay Tixonov kimi yaradıcı gənclər nə qədər siyasi və inqilabi burulğanlara düşsələr də, fədakarcasına rəhbər ideologiyaya, sosialist quruculuğuna xidmət etmiş olsalar da, yenə yüksək sənət meyarları ilə qiymətləndirilə bilən əsərlər yazmışlar.

Nikolay Tixonov da məhz belə yaradıcı gənc kimi ədəbiyyata gəldi. Onun həmin illər üçün səciyyəvi olan romantik əsərləri inqilab qəhrəmanlarına – qırmızılının Petroqradını (1914-cü ildə adı dəyişdirilmiş Peterburq şəhəri – K.K.) əks-inqilabçı Yudeninçin basqınlarından qoruyan gənc sovet əsgərlərinə, “köhnə dünyanı” uçurub

“yeni cəmiyyət” yaradan kommunistlərə məxsus inqilabi pafosla yazılmış nümunələrdir. Nikolay Tixonovun 1920-1922-ci illərdə qələmə aldığı “Mismarlar balladası”, “Mavi zərf balladası”, “Sami” və s. əsərlərini, “Orda”, “Braqa” adlı şeir kitablarını ədəbi tənqid müsbət qiymətləndirərək, onların süjet kəskinliyini, emosional gücünü və lakonik təsvirlə yanaşı, mübaliğəli-hiperbolik qabarıqlığını da qeyd etmişdir.

1924-cü ildə gənc ədib inqilab rəhbəri hesab edilən V.İ.Leninə həsr etdiyi “Üz-üzə” poemasını yazır. Maksim Qorki həmin əsərlə əlaqədar göstərirdi ki, böyük iradəli insanlara, qəhrəmanlara heyranlıq müəllif üçün səciyyəvidir. “Hərbi atlar” (1924) adlı kitabında “Ulduzlar altında” silsilə şeirlərində və bir neçə hekayəsində cəbhə həyatının təəssüratları əks olunmuşdur. O zaman yazılmış şeirlər sonra “Çarpaz xəyallar” (1925) kitabında toplanmışdır. Rasim Tağıyev də Nikolay Tixonovun ilk əsərlərini və kitablarını sadalayaraq onları inqilabi prosesdə insanların necə dəyişib inkişaf etdiyini dolğun, inandırıcı boyalarla təsvir edən ədəbi nümunələr kimi qiymətləndirir [105, s.6]. O, fikrinə davam edərək yazır: *“İllər keçdikcə, Vətənimizdə sosializm quruluşu möhkəmləndikcə, sosialist mədəniyyəti və ədəbiyyatı artıb püxtələşdikcə N.S.Tixonovun da yaradıcılığı kamilləşmiş, həm məzmunca, həm də formaca zənginləşmişdir. Sovet ədəbiyyatının ilk addımlarından başlayaraq o həmişə mübarizələrin ön xəttində durmuş, ədəbiyyat sahəsində partiya siyasətinin dönməz mübarizələrindən olmuşdur. Sovet ədəbiyyatının klassik nümunələr yaratmasında dünya ədəbiyyatının yeni yüksək zirvəsinə ucalmasında Nikolay Tixonovun xidməti böyük idi”* [105, s.6-7].

Rasim Tağıyevin sözügedən bu ön sözü dövrünün ədəbi-elmi, tənqidi fikri üçün səciyyəvi olan təhlil üslubunu və qiymətləndirmələr meyarını bariz nümunə olaraq əks etdirir. Elə buna görə burada Nikolay Tixonovun əsərlərindəki mövzu, məzmun, ideya xüsusiyyətlərindən tendensiyalı şəkildə bir qədər danışılsa da, süjet, kompozisiya, dil, obrazlar, təsvir vasitələri və s. bu kimi poetik və sənətkarlıq məsələlərindən demək olar ki, heç bəhs edilmir, bu barədə söz açılanda isə, əsasən vulqar sosiologizm mövqeyindən fikir yürüdülmür. Ön söz müəllifinə görə, “ilhamını xalq həyatının dərinliklərindən alan” N.S.Tixonovun əsərlərində yeni ictimai

quruluşun qələbəsi, yeni insanın meydana gəlməsi, müasir dövrün mühüm hadisələri öz parlaq əksini tapmışdır. *“Qəhrəmanın sorağında”* adlı kitabında şair xarici ölkə xalqlarının imperializm və müstəmləkəçilik əleyhinə apardıqları mübarizəni bədii şəkildə təsvir edən gözəl, parlaq səhifələr yaratmışdır. *Beynəlmiləçilik və xalqlar dostluğu mövzusunun Nikolay Tixonov 20-ci illərdə yazdığı “Yol” poemasında, “Vamberi”, “Cəsarətli adam” povestlərində, “Xalqın dostu” hekayəsində tutarlı boyalarla ümumiləşdirmişdir* [105, s.7] və s. Bununla belə, R.Tağıyevin *“Azərbaycan dəftəri”* kitabına yazdığı ön sözdə müəyyən maraqlı elmi müşahidələr və ədəb-tarixi faktlar diqqətəlayiq olub oxucularımızı, rus ədəbiyyatı həvəskarlarını, Nikolay Tixonov yaradıcılığına vurğunları xeyli zənginləşdirir. Əslində ön söz eyni zamanda müəllifin hər iki keyfiyyətini, yəni onun bir sovet ədəbiyyatşünası kimi Nikolay Tixonov yaradıcılığına sosialist realizmi prizmasından göstərdiyi münasibəti və həqiqi tədqiqatçı, araşdırıcı mövqeyini bu və ya digər nisbətdə əks etdirir. Bu baxımdan R.Tağıyevin ədəbi-elmi obyektiv təhlilindən doğan rəşadətli fikir və mülahizələrini onun konyuktur tərif və stereotip təqdirindən irəli gələn adi təsvir və təqdimi ilə çox vaxt çulğışıq şəkildə görürük. Məsələn, aşağıdakı abzasda həmin ədəbi-tənqidi münasibəti əyani olaraq görmək mümkündür: *“Xalqlar dostluğu”* mövzusu Nikolay Tixonovun yaradıcılığında ləyaqətli yer tutur. Bu baxımdan o, ölməz sələfləri olan Aleksandr Sergeyeviç Puşkin, Mixail Yuryeviç Lermontov, Lev Nikolayeviç Tolstoy; Aleksey Maksimoviç Qorki ənənəsinin həqiqi davamçısıdır. Hələ 1920-ci ildə o, ... *“Sami”* adlı poemasında *hind xalqının azadlıq mübarizəsini, Leninə sonsuz məhəbbətini sənətkarlıqla ifadə etmişdir. Poemanın qəhrəmanı hind uşağı Samidir. Nökərçilik edən, istismar olunan bu hindli oğlanı ağası incidir, təhqir edir və döyür. Lakin Oktyabr inqilabının xəbəri uzaq Hindistanda Samiyə çatanda o, ağasının üzünə ağ olur, ona xidmət etməkdən boyun qaçırır və azadlığa çıxmağa ümid bəsləyir...*” [105, s.7-8].

Ön sözdə tədricən mətləbə keçmək üçün xalqlar dostluğu və beynəlmiləçilikdən çıxış edən müəllif göstərir ki, bu ideyaların böyük nəğməkarı, yorulmaz carçısı kimi bütün sovet adamlarının hörmət və məhəbbətini qazanmış olan Nikolay Tixonov rus ədəbiyyatı klassiklərinin, proletar ədəbiyyatının banisi M.Qorki, sovet şeirinin

bayraqları Vladimir Mayakovski kimi dahilərin müqəddəs yoluna sadıq qalaraq tükənməz bir enerji ilə yorulmadan qələm çalmışdır .

Rasim Tağıyev ədəbi-tarixi həqiqəti təsbit edərək yazır: *“Qardaş respublikaların elə bir ədəbiyyat məclisi, incəsənət bayramı yox idi ki, Nikolay Tixonov orada yaxından iştirak etməmiş olsun ... Bu baxımdan Nikolay Tixonovun yaradıcılığı və ictimai fəaliyyəti səciyyəvi, mənalı, qiymətlidir. O, Özbəkistan, Gürcüstan, Azərbaycan, Tükmənistan, Dağıstan kimi sovet şərq respublikaları xalqlarının yeni həyat uğrunda mübarizələrindən, sosial intibahından, insanpərvərlik və dostluq duyğularından az yazmamışdır. Həm də bu respublikaların şəhər və kəndlərini gəzərək yazmışdır”* [105, s.8-9].

Elə ona görə də, fikrimizcə, Nikolay Tixonovun əyani olaraq gəzib gördüyü Şərq, Qafqaz, Azərbaycan, Orta Asiya mövzusunda yazdığı şeirləri, hekayələri, regionun həyat və məişət tərzini əks etdirən məqalələri, səyahət zamanı etdiyi yol qeydləri, oxucular tərəfindən böyük maraqla qarşılanır.

Bir-bir Şərq ölkələrini gəzmiş, o xalqların həyat və mübarizəsinə qiymətli əsərlər həsr etmiş, bu əsərlərdə imperializm və burjua zülmündən qurtarmaq uğrunda əzilən insanları məhəbbətlə təsvir etmiş, əzən milyonçuların, həris kapital nümayəndələrinin vəhşiliyini, amansızlığını, riyakarlığını, yalançı humanizmini lənətləmiş, həmişə qəlblərdə yaşayan ülvi və nəcib arzuları, diləkləri və ideyaları tərənnüm etmiş Nikolay Tixonov kimi qüdrətli sənətkarların Orta Asiya, Zaqafqaziya xalqlarına, o cümlədən Azərbaycan xalqına və onun qədim mədəniyyətinə xüsusi bir məhəbbəti olmuşdur. Burada, yeri gəlmişkən, Nikolay Tixonovun ölkə daxilində və xaricində çoxlu müxtəlif səyahət, səfər, məclis və görüşlərdə olması ilə bağlı fikrə diqqəti cəlb etməyi zəruri bilirik. Nikolay Tixonov bir çox Qərb, Avropa ölkələrində də olmuşdur. Lakin bununla belə, bütün ədəbiyyatçıların, tədqiqatçıların, tənqidçilərin və söz-sənət xadimlərinin, görkəmli sənətkarı şəxsən görüb tanıyanların təsdiq etdiyi kimi, onun Şərqə fitri bir maraq və vurğunluğu var idi. Elə Nikolay Tixonovun Şərqi gəzib öyrənmək, Şərq xalqlarının yaşadıkları ölkələrə səfəri və səyahətləri də məhz bu amillə bağlı idi.

Tənqidçi Vladislav Şoşin Nikolay Tixonovun kitablarının birinə yazdığı

“Romantik igidliyin şairi” (“Поэт романтического подвига”) sərlövhəli ön sözündə həmin məsələyə toxunaraq şairin səyahət və səfərlərini belə qiymətləndirir: “1924-cü ilin marşrutu – Hərbi Gürcüstan yolu, Tbilisi və onun ətrafları, Ermənistan, yenidən Novorossiysk. 1926-cı ilin avqustunda Nikolay Tixonov Özbəkistanın və Türkmənistanın dağlarına və qışlaqlarına səfərə çıxır, Kopetdağın səhrasında və dağlarında piyada gəzir, Kransnovodskdan keçib Bakıya yola düşür. Bu səyahətdə hər cür çoxlu macərələr olmuşdur. XX əsrin 20-ci illərin ortalarındakı səfərlər tezliklə öz bəhrələrini verdi. Təkcə elə 1924-cü il Nikolay Tixonova “Üz-üzə” poemasından başqa, Şərq respublikalarındakı inqilabın taleyi, yeni həyat quruculuğu haqqında gərgin düşüncələrin təmərküzləşmiş boyaları olan “Qırmızılar Araz üstündə” və “Yol” poemalarını gətirdi” [212, s.19].

Əslində, Nikolay Tixonov bir səyyah olaraq Şərqi, Qafqazı, Orta Asiyanı, Azərbaycanı fiziki-coğrafi cəhətdən öyrənməklə yanaşı, bir sənətkar və tədqiqatçı kimi buralarda yaşayan xalqların, insanların ruhunu, mənəviyyatını, mədəniyyətini, adət-ənənələrini, folklorunu, ədəbiyyatını, milli psixologiyasını da araşdırıb mənimsəyirdi. V.Şoşin xüsusi olaraq vurğulayır ki, rus klassiklərinin, inqilabçı-demokratların (A.Puşkin, M.Lermontov, N.Çernişevski, A.Dobrolyubov, A.Gertsen) beynəlmiləlçi prinsipləri Nikolay Tixonovda öz hərarətli tərəfdarını tapmışdı. Bu da çox qanunauyğundur ki, beynəlmiləçiliyin nəğməkarı olaraq Nikolay Tixonov regional-milli ənənələrin nihilist inkarına uymadı. Tənqidçi təəssüflə göstərir ki, həmin hal onun bir çox müasirləri üçün səciyyəvi idi [212, s.22].

Bildiyimiz kimi, Nikolay Tixonov Bakıya ilk dəfə 1920-ci il aprelin 28-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini yıxan bolşevik Moskvasının işğalçılıq məqsədilə göndərdiyi XI Qırmızı Ordunun tərkibində bir sırayı sovet əsgəri kimi gəlmişdi. O, Bakıya bu gəlişini “XI Qırmızı Ordu döyüşçüsünün xatirələri”, “Qırmızılar Araz üstündə” (1922) adlı şeirlərində xatırlayır. Ön sözün müəllifi Rasim Tağıyevin dediyinə görə, daha doğrusu, onun sosialist realizmi yaradıcılıq “metodunu” əldə rəhbər tutan ədəbiyyatşünas yozumunda qeyd edir ki, burada sovet sərhədçilərinin çətin və şərəfli əməyi tərənnüm edilir. “Çaqqal” şeirində isə şair 26 Bakı komissarının qatillərinə kəskin nifrətini bildirir. Nikolay Tixonovun XX əsrin 20-ci

illərində yazdığı “İngilis arvadları”, “Girişli hekayə”, “Altı sütun” hekayələrində vətəndaş müharibəsi dövrünün Bakısı təsvir olunmuşdur. Nikolay Tixonov ikinci dəfə Bakıya 1927-ci ildə gəlmişdir. Bu zaman o, şəhər ictimaiyyəti, oxucuları ilə tanış olmuş və özünün Bakıya aid bəzi əsərlərini yazmışdır. “*Nikolay Tixonov sonralar xatirələrində yazırdı ki, Böyük Vətən müharibəsinə qədər o, demək olar ki, hər il dağları gəzərmiş. Bütün Qafqazı başdan-başa dolaşmış, burada yaşayan xalqların tarixini, həyatını, məişətini öyrənmişdir*” [105, s.10].

Həqiqətən də, “Azərbaycan dəftəri” kitabının ön sözündə deyildiyi kimi, Nikolay Tixonovun Azərbaycana bəslədiyi məhəbbət onun klassik ədəbiyyatımıza göstərdiyi münasibətində, şair və ədiblərimizlə yaratdığı şəxsi dostluq əlaqələrində ifadə olunmuşdur [105, s.10]. Bu ədəbi münasibət və şəxsi əlaqələrin hərtərəfliyi və zənginliyi mənada, fikrimizcə, görkəmli sənətkarı, nəinki, rus ədəbiyyatının klassik və sovet dövrünün nümayəndələri ilə, ümumiyyətlə heç bir digər qardaş xalqlarının ədəbiyyatçı və sənət adamları ilə də müqayisə etmək olmaz. Bu sözləri ilk növbədə onun ədəbi-bədii yaradıcılığına və həmçinin, elmi-nəzəri, tarixi-estetik fikirlərinə, ədəbiyyatşünaslığa dair mülahizələrinə şamil etmək olar. Nikolay Tixonovun elə ilk vaxtlardan bədii yaradıcılıq problemlərinə, ədəbiyyat tarixinə böyük maraq və ehtirasla yanaşdığını göstərən V.Şoşin onun əsl tədqiqatçı-analitik kimi bütün zamanların və xalqların ədəbi salnaməsinə nüfuz etdiyini yazır: “...*O, Rustaveli və Mitskeviç, Nəvai və Nizami, ... və Kosta Xetagurov haqqında yazır. Yüz illərə və minlərlə kilometrə bölünən Mirzə Fətəli Axundov və Faiz Əhməd Faiz onun sayəsində qardaş kimi görüşürlər*” [212, s.26].

Nikolay Tixonovun Şərq mövzusunda, o cümlədən sovet Orta Asiyası, Qafqaza müraciəti mütəmadi xarakter alır. Elə həmin dövrlərdə də onun qədər Şərqi sevən və tərənnüm edən ikinci bir sənətkar çətin tapılırdı. XX əsrin 30-cu illərində Nikolay Tixonov artıq Şərqin şairi kimi şöhrət qazanmışdı. İkinci Dünya müharibəsi illərində (1941-1945) N.Tixonovun yaradıcılıq fərdiyyətinin yaxşı cəhətləri ən fəal və dolğun şəkildə üzə çıxdı. “*Yaradıcılıq həssaslığı şairin ruhunun quruluşu ilə müəyyən edilmişdir. Leninqrad mühasirəsi bunu qəti və danılmaz bir şəkildə vurğuladı. Leninqrad qəhrəmanlar şəhərinə çevrildi, lakin onlar da Nikolay Tixonovun*

möhkəmliyinə və qorxmazlığına heyran qaldılar. Bu, yalnız təhlükəyə hörmətsizlik deyildi, inanılmaz güc, ruhun səfərbərliyi idi. Nikolay Semenovici'nin dostları qələbəyə inamı və insanlığı, insanlara diqqəti ilə təəccübləndilər” [212, s.32].

Nikolay Tixonov Leningrad müdafiəsini “böyük еропеуа” (великая эпопея) adlandıraraq uşaqlıq xatirələrinə dalırdı: Doğma şəhərini uşaqlıqdan tanıyan, onun rəngarəng həyatını dərinlən sevən şair mühasirədə olan Leningradın gözəlliyinin rus şairləri və yazıçıları tərəfindən tərənnümündən zövq aldığı gizlətmir, Şəhərin müharibədən sonra tanınmaz dərəcədə gözəlləşdiyini sevinclə yazırdı. Şairin xatirələri onun ikicildlik seçilmiş əsərlərinə də daxil edilib [213].

Mühasirədə olan Leningrad uğrunda doqquz yüz gün gedən döyüşləri həqiqətən də sülhsevər bəşəriyyətin hələ də oxumadığı bir kitab olduğunu söyləyən yazıçı fikirlərinə davam edərək yazırdı: “...*Mənim nəzəri bilgilərim və üç müharibə ilə bağlı hərbi təcrübəm işimdə faydalı oldu, bunlardan üzv oldum. Müxtəlif ədəbi janrlar da çox faydalı idi. Şeirlər və nəsr, oçerk və hekayə, vərəqələr, broşuralar, məqalələr, müraciət – hamısı silahlanmağa alındı. Mənim o vaxtki narahatçılıqlarımı ifadə etmək çətin idi. Leningradda yaşayan və şəhəri müdafiə edən insanlar bir ailəyə, misli görünməmiş bir kollektivə çevrildi. Onların iradəsi qətiyyətli idi”* [212, s.53].

Əlbəttə, o dəhşətli günlərdə amansız düşmənlə mübarizə aparmaq, eyni zamanda öz ədəbiyyatını, ədəbi xadimləri anmaq, onların əsərlərindən düşmənlə mübarizədə təbliğat vasitəsi kimi istifadə etmək, bu nümunələrlə döyüşçü əsgərlərdə vətənpərvərlik ruhunu yüksəltmək kimi çətin işin öhdəsindən Nikolay Tixonov kimi həm döyüşçü, həm də ədəbiyyatçı gələ bilirdi. Artıq illər ötəndən sonra, sozsüz ki, həmin dövrün hisslərini ifadə etmək olduqca çətinidir. Lakin N.Tixonovun mühasirədə olan Leningraddakı fəaliyyəti haqqında görkəmli alimimiz Məmməd Arif daha dolğun məlumat vermişdir.

Akademik Məmməd Arif görkəmli sənətkarın həmin dövr yaradıcılığından bəhs edərək bəzi mühüm məqamlara diqqəti cəlb edirdi. Burada akademikimizin görkəmli rus ədibin 1941-1945-ci illər müharibəsi dövründə yazdığı şeirlərinə verdiyi yüksək qiymət diqqətəlayiqdir: “*Vətən müharibəsi illərində Nikolay Tixonovun şeirləri daha böyük bir qüvvətlə səsləndi. Düşmən tərəfindən mühasirəyə alınmış qəhrəman*

Leninqradın keşiyində dayanmış polkovnik Nikolay Tixonov igid bir döyüşçü kimi və döyüşkən bir şair kimi vətənə xidmət etməyə başladı. Şairin ən ağır dəqiqələrdə, ən soyuq, qaranlıq, ac gecələrdə və gündüzlərdə, yazıb yaratdığı əsərlər sonralar “Leninqrad döyüşü qəbul edir” və “Leninqrad hekayələri” kitablarında nəşr edilmişdir” [70, s.412].

Böyük tənqidçi və ədəbiyyatşünasdan gətirdiyimiz sitatın axıncı cümləsindəki fikrin bariz nümunəsi kimi Nizami Gəncəvinin yubileyinin keçirilməsini göstərə bilərik. Keçmiş SSRİ rəhbərliyi, yəni kommunist partiyası və sovet hökuməti Nizaminin 1939-cu ildə ölkə üzrə 1941-ci ilin payızında bayram edilməsi barədə qərar vermişdi. Lakin 1941-ci ilin 22 iyununda Hitlerin alman-faşist ordusu qəflətən SSRİ-yə hücum edərək müharibəyə başladı. Mühasirə vəziyyətində – blokadada olan və o vaxtlar Leninqrad adlanan Sankt-Peterburq şəhərinin əhalisi, məxsusən ziyalıları mərkəzlə, Moskva ilə heç bir əlaqə və rabitə saxlaya bilmədiklərinə görə Nizami yubileyinin təxirə salınmasından bixəbər idilər. Elə ona görə də düşmən təyyarələrindən yağdırılan bombaların altında Leninqradın ədəbi və elmi ictimaiyyəti Azərbaycan şairinin anadan olmasının 800 illiyini bayram etmişdi. Bu mədəni bayramın təşkilində Nikolay Tixonovun rolu böyük idi: çünki Nizaminin valehedici poeziyasına dərin hörmət bəsləyənlərdən biri də N.Tixonov idi [70, s.412]. Mühasirədə olan Leninqradda qanlı döyüşlər barədə məlumatla yanaşı, sovet informasiya Bürosu bu şəhərdə Azərbaycan ədəbiyyatının ölməz dühası Nizamiyə həsr olunmuş təntənəli yığıncaq keçirildiyi xəbərini də dünyaya yaydı: *“Yığıncaq Ermitajın yarıuçulmuş, yarıqaranlıq zirzəmisində Nikolay Semyonoviç Tixonov və İosif Akbaroviç Orbelininin təşəbbüsü ilə təşkil olunmuşdu. Nikolay Tixonov giriş sözü söyləmiş. İosif Orbeli Nizami haqqında məruzə etmişdi. Nikolay Tixonovun bu barədə yazdığı xatirə-hekayə həmişə maraqla oxunur, onun Azərbaycan ədəbiyyatına hörmət və məhəbbətini ifadə edir”* [105,s. 11].

Həmin xatirə-hekayə “Nizami” adlanır. Nikolay Tixonov həmin əsərini Azərbaycanın mütəfəkkir şairinin adının sadə – Nizami – olması ilə başlasa da, intibah ədəbiyyatımızın ən qüdrətli nümayəndəsinin adının bütün “dəsgahı ilə Şeyx Nizaməddin Əbu Mühəmməd İlyas ibn-Yusif Gəncəvi” ilə çox qüdrətli səsləndiyini

vurğulayır. Rus şairi Nizamini təvazökar və sadə bir adam kimi bədii boyalarla xarakterizə edir. Nizaminin, səkkiz yüz il əvvəl yaşayıb-yaratmasına baxmayaraq, saf və təmiz əqidəli bir insan olduğunu, bəzəkli saray əxlaqsızlığına satılmadığını böyük fərəhlə qeyd edən N. Tixonov onu satın almaq mümkün olmadığını elə ilk misralarındaca qeyd edir. Nizami dövrünü, onun yaşayış tərzini real boyalarla əks etdirən N.Tixonov Azərbaycan şairinə sevgisini də gizlədə bilməyərək, yazırdı: “*O, xalça əvəzinə yırtıq keçə üstündə əyləşirdi, bər-bəzək əvəzinə qabağında kitab və mürəkkəb görünərdi, uzaq yollara çıxanda götürdüyü əsa da həmişə yanında olardı. Xalçalar sultanların yataq otaqlarında çürüyüb xarab oldu, saraylar xarabazara çevrildi, bər-bəzəklər müxtəlif ölkələrdə məhv olub getdi, insan dühasının ədəbi var-dövləti olan şeirlər isə bəşəriyyət üçün qaldı*” [105, s.41].

Bəli, rus ədibinin dediyi kimi, beləliklə də, Nizami sultanları və dövlətliləri məğlub etdi, zaman qalib gəldi. Nikolay Tixonov 1941-1945-ci illər müharibəsi illərində, daha dəqiq, 1941-ci ildə mühasirədə olan Leninqradda Nizaminin yubileyinin dünyanın ən böyük muzeylərindən biri olan Ermitajda keçirdiklərini, yubileydən sonra özünün Vasilyev adasındakı otağına qayıdaraq, bu otağın bəlkə də şairimizin öz dövründə yaşadığı və misilsiz əsərlər yaratdığı otağa həvəslə və böyük fəxrlə bənzətdiyini qeyd edir və fikrinə davam edərək yazır: “*Mənim otağında Şərq bəzəyindən yalnız kiçik bir xalça və dəvə şəkilli külqabı vardı. Rəflərdə üstünü toz basmış çoxlu kitab görünürdü*” [105, s.42].

Nikolay Tixonov qaldığı evin sahibi, ixtisasca şərqşünas olan Nikolay Fyodoroviç Korolyovun da yubileydə fəal iştirakını vurğulayaraq xatirələrini davam etdirir: “*Hərbi köynək geymiş, başını tənziplə sarımuş ev sahibi köhnə jurnalları alışıdırıb peçi yandırır, çay qoymaq istəyirdi... O, leytenant idi.*

... Leninqrad şəhərindəki bu balaca otaqda qəribə bir tərzdə səslənən ahəngdar misraları o, saatlarla əzbərdən oxuya bilərdi. Biz şeir və Nizami haqqında, öz sakit kabinetlərini səngərlərə dəyişən gənc alimlər haqqında, insanlıq sifətini itirmiş düşmənlərimiz haqqında, uzaq Azərbaycan haqqında danışır, sonra yenə Nizamidən söhbət edirdik” [105, s.42-49].

Yeri gəlmişkən tədqiqatçı Kamal Həsənov nədənsə heç bir dəlil-sübut

göstərmədən N.F.Korolyovu həvəskar şərqşünas hesab edir [147, s.27]. Fikrimizcə, burada müəyyən yanlışlığa yol verilmişdir. Nikolay Tixonovun həmin Nizami yubileyinin və leytenant N.Korolyov ilə söhbətlərinin əks olunduğu xatirələrində ən diqqətə layiq məqam böyük mütəfəkkir sənətkarın qələmindən çıxmış əsərlərin 800 ildən sonra da öz dəyər və əhəmiyyətini saxlaması, həmişə müasir səsənməsi ilə bağlıdır.

Çox illər keçəndən sonra – 2000-ci ildə müstəqil Azərbaycan dövlətinin Prezidenti, Ümummilli liderimiz Heydər Əlirza oğlu Əliyev “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun 1300 illik yubileyində” Nizami Gəncəvinin həmin Leninqrad yubileyini xatırlayaraq demişdir: *“Biz keçmiş zamanlarda böyük minnətdarlıq hissi ilə qeyd edirik ki, İkinci Dünya müharibəsi, Vətən müharibəsi gədən zaman, Leninqrad blokadada olduğu dövrdə Nizaminin 800 illik yubileyi keçirilmişdi. Bu, yazılarda, kitablarda dəfələrlə qeyd olunmuşdur. Leninqrad blokadada ikən orada Nizaminin yubileyi keçirilmişdir. Bu, tarixdir, həqiqətdir. Biz indi müstəqil dövlətik. Müstəqil dövlət kimi xalqımızın milli köklərini, tarixini, qədim mədəniyyətini, böyüklüyünü öz vətəndaşlarımıza da, bütün dünyaya da göstərməliyik, təbliğ etməliyik”* [1, s.56].

Keçmiş sovet ölkəsində Nizami yubileyi müharibədən sonra–1947-ci ildə keçirildi. Rasim Tağıyev həmin yubiley təntənələrindən bəhs edərək göstərir ki, o vaxt ölkənin bütün guşələrindən yazıçılar və alimlər Bakıya gəlmişdilər. Moskva və Leninqrad yazıçılarını Aleksandr Fadeyev başda olmaqla böyük bir dəstə təmsil edirdi. Onların arasında Nikolay Tixonov da vardı. O günlər müxtəlif məclislərdə Nikolay Tixonovun çıxışları ictimaiyyət arasında böyük maraq oyatmışdı. N.Tixonov ulu Nizaminin yaradıcılığını, əsərlərinin dərin fəlsəfi mənasını bütün dünyada qeyd edir, haqlı olaraq böyük mütəfəkkirimizi dünya intibah ədəbiyyatının ilk yaradıcılarından hesab edirdi.

Nikolay Tixonovun “Literaturnaya qazeta”da “Nizami və Nəvai” adlı məqaləsi çap olundu. Burada müəllif mütəfəkkir sənətkarın yaradıcılığının ümumdünya əhəmiyyətini yüksək qiymətləndirərək onun “Xəmsə”sinə daxil olan poemaların təhlili üzərində xüsusilə dayanır, qədim və orta əsrlər Azərbaycanının ictimai-siyasi həyatı, tarixi, ədəbiyyatı ilə yaxından tanış olduğunu göstərirdi.

Rasim Tağıyev Nikolay Tixonovun yaradıcılığında və ədəbi-publisistik fəaliyyətində Azərbaycanın tutduğu yeri qabarıq şəkildə üzə çıxarmaq üçün təhlillərinin mövzu dairəsini bir qədər də genişləndirir. Buradan öyrənirik ki, klassik Şərq poeziyasına, o cümlədən Azərbaycanın şeir sənətinə yaxından bağlı olan Nikolay Tixonov illərdən bəri ardıcıl olaraq mərkəzi mətbuatda Nizami Gəncəvi, İmadəddin Nəsimi, Məhəmməd Füzuli, Molla Pənah Vaqif, Mirzə Fətəli Axundzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Cəlil Məmmədquluzadə, Üzeyir bəy Hacıbəyov, Məmməd Səid Ordubadi, Cəfər Cabbarlı, Səməd Vurğun kimi sənətkarlarla yanaşı, Süleyman Rəhimov, Süleyman Rüstəm, Mirzə İbrahimov, Mehdi Hüseyn, Qara Qarayev, Rəsul Rza və başqaları haqqında ürək dolusu danışır, ədəbiyyat və incəsənətimizin ən gözəl nümunələrini xalqlar arasında məhəbbətlə təbliğ edirdi. O, müxtəlif illərdə bir sıra klassiklərimizin, müasir böyük sənətkarlarımızın yubileylərinin Moskvada keçirilməsinin əsas təşkilatçılarından biri olmuşdur. Məsələn, 1973-cü ildə Nəsiminin anadan olmasının 600 illiyini yüksək səviyyədə keçirmək üçün ümumittifaq yubiley komitəsinin sədri kimi iclaslarda və şəxsi görüşlərində qiymətli, ağıllı məsləhətlər verir və məqalələr yazırdı. Onu ən çox narahat edən böyük şairin əsərlərinin həmin vaxta qədər rus dilinə və xarici dillərə az tərcümə edilməsi idi. Həmin ilin sentyabrında Nikolay Tixonov çoxmillətli sovet ədəbiyyatının ağsaqallı kimi Nəsiminin respublika yubileyi şənliklərində iştirak etmək üçün Bakıya gəlir [105, s.12]. Nəsimi yubileyinin ümumittifaq vüsət alıb ölkəmizin hər yerində xalqlar dostluğunun əsl təntənəsinə çevrilməsində Nikolay Tixonovun böyük zəhməti xüsusi qeyd olunmalıdır. Məhəmməd Füzulinin 400 illik yubileyi ərəfəsində Nikolay Tixonov “Şərqlin böyük humanisti” adlı məqalə qələmə almışdır. Rasim Tağıyev yazır: *“Ensiklopedik biliyə və geniş erudisiyaya malik olan Nikolay Tixonov Füzulinin fəlsəfi traktatını – “Mətləül-etiqađ”ını, epik-fəlsəfi əsəri “Rindü Zahid”, alleqorik nəsr əsəri “Səhhət və mərəz”, “Söhbətül-əsmar”, “Bəngü-badə”, ölməz “Leyli və Məcnun” poemalarını, mənsur şeirlə yazdığı “Şikayətnamə”sini, peyğəmbər və imamların müqəddəs taleyini təsvir edən “Hədiqətül-şühəda”sını, qəsidələrini yüksək qiymətləndirərək yazırdı”* [105, s.13].

Sonra Nikolay Tixonovdan sitat gəlir. Lakin təəssüflər olsun ki, Nikolay

Tixonovun məqaləsində bir müəllif kimi Füzuliyə aid edilən “Hədiqətül-şühəda” əsərinin adı ilə əlaqədar gedən səhvə [105, s.65] düzəliş verməyən Rasim Tağıyev həmin səhfi təkrar edir: bildiyimiz kimi, Füzuli fars şairi V.Kaşifinin “Hədiqətül-şühəda” (“Şəhidlərin bağı”) məqtəlindən (imamların qətlindən bəhs edən əsər) təsirlənməklə eyniadlı əsər deyil, özünün “Hədiqətüs-şühəda” (“Xoşbəxtlərin bağı”) məqtəlini yazmışdır.

Nikolay Tixonovun Molla Pənah Vaqifin anadan olmasının 250 illiyi münasibətilə yazmış olduğu “Vaqif günləri ümumxalq bayramıdır” qeydləri də diqqətəlayiqdir. Rasim Tağıyev çox haqlı olaraq N.Tixonovun XVIII əsr Azərbaycan poeziyasının görkəmli nümayəndəsi M.P. Vaqifi öz oxucusuna təkcə şair kimi yox, həm də tarixi şəxsiyyət, dövlət xadimi kimi də göstərdiyini, bu da Vaqifin coşqun fəaliyyəti və faciəyə taleyi ilə bağlı olduğu üçün təqdim etdiyini ön plana çəkir.

Rasim Tağıyev Nikolay Tixonovun XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, Şərqdə ilk dəfə dramaturgiyanın əsasını qoymuş M.F.Axundzadə yaradıcılığına dərin maraq göstərdiyini qeyd edərək yazır: *“Onun komediyalarını, fəlsəfi əsərlərini yüksək qiymətləndirmiş, “Fikirlər dəryasına qərq olmuş ürək” adlı məqaləsində Mirzə Fətəli yaradıcılığı ilə ətraflı tanışlığından danışmışdır. Nikolay Tixonova görə, Mirzə Fətəli Axundov bir əqidə və qüvvə ilə səhnəyə elə tiplər qalereyası çıxarır ki, bu tiplər N.Qoqolun tipləri kimi ölməzdir”* [105, s.14].

Ön söz müəllifi daha sonra göstərir ki, xalq arasında dostluq və qardaşlıq ideyalarını təbliğ edən, yaşadığı dövrün ictimai-siyasi quruluşunu rus oxucuları arasında tanınb şöhrətlənməsində, digər rus şairlərinin tərcümələri ilə yanaşı, Nikolay Tixonovun publisistikası da əhəmiyyətli rol oynamışdır.

Oxucu ön sözdən belə bir faktı da öyrənir ki, 1967-ci il mayın 29-da Moskvada Azərbaycan ədəbiyyatının klassiki Cəlil Məmmədquluzadənin anadan olmasının yüz illiyinə həsr edilmiş xatirə gecəsində Nikolay Tixonov Rusiya paytaxtının Stanislavski və Nemiroviç-Dançenko adına Akademik Musiqili Teatrının salonuna toplaşanlara böyük ədibə olan dərin məhəbbətindən söhbət açmışdır [105]. Nikolay Tixonov mətbuatda dərc etdirdiyi “Sənət əbədiyyətdir” və “Əbədi qüdrət” məqalələrində Cəlil Məmmədquluzadəni insanpərvər yazıçı, ictimai xadim kimi

səciyyələndirmiş, onun əsərlərini çoxmillətli ədəbiyyatımızın xəzinəsinə daxil olan incilər kimi qiymətləndirmişdir.

Rasim Tağıyev Nikolay Tixonov və Azərbaycanla bağlı ədəbi-tarixi fakt və hadisələri xronoloji bir ardıcılıqla təqdim edərək keçən əsrin 70-ci illərinə gəlib çıxır. Məlum olduğu kimi, 1972-ci ildə xalqımız Məmməd Səid Ordubadinin anadan olmasının yüz illiyini bayram edirdi. Bakıdakı yubiley tədbirləri Moskvada böyük ədəbi-bədii gecə ilə tamamlandı. Həmin gecədə Nikolay Tixonov Məmməd Səid Ordubadi barədə mənalı və təsirli çıxış etmişdir. O, ədibin “Dumanlı Təbriz” romanı və Səttarxan hərəkatı barədə qiymətli, dərin mənalı fikirlər söyləmişdir [105].

Rasim Tağıyevin yazdığı kimi, rus sovet poeziyasının görkəmli yaradıcısı N.S.Tixonov Azərbaycan yazıçılarından ən yaxın və xeyirxah dostlarından biri idi. Nikolay Semyonoviçin ədəbi və ictimai fəaliyyəti, onun Azərbaycan klassikləri haqqındakı qiymətli elmi məqalələri, respublikamızın bir sıra görkəmli ədəbiyyat və sənət xadimləri ilə olan dostluq əlaqələri şairi günəşli torpağımıza möhkəm tellərlə bağlamışdır. Nikolay Tixonovun ölməz xalq şairimiz Səməd Vurğunla möhkəm dostluğu isə, iki xalqın böyük sənətkarının timsalında rus-Azərbaycan xalqlarının tarixən təşəkkül tapmış əlaqə və münasibətlərinin bariz nümunəsi idi. Nikolay Tixonov Səməd Vurğun haqqında çoxlu şeir, hekayə və məqalələr yazmışdır. O, “Xatirələrimdən səhifələr” adlı gündəliyinin müəyyən bir hissəsini özünün Azərbaycanda keçən unudulmaz günlərinə, görüşlərinə, o cümlədən Səməd Vurğunla dostluğuna həsr etmişdir. Nikolay Tixonovun təbirincə desək, “Sovet poeziyasının qartalı” Səməd Vurğun haqqında çoxları yazıb, lakin rus ədibinin öz incə və dəqiq müşahidələri əsasında gördüyü və yüksək qiymətləndirdiyi keyfiyyətlər yalnız onun qələmində təsvir edilmişdir. Bütün bunları həyəcənsiz oxumaq qeyri-mümkündür. Rasim Tağıyev “Tixonov-Vurğun” mövzusunun davam etdirərək göstərir ki, *“Azərbaycanın hər iki xalq şairinin bu dostluq münasibətləri müasir Azərbaycan-rus ədəbi əlaqələrində xüsusi bir mərhələ təşkil edir. Nikolay Tixonov Səməd Vurğunu həm ictimai xadim, böyük sovet şairi kimi, həm də çox gözəl insani keyfiyyətlərinə görə sevmiş, qiymətləndirmişdir”* [105, s.16].

Ön söz müəllifi çox doğru olaraq belə bir məqama diqqəti cəlb edir ki, Nikolay

Semyonoviç Tixonovla Səməd Vurğunun bu tarixi dostluğu şeirimizin ümumi inkişafında və dünya şöhrəti qazanmasında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Geniş ürəkli, mehriban təbiətli Nikolay Tixonov bu müdrik, böyük dost-şair-vətəndaş respublikamıza tez-tez gələrək vaxtilə Səməd Vurğunla birlikdə Azərbaycan kəndlərini gəzmiş, dəfələrlə Bakı mədənlərində, zavodlarında olmuş, dəniz neftçilərinin, Sumqayıt və Mingəçevir fəhlələrinin, Lənkəran və Şəki əməkçilərinin görüşünə getmiş, əmək qəhrəmanlarımız haqqında yazdığı sənət nümunələrini onlara oxumuş, Azərbaycan zəhmətkeşləri isə, dönə-dönə onu səmimiyyətlə və məhəbbətlə salamlamışlar [105, s.17].

Yeri gəlmişkən “Azərbaycan dəftəri” nə daxil edilmiş yazılardan biri yuxarıda adını çəkdiyimiz “Xatirələrimdən səhifələr” adlanır. Həmin xatirələr kitabın ikinci bölməsində mütərcimi göstərilən yeganə yazıdır. Onun da adı təhriflə belə getmişdir: “İslam İbrahımov”. Ədəbi-elmi ictimaiyyətimizin yaxşı tanıdığı mərhum tənqidçi və tərcüməçi İslam İbrahimovun familyasındakı “ruslaşma”, yəni “h” hərfinin “q” ilə əvəzlənməsinə burada nədənsə diqqət yetirilməmişdir.

Ön sözdə o dövr üçün xarakterik olan ədəbiyyat ongünlükəri çərçivəsində Azərbaycanda sovet ədəbiyyatı günləri çərçivəsində keçirilən tədbirdə artıq “Azərbaycanın xalq şairi” fəxri adına layiq görülmüş Nikolay Tixonovun bir sıra keçmiş SSRİ dönəmində görkəmli söz ustaları ilə birlikdə fəal iştirakı, haha sonra şairin yaxın dostu, Azərbaycan poeziyasının bayraqdarı, xalq şairimiz S.Vurğunun və digər rus şairi Sergey Yesenin ev muzeylərinin açılışında təntənəli çıxışı ətraflı şəkildə öz əksini tapmışdır.

Rasim Tağıyevin mülahizələrindən oxucuya belə bir məlumat da çatdırılır ki, nurani rus sənətkarının xalqımıza və torpağımıza sonsuz məhəbbəti səmimi hisslərlə, coşqun ilhamla ifadə edilmiş, “Azərbaycan dəftəri” adlı silsilə gözəl şeir nümunələrinin yaranmasına səbəb olmuşdur. Həmin şeirlər “Literaturnaya qazeta”da və “Znamya” jurnalının ikinci nömrəsində (1976-cı il) dərc edilmişdir [105, s.18].

Ön sözdə daha sonra göstərilir ki, Nikolay Tixonovun Nizami Gəncəvidən Səməd Vurğuna qədər ən görkəmli sənətkarlarımızın həyatı və yaradıcılığı ilə yaxından tanışlığı onda Azərbaycan haqqında geniş təsəvvür yaratmışdır. Buna

görədir ki, N.S.Tixonovun çoxlu şeir və hekayələrində Azərbaycan mövzusu özünün ən yüksək həllini tapa bilmişdir. Azərbaycan xalqı, Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyəti qarşısında böyük xidmətlərinə görə “Respublika hökuməti 1974-cü ilin yanvarında ona “Azərbaycanın xalq şairi” fəxri adını vermişdir”.

Rasim Tağıyev “Azərbaycan dəftəri” kitabına yazdığı “Böyük dost-şair-vətəndaş” başlıqlı ön sözünü Nikolay Tixonovun fikirləri ilə bitirir. N.Tixonov yazmışdır: *“Dünyaya bir çox poeziya nəhəngləri bəxş etmiş qədim, gözəl və həmişəcavan Azərbaycan diyarının xalq şairi adını daşımaq mənim üçün böyük şərəfdir. Mənə bu fəxri adın verilməsi Azərbaycan xalqının xeyirxahlığına və səmimiyyətinə, onun rus mədəniyyətini, nümayəndəsi olduğum rus ədəbiyyatını böyük hörmət və məhəbbətlə sevdiyinə daha bir sübutdur”* [105, s.18].

Rasim Tağıyevin ön sözü Nikolay Tixonov yaradıcılığı, xüsusən onun Şərq mövzusu barədə, habelə görkəmli ədibin “Azərbaycan dəftəri” silsilə şeirləri və ümumiyyətlə, xalqımız və ölkəmizlə dostluğundan, səmimi və mehriban münasibətlərindən doğan digər yazıları haqqında Azərbaycan dilində qələmə alınmış dəyərli məqalələrdən biridir.

Nikolay Tixonovun “Azərbaycan dəftəri” kitabındakı ədəbi materialların mövzu, məzmun, ideya və forma-janr xüsusiyyətlərinin dərin, hərtərəfli təhlili və gələcəkdə onların rus dilindəki orijinalı ilə qarşılıqlı müqayisələri də zəruridir.

Göründüyü kimi, böyük rus yazıçısının Azərbaycana, onun görkəmli ədəbi xadimlərinə, zəhmətkeşlərinə və ziyalılarına səmimi, doğma münasibəti onun istər nəsr əsərlərində, istərsə də poeziyasında öz real əksini tapmışdır. Bütün bunlar belə deməyə əsas verə bilər ki, Nikolay Tixonov “Azərbaycanın xalq şairi” fəxri adını daşımağa tam haqlıdır.

4.2. Nikolay Tixonov yaradıcılığında Nizami Gəncəvi

Dahi Azərbaycan şairi, Şərqin ən böyük mütəfəkkirlərindən biri sayılan Nizami Gəncəvi yaradıcılığı təkcə Şərqin deyil, həm də bir çox Qərbi ölkələrinin alimləri tərəfindən tədqiqat obyektinə çevrilmişdir. Dünya ədəbiyyatının görkəmli simaları ilə

bir cərgədə duran ölməz əsərlər müəllifi Nizami dühasına Qərbi Avropa, həmçinin rus alimləri və ədibləri də ayrı-ayrı dövrlərdə müraciət etmişlər. Lakin XX əsr rus ədəbiyyatşünaslığı ilə bərabər rus bədii ədəbiyyatında da Nizami obrazı yaradılmış və onun dünya ədəbiyyatında misilsiz xidmətləri vurğulanmışdır.

Nizami mövzusu rus sovet şairi və nasiri Nikolay Tixonov yaradıcılığında da öz parlaq əksini tapmışdır. Məlumdur ki, Nikolay Tixonov Şərqlə ölkələrinin demək olar ki, hamısında olmuş və nəticədə Şərqlə mövzusunda həsr olunmuş onlarla əsər yazmışdır.

Azərbaycan ədəbiyyatı, xüsusən də əsl xalq şairləri olan Nizami Gəncəvi və Səməd Vurğun irsi və şəxsiyyətləri həmişə Nikolay Tixonovun diqqət mərkəzində durmuşdur. Səməd Vurğunla Nikolay Tixonov arasındakı yaradıcılıq və dostluq münasibətini ayrıca tədqiqat mövzusu kimi işləməyi növbəti bölmədə nəzərdə tutduğumuz üçün burada rus şairinin, tənqidçisinin və publisistinin yaradıcılığında Nizami mövzusu üzərində dayanmaq istəyirik.

Nikolay Tixonov Nizami Gəncəvi haqqında yazdığı hekayə və məqalələrdə Azərbaycan mütəfəkkirindən böyük ruh yüksəkliyi ilə danışır, onun şəxsiyyətini və yaradıcılığını yüksək dəyərləndirir, Nizami haqqında yazılara [166] böyük önəm verirdi. O, ilk dəfə 1942-ci ildə müharibənin şiddətli vaxtında Nizami mövzusunda müraciət edərək, Şərqlə dahi şəxsiyyətlərindən biri olan azərbaycanlı şairin hələ 1941-ci ildə mühasirədə olan Leninqraddakı yubileyini xatırladır. Bu barədə Nikolay Tixonov 1964-cü ildə yazdığı “Dünyanın insanları” (“Люди света”) məqaləsində mühasirədə olan Leninqradda Ermitajın direktoru İosif Aqbaroviç Orbelinin təşəbbüsü və Nikolay Tixonovun fəal iştirakı ilə “ağır bombardmanlar zamanı” Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 800 illik yubileyinin qeyd edilməsindən yazır: *“Onlar bu misilsiz tədbirin keçirilməsini özünün vətəndaşlıq və vətənpərvərlik borcu sayırdılar. İstər Nikolay Tixonov, istərsə də İosif Orbeli o dövrdə hərbi-siyasi idarədə yubileyin keçirilməsi üçün razılığın asanlıqla alınmayacağını dərk edir, buna müvəffəq olmaqdan ötrü isə hər cür vasitədən istifadə etməkdən çəkinmirdilər: “Başa düşün! Nizaminin yubileyi məhz Leninqradda keçirilməlidir. Bizim üçün biabırçılıq olar ki, Moskvada, Bakıda və bütün Sovet İttifaqında yubiley qeyd olunduğu halda,*

biz qeyd etməyə, deyərlər ki, elə qorxuya düşmüşük ki, öz mənəvi borcumuzu da unutmuşuq” [217, s.278].

Bu görkəmli şəxsiyyətlərin səyi nəticəsində mühasirədə olan Leninqradın Ermitajında Azərbaycanın dahi şairi Nizami Gəncəvinin 800 illik yubileyi keçirildi. Yubileyi giriş sözü ilə İosif Aqbaroviç Orbeli açmışdır. “İkinci giriş sözünü alimlər adından” Nikolay Semyonoviç Tixonov söyləmişdir. Məruzəçilər isə səngərlərdən çağırılmış iki şərqsünas-alim olmuşlar. Onlar yubileylə əlaqədar bir günlüyə ezam olunduğundan səhər tədbirə gəlmiş, axşam isə yenidən səngərə qayıtmışlar. Nikolay Tixonov yubileylə bağlı yazırdı: *“Ermitajın qəzəbli sahibi İ.Orbeli alovlu nitq söylədi. Mən isə İ.Orbelinin nitqindən həyəcanlanaraq bacardığım kimi çıxış etdim. Sonra isə Ermitaja səngərdən şineldə və əleyhqazlarda gələn məruzəçi-alimlər Nizaminin həyat və fəaliyyətindən məruzə etdilər. 800 il bundan əvvəl yazılan şeirlər səsləndi”* [217, s.279].

Nikolay Tixonov “Nizami” məqaləsində İosif Aqbaroviç Orbelinin “alovlu nitqi”nin məzmunundan, öz çıxışından və adı hələ bizə məlum olmayan “Şərqsünas-alimlərin” məruzələri haqqında heç bir məlumat vermir. Lakin obyektiv şəkildə nəql edilən məqalədə Nikolay Tixonov yazır: *“Nizami yenidən dirilib zülmət və dağıntılar üzərində qələbə çalmaq üçün bizim silahlanmış düşərgəmizə öz dostluq mahnısını, ölməz, sağlam, gözəl insanlığı gətirdi. Bizim cəbhə Nizaminin qəhrəmanlara bəslədiyi hörmət kimi, onu ehtiramla yad etdi”* [217, s.279].

Belə zənn etmək olar ki, bu cümlələrdə Nikolay Tixonov yubileydə çıxış edənlərin fikir və ideyalarını ümumiləşdirib, onların çıxışlarının ümumi ruhunu, pafosunu, əsas tezislərini vermişdir.

Bu mövzu Nikolay Tixonovun “Bir həyəcanlı hadisənin tarixi” adlı yazısında da müəyyən yeni təfərrüatları ilə davam etdirilmişdir. Nikolay Tixonov Nizami dühasına böyük ehtiramla yanaşan, sonralar “Unudulmaz günlər” [32] əsərinin müəllifi, azərbaycanlı alim-yazar N. Həsənzadəyə yazırdı: *“Hörmətli dostum Nəriman Həsənzadə!... istəyirsiniz ki, mühasirəyə alınmış Leninqradda Nizaminin xatirəsinə həsr edilmiş yubiley gecəsini hansı vəziyyətdə keçirdiyimizi mən təzədən xatırlayım və sizə yazım. 1941-ci ilin payızı idi. Mən Leninqrad cəbhəsindəki siyasi*

idarənin nəzdində fəaliyyət göstərən yazıçılar qrupunun rəisi idim. O zamankı ən dəhşətli döyüşlər zamanı bizim şəhər faşist təyyarələrinin arasıkəsilməz, həm də çox ağır hücumlarına məruz qalırdı” [105, s.100].

Məhz belə bir gərgin hərbi vəziyyətdə və həyat üçün təhlükəli şəraitdə “Ermitajın ən qiymətli şeylərini – şəkilləri, heykəlləri, skif qızıllarını və başqa var-dövləti qəhrəmancasına ən uzaq arxa cəbhəyə vaxtında köçürə bilmiş” İosif Aqbaroviç Orbeli Nikolay Tixonova Nizaminin 800 illiyini keçirtməyin vacibliyini bildirir. *“O vaxt İ.Orbeli ehtiras və həyəcanla deyirdi ki, bütün Sovet İttifaqı bu bayramı qeyd edəcək, amma biz yox. Bu, biabırçılıqdır. Şəhər ölüm və həyat uğrunda vuruşduğu bir vaxtda da Leninqradda belə şey olmamalıdır. O, gecəni keçirmək barədə öz planlarını danışmağa başladı” [105, s.101].*

1941-ci il oktyabrın 17-də Ermitajın salonlarının birinin dəhlizində Nizami yubileyin təntənəli iclası baş tutur. İ.Orbelinin xahişi ilə tədbirdə iştirak üçün Ermitajın şöbələrindən birinin mühafizəçisi olan M.M.Dyakonov cəbhədən buraxılır və səngərdən gəlib məruzə oxuyur. İosif Orbeli alimlər adından sürəkli alqışlarla qarşılanan bir nitq söyləyir. Nikolay Tixonov da çıxış edir. Sonralar o, “Leninqrad hekayələri”nə daxil etdiyi “Nizami” hekayəsini yazır. Faşistlərin növbəti hücum təhlükəsi altında təntənəli və əsəbi şəraitdə keçən tədbir zamanı ölkə üzrə yubileyin təxirə salındığı hələ məlum deyildi. Yalnız bir müddət keçəndən sonra məlum oldu ki, Sovet İttifaqında Nizami Gəncəvinin 800 illik yubileyi təxirə salınıb. Bu xəbəri Nikolay Tixonov İosif Orbeliyə çatdıranda Ermitajın direktoru mühasirədə olan Leninqradda yubileyin keçirilməsinə, nəinki, təəssüflənmədi, hətta sevincini belə gizlədə bilmədi. Müharibədən çox-çox sonra Nikolay Tixonov bu həyəcanlı hadisələrlə maraqlanan Nəriman Həsənzadənin məktubuna ağır şəraitdə Nizami yubileyinin keçirilməsini yenidən xatırlayaraq böyük fərəh hissi ilə qeyd edərək yazırdı: *“İosif Aqbaroviç başını yuxarı qaldırıb böyük məmuniyyət hissi ilə cavab verdi: bu ki, lap yaxşı olub! Həm də mühasirə edilmiş şəhərdə mədəniyyəti məhv edən, mədəni bəşəriyyətin qənimisi olan düşmənin acığına biz Nizamini bayram elədik. Biz düşməyə zərbə vurduq, biz onun bombalarına və hücumlarına istehza elədik. Biz öz sözüümüzdə dedik. O söz bütün dünyaya məlum olacaq” [105, s.103].*

Qızgın döyüş gedən Leninqradda ulu Nizaminin yubileyinin keçirilməsini xalqların və mədəniyyətin mənəvi birliyində mühüm faktor kimi qiymətləndirən tənqidçi-alim, professor S.Q.Əsədullayev yazır: *“Dostluq nəğməsi ilə ilham verən dahi Azərbaycan şairi mühasirədə olan şəhərin müdafiəçiləri cərgəsində duraraq öz yüksək poetik sözü ilə faşizm əleyhinə mübarizəyə, sülhün və əqlin təntənəsinə mühüm bir töhfə etdi”* [127, s.102].

Humanist mədəniyyətin faşizmin vəhşi əxlaqı ilə gedən amansız mübarizədə XII əsr Azərbaycan intibahının ümumbəşəri ideyalarını XX əsrin milli-azadlıq ideyaları ilə birləşdirən Nizaminin müdrik poetik şeirləri səsləndi. Nizaminin poetik sözü faşizmə qarşı Leninqrad vuruşunun “iştirakçısı” oldu. Bu söz Azərbaycan xalqının mənəvi ruhunu mühasirədə olan şəhərdə simvollaşdırdı. Nizami qəhrəman Leninqrad müdafiəçilərilə birgə öz dövrünün sultan və cəlladları kimi alman işğalçıları üzərində qələbə çaldı.

Leninqradın uzun müddət mühasirədə olmasına baxmayaraq, Nikolay Tixonov 1941-1945-ci illərdə gərgin işləmişdir. Nikolay Tixonov yaradıcılığının tədqiqatçısı V.Şoşin müharibə illərində N.Tixonovun minə qədər, şeir, məqalə, oçerk və sair yazdığını vurğulayır.

“Nizami” hekayəsi Nikolay Tixonovun 1942-1943-cü illərdə yazdığı “Leninqrad hekayələri” silsiləsinə daxildir. Bu hekayə həm də ona görə diqqətəlayiqdir ki, o, “Люди света” (“Dünyanın insanları”) məqaləsində də öz əksini tapmış və adları bizə bəlli olmayan, yubiley zamanı səngərdən gəlib məruzə edən alim-şərqşünasların adlarını dəqiqləşdirməyə imkan verir. Bunlardan biri Nikolay Tixonovla öz otağında söhbət edən leytenant Nikolay Fyodoroviç Korolyovdur. (Lakin yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, tədqiqatçı K.Həsənov N.Korolyovu səhvən həvəskar şərqşünas adlandırır...) Nikolay Tixonov N.Korolyovun otağını da Nizami dövrünün ab-havası kimi təsvir edir: *“Otaq, yəqin ki, Nizaminin çalışdığı otağa bənzəyirdi... Leninqrad şəhərindəki bu balaca otaqda qəribə bir tərzdə səslənən ahəngdar misraları o, saatlarla əzbərdən oxuya bilərdi.*

Biz şeir və Nizami haqqında, ... uzaq Azərbaycan haqqında danışır, sonra yenə Nizamidən söhbət edirdik... Nizami bilirdi ki, dünyanı amansız cəllad yox, xeyirxah

insan idarə edir. Siz Sasani hökmdarı Ənuşirəvan haqqında bir şey eşitmişinizmi!? Nizaminin ov vaxtı xarabalığa gəlib çıxdığı və orada iki bayquşun söhbətini dinləyib, biri Ənuşirəvanın xaraba qoyduğu kəndlərdən qızına cəhiz verəcəyini digərinə danışdığını başa düşürdü” [105, s.44].

Ağır bombardmanlar arasında keçirilən Nizami yubileyinin iştirakçılarının bu “Nizami dövrünü xatırladan daxma”da söhbətlərini Nikolay Tixonov böyük həvəs və səmimiyyətlə belə davam edirdi: “N.Korolyov deyir: “Nizami zülmət dünyasının bir parçası, xarabalıqların külünü bizə göstərir...” Təzə Ənuşirəvan daha dəhşətlidir. O, Rusiyanı, bütün dünyanı xarabalığa çevirmək istəyir. Bizim ədəbiyyatımızın nə üçün elə bir qüvvəsi yoxdur ki, Nizami öz dünyasının cəlladlarını təsvir elədiyi kimi, müasir faşist qaniçənlərini bütün çılpaqlığı ilə göstərə bilsin? Siz dövrümüzün eposu haqqında danışdınız, ancaq bu epos hələlik yoxdur. Çox təəssüf ki, yoxdur...” [105, s.44].

Görünür, bu gənc şərqsünas Nizaminin təsiri altında “dövrünün eposunu” yaratmağa çalışmış. N.Korolyov “Nizamiyə nəzirə” yazdığı “poemasından bir parça”nı oxumağa başladı. Bu parçada “zərbindən yer altı, göy isə səkkiz hissə olan” dəhşətli bir döyüşdən danışdı. Şərqsünas - alim yaralandığı Qatçına ətrafında gedən döyüşlərdən xəbər verirdi.

Nikolay Tixonov bu hekayəsinin qəhrəmanı Leyli obrazını ülvə bir məhəbbətin rəmzi, insan ruhunun azadlığı kimi qəbul etmişdir.

“Dövrünün eposu”nun müəllifi “divanə şərqsünasın” istifadə etdiyi bu ibrətli hekayə onun sevimli şəhəri Qatçınaya olan məhəbbətinin və yeni alman Ənuşirəvanına olan nifrətinin rəmzidir. “Mən öz məhəbbətim, doğma şəhərim uğrunda vuruşmuşam” – deyə müəllif düşməndən qisas alacağına əmin idi. Beləcə, Nikolay Tixonovun Nizami haqqında yazdığı hekayəsinin əsas mahiyyəti açıqlanır” [105, s.48].

Düşmənlə qızgın mübarizə zamanı Şərq və ümumən dünya ədəbiyyatının nəhəng simalarından olan Nizami dühasına söykənən, dövrünün eposunu yaradan mütəfəkkirin söz aləminə həsəd aparən şərqsünas alimlə yubiley tədbirindən sonrakı görüşünü N.Tixonov xatırlayaraq yazır: “Bu, Nizaminin dahiyənə yaradıcılığının

ölməzliyi, beynəlmiləl pafosunun təsdiqi və onların dünya xalqlarının həyatı və azadlığı uğrunda apardığı müasir mübarizə ilə həmahəng olmasıdır... Bunu bizə bu gün uzaq yerdən gəlmiş qonağımız qoca Nizami xatırlatdı. O bizim şəhərimizə döyüş gurultuları altında gəldi, biz isə onu dost kimi, müttəfiq kimi, bu günkü döyüşümüzdə bir silahdaş kimi qarşıladığımız. Biz onun şərəfinə badə qaldırdıq. Korolyovun haradansa tapdığı yüz qram arağı Nizaminin şərəfinə, Məcnunun ölməz məhəbbətinin şərəfinə içdik” [105, s.48].

Qeyd etdiyimiz kimi, Nizaminin yubileyinə iki şərqşünas-alim səngərdən dəvət olundu və onlardan biri haqqında yuxarıda məlumat verə bildik. Mühəribədən çox-çox sonralar, XX əsrin 70-ci illərində Nikolay Tixonov görkəmli Azərbaycan şairi və dramaturqu Nəriman Həsənzadəyə yazdığı məktubunda artıq ikinci məruzəçinin də adını dəqiqləşdirməyə müvəffəq oldu. Bu, “mühəribədən qabaq Ermitajın şöbələrinin birinin mühafizəçisi olan M.M.Dyakonov”dur [105, s.102].

Burada söhbət şübhəsiz ki, adının baş hərfi səhvən “M” kimi göstərilmiş İqor Mixalyoviç Dyakonovdan (Petroqrada, 1915-1987) gedir. Bu, həmin Dyakonovdur ki, 1938-ci ildə Leninqrad Dövlət Universitetini bitirmiş, 1937-1959-cu illərdə Dövlət Ermitajında çalışmış, 1954-cü ildən isə SSRİ EA Şərqşünaslıq İnstitutunun Leninqrad şöbəsində işləmişdir. O, 1960-cı ildən tarix elmləri doktorudur, Azərbaycanın ən qədim və qədim dövrünün bir sıra məsələlərinə də toxunan fundamental “Midiya tarixi” əsərini yazmış müəllifdir. Əsərləri Ön Asiya ölkələrinin qədim dövrünün ictimai-iqtisadi tarixinə və filologiyasına (sami-hami, Şumer, hürri, Urartu, Elam dilləri) həsr edilmişdir [14, s.487].

Nikolay Tixonov məktubunda bildirir ki, yubileyin keçirilməsi üçün siyasi idarədən razılıq alınmalı və məruzəçilərin cəbhədən buraxılmasına xüsusi icazə olmalıdır. Siyasi idarəni inandıran Nikolay Tixonov fikrini əsaslandırmaq üçün deyir: *“Elə eləyərik ki, Nizami dövrü hiss olunar. Ancaq Siz cəbhədən məruzəçini buraxmalısınız”*.

- *O indi haradadır ki?*

- *Haradasa, Pulkov ətrətlərində. Onlardan biri olmasa, yəni əsas məruzəçi, kapitan Dyakonovsuz biz keçinə bilmərik” [105, s.102].*

Göründüyü kimi, Nizaminin yubileyində nəzərdə tutulan hər iki şərqşünasın – İ.Dyakonov və N.Korolyovun məruzələri, İ.Orbelinin, N.Tixonovun çıxışları həvəslə dinlənilib və ulu Nizaminin şeirləri səsləndirilib.

Nikolay Tixonov “Nizami” hekayəsinin əsas ideyasını 1947-ci ildə yazdığı “Nizami və Nəvai” məqaləsində inkişaf etdirir və təsdiq edir ki, *“Nizaminin şeirləri bu gün xalqın malına çevrilmiş və öz ölkəsinin sərhədlərini aşmışdır”* [105, s.48].

Bu məqalədə Nikolay Tixonov Nizami Gəncəvinin “sönməz şöhrətindən” danışır, onun adını dünya poeziyasının dahi şəxsləri Dante, Şekspir, Puşkin, Lermontov, Şota Rustaveli, Höte, Bayron, Nekrasov, Şevçenko ilə bir sırada çəkir. Adları çəkilən poeziya dahilərinin cərgəsini ədalətli sayaraq görkəmli alimimiz, professor S.Q.Əsədullayev çox haqlı olaraq qeyd etmişdir ki, *“Azərbaycan mütəəkkiri gürcü şairi Rustaveli istisna olmaqla, xronoloji olaraq zaman baxımından onların hamısından əvvəl gəlir, dünya poeziyasının mənbəyində olaraq bu şairlərin poetik üfüqdə görünməsini həyata keçirir. Bu nöqtəyi-nəzərdən də öz bədii istedadının miqyasına görə Nizami dünya poeziyası dahilərinin “müəllimlər müəllimi” yüksək fəxri ada layiq görülməlidir”* [126, s.339].

Şərqin iki dahi mütəəkkirindən söhbət açan, onların yaradıcılıqlarında oxşar və fərqli xüsusiyyətləri açmağa çalışan Nikolay Tixonov azərbaycanlı şair haqqında iftiralara bir növ son qoyur. Nizaminin fars dilində yazmağından istifadə etmək istəyən burjua tarixçiləri və İran millətçilərinə kəskin cavab verən rus şairi onun guya İran şairi olmasını təkzib edir. *“Bu tələm-tələsik yalan heç kəsi aldada bilməz. Gəncədə doğulan, öz istedadını doğma zəmində inkişaf etdirən, xalq rəvayətləri mənbəyindən bəhrələnən, xalq qəhrəmanlarının xüsusiyyətlərini göstərən Nizamini onu həyata bəxş edən torpaqdan, Azərbaycan xalqının və ədəbiyyatının dərin əlaqələrindən ayırmaq olmaz”* [217, s.219]. Bəlkə, elə bu qətiyyətdən sonra digər rus tədqiqatçısı Y.Bertels Nizaminin məhz Azərbaycan şairi olduğunu etiraf etmişdir [138, s.143].

Nizamini “dahi ustad” adlandıran Nikolay Tixonov şairin “dəbdəbəli üslubunu”, “qüsursuz nəzmini”, “zəngin obrazlılığını”, “şeirin təsviri tərəfini” yüksək qiymətləndirmiş, onun poemalarını isə “hadisə və xarakterlərlə zəngin olan süjetli hekayənin klassik nümunələri” adlandırmışdır [217, s.225-227].

Nikolay Tixonov Nizami Gəncəvi yaradıcılığını, o cümlədən, onun “Leyli və Məcnun” poemasını dünya poeziyası kontekstində nəzərdən keçirərək mühüm ədəbi - nəzəri problem olan Qərb-Şərq sintezinə toxunur. O göstərir ki, Leyli-Məcnun süjet şəraitinin bədii işlənməsində Nizami Gəncəvi öz Şərq həmkarlarını nəinki zaman baxımından, yəni bir neçə əsr, hətta poetik ustalıqla belə qabaqlamışdır.

Şərqə aparan yollardan biri də Nikolay Tixonovu Azərbaycana gətirmişdir. 1947-ci ildə böyük Nizami Gəncəvinin 800 illik yubileyində iştirak edən Nikolay Tixonov rus yazıçısı A.A.Fadəyev və Azərbaycan xalq şairi Səməd Vurğunla ölkəmizin rayonlarını gəzmiş, respublikamızın səfəli guşələrinə səyahət etmişdir. Bu səyahətlərin nəticəsində “Yollar-cığırılar” kitabı işıq üzü görmüşdür.

Beləliklə, mühasirədə olan Leninqradda, ağır bombardmanlar altında Azərbaycan ədəbiyyatı intibahının görkəmli nümayəndəsi, ulu Nizaminin yubileyinin keçirilməsi, onun yaradıcılığına yüksək qiymət verməsi bir daha göstərir ki, Nikolay Tixonov Azərbaycan ədəbiyyatına və onun mütəfəkkirinə böyük rəğbətlə yanaşmış, Nizaminin gah fars, gah da üzdənirəq erməni şairi olduğunu iddia edənlərə haqlı olaraq onun Azərbaycan şairi olduğunu bütün dünyaya qətiyyətlə bəyan etmişdir. Nizami yaradıcılığının qəddar və müharibə tərəfdarları olan hökmdarlara qarşı mübarizə nümunəsi olduğunu bildirmişdir.

4.3. Nikolay Semyonoviç Tixonov və Azərbaycan ədibləri

4.3.1. Nikolay Semyonoviç Tixonovun Səməd Vurğunla yaradıcılıq və dostluq əlaqələri

Rus sovet poeziyasında daha çox sülh carçısı kimi şöhrət tapmış Nikolay Semyonoviç Tixonovun Azərbaycana bəslədiyi məhəbbət klassik ədəbiyyatımıza münasibəti ilə yanaşı, həm də bir sıra şair və ədiblərimizlə şəxsi dostluq əlaqələrində ifadə olunur. Bu şairlərdən biri də Nikolay Tixonov tərəfindən poeziyası yüksək qiymətləndirilən, şəxsiyyətinə dərin hörmət bəslədiyi və yaxından dostluq etdiyi Azərbaycan sovet poeziyasının bayraqdarı sayılan, ölməz şairimiz Səməd Vurğun

olmuşdur. Rus poeziyasının ağsaqqalı sayılan Nikolay Tixonov “Xatirələrimdən səhifələr” adlı gündəliyində özünün Azərbaycanda keçən unudulmaz günlərinə, görüşlərinə xüsusi bir hissə həsr etmiş, bu xatirələrdə Səməd Vurğunla keçirdiyi səyahətlərdən də böyük ruh yüksəkliyi ilə danışır, azərbaycanlı şair dostunun sehrkar sənətindən yazırdı: “*Səməd Vurğun tək-cə mənim üçün deyil, onu tanıyanların hamısı üçün əbədi həyat rəmzidir. Səməd Vurğunun şeirləri nə sərhəd, nə də səmt bilirdi. Onlar şimala, cənuba, şərqə, qərbə quş kimi qanad açırdılar. Moskvada və Leninqradda, hətta ölkəmizin hüduudlarından kənarında belə Səməd Vurğunun şeirləri ürəklərə yol açırdı*” [105, s.46].

Bunu da xüsusi olaraq göstərməliyik ki, Nikolay Tixonovun özü haqqında da Azərbaycan ədəbi-elmi fikrində ilk sözü Səməd Vurğun demişdir. O, 1954-cü ildə sovet yazıçılarının qurultayındakı məruzəsində yazırdı: “*Poeziyamız bütünlükdə hər cür millətçilik, dindarlıq və irqçilik xurafatından azaddır... Məsələn, Nikolay Tixonov öz şeirlərində azad və xoşbəxt Gürcüstanı necə tərənnüm edirsə, o, eyni dostluq və hörmət hissi ilə Pakistan və Hindistanın zəhmətkeş xalqının taleyindən və həyatından yazır*” [95, s.324]. Və yaxud həmin məruzənin başqa bir yerində keçmiş sovetlər ölkəsi tərkibində Azərbaycanın da iştirak etdiyi 1941-1945-ci illər müharibəsi dövründə yazılan əsərlərdə N.Tixonovun vuruşduğu qəhrəman şəhərin sönməz obrazını verilməsi səsləndirilirdi.

Səməd Vurğun fikirlərinə davam edərkən yenə Nikolay Tixonovun yaradıcılığını misal və nümunə göstərirdi: “*Zəhmətkeşlərin beynəlmiləl qardaşlığı mövzusunun, müstəmləkəçilər və imperialistlər əleyhinə mübarizə mövzusunun, xalqlar dostluğu mövzusunun Nikolay Tixonovun lirikasında nə qədər səmimi verildiyini, şairin bilavasitə özünə daxil olan bir məsələ kimi ifadə edildiyini xatırlayaq*” [95, s.340].

Səməd Vurğun Moskvada sovet yazıçılarının II qurultayında poetik satira da uğurlarımızın olub-olmaması sualına özü də cavab verirdi: “*M.Bajan, N.Tixonov, A.Surkov, K.Surkov, Mirzo Tursunzadə, T.Tilvitiv, Süleyman Rüstəm, Nairi Zaryan, Semyon Çikovani kimi şairlər də satira janrında müvəffəqiyyətli əsərlər yazırlar, lakin, təəssüf ki, bu şairlər satira sahəsində nadir hallarda çıxış edirlər*” [95, s.350].

Səməd Vurğun məruzəsində romantik poeziyanın mövcud olub-olmamağı barədə danışarkən yenə Nikolay Tixonovun adını çəkir, onun balladalarının və “Kirov bizimlədir” əsərinin məhz romantik poeziyaya aid olduğunu bəyan edir, konkret olaraq N. Tixonovun ilk balladalarını, “Kirov bizimlədir” digər əsərlərini misal çəkərək keçmiş sovet poeziyasında inqilabi-romantik poeziyanın mövcudluğunu, bu poeziyanın həyatın realist təsviri ilə yaxından bağlanmış olduğunu da göstərir .

Nikolay Tixonov dəfələrlə Azərbaycanda olmuş, bir şair, tənqidçi və publisist kimi Azərbaycan ədəbiyyatı, mədəniyyəti haqqında ürək dolusu yazmışdır. Bu yazılardan bir qismi də ölməz şairimiz Səməd Vurğunun şəxsiyyəti və yaradıcılığı haqqında geniş Şərq mədəniyyətşünaslığı kontekstində, Azərbaycan ədəbi-ictimai həyatı ilə üzvi əlaqədə, doğma respublikamızın əsrarəngiz və füsunkar gözəlliyi fonunda qələmə alınmışdır. Bütün bunlar böyük rus şairinin Azərbaycana və onun şeir korifeyinə olan səmimiyyətindən xəbər verir. Professor S.Q.Əsədullayev bu əlaqəni düzgün qiymətləndirib yazırdı: *“Bu “qafqazlı rus” Azərbaycan xalqının və onun ədəbiyyatının böyük dostu olmuş, Səməd Vurğunla isə şəxsən dostluq etmişdir”* [121, s.56].

Nikolay Tixonov Səməd Vurğundan Azərbaycanın əsl xalq şairi kimi, sovet poeziyasının klassiki, dost və insan kimi yazırdı. O, Səməd Vurğun haqqında yazanda tez-tez onu Nizami ilə əlaqələndirir, onları müxtəlif hədd və mərhələlərin eyni, ümumilli poetik prosesin təzahürü kimi, dərin və möhtəşəm milli “poetik ağacın” köklərinin canlı birliyi kimi qiymətləndirmişdir. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Səməd Vurğun haqqında F. Mehdiyin “Alovlu publisist Səməd Vurğun” [29], O.Həsənovun “Səməd Vurğun” [31], C.Quliyevin “S.Vurğun yaradıcılığında estetika məsələləri” [62], E.Rəhimovanın “Ölməz sənət incisi” [89], B.Bağirovun “Преподавание в средней школе жизни и творчества народного поэта Самеда Вургуня” (“Xalq şairi Səməd Vurğunun həyat və yaradıcılığının orta məktəblərdə tədrisi”) [132] və b. yazdıqları elmi əsərlər də bəlkə də N.Tixonovun bu dühaya verdiyi böyük qiymətdən bəhrələnmişlər. Azərbaycanda bədii fikir tarixinin görkəmli zirvələri olan bu iki poeziya nəhəngləri Nikolay Tixonovun yaradıcılıq təfəkkürünü

yaxşı mənada narahat edirdi. Bu iki dühanı səkkiz əsrlik bir zaman ayırırdı. Onlardan biri böyük mütəfəkkir Nizami Gəncəvi Şərq intibahının özünəməxsus fəlsəfi fikri və elminin çiçəklənməsi dövrü ilə seçilən XII əsrdə yaşayıb yaratmışdır. Digəri isə – XX əsr Azərbaycan poeziyasının klassiki Səməd Vurğun yeni intibah əsrində, elmi-texniki tərəqqinin, mədəniyyətin, poeziyanın və təhsilin çiçəkləndiyi bir dövrdə yaşayıb yaratmışdır. Hər iki dövr özünün işğalçılıq, siyasi represiya, qanlı müharibələrdən neqativ tərəfi ilə də seçilmişdir.

Hər iki əsrin müsbət və mənfi tərəfləri artıq tarixə çevrilmişdir. Lakin bu tarix uçuşum üzərində poetik bir zirvə parıldayır, dərin fəlsəfi və humanist fikirli poeziya, obrazlı poetik söz durur. Bu poetik söz gələcək nəsillərə düzgün istiqamət verməklə xalqın əmlakına çevrilib, onun mənəvi xəzinəsinə daxil olmuşdur.

İki poetik zirvə adlandırdığımız Nizami Gəncəvi və Səməd Vurğun yaradıcılığı eyni bir kökdən qüdrətli xalqın ruhundan və istedadından doğmuşdu və bu gün bu dahilərin yaradıcılığı təkə vahid Azərbaycan ədəbi prosesinin müxtəlif tarixi mərhələsi kimi qəbul edilmiş, həm də bir-birini qarşılıqlı şəkildə bağlayan, şərtləndirən və zənginləşdirən iki müxtəlif hüdud kimi qiymətləndirilir.

Rus sovet poeziyasının ağsaqqalı sayılan Nikolay Tixonov da Nizami Gəncəvi və Səməd Vurğun haqqında yaradıcılığını bu cür qəbul etmişdir. Nikolay Tixonov Səməd Vurğun haqqında yazanda onun şəxsiyyətini və poeziyasını ya Nizami ilə əlaqələndirir, ya da tarixi sələfçilik baxımından Nizaminin poetik ənənələri ilə müqayisə edir. Ulu Nizaminin 800 illik yubileyində iştirak edən Nikolay Tixonov sonralar “Yollar, rizlər” adlı məqaləsini Səməd Vurğuna həsr etməklə bu tarixi şəxsləri bir-biri ilə həm də mənən qovuşdurmuşdur. Nikolay Tixonov Səməd Vurğunun özünəməxsus portretini yaratmaqla Azərbaycan mütəfəkkiri haqqında ilk sözü Səməd Vurğunun deməsindən qürur hissi ilə yazırdı: *“Səmədin qalın, qətran qaşları, dünyaya cəsarətlə baxan qartal gözləri, sifətinin qabarıq cizgiləri onun böyük həyat gücünə, böyük iradəsinə, mərdliyinə dalalət edirdi.*

Nizami haqqında ilk sözü ondan başqa kim deyə bilərdi?! Məgər, Səməd özü öz yaradıcılığının əsaslarından son dərəcə aydın bir şəkildə danışmamışdı?!” [105, s.108-109].

Azərbaycanın bu iki dahi şairinin tunc heykəlləri Bakının müxtəlif meydanlarını bəzəyir. Bu heykəlləri Nikolay Tixonov çoxəsrli poetik ənənələrin və müasir yeniliyin üzvi vəhdətinin canlı təcəssümü kimi təsvir edir: *“Bu gün isə Bakıda, vağzalın qarşısındakı meydançada böyük bir parkın ortasında dostumuz Səməd Vurğunun yüksək postament üzərində qranitdən tökülmüş heykəli haqqında düşünmək mənə qərribə gəlir. O, tunc gözlərlə baxır, tunc əli isə tunc sinəsinin üstündədir. Onun ayaqları altındakı təmələ isə şairin Vətənə böyük məhəbbətini ifadə edən misraları həkk olmuşdur”* [105, s.109-110].

Qeyd etdiyimiz kimi, bu sözləri Nikolay Tixonov 1947-ci ildə Azərbaycanda Nizaminin 800 illik yubileyinin keçirildiyi dövrləri xatırlayaraq demişdir. Həmin məqalədə Nikolay Tixonov yubileydən sonra Səməd Vurğun və Aleksandr Fadeyevlə birlikdə Azərbaycanın rayonlarına səyahəti haqqında ətraflı danışır.

Təntənəli yubileydən böyük ruh yüksəkliyi ilə bəhs edən Nikolay Tixonov bu mərasimi milli bayram, poeziya və mədəniyyət bayramı adlandırmışdır. O, dostluq və qardaşlıq əlaqələrinin möhkəmliyindən yazırdı: *“Böyük Nizaminin bayramı təzəcə qurtarmışdı, yubiley təntənələrinin canlı lövhələri isə hələ də yadımızda idi... Biz Azərbaycan paytaxtının yeni gəncliyini daha dərinədən duymaq üçün Nizami zamanəsinə baş vurduq. Bakının qabaqcıl texnikası fonunda qızılgülə və bir könüldən min könümlə vurulmuş gənclərə həsr olunmuş qədim beytlər səslənirdi”* [105, s.107].

Bu təntənəli mərasim iştirakçıları, o cümlədən qonaqları içərisində Nikolay Tixonov xəyalən iki nəfəri ayrı tutmuşdu. Onlardan birini – Aleksandr Fadeyevi “əsas qonaq” adlandırır, o birini isə Aleksandr Fadeyevin yaxın dostu olan görkəmli şairimiz Səməd Vurğununu – “bayramın şair sahibi” sayırdı: ... *“O, heç şübhəsiz, Azərbaycanın xalq şairi idi və yubiley günü öz qədim ustadını qonaqlara və xalqa təqdim etmək şərəfi ona müyəssər olmuşdu”* [105, s.108].

Nikolay Tixonov öz hekayəsini bir-biri ilə yaxından dostluq edən iki görkəmli ədibin zahiri portretini Şərq poeziyasına xas olan priyomların təsviri ilə başlayır. Şeirə, sənətə böyük hörmət bəsləyən Azərbaycan torpağı Aleksandr Fadeyevə də “böyük hörmət və məhəbbət bəsləyirdi”. Nikolay Tixonov yazırdı: *“O, bunu hiss edirdi və buna görə də kefi saz idi. Uca boylu, qıvrıq, çevik hərəkətli A.Fadeyev*

ürəkdən deyib gülürdü... O, igidə oxşayırdı; çərkəz paltarı geysəydi, ona yaman yaraşardı” [105, s.108].

Nikolay Tixonov Azərbaycan klassikinın portretini isə, daha səciyyəli və rəngarəng çalarlarla təsvir etmişdir. *“Onun qüvvələri aşıb-daşırdı. O, qırx yaşına girmişdi. Onun qara cod saçlarına sanki qatı duz səpələnmişdi. Səmədin qalın, qətran qaşları, dünyaya cəsarətlə baxan qartal gözləri, sifətinin qabarıq cizgiləri onun böyük həyat gücünə, böyük iradəsinə, mərdliyinə dəlalət edirdi” [105, s.108].*

Öz fikrini Səməd Vurğunun özünəxas zahiri portretinin təsvirindən başlayan Nikolay Tixonov şairin “şəxsi poetik yaradıcılığını” onun bu misralarındakı zəngin dünyagörüşü ilə əsaslandırır:

Nə qədər doğmadır burda hər nəfəs,
Bir də hər insanın, hər şeyin adı.
Bir ovuc torpağı göyə dəyişməz
Bir həyat şairi, bir yer övladı!

Səməd Vurğunun poetik novatorluğunun dərin mahiyyətinə varan Nikolay Tixonov çoxəsrlik Azərbaycan poeziyası ənənələri kontekstində şairin özünəməxsus parlaq yaradıcılıq portretini yaratmış, dünya ədəbiyyatı xəzinəsinə əvəzsiz bədii nümunələr vermiş, Şərq ədəbiyyatının incəliklərini dünyaya yaya bilmiş Nizami, Xaqani kimi dahi sənətkarlarla onu bir müstəvidə tutan rus şairi ümumilikdə isə Azərbaycan poeziyasına yüksək qiymət vermişdir: *“Azərbaycanda, şairlər ölkəsində, xalqın Nizami, Xaqani, Vaqif kimi şairlərə hörmət etdiyi bir məmləkətdə yüksək xalq şairi ad-sanı qazanmaq üçün ürəkləri ələ almaq o qədər də asan deyildir. Səməd Vurğun – xalq nəğməkarıdır, xalqın içərisindən çıxmışdır, xalqın bütün bəlalərinə və çətin inqilabi yoluna şərikin olmuşdur. Onun öz məşhur şeirində bu misraları ucadan deməyə haqqı vardı:*

E1 bilir ki, sən mənimsən,
Yurdum, yuvam, məskənim sən,
Demək, doğma vətənim sən,

Ayrılarımı könül candan?!
Azərbaycan, Azərbaycan!“ [105, s.109].

Beləcə, Nikolay Tixonov görkəmli şairimizin poetik novatorluğunun və dahiyyəsinin sirrini parlaq şəkildə açıqlayır.

Nikolay Tixonov təxəyyülündə Azərbaycanın əsl xalq şairi Səməd Vurğunun siması, şəxsiyyəti, poetik dünyagörüşü, onun xalq poeziyası ilə sıx əlaqəli şəkildə öz əksini tapmışdır.

Nikolay Tixonov Səməd Vurğunu Azərbaycanın müxtəlif rayonlarına səfərləri zamanı müxtəlif şəraitdə təsvir edir, Səməd Vurğun obrazını bir şair-vətəndaş, ədəbiyyat nəzəriyyəçisi, kənd zəhmətkeşlərinin yaxın dostu, sadə və müdrik adam, ehtiraslı ovçu, vətəni sonsuz bir məhəbbətlə sevən insan kimi yaradır. Bütün bu keyfiyyətləri əyani şəkildə həyat hadisələri ilə üzləşən zaman öz gözləri ilə görən Nikolay Tixonov böyük şairin obrazını səmimiyyətlə yaratmış və uzun illər keçsə də, onunla dostluğunu möhkəmləşdirmiş, hətta Səməd Vurğunun vəfatından sonra da onunla bağlı xatirələri ürək ağrısı ilə xatırlamışdı. Xüsusən də, Səməd Vurğunla ovda olduğu dövrü Nikolay Tixonov ovçu, təbiət bilicisi obrazını yaratmışdı.

Dahi Azərbaycan şairini poeziya sahəsində ədəbiyyat nəzəriyyəçisi kimi səciyyələndirən Nikolay Tixonov Səməd Vurğunun „poeziyada yüksək poetik obraz haqqında“, „ədəbiyyatda milli forma haqqında“, „böyük yüksək qəhrəmanlar haqqında“ və s. dəyərli fikirlərini xüsusilə vurğulayır.

Azərbaycana səyahət edən rus şairi-yazıçısı „Yollar-rizlər“ oçerkində ölkəmizin əsrarəngiz təbiətini – meşələri, çayları, Şamaxı tarlalarını və dağlarını, göz oxşayan şəhər və rayonları – Göyçayı, Gəncəni, Mingəçeviri, Şəkini, Lənkəranı – Kür çayının misilsiz gözəlliyini bədii boyalarla oxucusuna ötürür və həmin rəngarəngliyin uca zəminində bu təkrarsız təbiəti tərənnüm edən Səməd Vurğun obrazını yaradır və öz fikirlərini yaxın dostunun misralarına istinad etməklə təsdiqləyir:

Meşələr! Meşələr! Doğurdan da siz
Yayda da, qışda da bir baharsınız...

Yelin qabağını dağ kimi kəsən

Sizsiniz!... Nə qədər lütfkarsınız! [105, s.149].

Nikolay Tixonov Səməd Vuğunu gözəl şair, müdrik insan, mahir bir ovçu kimi göstərməklə yanaşı, onu həm də orijinal, unudulmuş tarixi faktları zarafatla xatırlayıb öz mühasibini çaşdırmağı bacaran, güclü yumor hissi olan bənzərsiz bir insan kimi də təsvir edir. Bu cür keyfiyyətlə Səməd Vurğun öz dostları ilə ünsiyyətdə mehriban, səmimi bir abı-hava yarda bilir. Bu baxımdan rus şairinin təsvir etdiyi Nikolay Tixonov, Səməd Vurğun və Aleksandr Fadeyevdən ibarət „ovçular cəmiyyətinin“ Kaxetiyada gürcü şairi Sandro Şanşiaşvili ilə onların evindəki səhnə çox maraqlıdır: „Səməd Vurğun... artıq acıqlı baxaraq yalançı bir qəzəblə ucadan:

- Sandro, darvazanı qaytar! – deyirdi.

Sandro çox gözəl başa düşürdü ki, qonaq zarafat eləyir, lakin bu zarafatın məğzini aydın təsəvvür etməsə də, Səmədin oyununu ustalılıqla davam etdirəcək cavab verdi.

- Hansı darvazanı qaytarım, əzizim?! Mənim darvazam yoxdur. İstəyirsən, balkona çıx, bax. Əgər darvazam olsaydı bu saat sənə bağışlardım! Buyur, bu da sənə darvazanı! Darvazam yoxdur. Axı neyləyim? Haradan alım?

Səməd Vurğun əlindəki şişi qılınç kimi oynadaraq inadla:

- Darvazanı qaytar, – deyirdi.

- Başa sal görüm, hansı darvazanı deyirsən, Səməd?

- Gəncə darvazasını, Gəncədə zəlzələ olanda, hər şey uçulub dağılanda sən gəlib darvazanı götürüb aparmısan...

- Mən darvazanı aparmamışam, əzizim! Vicdan haqqı, götürməmişəm. Bu iş nə vaxt olub?

Səməd Vurğun Sandronu çaşdırdığına gülərək:

- İki yüz əvvəl – dedi və onların hər ikisi bu səhnəni yaxşı oynadıqlarına görə gülməyə başladılar“ [105, s.164].

Nikolay Tixonovun Səməd Vurğun haqqında yazıları görkəmli alimlərimiz Seyfulla Əsədullayev, Məmməd Arif, Kamal Həsənov və bir çox tənqidçilərin

diqqətini cəlb etmişdir. Məmməd Arif „Nikolay Tixonov“ adlı məqaləsində bu sənətkarların dostluğuna toxunaraq yazırdı: *„Azərbaycanın ölməz xalq şairi Səməd Vurğun haqqında çox məqalələr yazılmış, çox nitqlər söylənmişdir. Yazılan məqalələr içərisində Səməd Vurğunun qələm yoldaşı, dostu Nikolay Tixonovun məqaləsi xüsusi yer tutur. Onun məqaləsində elə nüfuzədi bir qüvvə, Səməd Vurğunun şeirlərini dərin duymaq bacarığı, elə incə və həssas bir təhlil ustalığı vardır ki, Səməd Vurğunu uşaqlıqdan tanıyan, onun haqqında xüsusi tədqiqat aparan adamlar belə bu məqaləyə heyran qalmaya bilmirlər“* [70, s.416].

Tədqiqatçı-alim Kamal Həsənov isə Səməd Vurğunla Nikolay Tixonovun səmimi münasibətini „Azərbaycan Nikolay Tixonov yaradıcılığında“ kontekstində araşdırır və rus şairinin Azərbaycan klassikini yüksək qiymətləndirdiyini vurğulayır, Səməd Vurğunun ölümündən Nikolay Tixonovun sarsılmasından, onun şairimizə bir çox məqalələrin həsr etməsini yazmışdır.

1975-ci ilin payızında Azərbaycanda Sovet ədəbiyyatı günləri keçirilmişdir. Xalqlar arasında dostluq əlaqələrinin möhkəmləndirilməsində böyük əhəmiyyət kəsb edən bu tədbirdə Nikolay Tixonov da fəal iştirak etmiş, Bakı və Lənkəran oxucuları qarşısında dəfələrlə çıxış etmiş, bu yerlərin təbiəti, ədəbi xadimləri və əməkçilərinə bir sıra şeirlər də həsr etmişdir. Nikolay Tixonov ölkəmizi gəzdikcə, onun mədəniyyətinə bələd olduqca Azərbaycan xalqı, ədəbiyyatı və mədəniyyəti haqqında yüksək fikirlərdə olmuş, bu torpağı vəsf etmişdir. Ədəbiyyat günləri çərçivəsində Bakıda Səməd Vurğunun Ev muzeyinin açılışı oldu. Bu təntənəli mərasimdə Nikolay Tixonov da iştirak etmiş, bütün Sovet şairləri adından ev muzeyin açılışını alqışlamış və bunu „bütün poeziyamız üçün böyük bir hadisə“ adlandırmışdır. Xalqın Səməd Vurğuna olan məhəbbətinin sönməyəcəyini vurğulayan Nikolay Tixonov daha sonra demişdir: *„Biz xoşbəxtik ki, şairin bu ilham ocağına birinci daxil oluruq. Öz nəğməkarının xatirəsini qayğı və nəvazişlə qoruyub saxlayan xalqa dərin hörmət bəsləyirik“* [105, s.55].

Səməd Vurğunun yetmiş illik yubileyi ilə bağlı yazdığı məqaləsində Nikolay Tixonov onu „Azərbaycan sovet poeziyasının klassiki“, „Poeziya məktəbinin görkəmli banilərindən biri“, „böyük qəlbə malik, geniş ürəkli, mərd insan“

andlandırmış və onun yaradıcılıq simasını ifadəli şəkildə qiymətləndirərək yazırdı: „Səməd Vurğun Azərbaycan Sovet poeziyasının bayraqdarı, görkəmli dramaturq, ədəbi prosesin istedadlı nəzəriyyəçisi və təşkilatçısı olmuşdur. Nizami, Füzuli, Mirzə Fətəli Axundov kimi dahi sələflərinin və ölməz ustadlarının ənənələrinin davamçısı kimi o, parlaq poeziya nümunəsi yaratmışdır“ [105, s.176].

Bunlardan əlavə Nikolay Tixonov Səməd Vurğuna bir neçə şeir də həsr etmişdir. „Azərbaycan dəftəri“nə daxil olan „Я вспомнил Самеда Вургуна“ („İki görüş“-tərcüməçi Tofiq Bayram) şeirində „Yollar, rizlər“ oçerkindəki fikirlər burada poetik obrazda öz əksini tapmışdır. Bu şeir iki hissədən ibarətdir. Birinci hissədə Nikolay Tixonov Səməd Vurğunla canlı ünsiyyətdə—onunla görüşlərdə, ovda olduğunu xatırlayır. İkinci hissədə isə artıq Bakının mərkəzində əzəmətli tunc heykələ çevrilmiş abidənin qarşısındakı görüşündən danışır. Bu şeir ilk dəfə 1976-cı ildə „Znamya“ jurnalında dərc edilmişdir. 1985-ci ildə isə şairin „Seçilmiş əsərlərində“ dərc olunmuşdur [219, s.546]. Orta məktəblərin rus dili dərslərində də bu şeir tədris olunurdu.

Nikolay Tixonovun Səməd Vurğun şəxsiyyətinə və yaradıcılığına verdiyi yüksək qiymət, aralarındakı şəxsi dostluq, ümumiyyətlə onların yaradıcılıq metodlarının yaxınlığından irəli gəlir. Nikolay Tixonov öz yaradıcılığında əsaslandığı romantik poeziyanın estetik prinsipləri haqqında Səməd Vurğun demişdir: „Romantik şair həyatın müsbət başlanğıcını şüurlu şəkildə kəskinləşdirir, tez-tez „qeyri-adiliyə“, bəzən isə müstəsna xarakterlərə, hadisələrə və faktlara müraciət edir“.

Bu sözlər Nikolay Tixonovun yaradıcılığı ilə məşğul olan V.Şoşinin kitabından götürülmüşdür və bu bizə belə deməyə əsas verir ki, „Nikolay Tixonov müxtəlif millətlərdən olan digər şairlər kimi romantik poeziyanın sirlərini Səməd Vurğundan öyrənmişdir“ fikrini təsdiqləyir.

Digər tədqiqatçı Y.Knipoviç isə yazırdı ki, Nikolay Tixonov „Ədəbiyyata yeni Şərq qəhrəmanlarını ilk gətirənlərdəndir“ və öz əsərlərində o, „ənənəvi Şərq və Qərb qarşıdurmasını aradan qaldırmışdır“ [162, s.234].

Bu faktları araşdırarkən belə qənaətə gəlirik ki, milli poeziyanın xüsusiyyətlərinə bələd olmaq rus şairinə Orta Asiya, Zaqafqaziya və digər Şərq

xalqları, o cümlədən Azərbaycan haqqında ətraflı danışmağa kömək etmişdir.

Bu bölməni şair Kələntər Kələntərlinin dissertasiyamız üçün bir qədər uzun görünən, lakin çox dəyərli olan və „Tixonov-Vurğun“ münasibətlərinə işıq salan xatirələri ilə tamamlayırıq:

„Sovet dövründə Moskvada „Mərkəzi Yazıçılar Evi“ fəaliyyət göstərirdi. Onda əsərlərini oxuduğun, amma şəxsən tanış olmadığın yazıçı və şairlərdən kimi görmək istəsən orada tapmaq olardı. Günlərin bir günü həmin bəxtəvər evin səsli-küylü kafesində Moskvada yaşayan Azərbaycan şairləri İbrahim Kəbirli, Faiq Cəmcəmli və rus şairi, məşhur „Yaddaşın məhkəməsi“ poemasının müəllifi Yeqor İsəyevlə xudmani bir məclis qurmuşduq. Bu vaxt Sovetlər İttifaqının bütün respublikalarında tanınan Nikolay Tixonovla N.Qribaçov kafeyə gəldilər. Yeqorun xahişi və təhriki ilə bu böyük şairlər də bizə qoşulmalı oldular. Onların gəlişi, bizimlə bir masa arxasında oturməsi məni çox sevindirdi. Çünki hər ikisi həm Azərbaycanı, həm də Səməd Vurğunu sevən adamlar idi. Söhbət əsnasında yadıma düşdü ki, 1955-ci ildə, vəfatından bir il qabaq Pakistana uçarkən Pekində qəfil xəstəxanaya düşmüş Səməd Vurğun ölümü hədələyə-hədələyə yazmışdı:

Vaxtsiz əcəl, məndən uzaq dayan, dur

Qürbət əldə can vermərəm ölümə!

Qılıncını məndən uzaq dolandır,

Elə ki, mən qələm aldım əlimə

Qürbət əldə can vermərəm ölümə!

Bir az əvvəl dediyimiz kimi, sağlığında Səməd Vurğun qədər xalq tərəfindən sevilən ikinci bir şair olmamışdır. Şairin hələ də yaşayan bəzi yaşadlarının, xüsusilə də 1940-50-ci illər gəncliyinin yaxşı yadındadır, Səməd Vurğunun adı gələndə o dövrün partiya və dövlət rəhbərləri belə ayağa qalxırdı. Sovetlər Birliyinin Maksim Rılski, Mikola Bajan, Georgi Leonidze, Karlo Kaladze, Simon Çikovani, Qalaktion Tabidze, Mirzo Tursunzadə, Qafur Qulam, Zülfüyyə, Rəsul Həmzətov, Mustay Kərim, Qaysın Quliyev, David Kuqultinov kimi məşhur şairləri Vurğunu ağ saçlı Qafqazın

fəxri, ən ləyaqətli oğlu, ən görkəmli şairi barəsində həqiqət yüklü əfsanələr danışır, şairin şəninə şeirlər, poemalar yazırdılar. Yeri gəlmişkən, onu da deyim ki, XX yüzillikdə müasiri olduğu insanların arzularını, sevinc və kədərlərini, ağrı və acılarını poetik əsərlərində, bu və ya başqa şəkildə ifadə edə bilmiş görkəmli şairlərdən Nazim Hikmət, Aleksandr Tvardovski, Nikolay Tixonov, Pavel Antokolski, Nikolay Qribaçov, Samuel Marşak, Mixail İsakovski, Mixail Svetlov, İlya Selvinski, Yaroslav Smelyakov, Konstantin Simonov, İosif Noneşvili, Paruyr Sevak, Yeqor İsayev, Şahəmir Muradov, Yusup Xappalayev, Ənvər Hacıyev, Yevqeni Yevtuşenko, Robert Rojdestvenski və onlarca başqaları ilə görüşmək, Səməd Vurğun haqqında onların dediklərini eşitmək mənə də nəsib olub.

Onda şairin səfər yoldaşı, Pakistana onsuz getməli olan Nikolay Tixonov oradan şair dostuna göndərdiyi məktubda qeyd edirdi: „Əziz Səməd, çox təəssüf ki, sən bu gün, azərbaycanlı dostumuz, bizim aramızda deyilsən. Lakin indi bizim olduğumuz bu ölkədə səni çoxları tanıyır və sevirlər...“ [104, s.168].

Azərbaycanın bəzi dilbər guşələrini Vurğunla bir yerdə gəzmiş Nikolay Semyonoviçin onunla bağlı maraqlı xatirələrin, çap olunmuşların oxuduğunu bildirən, yenə də sevimli şairindən söz açmaq istəyinin ürəyindən keçirdiyini deyən şair deyir ki, tez-tez ustadın adını çəkdiyimi görən bu ürəyi duyğulu insan hiss etdi ki, mən Vurğunu dəlicəsinə sevənlərdənəm. Bu hadisələrin nəqlini davam etdirən şair xətri xoş olsun deyə S.Vurğunun söylədiyi əhvalatı belə xatırlayır: „*Bir dəfə Orta Asiya respublikalarına növbəti səfərə çıxmışdım. Baharın günəşli, könül açan günlərindən birində özbək dostlarım məni gəzməli və görməli yerlərdən birini – „Qoruq meşə“ deyilən yeri seyr etməyə aparmışdılar. Bələdçimiz meşəni öz əlinin içi kimi tanıyan, onun bütün cığırlarına, keçidlərinə bələd olan, yaşı səksəni haqlamış, sifətindən nurtökülən ağsaqqal bir ovçu idi. Bu cənnət-məkan qoruqda sözə sığmaz, vəsfə gəlməz bir aləm vardı. Adı hələ kitablara düşməmiş nə qədər canlı, nə qədər müxtəlif səsli quşlar səs-səsə vermişdi: meşədə sanki milyon səsli bir orkestr dil açmışdı. Biz gözə görünməyən bu qeyri-adi orkestrin çıxardığı ecazkar səslərə heyran qalmışdıq. Atomlu, neytronlu dünyamızın bütün dərdlərini, qayğılarını bir anlıq unudub, bu ilahi musiqiyə dinşək kəsmişdik. Birdən „orkestr“ susdu, elə bil*

qurbağa gölünə kimsə daş atdı. ...

...Tələş keçirməyə dəyməz, ürəyini buz kimi saxla; meşəyə pələng girib. Bütün canlı aləm Meşə Şahının gəlişini hiss eləyib, ona görə də, şaha hörmət əlaməti olaraq səslərini xırp kəsdilər” . Biz – Vurğunu yaxından tanıyanlar; şairlər, elm, sənət, adamları, Moskvaya, Yazıçılar İttifaqına Vurğun ayaq basanda həmin qoruq kimi susardıq. Bizim nəzərimizdə şair Səməd Vurğun əsl Qafqaz pələngi idi“ [54, s.137-138].

Xatirələrini davam etdirən N.Tixonov Səməd Vurğun kimi bir şairlə dostluğu özünə şərəf və qənimət bilir, onun könlünə toxunmağı, sözünü kəsməyi, sanki, qəbahət sayırdı. Şair dostuna canlı bir tarix, yetkin bir ziyalı kimi baxır, onunla bir məclisdə oturmağı özünə fəxr bilirdi.

Göründüyü kimi, araşdırdığımız mövzu XX əsr rus poeziyasının ağsaqqalı sayılan Nikolay Tixonovla elə XX əsr Azərbaycan poeziyasının bayraqdarı Səməd Vurğunun şəxsi dostluq əlaqələri həm də hər iki xalqın ədəbiyyatlarının qarşılıqlı əlaqələrinin inkişafına xidmət etmiş və böyük töhfələr vermişdir. Bu bir daha onu göstərir ki, Azərbaycan poeziyası, onun görkəmli nümayəndələri həmişə öz istedadları ilə başqa xalqların yaradıcı insanlarına da örnək ola bilmişlər.

4.3.2. Nikolay Semyonoviç Tixonov Azərbaycan klassikləri haqqında

XIX əsrin 30-cu illərindən başlayaraq XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində Azərbaycan müxtəlif siyasi qurumlarla əlaqədar Rusiyanın tərkibində olmuşdur. Bir-birindən kəskin şəkildə fərqlənən bu siyasi qurumların respublikamızın həyatının müxtəlif sahələrinə özünəməxsus tərzdə təsirləri də olmuşdur. Lakin bu müddət ərzində Azərbaycan mədəniyyəti və ədəbiyyatı sahəsində müsbət irəliləyiş danılmaz bir həqiqətdir.

Bu baxımdan Azərbaycan-rus ədəbi əlaqələri haqqında danışmaq bu gün də ən aktual problemlərdən biridir. Düzdür, bu sahədə bizə qədər də çox yazılmışdır. Hələ keçmiş Sovet dövründə Murtuz Sadıxov, Abbas Hacıyev, Həbib Babayev, Şıxəli Qurbanov, T.Xəlilova, Əkbər Qəhrəmanov və başqaları rus-Azərbaycan ədəbi əlaqələrini

müxtəlif aspektlərdə tədqiq etmişlər. Şübhəsiz, bu tədqiqatlarda keçmiş sovet rejiminin təsiri ilə yalnız rus ədəbiyyatının müsbət təsiri və üstünlüyü ön plana çəkilmiş, Azərbaycan ədəbiyyatının təsiri isə demək olar ki, kölgədə qalmışdır. Əlbəttə, ədəbiyyatların qarşılıqlı təsirini, konkret olaraq rus ədəbiyyatının Azərbaycan ədəbiyyatına müsbət təsirini heç də inkar etmirik. Lakin müxtəlif janrlarda inkişaf edən, zəngin ənənəyə malik Azərbaycan ədəbiyyatının və ədiblərinin məhz rus ədəbiyyatının inkişafında xidmətlərinin üzə çıxarılması az əhəmiyyət daşımır. XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq A.Bestujev-Marlinskinin, M.Y.Lermontovun, A.S.Puşkinin, L.N.Tolstoyun, M.Qorkinin və başqalarının bir sıra əsərləri dediklərimizə əyani sübutdur. XX əsrdə bu silsilənin davamçısı “Xalqlar dostluğunun nəğməkarı” Nikolay Semyonoviç Tixonov olmuşdur. 1922-ci ildə yazdığı “Qırmızılar Araz üstündə” əsərindən başlayaraq ömrünün sonunadək onun doğma respublikamıza bəslədiyi məhəbbət klassik ədəbiyyatımıza səmimi münasibətində, şair və ədiblərimizlə şəxsi dostluq əlaqələrində ifadə olunur. Nikolay Tixonovun Şərq, xüsusilə Qafqaz mövzusunda yazdığı əsərlərindən Azərbaycan ədəbiyyatına böyük marağı, şairin ədəbiyyatımızın görkəmli nümayəndələri Nizami Gəncəvi, Məhəmməd Füzuli, İmadəddin Nəsimi, Molla Pənah Vaqif [152], Mirzə Fətəli Axundov [153], Cəlil Məmmədquluzadə [196], Səməd Vurğun və başqa sənətkarlarımızın həyatı, yaradıcılığı ilə tanışlığı onda Azərbaycan haqqında geniş təsəvvür yaratmışdır. Təsadüfi deyildir ki, Nikolay Tixonovun şeir və hekayələrində Azərbaycan mövzusu özünün mükəmməl həllini tapmışdı. Ümumillikdə, klassik Şərq poeziyasına yaxından bələd olan Nikolay Semyonoviç Tixonov Azərbaycan şeir sənətinə də qəlbən bağlı olmuş və illərdən bəri ədəbiyyatımızın klassikləri haqqında ürək dolusu danışmış, müxtəlif illərdə ədəbi xadimlərimizin görkəmli nümayəndələrinin yubileylərinin keçmiş SSRİ paytaxtı – Moskvada keçirilməsində fəal təşkilatçı olmuş və çıxışlar etmişdir.

Bildiyimiz kimi, bir şair olaraq Nikolay Tixonov Bakıya ilk dəfə 1927-ci ildə gəlmişdir. Bu dövrdə o, paytaxtımızla, ictimaiyyətlə və oxucularla tanış olmuş, Bakıya aid bir sıra əsərlər yazmışdır. Sonralar da Nikolay Tixonov Azərbaycana tez-tez gəlmiş, əməksevər insanlarımızın rəşadətinə, vətənimizin gözəl təbiətinə həsr olunmuş silsilə şeir nümunələrini yaratmışdır. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, bu şeirlər 1976-cı ildə “Azərbaycan dəftəri” adlı ilə əvvəl “Literaturnaya qazeta” da,

sonra isə “Znamya” jurnalında (1976, № 2) dərc edilmişdir. 1979-cu ildə Nikolay Tixonovun Azərbaycanla bağlı çıxışları, məqalələri, məktubları, xatirələri və şeirlərini yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi Rasim Tağıyev kitab şəklində tərtib etmiş və onun silsilə şeirlərinin sərlovhəsi olan “Azərbaycan dəftəri” adı ilə nəşr etdirmişdir. Nikolay Tixonovun həmin silsilə şeirlərindən cəmi yeddisi 1985-ci ildə Moskvada nəşr olunmuş yeddi cildlik “Seçilmiş əsərləri”nin birinci cildinə daxil edilmişdir [219, s.544-548]. Təkrarən qeyd etməliyik ki, Nikolay Tixonov Azərbaycan haqqında müxtəlif səpkidə əsərlər yazmaqla kifayətlənməyib, ayrı-ayrı ədiblərimizin yubileylərində çıxışlar etmiş, məqalələr çap etdirmiş, yazıçılarımızla məktublaşmış, Səməd Vurğunla isə şəxsi dostluq əlaqələri saxlamışdır.

Nikolay Tixonovun Azərbaycanın mütəfəkkir sənətkarı Nizami Gəncəvi və XX əsr poeziyasının klassiki Səməd Vurğun haqqında yazılarını artıq ayrıca olaraq işlədiyimizdən, dissertasiyanın bu bölməsində şairin digər ədiblərimiz haqqında fikir və mülahizələrini araşdırmağa çalışmışıq.

Klassik Şərq poeziyasına böyük maraq göstərən Nikolay Tixonov hələ 1941-ci ildə böyük Nizami Gəncəvinin 800-illik yubileyini faşist Almaniyasının mühasirəsində olduğu Leninqradda bombardmanlar altında keçirmişdir. Bu bir ənənə kimi davam etdirilmiş və Nikolay Tixonov bir çox Azərbaycan ədəbiyyatı klassiklərinin yubileylərinin keçirilməsində iştirak etmiş, dərin məzmunlu çıxışları ilə Azərbaycan ədəbiyyatına səmimi münasibətini bildirmişdir. Onun ədəbiyyatımıza verdiyi yüksək qiymət Kamal Həsənovun tədqiqatında öz əksini geniş tapmışdır [147].

1973-cü ildə Azərbaycanın böyük şairi və mütəfəkkiri İmadəddin Nəsiminin 600 illik yubileyi əvvəlcə keçmiş SSRİ miqyasında keçirildi. Bu yubiley tədbirində ümumittifaq yubiley komitəsinin sədirliyini Nikolay Semyonoviç Tixonov öz üzərinə götürmüş, mərkəzi mətbuatda isə “Şair-mütəfəkkir”, “Böyük humanist şair” kimi maraqlı məqalələrlə çıxış etmiş, cəsarətli fikirlər irəli sürmüş və Nəsimi əsərlərinin rus dilinə və xarici dillərə az tərcümə olunduğunu narazılıqla bildirmişdir. Bütün bunlar əlbəttə ki, onun Azərbaycanın görkəmli filosof şairinə bəslədiyi böyük rəğbət və məhəbbətin təzahürü idi.

Elə həmin ildə o, Nəsiminin yubiley şənliyində iştirak etmək üçün Bakıya gəlir.

Şərq poeziyasının klassiki İmadəddin Nəsiminin yaradıcılığını yüksək qiymətləndirən Nikolay Tixonov Azərbaycan şairinin adını dünya ədəbiyyatının dahi yazıçıları Firdovsi, Nizami, Rustaveli, Dante, Nəvai, Höte və Puşkin ilə bir sırada çəkir, onun yaradıcılığının təkcə ədəbiyyatımıza deyil, həm də ümumən Şərq ədəbiyyatına təsirini vurğulayaraq yazırdı: *“Nəsimi yaradıcılığında qaldırılan mövzular xeyli sonra yetişmiş Fuzuli kimi Azərbaycan şairlərinin lirikasında, habelə türkmən və özbək şairləri tərəfindən inkişaf etdirilmişdir”* [105, s.50].

Nəsimini “insanın azadlıq ruhunun yorulmaz carçısı” adlandıran Nikolay Tixonov təbii ki, şairin məşhur “Məndə sığar iki cahan” qəzəlini sovet ideologiyası prizmasından ateistcəsinə qiymətləndirmiş və yazmışdır: *“O, [Nəsimi – K.K.] güclü və amansız hakimlərə və din xadimlərinə üzünü cəsarətlə tutaraq özünün ilahi bir varlıq olduğunu söyləyir və islam dininin qanunlarından azad olması ilə fəxr edirdi”* [105, s.55].

Təbii ki, Nəsimi islam dinini inkar etmək fikrində olmamışdır. O ancaq islam dinini mövhumat kimi yayanları tənqid edərək bu dinə şüurlu şəkildə riayət etməyə çağırmışdır. İslam dininin saflığına Nikolay Tixonov özü də şahid olmuş və sonralar özünün “İslam” şeirində bunu göstərmişdir. Əsərin ideyası belə bir fikri təsdiqləyir ki, dünyada hər şey Allahdan asılıdır və ona tabedir, heç bir şey onun razılığı və istəyi olmadan baş verə bilməz.

Göründüyü kimi, Nikolay Tixonov özü də islam dininin saflığına inanır və vaxtilə Nəsimi şeirinin təhlilində müəyyən yanlışığa yol verdiyini, yəqin ki, özü də dərk etmiş, “Əl-Qədr gecəsi”ndə isə İslam dininin sülh, əmin-amanlıq dini olduğunu təsdiqləyir .

Nikolay Tixonov Azərbaycanın humanist şairinin lirik məhəbbət mövzusunda yazdığı şeirlərini qeyd etməklə, şairin fəlsəfi şeirləri ilə Azərbaycan dilində fəlsəfi qəzəl janrının əsasını qoyduğunu da xüsusilə vurğulamışdır. Nəsimini azad düşüncəli, humanist ideyaların carçısı kimi yüksək qiymətləndirən N.Tixonov yazırdı: *“Azərbaycan xalqı doğma Azərbaycan dilində poeziyanın inkişafı işində Nəsiminin xidmətlərini yaxşı xatırlayır. Nəsimi fars, hətta ərəb dillərində də şeir yazmışdır. Lakin o, öz poeziyasını Azərbaycan dilində gözəl əsərlər yazan böyük və istedadlı şair kimi yüksəltmiş və şöhrətləndirmişdir. O, dövrünün mütərəqqi, həqiqətən humanist*

ideyalarının carçısı kimi, öz nikbinliyi və azad düşüncəsi ilə geniş şöhrət qazanmışdır” [105, s.49].

Böyük Azərbaycan şairinin ölməzliyini xüsusi vurğulayan N.Tixonov, təəssüf hissi ilə qeyd edir ki, Şərqi böyük mütəfəkkirinin əsərlərinin Qərb ölkələrində az tərsümə olunur və zəif yayılır. Nəsimi yaradıcılığına rəğbətlə yanaşan rus şairi onun əsərlərinin ölümündən sonra daha çox yayılmasını qeyd edir, Şərqi ədəbiyyatının ən qüdrətli nümayəndələrindən biri olduğunu, onun adının dahi klassiklərlə birgə çəkildiyini xüsusilə vurğulayır.

Başqa bir yazısında Nikolay Tixonov Nəsimin yaradıcılığını, dəyanətini belə səciyyələndirirdi: *“Nəsimi yaradıcılığının bütün tədqiqatçıları uzun illərdən bəri onun sənətinə yüksək qiymət vermiş, onun simasında böyük bir şairi görmüşlər*” [105, s.58-59].

Nəsimi yaradıcılığında qaldırılan mövzuları inkişaf etdirən digər dahi şairimiz Məhəmməd Füzuli yaradıcılığı da rus şairinin nəzər-diqqətini cəlb etmişdir.

Məlumdur ki, XVI əsr Azərbaycan mədəniyyətinin yeni bir inkişaf mərhələsi məhz Məhəmməd Füzulinin adı ilə bağlıdır. Azərbaycanın görkəmli lirik şairinin 400 illik yubileyi ərəfəsində Nikolay Tixonov Füzulinin həyatı və yaradıcılığını əhatə edən *“Şərqi böyük humanisti”* adlı məqaləsi ilə mətbuatda çıxış etmişdir. Bu məqaləsində Nikolay Semyonoviç Şərqi şan-şöhrətli şairləri arasında lirik bir şair, öz əqli, yaratdığı cəlbedici obrazları və humanizmi ilə seçilən Məhəmməd Füzulinin xüsusi yeri olduğunu vurğulayır: *“Füzulinin bütün poeziyasında əsas xətt həyatın tərənnümü, insanın tərənnümüdür. Şair insan həyatını əsasını və qalibiyyətini də bunda görür*” [105, s.66].

Böyük Məhəmməd Füzulinin poetik irsi Azərbaycanın xalq sərvətlərindən biridir. Onun əlyazmaları hifz edilib saxlanılır. Onun həyatı və dövrü haqqındakı tədqiqat əsərləri ildən-ilə yaxşılaşır və çoxalır.

Məhəmməd Füzulinin istər fəlsəfi traktatını, alleqorik əsərlərini, istərsə də islam dininin peyğəmbər və imamların müqəddəs taleyini təsvir edən *“Hədiqətül-şühədə”* əsərini yüksək qiymətləndirən Nikolay Tixonov şairin *“Leyli və Məcnun”*u haqqında xüsusilə qeyd edirdi: *“...Lakin onun ən gözəl əsəri ilhamının və sənətinin mirvarisi*

olan, Azərbaycan dilində yazılmış “Leyli və Məcnun” poemasıdır”[105, s.67].

Bu böyük lirik-epik poema qədim zamanlardan keçərək bizim günlərə qədər qalmış və bugünkü oxucunun, ... Azərbaycan oxucusunun malı olmuşdur. Poeziyasında əsas xətt həyatın, insanın tərənnümü olan Füzuli yaradıcılığı rus şairinin Şərq poeziyasına məhəbbətini daha da artırmışdır.

Azərbaycan poeziyasında şeir estafetini qəbul edən “dahi Nizami Gəncəvidən, qüdrətli Füzulidən hər hikmətə, hər sirrə vaqif olan Vaqifin” 250 illik yubileyində Nikolay Tixonovun alovlu çıxışı da bir sıra məqamları ilə diqqət cəlb edir.

“Vaqif günləri ümumxalq bayramıdır” qeydlərində Nikolay Tixonov Molla Pənah Vaqifi təkcə şair kimi deyil, faciəvi taleyi ilə xalqının həyatında dərin izlər buraxmış tarixi bir şəxsiyyət, dininə, dilinə, adət-ənənələrinə, mənəviyyatına rəğbət bəsləyən müdrik bir dövlət xadimi kimi təqdim edir, onun poeziyasının qüdrətindən yazırdı: *“Milli şeirdə yeni məktəb yaratmış, şeiri xalqın danışq dilinə cəsarətlə yaxınlaşdırmış Vaqif bu gün azad Azərbaycanın şairləri ilə sənət haqqında şirin söhbət edir. Bu söhbət şairlərin hamısı üçün faydalı və ibrətlidir, hikmətlidir, çünki hamısını düşünməyə məcbur edir”* [105, s.71].

Poeziyada nə yaradasan və necə yaradasan ki, sənin şeirini insanlar sevsinlər və bu şeir əsrlər keçdikdən sonra da öz qüdrətini və nəgmə ahəngdarlığını, sehrli gözəliyyini itirməsin?!

Molla Pənah Vaqif yaradıcılığına sonsuz ehtiramını bildirən Nikolay Tixonov Vaqif yaradıcılığı önündə baş əydiyini, ölməz sənətkar kimi qiymətləndirdiyini vurğulayaraq, onu “zaman və məkana qalib gələn şair” adlandırır.

Bütün bunlar rus şairinin Azərbaycan klassikləri haqqında yazdıqlarının hamısı deyildir. Dəfələrlə göstərdiyimiz kimi, Nikolay Tixonov müxtəlif vaxtlarda böyük ruh yüksəkliyi ilə Mirzə Fətəli Axundzadə, Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Məmməd Səid Ordubadi, Səməd Vurğun haqqında ürək dolusu danışmış və çıxışlar etmişdir.

Məsələn, Nikolay Tixonov Mirzə Cəlil yaradıcılığına yüksək qiymət verərək onun parlaq bir ədəbi məktəbin yaradıcısı adlandırmış və onun haqqında yazırdı: *“Azərbaycan ədəbiyyatının klassiki, Molla Nəsrəddin adı ilə tanınmış Cəlil*

Məmmədquluzadənin anadan olmasının 100 illiyinin bayram edilməsi böyük hadisədir. Çünki onun tərcümeyi-halını yazan və yaradıcılığını tədqiq edən müəllifin dediyi kimi, Cəlil Məmmədquluzadə tamamilə xüsusi, orijinal əsərlərin, mübariz, ictimai məzmunu malik parlaq ədəbi məktəbin yaradıcısı, həyatın bütün sahələrini və bədii sözün bütün janrlarını əhatə edən bir simadır” [105, s.80].

Azərbaycan dramaturqunun istedadına xüsusi qiymət verən Nikolay Tixonov Cəlil Məmmədquluzadənin əsərlərindəki əsas xüsusiyyətlərini yüksək dəyərləndirir.

Nikolay Tixonov XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının digər bir görkəmli yazıçısı Məmməd Səid Ordubadını belə qiymətləndirirdi: *“M.S.Ordubadi öz yaradıcılığı ilə, ölməz obrazlar qalereyası ilə, oxuculara irs qoyduğu ən nəcib insani sifətlərlə özünə ikinci ömür qazanmış yazıçılardandır. Onun tarixi romanları bir çox xalqların dilində, o cümlədən rus dilində maraqla, məhəbbətlə oxunmuş və oxunmaqdadır. Bu ədəbiyyat inciləri ümumbəşəri pasport almışlar” [105, s.89].*

1954-cü ilin yanvarında Aleksandr Fadeyev öz dostu Səməd Vurğuna məktub göndərmişdi. Məktubda A. Fadeyev dostu Səmədə “Pravda” qəzetində (keçmiş sovet dönəmində Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin orqanı- K.K.) Mingəçevirin birinci fazasının başlaması haqqında məlumatı oxuduğunu, A.Fadeyevin, N.Tixonovun və əlbəttə ki, S.Vurğunun – Azərbaycan kolxozçuları tərəfindən sevildiklərini qonaqpərvərliyini xatırladığını sevinclə yazırdı.

Bu görüşün digər iştirakçısı olmuş Nikolay Tixonovun xatirələrində isə oxuyuruq: *“Ev sahibləri bizi olduqca qonaqpərvər qarşıladılar, Nuxada bizim üçün çox yaxşı oldu. Çox bacarıqlı və geniş naxışların bolluğu ilə diqqət çəkən, mükəmməl qorunub saxlanan Xan Sarayının inciləri, sənətin həqiqətən köhnə Nuxada çiçəkləndiyinə inandırıldı, burada şeir və fəlsəfə haqqında çox şey anlayırdılar” [223, s.3].*

Nikolay Tixonovun təsvir etdiyi görüş böyük sənətkarların tarixi görüşü idi.

Azərbaycanın görkəmli mütəfəkkiri, dramaturgiyamızın və realist nəsrimizin banisi Mirzə Fətəli Axundzadənin 150 illiyi ilə əlaqədar yazdığı oçerkinin adını Nikolay Tixonov görkəmli söz ustasının dahi rus şairi Aleksandr Sergeyeviç Puşkinin ölümünə həsr etdiyi “Şərq poeması”ndan götürmüşdür. “Fikirlər dəryasına qərq olmuş ürək” adlı oçerk isə “Literaturniy Azerbaydjan” jurnalında dərc olunmuşdur.

Poetik tərzdə yazılmış bu oçerkdə bədii təxəyyül real həyat həqiqətləri ilə sintez təşkil edir. Burada M.F.Axundovun ənənəvi yaradıcılıq portreti və ya tərcümeyi-halı yoxdur, K.Həsənovun sözləri ilə desək “...əsəri bədii-sənədli oçerk janrına daxil etmək olar” [147, s.19].

Rus ədəbiyyatı və onun A.Bestujev-Marlinski, A.S.Puşkin, M.Y.Lermontov kimi görkəmli nümayəndələri ilə yaxından tanış olan M.F.Axundovun dramaturgiyasında təsvir edilən real xalq həyatı Nikolay Tixonovun təsəvvüründə haqlı olaraq qeyd edilir ki, bu əsərlər dahi rus yazıçısı N.V.Qoqolun əsərləri kimi ölməzdir. Nikolay Tixonov Mirzə Fətəli Axundov yaradıcılığının təkcə Azərbaycan üçün yox, həm də bütün Şərqi xalqları üçün əhəmiyyətli olduğunu inamla bildirir. O yazırdı. “*Öz xalqının azadlığı və gələcək səadəti uğrunda vuruşan əsgər! Bu sözlər tamamilə haqlı sözlərdir. Çünki Mirzə Fətəli Axundov özünün bütün yaradıcılığı ilə müstəmləkəçiliyə, Şərqi xalqlarının əsarətdə saxlanmasına qarşı münasibətilə öz vətənpərvərliyini, Şərqi xalqlarının gözəl gələcəyinə inamını sübut etmişdir*” [105, s.79].

İstedadlı dramaturq M.F.Axundzadə təkcə Azərbaycanda deyil, həm də bütün Şərqi dramaturgiyanın əsasını qoymuşdur. Təbii ki, indinin özündə onun əsərləri bütün Şərqi sevilmə-sevilə oxunur. Məhz bu nöqteyi-nəzərdən Nikolay Tixonov M.F.Axundzadə haqqında oçerkini səmimi fikirlə tamamlayır: “*Biz bu gün onun gözəl əsərlərini oxuyarkən, böyük ustada öz məhəbbət və hörmətimizi bildirərkən sanki onun qəlbinin qərqi olduğu fikirlər dəryasının sahilindən keçirik.Biz bu gün şairin ürəyi arxasınca gedərkən öz qəlbimizlə bu dənizin dalğalarını duyuruq*” [105, s.79].

Nikolay Semyonoviç Tixonov bundan sonra da bir çox ədiblərimiz haqqında məqalələr yazmış, müxtəlif tədbirlərdə onların barəsində ürək dolusu danışmışdır. Belə ki, məşhur satirik şairimiz Mirzə Ələkbər Sabir, XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının klassikləri Cəlil Məmmədquluzadə, Məmməd Səid Ordubadi, Rəsul Rza yaradıcılıqları ilə yaxından tanış olmuş, onların yubileylərində həcmcə kiçik olsa da ideya-məzmunca dolğun olan dəyərli fikirlər söyləmişdir.

Göründüyü kimi, Nizami Gəncəvidən başlayaraq Səməd Vurğuna qədər ən görkəmli sənətkarlarımızın yaradıcılığı ilə yaxından tanışlıq rus şairində Azərbaycan haqqında dolğun təsəvvür yaratmışdır. Elə bu səbəbdən də Nikolay Tixonovun

yaradıcılığında Azərbaycan mövzusu özünün ən yaxşı həllini tapmışdır.

Bu xidmətlərinə görə 1974-cü ilin yanvarında Azərbaycan Respublikası Ali Soveti Rəyasət Heyətinin fərmanı ilə Nikolay Semyonoviç Tixonova “Azərbaycanın xalq şairi” fəxri adı verilmişdir. Fərman oxunandan sonra Nikolay Tixonov yazmışdı: *“Dünyaya bir çox poeziya nəhəngləri bəxş edən qədim, gözəl və həmişəcavan Azərbaycan diyarının xalq şairi adını daşımaq mənim üçün böyük şərəfdir. Mənə bu fəxri adın verilməsi Azərbaycan xalqının xeyirxahlığına və səmimiliyinə, onun rus mədəniyyətini, nümayəndəsi olduğum rus ədəbiyyatını böyük hörmət və məhəbbətlə sevdininə daha bir sübutdur”* [105, s.18].

Onu da qeyd etməliyik ki, Nikolay Tixonova “Azərbaycanın xalq şairi” fəxri adı verilməsində ədəbiyyata, ümumilikdə söz sənətinə və xalqlar arasında ədəbi əlaqələrin möhkəmlənməsinə böyük diqqət və qayğı göstərən Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin misilsiz xidmətləri olmuşdur.

Ümumilikdə, Nikolay Tixonovun Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuş və “Azərbaycan dəftəri” kitabına daxil edilmiş şeirlər aşağıdakılardır: “Bakıda bahar”, “Körpə”, “Bakının gecəsi”, “Mərdəkanda Cergey Yesenin yubileyi münasibəti ilə”, “İki görüş”, “Atəşpərəstlər”, “Sona Qızıyeva”, “Şəki gecəsi”, “Lənkəranda”, “Qızılağac qoruğunda”, “Mən bir ağac əkdim” (bu şeirlərin tərcüməçisi Tofiq Bayramdır) və “Lənkəran qızları” (tərcüməçi Nüsrət Kəsəmənli).

Bütün bunlar bir daha göstərir ki, Nikolay Tixonov Azərbaycana qəlbən bağlı olmuşdur və onun ədəbiyyatını yüksək qiymətləndirmişdir, ədəbi xadimlərimizə böyük rəğbət bəsləmişdir. Nikolay Tixonov Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri haqqında yazarkən bu görkəmli şəxslərin yaradıcılığı ilə dərinlən maraqlanmış, onların əsərlərindəki mühüm motivləri işıqlandıra bilmişdir.

4.4. Nikolay Semyonoviç Tixonovun yaradıcılığında Lənkəran

Qədim tarixi və zəngin mədəniyyəti olan Şərqi Əsrilər boyu bütün dünya ədəbiyyatının diqqətindən nəinki yayınmamışdır, hətta mühüm təsiredici qüvvəyə malik olmuşdur. Şərqi mədəniyyətinin ən qədim ənənələrini özündə qoruyub saxlayan

Azərbaycan da daim görkəmli şəxsiyyətlərin diqqət mərkəzində olmuş, çoxlarının isə yaradıcılıq mövzusunə çevrilmişdir. XIX əsrdə Azərbaycanın Rusiyaya birləşdirilməsindən sonra onun bir sıra yazıçı və şairləri vətənimizdə olmuş, ölkəmiz haqqında, onun igid nümayəndələri, adət-ənənələri, milli mədəniyyəti, incəsənət və digər sahələrin adamları haqqında maraqlı əsərlər yazmış, dəyərli fikirlər söyləmiş, xalqımızın milli mədəniyyətini çox-çox uzaqlarda tanıtmışlar.

Keçmiş Sovetlər İttifaqında Azərbaycanın tək-cə paytaxt Bakı deyil, həm də onun bir çox bölgələri də mədəniyyət və incəsənətdə, habelə ayrı-ayrı sosial-iqtisadi sahələrdə şöhrət qazanmış, şəxsiyyətlərin pənah gətirdikləri yerlər olmuşdur. Respublikamızın füsunkar güşələrindən olan Lənkəran isə SSRİ miqyasında şöhrət tapmış yazıçıların, şairlərin, kosmonavtların qonağı olduğu bölgələrdəndir. Ayrı-ayrı dövrlərdə gürcü sairi Karlo Kaladze “Oqonyok” jurnalının redaktoru, görkəmli yazıçı Anatoli Safronov, “Drujba” jurnalının redaktoru yazıçı Sergey Baruzdin, kosmonavtlardan Vitali Sevastyanov, Vasili Bıkovski, Mixail Jolobov, bəstəkar Yan Frenkel və başqaları Lənkəranda olmuş, şəhərimizin bənzərsiz gözəlliyinə vurulmuşlar. Təbii ki, sadaladığımız şəxsiyyətlərlə bərabər Lənkəranı öz əsərlərində tərənnüm etmiş, torpağına, yaradıcı adamlarına vurğun olmuş rus sovet poeziyasının ağsaqqallarından sayılan Nikolay Semyonoviç Tixonov da olmuşdur.

Dəfələrlə Azərbaycanın müxtəlif bölgələrini gəzmiş bu böyük sənətkar 1975-ci ilin payızında, “Azərbaycanda sovet ədəbiyyatı günləri” çevrəsində keçirilən tədbirlər zamanı Lənkəranda olmuşdur. O dövdrə Lənkəran Şəhər Partiya Komitəsinin birinci katibi işləyən İsa Məmmədov görkəmli qonaqları doğma şəhərimizin gözəllikləri ilə tanış etməyi “Leninçi”, (indiki “Lənkəran”) qəzetinin redaktoru, şair Şəkər Aslana tapşırırmışdı. Bu tanışlıq sonralar hər iki şair arasında möhkəm dostluğa çevrilmişdir.

Nikolay Tixonov Lənkəranın zəhmət adamlarına yüksək qiymət vermiş, onun sənət adamlarına böyük rəğbət bəsləmişdir. Lənkəranın tanınmış və qabaqcıl əmək, sənət, mədəniyyət, elm və incəsənət adamlarını dünyaya tanıtmək istəmişdir. Lənkəranda yaşayıb, yaratmış yazıçı-jurnalist Hacı Etibar Əhədov Nikolay Tixonovla tanışlığını xatırlayarkən deyir ki, Nikolay Semyonoviç yaradıcılıqla maraqlandı. Biləndə ki, oçerk və hekayələr yazıram, üzünə xoş təbəssüm qondu. Dedi

ki, Lənkəran zəngin diyardır, onun zəhmətsevər adamlarını bütün dünyaya tanımaq lazımdır. Bu sahədə siz jurnalistlərin üzərinə böyük vəzifə düşür.

Elə həmin dövrdə də gözəlliklər diyarı Lənkəran görkəmli rus şairinin yaradıcılığında öz silinməz əksini tapdı. Çünki, hələ Lənkərana gəlməmişdən bir neçə gün əvvəl Nikolay Tixonov “Azərbaycan sovet ədəbiyyatı günlərinin təntənəli açılışı”ndakı nitqində demişdir: *“Xəzər təkə Bakı, Sumqayıt şəhərləri ilə öyünmür. Onun qoynunda Lənkəran və Astara kimi həm qocaman, həm də gənc şəhərlər vardır. Burada yorulmaz insan əlləri sitrus bitkiləri yetişdirir. Lənkəran, Masallı və Astara zonası ölkəmizin (keçmiş SSRİ nəzərdə tutulur – K.K) tərəvəz mənbəyi sayılır. Lənkəran çaybecərənləri və balıqçıları ilə də görüşlər maraqlı olacaqdır”* [105, s.184].

Nikolay Tixonovun Lənkərana həsr etdiyi – “Lənkəranda”, “Qızılağac qoruğunda”, “Mən bir ağac əkdim”, “Lənkəran qızları” şeirlərində onun yanılmadığının şahidi oluruq. Lənkəranın gözəlliyini, onun qonaqpərvərliyini Şərq koloritində vəsf edən Nikolay Tixonov özünün bu torpağa bağlılığını “Lənkəranda” şeirində xüsusi olaraq vurğulayır:

Elə bil çaşmışam yolu keçəndə.
Düşüb qədəmlərim gül yağışına.
Məni qarşılayan dostlar içində
Öz şirin gəncliyim çıxdı qarşıma.

Burda kolxozçunun yığdığı bəhər
Dünyaya səs salan zəfərimizdir.
Bu dəmirağaclı məğrur meşələr
Silahlı, qalxanlı əsgərimizdir [105, s.34].

Və ya:

Üzüm tənəkləri, xurma tingləri...
Limon bir aləmdir, çay da bir aləm.
Bu əllər yaradan gözəllikləri
Ən şirin yuxuda görə bilmərəm.

...Halal çörəyilə, qardaş səsiylə
Qəlbimə həkk olub yaşayır hər an.
Dənizi, dağları, göy meşəsiylə
Cənub mirvarisi qızıl Lənkəran [105, s.34].

(Tərcümə Tofiq Bayramındır)

Lənkərana çoxlu şairlər müxtəlif şeirlər həsr etmişsə də, rus şairi Nikolay Tixonov ilk dəfə doğma şəhərimizi “cənub mirvarisi” adlandırmışdır. Bu ifadə dillər əzbəri olmuş və bir çox sonrakı nəsəl qələm ustaları Lənkərana həsr etdikləri əsərlərdə bu ifadəni həvəslə vurğulamışlar. Belə ki, yazıçı-jurnalist Sərdar Əliyevin zəngin sərvətli, gözəl təbiətli Lənkəranın əmək adamlarının zəhmətinə, ictimai həyatına və mənəvi aləminə dair sənədli povesti məhz “Cənub mirvarisi” adlanır. Kitabın ilk səhifələrində böyük rus şairinin yuxardakı misralarını verən Sərdar Əliyev N.Tixonovun bənzətmələrinin təbiiliyini heyranlıqla xatırlayır.

Gördüyümüz kimi, Nikolay Tixonov “Lənkəranda” şeirində bu yerin gözəl təbiətini əks etdirməklə yanaşı, Lənkəranın keçmiş SSRİ üçün kənd təsərrüfatı sahəsində də çox əhəmiyyətli bir region olduğunu fəxrlə vurğulamışdır.

Nikolay Tixonov Lənkəranda olarkən təkcə onun təbiətini vəsf etməklə kifayətlənməyib. “Sovet poeziyasının ağsaqqalı” fəxri adı qazanan bu görkəmli şair rayonumuzun təbiətində öz izini saxlamışdır. Lənkəran “Xanbulançay su dəryası”, “İstisu” pansionatı, Xəzər sahili və s. görməli yerlərini gəzdikdən sonra şair şəhərimizin “Dostluq” mədəniyyət və istirahət parkında bir ağac əkib. Lənkəran təbiətinə heyrətini gizlədə bilməyən Nikolay Tixonov təbiətdən aldığı ilhamı gözəl poetik misralarda “Mən bir ağac əkdim” şeirində verir:

Sinəmə xoş ətir doldu Xəzərdən,
Məni salamladı gümüş ləpələr.
Səfalı Lənkəran torpağında mən,
Bir eldar şamı da əkdim bir səhər.

Düsündüm: bəlkə də bir gün həyatda,
Mən də qocalaraq yüz yaşa çatdım.
Yatdım bu kölgəli ağacın altda,
Sandım ki, dumana bürünüb yatdım [105, s.36].

(Tərcümə Tofiq Bayramındır)

Dərin fəlsəfi mənə daşıyan bu şeirdə şair xalqlar arasında dostluq və yaxınlıq əlaqələrindən danışmaqla təbiətin insana doğmalığını vurğulayır. Bu şeirdə ürəyi Şərqli ürəyi ilə çırpınan istedadlı rus şairi Sergey Yesenin ilıq nəfəsi duyulur. Şimal təbiətinə xüsusi gözəllik verən və Sergey Yesenin həvəslə vəsf etdiyi “Qayın ağacı”, “Cənub mirvarisi” olan Lənkəranda digər bir rus şairinin əkdüyü eldar şamı arasındakı qohumluq əbədi əlaqələrin möhkəmliyindən danışır:

Yerində qalacaq bu göy, bu ümman,
Yüz körpə gələcək, yüz ana, bacı.
Qayın ağacıyla qohumluğundan
Bir nağıl deyəcək bu şam ağacı... [105, s.36].

(Tərcümə Tofiq Bayramındır)

Lənkəranın təbiəti haqqında xoş təəssüratlarını Nikolay Tixonov onun zəhmət adamlarının, təbii sərvətlərinin vəsfi ilə tamamlayır. Qızmar günəş altında zərif əlləri ilə yaşıl çay becərən qızlarımız bu böyük söz ustasının diqqətini cəlb etmiş, onun yaradıcılıq süzgəcindən keçib yaddaşında əbədi həkk olunmuşdur. Bu təəssüratlar Nikolay Tixonovun “Lənkəran qızları” şeirində özünün tam əksini tapıb:

Bir az gün altında qaralıb onlar,
Bir az nəğmələrdən yaranıb onlar;
Yaşıl yarpaqları – göy alovları,
Yaşıl dalğalardan zümrüd tacları
Ovcuna yığanda görün onları...

...O əllər əbədi həkk olub qalar.
Könül yaddaşımın daş aynasında.
Yadıma düşəcək ya Moskvada,
Ya da ki, Lənkəran çayxanasında -
Günəşi qəlbində yaşadan ellər,
Bir də ki, şöhrətin günəşi altda,
Zəhmətlə, hünərlə bərkiyən əllər... [105, s.37-38].

(Tərcümə Nüsrət Kəsəmənlinindir)

Nikolay Tixonovun şeirindən nümunə verdiyimiz bu böyük bir parçada Lənkəran zəhmətkeşlərinin, onun füsunkar təbiət gözəlliyinin şairin qəlbini təlatümə gətirdiyinin şahidi oluruq. Şairin qəlbini təlatümə gətirən bu duyğular onun Lənkəran haqqında ürək sözlərini ucadan deməyə vadar edib. Nikolay Tixonovun Lənkəranda olduğu dövrdə onun mərhum şairimiz Şəkər Aslanla yaxın dostluğu bizə məlumdur. Məhz öz ürək duyğularını, həyəcanlarını, ürək sözünü bütöv deməyini Nikolay Tixonov Şəkər Aslana yazdığı məktubda məsləhət bilmişdi. Şəkər Aslanın yaradıcılığına bələd olan Nikolay Tixonov, onun Talış meşələri haqqında, Lənkəran torpağına, qoruğuna, balıqçılarına, qəhrəman oğullarına həsr etdiyi şeirlərə yüksək qiymət vermiş və yazmışdır: “*Şair yeni hisslərlə yaşamalı, qəlbini təlatümə gətirən həyəcanları dərindən duymalı və təəssüratından doğan ürək sözünü bütöv deməli, öz səsinə ucaltmalıdır*” [105, s.37-38].

Göründüyü kimi, Nikolay Tixonov Lənkəran haqqında təəssüratlarını daim yaşatmış və onlardan poetik ilham almışdır. Lənkəran təkcə rus şairinin burada olduğu dövrdə yox, Moskvada olduqda da unudulmamış və xoş xatirələrlə yadda qalmışdır. Bu xoş duyğular Nikolay Semyonoviçin 1977-ci ildə Şəkər Aslana yazdığı məktubda aydın ifadə olunur.

Nikolay Tixonov yazırdı: “*Mən Lənkəranın gözəlliyinə və füsunkarlığına vurğunam, onun təbii sərvətlərinə heyrət olmuşam və başa düşürəm ki, buradakı şeiriyyət bu qərribə diyar haqqında mümkün qədər daha çox, daha təsirli və daha gözəl söz demək üçün şairləri necə də özünə cəlb edir*” [105, s.7].

Şəkər Aslana yazılmış bu məktub bütövlükdə Lənkəran ədəbi mühitinə bir müraciətdir. Keçmiş SSRİ-nin demək olar ki, bütün respublikalarını, bir çox Şərqi ölkələrini gəzən Nikolay Tixonovun Lənkəran ədəbi mühitinə, bu mühitin görkəmli şairi Şəkər Aslanın yaradıcılığına səmimi, dost münasibəti bütün poeziya həvəskarlarını Lənkəranda təbiətin gözəlliklərini duymağa sövq etməklə ruhlandırır. Bu mövzular çoxdur və Nikolay Tixonov haqlı olaraq Şəkər Aslanın “Dəniz sahilində yaşayıram” kitabı haqqında yazırdı: “Sizin özünüzdün “Dəniz sahilində yaşayıram” kitabınızda, şübhəsiz, biz toxunduğunuz mövzunun daha da inkişaf etdirilməsinin şahidi olacağıq. Çünki Lənkəranın təbii sərvətləri kimi Lənkəran mövzusu da bitməz-tükənməzdir” [105, s.7].

Bu diyarın təbiətinə sanki həsəd aparırmış kimi şair daha sonra deyir: “Siz elə bu gözəl diyarda doğulduğunuz üçün də xoşbəxtsiniz. Burada dəniz də, dağlar və meşələr də, vadilər və bulaqlar da insanın uşaqlıq çağından yol yoldaşdır. Burada gözlə görünən, ürəyi müqəddəs hisslərlə çırpınmağa sövq edən gözəllik heç vaxt heç zaman unudulmur” [105, s.7].

Nikolay Tixonovun bu məktubu özünün iki mühüm cəhəti ilə səciyyəvidir. Birincisi, ədəbiyyata qayğıdır ki, bu böyük sənətkarın tövsiyələrində özünün bariz nümunəsini tapıb, ikincisi isə poeziya aləmində böyük təcrübəyə malik olan bir şəxsin ustad tələbkarlığıdır. Nikolay Tixonov Azərbaycanın bu cənub bölgəsinin şairlərindən şeirin gözəlliyini təbiətin gözəlliyi səviyyəsinə qaldırmağı tələb edir və öz tövsiyələrini verir.

Təbii ki, Lənkəran ədəbi mühiti və qabaqcıl adamları Nikolay Tixonovun yaradıcılığına, Lənkərana, onun adamlarına səmimi münasibətini unutmamış, öz növbəsində, bu münasibəti cavabsız saxlamamışlar. Şəkər Aslan 1986-cı ildə nəşr etdirdiyi “Döy mənim qapımı” şeirlər və poemalar kitabına rus şairi Nikolay Tixonovun “Lənkərana məktub”unu ön söz kimi vermişdir. Bundan əlavə elə həmin il Şəkər Aslan Nikolay Tixonovun 90 illik yubileyində rus şairinə həsr edilmiş “Qızıl Lənkəranda” şeirini oxudu və bu, 1998-ci ildə “Söz” jurnalında nəşr olundu:

Vəsf edib qardaşlıq, dostluq hissini,
Mənalar axtardı çox dərində o.
Odlar diyarına öz sevgisini,
Yazdı “Azərbaycan dəftəri”ndə o.

Şəkər Aslanla Nikolay Tixonovun dostluq və yaradıcılıq əlaqələri sonralar da uğurla davam edilmişdir. Lənkəranlı şair qələm dostları ilə rus şairinin Moskvadakı bağ evində görüşləri də maraq doğurur. Tanınmış yazıçı-publisist, Azərbaycan Respublikasının əməkdar jurnalisti Həmzə Vəliməmmədov Şəkər Aslanla xatirələri haqqında yazarkən, onların rus şairi Nikolay Tixonovla Moskvadakı görüşünü də maraqla xatırladır: “*Şəkər Aslan 1974-cü ildə rus poeziyasının nəhəngi Nikolay Tixonovla Lənkəranda tanış olmuşdu. Biz Moskvada olarkən Tixonovun Peredelkinodakı bağ evində yaşadığını öyrəndik. Görüşünə getdik. ... 3 saat gözləməli olduq. Nəhayət görüş baş tutdu. Şəkər Aslanın rus dilinə tərcümə olunmuş kitabının əlyazmasını alıb özündə saxladı*” [112, s.13].

Nikolay Tixonovun Lənkəranda olduğu dövrü, fəaliyyəti və Lənkərana həsr etdiyi şeirlərin mahiyyətini Şəkər Aslan böyük məhəbbət və məharətlə nəzmə çəkmiş və nəinki Lənkəran oxucularına, hətta bütün Azərbaycan oxucusuna belə sevdirmişdir:

Sevdi dönə-dönə torpağımızı,
Gah dağlar səslədi, gah aran onu.
Sevdi odlu yayı, qızıl payızı,
Bir gün salamladı Lənkəran onu.
Çiçəklər danışdı öz dillərində,
Onların ətrini ruhuna çəkdi.
Səfalı Lənkəran sahillərində,
Qoca bağban kimi bir ağac əkdi [105, s.11].

Qeyd etdiyimiz kimi, həmin ildə Nikolay Tixonov “Dostluq” mədəniyyət və istirahət parkında bir ağac əkmişdir. Şəkər Aslanın poeziyasında əksini tapmış bu

təntənəli mərasim bütün lənkəranlıların yaddaşına əbədi həkk olunmuşdur. Şəkər Aslanın yaradıcılığında vüsət tapan dostluq və əməkdaşlıq əlaqələri o dövrdə Lənkəranın bütün ictimaiyyətinin arzuları idi:

Yaxındı, əzizdi, doğmayı bizə
Zər duyan ürəyə bir sirdaş idi.
Günəşli Lənkəran şəhərimizə
Ən ulu, ən fəxri vətəndaş idi! [105, s.11].

Şəkər Aslanın bu misralarından aydın olur ki, Nikolay Tixonov yaradıcılığı hər bir Lənkəran şeirsevərlərinə yaxındır, əzizdir və doğmadır. Şəhərimizin təbiətini, zəhmətkeşlərini öz şeirlərində vəsf edən Nikolay Tixonova 1975-ci il oktyabrın 5-də XV çağırış Lənkəran Şəhər İcraiyyə Komitəsinin qərarı ilə (sədri F.Mahmudov, katib N.Kələntərov) “Lənkəranın fəxri vətəndaşı” adı verildi.

Beləliklə, görkəmli rus yazıçısı Nikolay Tixonovun Lənkəranla bağlı yaradıcılığı göstərir ki, təbiətimizin füsunkar gözəlliyi irqindən, millətindən, dinindən asılı olmayaraq hər bir yaradıcı adamı ilhama gətirir və gözəl sənət nümunələri yaratmağa mövzu verir. Şəkər Aslanın Nikolay Tixonov haqqında yazdığı şeirin son bəndi dediyimizi təsdiqləyir:

Şeirini söylədi məğrur səsiylə,
Dedi ürəyimdə qalacaq hər an.
“Dənizi, dağları, göy meşəsiylə
Cənub mirvarisi, qızıl Lənkəran!” [105, s.11-12].

İnamla deyə bilərik ki, keçmiş sovetlər dönəmində bu Lənkəranımıza, onun gözəlliyinə, ümumən respublikamızın həm qonaqpərvərliyinə və həm də füsunkarlığına verilən yüksək qiymətdir.

Dissertasiya işimizin dördüncü fəslinə aid aşağıdakı elmi işlər dərc olunmuşdur:
[37; 39; 40; 42; 44; 45; 48; 232; 234]

NƏTİCƏ

Beləliklə, dünyada ictimai-siyasi qloballaşma və sosial-mədəni integrasiyalar prosesi getdiyi zaman aktualıq kəsb edən “Nikolay Semyonoviç Tixonov və Şərq” mövzusu üzrə apardığımız tədqiqatın əsas müddəalarını ümumiləşdirib aşağıdakı yekun nəticəyə gəlirik.

Rus ədəbiyyatında Şərq mövzusunun işlənməsi, bədii təsviri və əksi səyyah və yazıçı Afanasi Nikitinin “Üç dəniz arxasında səyahət” kitabından sonra və XIX əsrin əvvəllərindən etibarən təxminən iki yüz illik ənənələrə malikdir. Aleksandr Sergeyeviç Qriboyedev, Vasili Andreyeviç Jukovski, Aleksandr Sergeyeviç Puşkin, Aleksandr Aleksandroviç Bestujev-Marlinski, Mixail Yuryeviç Lermontov, Nikolay Vasilyeviç Qoqol, Vissarion Qriqoryoviç Belinski, Aleksandr İvanoviç Odoyevski, Lev Nikolayeviç Tolstoy, Fyodor Mixayloviç Dostoyevski, Konstantin Dmitriyeviç Uşinski, Aleksandr Osipoviç Çernyayevski, Aleksey Feofilaktoviç Pisemski, Fyodor Kuzmiç Soloqub, Anton Pavloviç Çexov, Maksim Qorki, Sergey Aleksandroviç Yesenin ... və b. zəngin yaradıcılıq irsi qoyub getmiş, dünyanı ABŞ-dan, Qərbdən başlayaraq Cənub-Şərqi Asiyaya qədər gəzib dalaşmaqla səfər təəssüratlarını müxtəlif ədəbi janrlarda qələmə almış, böyük rus ədibi – şair, yazıçı, ədəbiyyatşünas, publisist, tərcüməçi və ictimai xadim, Azərbaycanın xalq şairi Nikolay Semyonoviç Tixonov da məhz öz sələflərinin həmin ədəbi-tarixi ənənələrinə söykənərək daha sonralar isə: İlya Selvinski, Mixail Svetlov, İvan Sofronov, Pavel Antokolski, Vladimir Vasilyev, Aleksandr Fadeyev, Konstantin Simonov kimi şair və yazıçılardan ibarət ədəbi nəslə mənsub olaraq yaradıcılığında Şərq mövzusunun və bu mövzudan irəli gələn süjet, obraz və ideyaları canlı şəkildə yüksək bədiiliklə inikas etdirə bilmişdir. O, uğrunda mübarizə etdiyi, naminə çalışıb vuruşduğu, habelə yetişdiyi sosialist quruluşunun, kommunist partiyasının rəhbərliyi altında olan sovet dövlətinin bütün mükafatlarını almış bir inqilabçı-yazıçı və marksist-leninçi ideologiyanın qızgın tərəfdarı, təbliğatçısı kimi müəyyən konyukturların təsirindən azad olmasa da, həmişə öz ədəbi vicdanının səsinə qulaq asmış, humanizm mövqeyində durmaqla imperializmə, müstəmləkəçiliyə, istibdada və köləliyə qarşı

həm qələmi və həm də ictimai fəaliyyəti ilə mübarizə aparmışdır.

Nikolay Tixonov bir ədib və ictimai xadim olaraq Şərq mövzusunda həssaslıqla yanaşmış, dünyanın bu qütbündə yaşayan xalqların sosial ədalət, milli azadlıq mübarizəsini və vətəndaşlıq hüquqlarının həyata keçirilməsi naminə çarpışmalarını bədii və ədəbi-publisistik əsərlərində əks etdirməklə onları daim dəstəkləyib müdafiə etmişdir. Nikolay Tixonovun ümumən bütün yaradıcılığı və məxsusən Yaxın və Orta Şərq xalqları, İslam dünyası, Qafqaz və Azərbaycana münasibətdə yaranmış əsərləri dərin humanizmlə yoğrulmuşdur. Onun Gürcüstandan başlamış Cənubi-Şərqi Asiya ölkələrinə qədər böyük bir coğrafi ərazini əhatə edən Şərq mövzusu müxtəlif janrlı əsərlərdə – şeir, hekayə, povest, oçerk, məqalə və s. ədəbi-bədii formada qələmə alınmış gözəl sənət nümunələrində və publisistik örnəklərdə öz təsvir və təcəssümünü tapmışdır. Bu əsərlər öz dövrünə görə müəyyən ideoloji sxem və basma-qəliblərdən azad deyildirsə də, Şərq xalqlarının tarixini, həyatını, məişətini, azadlıq mübarizəsini, adət-ənənələrini, ədəbiyyatını realistcəsinə doğru-dürüst təqdim və tərənnüm etdiyinə görə yüksək bədii ideya-məzmun dəyərinə malikdir. Nikolay Tixonovun ədəbi tərcümeyi-hal baxımından Şərqi qapısı olan Azərbaycanla sıx bağlılığı əslində elmi dəyərli mövzu içərisində xüsusi bir mövzudur. Böyük ədibin qədim və zəngin ədəbiyyatımız, o cümlədən Nizami, Füzuli, Nəsimi, Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Məmməd Səid Ordubadi, Səməd Vurğun və başqa klassiklərimiz, habelə bir sıra müasir görkəmli sənətkarlarımız haqqında yazdığı məqalələri, onların əsərlərindən rus dilinə etdiyi tərcümləri, yubileylərinin təşəbbüskarı və təşkilatçısı kimi göstərdiyi fəaliyyəti Azərbaycan-rus ədəbi əlaqələrində xüsusi bir mərhələ təşkil edir. Nikolay Tixonovun xalq şairimiz Səməd Vurğunla şəxsi dostluğu isə iki xalqın dostluğu səviyyəsinə qalxmış bir ədəbi-mədəni hadisə idi. Nikolay Tixonov Azərbaycanı, onun xalqını, milli mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərini sevib yüksək qiymətləndirirdi. Böyük ədib və ictimai xadim Azərbaycan torpağının hər bir qarışında xeyir-bərəkət və gözəllik olduğunu yaxşı bilirdi. Ona görə də, Azərbaycanı gəzib səyahət etməkdən yorulmayan görkəmli rus ədibi vətənimizin dilbər guşəsi olan Lənkərana səfər edərkən buranı bir Azərbaycan gözəli kimi təsvir və tərənnüm etmiş, “Azərbaycan dəftəri”silsilə şeirlərində ona xüsusi yer ayırmış və “Cənub

mirvarisi” kimi ekzotik bir təşbehlə dəyərləndirmişdir. Nikolay Tixonovun yaradıcılığında Yaxın və Orta Şərqdə yaşayan xalqlar, İslam, Qafqaz xüsusi bir yer tutur. Böyük sənətkar müsəlman xalqlarına, Qafqazda, Orta Asiyada yaşayan millətlərə, insanlara, Əfqanıstan, Pakistan, Hindistan kimi ölkələrə humanist qələmilə şeir, hekayə, oçerk və məqalələr, bütöv kitablar həsr etmişdir. Onun həm poeziyası, həm nəsr, həm də publisistikası döyüşkən ruhlu olmaqla məzlum Şərq xalqlarının həyatına, milli–azadlıq mübarizəsinə, onların adət–ənənələrinə, mənəvi dünyasına, əxlaqi zənginliyinə, mədəniyyətinə, ədəbiyyatına diqqət və qayğıyla yanaşmaq nümunəsidir. Nikolay Tixonovda Şərq qarşı fitri bir məhəbbət var idi ki, bu da özünü onun yaradıcılığının böyük bir hissəsini təşkil edən əsərlərində, bütün ədəbi və ictimai fəaliyyətində, əvvəldən axıra qədər ömür yolunda, tərcümeyi-halında göstərmişdir. Elə bu baxımdan böyük ədibin Qafqaza, Azərbaycana, burada yaşayan millətlərə, xalqlara onların mənəvi–əxlaqi dəyərlərinə, ədəbiyyatlarına bəslədiyi və əyani şəkildə nümayiş etdirdiyi sevgisi də çox təbii və inandırıcıdır. Fikrimizcə, Nikolay Tixonov qədər Şərq mövzunu geniş və əhatəli şəkildə, yüksək ədəbi–bədi səviyyədə işləyib təqdim edən ikinci bir rus şairi və yazıçısı göstərmək çətindir. Eyni zamanda, onu da etiraf etməliyik ki, Nikolay Tixonovun yaradıcılığında Şərq mövzunu bütövlükdə əhatə etmək, axıra qədər tədqiq edib başa çıxmaq əslində qeyri-mümkündür. Biz Nikolay Tixonovun bu mövzuda yazdığı əsərlərin heç də hamısını təhlil və araşdırmaya cəlb edə bilməmişik, bəzi əsərlərə isə ötəri toxunmuşuq. Bu isə hər şeydən əvvəl böyük rus ədibinin yaradıcılığında Şərq mövzusunun çox geniş materialı ehtiva etməsi ilə izah edilməlidir. Nikolay Tixonovun yaradıcılığında Şərq mövzusunun təhlili və tədqiqi istiqamətində yeni elmi işlərin meydana çıxması zərurəti qalmaqdadır, çünki sözügedən mövzunu indiki halda bir dissertasiya çərçivəsində və həcmində əhatə etmək mümkünsüzdür. Məsələn, elə təkcə Nikolay Tixonovun Şərq mövzusunda yazdığı əsərlərinin orijinalı ilə onların ana dilimizə tərcüməsini qarşılıqlı şəkildə tutuşdurub araşdırmaq xüsusi bir mövzu olaraq böyük elmi əhəmiyyət kəsb edə bilər.

Bütün bunlar fikirlərimizin yekunu olaraq aşağıdakı nəticələrə gəlməyimizi şərtləndirir:

– Dissertasiyada rus ədəbiyyatında Şərq mövzusunun təşəkkül tarixi və əsas problematikası müəyyənləşdirilmişdir;

- N.Tixonov yaradıcılığında Şərq, o cümlədən Yaxın və Orta Şərq xalqlarının həyatı, tarixi, mübarizəsi, adət-ənənələri ilə bağlı olan əsərlərin meydana çıxmasının ideya-estetik kökləri aydınlaşdırılmışdır;

- N.Tixonov yaradıcılığında Qafqaz, o cümlədən Azərbaycan mövzusunun təşəkkül tarixi ətraflı araşdırılmış, təhlil edilmiş və Azərbaycan mövzusunun ədəbi əlaqələr çərçivəsində daha geniş tədqiqinə ilkin təşəbbüs startı verilmişdir;

- N.Tixonovun yaradıcılığında İslam və ərəb xalqları mövzusu, şairin İslama və ərəb xalqlarına səmimi münasibəti dolğun şəkildə araşdırılmışdır;

- N.Tixonovun yaradıcılığında Orta Asiya mövzusunun təhlili verilmiş, burada yaşayan xalqların adət-ənənələrinin real təsvirinə xüsusi diqqət yetirilmişdir;

- N.Tixonovun yaradıcılığında Əfqanıstan, Pakistan və Hindistan mövzusu araşdırılarkən yazıcının bu ölkələrə həsr etdiyi əsərlərində burada yaşayan xalqların öz azadlıqları uğrunda müstəmləkəçilərlə mübarizə tarixinin şərhinə də arqumentli yer ayrılmışdır;

- N.Tixonovun Şərq mövzusunda yazdığı bəzi əsərlərdən ayrı-ayrı hissələri tərcüməşünaslıq baxımından qiymətləndirilərək, bu sahədə tədqiqat işinin gələcəkdə davam etdirilməsi üçün münbit zəmin yaradılmışdır;

- N.Tixonovun “Azərbaycan dəftəri” silsilə şeirlərinin ictimai-mədəni əhəmiyyəti və bədii-estetik dəyəri ilk dəfə ətraflı təhlil müstəvisində şərh və izah edilmişdir;

- N.Tixonovun klassik Azərbaycan ədəbiyyatı və xüsusən, Nizami Gəncəvi yaradıcılığı ilə bağlı ədəbi-publisistik fəaliyyəti və bu sahədə təşkilati-təbliğati xidmətləri əsaslı şəkildə elmi-nəzəri qiymətini almışdır;

- N.Tixonovun XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatına, müasir şair və yazıçılara diqqət və qayğısının, o cümlədən Səməd Vurğunla şəxsi dostluq münasibətlərinin və yaradıcılıq əlaqələrinin hərtərəfli özünəməxsusluğu üzə çıxarılmışdır;

- N.Tixonovun yaradıcılığında Azərbaycanın dilbər guşəsi olan Lənkəran ilə bağlı əsərlərini təhlil edərək onun Lənkəran ədəbi mühitinin nümayəndələri ilə əlaqələri tədqiq kontekstində xüsusi vurğulanmışdır;

- N.Tixonovun yaradıcılığında digər Qafqaz - gürcü, avar, osetin, lak, ləzgi və s. xalqlarının tarixi, mədəniyyəti və müasir həyatına dair ədəbi-bədii təsviri və elmi-publisistik düşüncələri araşdırılaraq qiymətləndirilmişdir;

- Mövzu üzrə aparılmış təhlil və araşdırmaların əsasında duran müddəalar, hökmlər ümumiləşdirməklə nəticə şəklində yekun vurulmuşdur.

Rus-Azərbaycan ədəbi əlaqələri və tərcüməşünaslıq sahəsində dəyərli tədqiqat əsərləri yaratmış, təqdim etdiyimiz bu dissertasiya işi üçün zəmin yaratmış, bu və ya digər səviyyədə Nikolay Tixonovun yaradıcılığından söhbət açmış, onun əsərlərini təhlil və tədqiq etmiş, ümumən dünya ədəbiyyatında və ədəbiyyatşünaslıqda Şərq, Qərb-Şərq [240], ölkələr arasında ədəbi əlaqələr haqqında Azərbaycan ədəbiyyatının və elminin görkəmli nümayəndələri Səməd Vurğun “Əsərləri. Altı cildə, V c. Məqalə, məruzə, nitq, təbrik və oçerklər” [94], “Собрание сочинений: В 3 т.” [206], Məmməd Arif “Səməd Vurğunun dramaturgiyası” [68], “Ədəbi-tənqidi məqalələr” [69], “Puşkin [Rus ədəbiyyatı klassikləri]. Sənətkar qocalmır” [71], “История азербайджанской литературы (краткий очерк)” [193], “Избранное” [194], “Второе рождение” [195], Məmməd Cəfər “Rus klassikləri” [72], Yaşar Qarayev “Faciə və qəhrəman” [55], “Nəsr və poeziya” [56], “Meyar-şəxsiyyətdir” [57], “Tarix: yaxından və uzaqdan” [58], Mir Cəlal “XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı” [78], Kamal Talıbzadə “Ədəbi irs və varislər” [98], “Sənətkarın şəxsiyyəti” [99], “Seçilmiş əsərləri: İki cildə” [100], Cəfər Cəfərov “Əsərləri. İki cildə” [20], “Klassiklərdən müasirlərə” [21], Mikayıl Rəfili “Мирза-Шафи в мировой литературе” [203], “М.Ф.Ахундов” [204], Şıxəli Qurbanov “Этапы развития азербайджано-русских литературных связей” [167], Həbib Babayev “Поэт и время. Самед Вургун и его место в советской литературе” [128], “Самед Вургун и его место в советской литературе” [129], “Самед Вургун. Очерк творчества” [130], “Узы дружбы” [131], F.Vəlixanova “Самед Вургун среди друзей-переводчиков” [144], A. Nəsiyev “Романтизм и реализм” [146], “Восток в русской литературе” [243], Seyfulla Əsədullayev “Tarix, sənətkar, müasirlik (Tənqidi məqalələr)” [27], “Rus sovet ədəbiyyatı tarixi. Ali məktəblər üçün dərslik” [28], “Заметки о романе” [117], “Становление социалистического реализма в

ранней советской литературе” [118], “Толстой и азербайджанская советская литература” [119], “В русле социалистического реализма” [120], “Эстетический идеал и социальная активность писателя” [122], “Духовное общение и взаимное познание” [123], “Историзм, теория и типология социалистического реализма” [124], “Море жизни и корабли литературы” [125], “Русская классика и азербайджанская литература” [126], S. Xəlilov “Şərq ruhunun Qərb həyatı” [240], Rasim Tağıyev “Xatirələrdə yaşayanlar” [97], Kamal Həsənov “Азербайджан в творчестве Н.Тихонова” [147], İsa Həbibbəyli “Akademik Səməd Vurğun Vəkilov” [30], B. Əzizəliyeva “Çübrən Xəlil Çübranın yaradıcılığında Şərq-Qərb konsepsiyası” [237], A. Hacılı “Qurani-Kərim rus ədəbiyyatında” [238], Ü. Həbibbəyli “Tomas Morun yaradıcılığında Şərq mövzusu” [239], A. İmanquliyeva “Yeni ərəb ədəbiyyatı korifeyləri” [241], R. Qeybullayeva “Сравнительная типология прозы и литературные типы: азербайджанская литература в контексте Запада и Востока” [244] və başqalarından sonra bu sahə üzrə mövcud müəyyən qədər boşluğun aradan qaldırılması istiqamətində görülən işlər sırasında xüsusi töhfə kimi öz yerini tapacağını və ümumən ədəbiyyatşünaslığımız üçün faydalı olacağı bizcə, şübhə doğurmur.

Dissertasiya işimizin ümumi məzmunu aşağıdakı monoqrafik təhlilli nəşrlərdə öz əksini tapmışdır: [245; 246]

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Heydər Əliyev və ədəbiyyat. Üç cildə, III c., 1999-2003. Bakı, “Nurlan” Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2008, 536 s.
2. Abdullayev C. Səməd Vurğun poetikası. Bakı, “Gənclik”, 1976, 160 s.
3. Abbas Abdulla. Azərbaycan-Ukrayna ədəbi əlaqələri. Bakı, “Yazıçı”, 1982, 160 s.
4. Abbas Abdulla. Kiyevin baharı, yazıçılar qurultayı və Çernobil. “Ədəbiyyat və incəsənət”, 1986, 25 iyul.
5. Abdullayev C. Lirika və zaman. Bakı, “Yazıçı”, 1982, 180 s.
6. Abdullayev C. Səməd Vurğunun tarixi pyeslərində sənətkarlıq məsələləri. Azərbaycan dramaturgiyasının inkişaf yolları. Elmi əsərlərin toplusu. ADU-nun nəşri, Bakı, 1982, 132 s.
7. Abdullayev C. Səməd Vurğunun sənət dünyası. Bakı, “Yazıçı”, 1986, 320 s.
8. Arzumanov V. Əbədiyyətə qovuşan sənət, Bakı, “Gənclik”, 1976, 112 s.
9. Arzumanov V. Azərbaycan-Ukrayna ədəbi əlaqələri. Bakı, “Elm”, 1982, 148 s.
10. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Üç cildə, II c. XIX əsrin əvvəllərindən 1917-ci ilə qədər. Bakı, Az.SSR EA nəşriyyatı, 1960, 908 s.
11. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Üç cildə, III cild. Bakı. Az.SSR EA nəşriyyatı, 1957, 560 s. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Üç cildə. III cild. Bakı. Az.SSR EA nəşriyyatı, 1957, 560 s.
12. Azərbaycan sovet ədəbiyyatı tarixi. İki cildə, I c. Bakı. Az.SSR EA nəşriyyatı, 1967, 640 s.
13. Azərbaycan sovet ədəbiyyatı tarixi, İki cildə, II c. Bakı. Az.SSR EA nəşriyyatı, 1967, 500 s.
14. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. On cildə, III cild. Bakı, 1983, 606 s.
15. Bayramov A. Səməd Vurğunun dramlarında xalqlar dostluğu. Azərbaycan dramaturgiyasının inkişaf yolları. Bakı, ADU-nun nəşri, 1982, 132 s.
16. Bayramov A. Yaşayan ömür. Bakı, “İşıq”, 1990, 60 s.
17. Bayramov Q. Lirik qəhrəman və zaman. Bakı, “Elm”, 1986, 140 s.

18. Belinski V.Q. Aleksandr Puşkinin əsərləri, Bakı, 1948.
19. Bünyadov T. Yaman dünya, yanan dünya. [S.Vurğun haqqında xatirə]. “Mədəniyyət”, 1992, 30 aprel.
20. Cəfərov Cəfər. Əsərləri. İki cildə, II c. Bakı, Azərənəşr, 1968, 403 s.
21. Cəfərov N. Klassiklərdən müasirlərə. Bakı, “Çaşıoğlu”, 2004, 269 s.
22. Elçin. Əlimdədir hələ qələm... “Azərbaycan” jurnalı, 1986, № 10, 7-21 s.
23. Elçin. Ədəbiyyatımızın yaradıcılıq problemləri. Bakı, “Təhsil”, 1999, 562 s.
24. Eradze L. Səməd Vurğun və gürcü ədəbiyyatı. “Azərbaycan” jurnalı, 1970, № 10, 27-103 s.
25. Ədəbiyyatşünaslığın əsasları. Bakı, Azərənəşr, 1963.
26. Əfəndiyev P. Səməd Vurğun və xalq yaradıcılığı. Bakı, “Yazıçı”, 1992, 116 s.
27. Əsədullayev Seyfulla. Tarix, sənətkar, müasirlik [Tənqidi məqalələr]. Bakı, “Gənclik”, 1975, 175 s.
28. Əsədullayev S. Rus sovet ədəbiyyatı tarixi. Ali məktəblər üçün dərslik. Prof. S.Əsədullayevin redaktəsi ilə. Bakı, “Maarif”, 1976, 414 s.
29. Famil Mehdi. Alovlu publisist Səməd Vurğun. Bakı, “Gənclik”, 1967, 191 s.
30. Həbibbəyli İsa. Akademik Səməd Vurğun Vəkilov. Bakı, Elm və Təhsil, 2015, 145 s.
31. Həsənov O. Səməd Vurğun. Bakı, Uşaqgənəcnəşr, 1956, 103 s.
32. Həsənzadə N. Unudulmaz günlər. Bakı, Azərənəşr, 1965, 80 s.
33. Hüseynoğlu Tofiq. Ədəbiyyatla yaşayıram. Bakı, Azərənəşr, 1993, 322 s.
34. Xəlilov Ə., Alməmmədov A. XX əsr rus ədəbiyyatı tarixi. Dərslik. Bakı, Bakı Universtiteti nəşriyyatı, 1992.
35. Kazımov K.Ş. N.Tixonovun “İki axın” şeirlər kitabında müstəmləkəçiliyə qarşı mübarizə motivləri. //Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. 2012, №-3, Səh. 122-126.
36. Kazımov K.Ş. İslam və ərəb xalqları N.Tixonov yaradıcılığında. //Gənə Dövlət Universiteti, Elmi xəbərləri, 2011, №3, səh. 159-165
37. Kazımov K.Ş. N.Tixonov və Azərbaycan. // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. 2008, №3, səh.182-185.

38. Kazımov K.Ş. Nikolay Tixonovun “Altı sütun” kitabı. // Flologiya məsələləri. 2008, №8, səh.393-402.
39. Kazımov K.Ş. N.Tixonovun “Azərbaycan dəftəri”nin ictimai əhəmiyyəti və bədii-estetik dəyəri. // BSU. Elmi əsərlər (Dil və ədəbiyyat seriyası).2009, səh.79-84.
40. Kazımov K.Ş. N.S.Tixonovun “Azərbaycan dəftəri” kitabının tərcüməsinə dair./ “Müasir elmin aktual problemləri” Respublika Elmi Konfransın materialları. Lənkəran Dövlət Universiteti. (7-8 may 2016).
41. Kazımov K.Ş. N.S.Tixonov Dağıstan haqqında.// Azərbaycan Dillər Universiteti. Elmi xəbərlər. 2013, №-2, Səh.201-208
42. Kazımov K.Ş. N.S.Tixonov və Azərbaycan klassikləri. // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. 2010, № 1, səh.148-153.
43. Kazımov K.Ş. N.S.Tixonov və Gürcüstan. // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. 2008, №5, səh.133-136.
44. Kazımov K.Ş. N.S.Tixonovun Azərbaycana həsr etdiyi şeirlərinin tərcüməsinə dair.// Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. 2016, N 2, Səh. 182-187.
45. Kazımov K.Ş. N.S.Tixonov Nizami haqqında. // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. 2005, №3, səh.88-92
46. Kazımov K.Ş. N.S.Tixonovun “Pakistan haqqında hekayələr” kitabında milli-azadlıq hərəkatının tərənnümü. // Lənkəran Dövlət Universitetinin Elmi xəbərləri. 2010, Səh.10-16.
47. Kazımov K.Ş. N.Tixonovun Şərqlə bağlı əsərlərinin tərcüməsinə dair. // Flologiya məsələləri. 2009, №6, səh. 280-289.
48. Kazımov K.Ş. N.S.Tixonovun yaradıcılığında Lənkəran. // Flologiya məsələləri, 2010, № 10, səh. 358-364.
49. Kazımov K.Ş. N.S.Tixonovun Şərqlə bağlı əsərlərində sülhün tərənnümü. //Azərbaycan Dillər Universiteti. Elmi xəbərlər. 2015, №-4, Səh. 224-230
50. Kazımov K.Ş. N.S.Tixonovun yaradıcılığında Şərq xalqları ədəbiyyatının nümayəndələri.// Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. 2015,

№2, səh. 105-109.

51. Kazımov K.Ş. N.S.Tixonov və Şimali Qafqaz xalqları ədəbiyyatı. / Lənkəran Dövlət Universiteti. “Azərbaycanın bölgələrində təhsilin və elmin inkişafı” Respublika Elmi Konfransının materialları. Lənkəran-2015, səh. 133-134.
52. Kazımov K.Ş. N.S.Tixonovun yaradıcılığında Şərqi və Azərbaycan mövzusunun təşəkkülü və inkişaf istiqamətləri. // Azərbaycan Dillər Universiteti. Elmi xəbərlər. 2010, №2, səh.244-250
53. Kazımov K.Ş. Rus ədəbiyyatında İran və Qafqaz (N.S.Tixonovun yeri). // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. 2011, №3, səh. 151-157.
54. Kələntərli Kələntər. Yazılmamış həqiqətlər (“Mənim Səməd Vurğunum” kitabından). “Azərbaycan” jurnalı. 2005, № 10, səh. 137-138.
55. Qarayev Y. Fəciə və qəhrəman. Bakı, 1965-ci il;
56. Qarayev Y. Nəsr və poeziya. Bakı, “Yazıçı”, 1979, 235 s.
57. Qarayev Y. Meyar-şəxsiyyətdir. Bakı, “Yazıçı”, 1988, 451 s.
58. Qarayev Y. Tarix: yaxından və uzaqdan. Bakı, “Sabah”, 1996, 712 s.
59. Qasımov C. Repressiyadan deportasiyaya doğru. Bakı, “Mütərcim”, 1998, 287 s.
60. Qasımozadə Q. Azərbaycan ədəbiyyatında xalqlar dostluğu. Bakı, Azərbaycan EA nəşriyyatı, 1956, 268 s.
61. Qorki M. Ədəbiyyat haqqında. Bakı, Azərnəşr, 1950, 179 s.
62. Quliyev C. Səməd Vurğun yaradıcılığında estetik məsələləri. Bakı, Aşərnəşr, 1966, 171 s.
63. Qurani-Kərim. Azərbaycan dilinə tərcümə edən N.Qasımoğlu. Bakı, 1993.
64. Qurani-Kərim. Ərəb dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə edənlər Z.M.Bünyadov, V.M.Məmmədəliyev. VII nəşr. Bakı, “Qismət”, 2004.
65. Mahmudov Y. Səyyahlar Azərbaycana gəlir. Bakı, 1977.
66. Mehdi Hüseyn. Ədəbiyyat və sənət məsələləri. Bakı, Azərnəşr, 1958, 612 s.
67. Mehdi Hüseyn. Ədəbiyyat və həyat. Bakı, “Yazıçı”, 1989, 506 s.
68. Məmmədov Arif. Səməd Vurğunun dramaturgiyası. Bakı, Azərbaycan EA nəşriyyatı, 1964, 238 s.
69. Məmməd Arif. Ədəbi-tənqidi məqalələr. Bakı, Azərnəşr, 1958, 446 s.

70. Məmməd Arif. "Nikolay Tixonov". Seçilmiş əsərləri. Üç cildə, I cild. Bakı, "Elm", 1967, s. 408-416.
71. Məmməd Arif. Puşkin (Rus ədəbiyyatı klassikləri). Sənətkar qocalmır. "Yazıçı", 1984.
72. Məmməd Cəfər. Rus klassikləri. Bakı, Azərnəşr, 1964.
73. Məmməd Cəfər. XIX əsr rus ədəbiyyatı, II hissə. Bakı, 1974, 326 s.
74. Məmməd Cəfər. XIX əsr rus ədəbiyyatı, III hissə. Bakı, "Maarif", 1975.
75. Məmməd Cəfər. XIX əsr rus ədəbiyyatı. İkinci nəşri, I hissə. Dərslik. Bakı, "Maarif", 1988.
76. Mirəhmədov Əziz. Ədəbiyyatşünaslıq (ensiklopedik lüğət), Bakı, 1999. 200 s.
77. Mirəhmədov Ə. Abdulla Şaiq. Bakı, Azərbaycan EA nəşri, 1956, 179 s.
78. Mir Cəlal, Hüseynov F. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, "Maarif", 1969.
79. Mir Cəlal, Xəlilov P. Ədəbiyyatşünaslığın əsasları. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, "Maarif", 1972, 280 s.
80. Nəbiyev A. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. 2 cildə, II c. Bakı, 2006.
81. Nəbiyev B. Süngüyə çevrilmiş qələm. Bakı, Azərnəşr, 1970, 215 s.
82. Nəbiyev B. Tənqid və ədəbi proses. Bakı, Azərnəşr, 1976, 186 s.
83. Nəbiyev B. Kamalın təntənəsi. Bakı, "Yazıçı", 1981, 408 s.
84. Nəbiyev B. Xəzan vurmasın. Bakı, "Elm", 2005, 605 s.
85. Nəcəfov M. O illəri xatırlayarkən. "Ədəbiyyat qəzeti", 1991, 24 aprel.
86. Oleynik B. Şair ömrü. "Ədəbiyyat və incənəsət", 1976, 24 iyul, 21 may.
87. Paşayeva N. Yeniləşən ədəbiyyatın yeni insanı. Bakı, ATİ nəşri, 2004, 224 s.
88. Perventsev A. Sənətin Fərhadı. "Ədəbiyyat və incənəsət", 1966, 21 may.
89. Rəhimova E. Ölməz sənət incisi. Bakı, "Təbib", 2000, 234 s.
90. Seyidov Y. Mehdi Hüseyn. Bakı, "Yazıçı", 1979, 292 s.
91. Seyidov Y. Axtarış yollarında. Bakı, "Yazıçı", 288 s.
92. Seyidov Y. Sözüün şöhrəti. Bakı, "Yazıçı", 1981, 268 s.
93. Seyidov Y. Şairin dərdi. Bakı, Azərbaycan, 1996, 183 s.
94. Səməd Vurğun. Əsərləri. Altı cildə, V c. Məqalə, məruzə, nitq, təbrik və oçerklər (1925-1946-cı illər). Bakı, "Elm", 1972, 426 s.

95. Səməd Vurğun. Sovet poeziyası haqqında (Sovet yazıçılarının İkinci Ümumittifaq qurultayındakı əlavə məruzə). Əsərləri. Altı cildə, VI c. Məqalə, məruzə, nitq, təbrik və oçerklər (1947-1959-cu illər). Bakı, "Elm", 1972, 462 s. [s. 317-373].
96. Şəmsizadə N. Azərbaycan ədəbiyyatşınaslığı. Bakı, "Ozan", 1997, 294 s.
97. Tağıyev R. Xatirələrdə yaşayanlar. Bakı, Azərənəşr, 1985, 231 s.
98. Talıbzadə K. Ədəbi irs və varislər. Bakı, Azərənəşr, 1974.
99. Talıbzadə K. Sənətkarın şəxsiyyəti. Bakı, "Yazıçı", 1978, 379 s.
100. Talıbzadə K. Seçilmiş əsərləri: İki cildə, I c., Azərənəşr, 1991, 393 s.
101. Tixonov Nikolay. Sovet adamının sifətləri (Leninqrad hekayələri). Bakı, Uşaq və gənclər ədəbiyyatı nəşriyyatı, 1942, 56 s.
102. Tixonov Nikolay. İgid partizan. Bakı, Uşaqgənənəşr, 1950, 52 s.
103. Tixonov Nikolay. İgid partizan. Bakı, Uşaqgənənəşr, 1955, 36 s.
104. Tixonov Nikolay. Pakistan haqqında hekayələr. Bakı, Uşaqgənənəşr, 1952, 84 s.
105. Tixonov Nikolay. "Azərbaycan dəftəri" (şeirlər, məqalələr, xatirələr, məktublar, çıxışlar). Azərbaycan dilinə tərcümə. Tərtib edəni və ön sözün müəllifi filologiya elmləri namizədi Rasim Tağıyev. Bakı, "Yazıçı", 1979, 192 s.
106. Tixonov Nikolay. Qəribə əhvalatlar. Bakı, "Gənclik", 1986, 32 s.
107. Tixonov Nikolay. Vamberi. Bakı, Azərbaycan nəşriyyatı, 1998, 56 s.
108. Tixonov Nikolay. Altı sütun. Bakı, Gənclik, 1975. Tərcümə edəni Sabir Almazov. Redaktor R.Şıxəmirov, 148 s.
109. Tixonov Nikolay. Altı sütun. Bakı, "Gənclik", 1981. Tərcümə edəni Sabir Almazov. Redaktor S.Məmmədov, 184 s.
110. Üzeyir Hacıbəyli Ensiklopediyası. Bakı, Heydər Əliyev Fondu, "Şərq-Qərb", 2008, 240 s.
111. Vəkilov R. Səməd Vurğunun ədəbi-tənqidi görüşləri. Bakı, "Yazıçı", 1982, 204 s.
112. Vəliməmmədov H. Şəkər Aslan haqqında xatirələrim. "Ədalət qəzeti", № 12, 01 fevral 2020.
113. Zeynallı A. Səməd Vurğun sənəti. Bakı, "Elm", 1990, 238 s.

Rus dilində

114. Абрамович Г.Л. Введение в литературоведение. Москва, 1975.
115. Аббасов М., Гритченко А., Зейналов Р. Азербайджан в годы Великой Отечественной войны. Баку, “Элм”, 1985, 365 с.
116. Андреев К. Поэзия любви и гнева. Журнал “Советский воин”, 1952, № 12.
117. Асадуллаев С.Г. Заметки о романе. Баку, “Гянджлик”, 1970, 157 с.
118. Асадуллаев С.Г. Становление социалистического реализма в ранней советской литературе. Баку, Азернешр, 1974, 295 с.
119. Асадуллаев С.Г. Л.Н. Толстой и азербайджанская советская литература. Баку, 1978, 80 с.
120. Асадуллаев С.Г. В русле социалистического реализма. Баку, “Язычы”, 1980, 192 с.
121. Асадуллаев С.Г. Братство народов и литератур: (Азербайджанская литература в русской советской критике). Составитель, вступ. статья и примеч. С.Г.Асадуллаев. Баку, “Язычы”, 1981, 297 с.
122. Асадуллаев С.Г. Эстетический идеал и социальная активность писателя, Баку, “Язычы”, 1982, 306 с.
123. Асадуллаев С. Г. Духовное общение и взаимное познание. Баку, “Язычы”, 1996, 294 с.
124. Асадуллаев С.Г. Историзм, теория и типология социалистического реализма. Баку, Азернешр, 1989, 278 с.
125. Асадуллаев С.Г. Море жизни и корабли литературы. Баку, “Элм”, 1998, 336 с.
126. Асадуллаев С.Г. Русская классика и азербайджанская литература. Баку, “Ганун”, 1998, 240 с.
127. Асадуллаев С.Г. На рубеже веков и тысячелетий. О литературе и времени. Баку, “Нурлан”, 2004, 632 с.
128. Бабаев Г. Поэт и время. Самед Вургун и его место в советской литературе. Баку, Издательство АН Азербайджана, 1966, 237 с.

129. Бабаев Г. Самед Вургун и его место в советской литературе; Автореф. дис. докт. филол. наук. Баку, 1968, 38 с.
130. Бабаев Г. Самед Вургун. Очерк творчества. Москва, “Советский писатель”, 1981, 272 с.
131. Бабаев Г. Узы дружбы. Баку, “Язычы”, 1981, 147 с.
132. Багиров Б. Преподавание в средней школе жизни и творчества народного поэта Самед Вургуну; Автореф. дис. канд. пед. наук. Баку, 1967, 17 с.
133. Багиров Р.Г. “Ислам” Н.Тихонова и Коранические традиции в русской поэзии. / Материалы II Международной научной конференции, Москва, 2008 г.
134. “Баку.... к тебе я тянусь любовью”. “Русский язык и литература в Азербайджане” [журнал], 2003, № 1.
135. Балуашвили В.И. Тихонов и Грузия, в.кн. “Творчество Николая Тихонова”. Изд. “Наука”, Ленинград, 1973, 510 с.
136. Белиашвили А. Бесики. Москва, Известия, 1962, 644 с.
137. Белинский В.Г. О русских классиках. Москва, “Художественная литература”, 1986.
138. Бертельс Е. Низами. Москва, 1948.
139. Бертельс Е. Избранные труды, Низами и Физули. Москва, 1962.
140. Богомоллов И., Миминошвили Р. Брат, ты братством силен. Москва, “Советский писатель”, 1985, 432 с.
141. Бороздин И. “Красная новь”. 1931, № 5-6.
142. Борщевская А. Н.Тихонов. Рассказы о Пакистане [Для среднего и старшего возраста]. Детгиз, Москва-Ленинград, 1951. “Литература в школе”, 1952, № 2, стр. 72-73.
143. Васильев Игорь. Высокое искусство. “Спутник”, 1970, № 11.
144. Велиханова Ф. Самед Вургун среди друзей-переводчиков. Баку, Язычы, 1986, 232 с.
145. Виташевская М.Н. Странствия Афанасия Никитина. Москва, 1972.
146. Гаджиев А.А. Романтизм и реализм. Баку, 1972.

147. Гасанов К. Азербайджан в творчестве Н.Тихонова.
148. Гольцев В. Статьи и очерки. Москва, 1958.
149. Горький М. Избранные литературно-критические статьи, Москва, ГИХЛ, 1941, с. 92.
150. Грановская Л.М. Вячеслав Иванов в Бакинском Университете. “Русский язык и литература в Азербайджане” [журнал], 2003, № 1, стр. 59-62.
151. Гринберг И.Л. Творчество Николая Тихонова, Издание дополненное. Москва, “Советский писатель”, 1972, 480 с.
152. Дадашзаде А. Певец жизни. (Раздумья о Вагифе). Баку, 1968.
153. Джафаров Дж. М.Ф.Ахундов. Москва, 1962.
154. Есенин С. Собрание сочинений в двух томах. Т. 1, Москва, “Советская Россия”, 1990, 480 с.
155. Журнал “Огонек”, 1948, № №_ 17, 45, 51.
156. Исаев Г.Г. Стихотворение Н.Тихонова “Ислам” в контексте традиций коранической образности // Гуманитарные исследования, 2003, № 6, с. 55-61.
157. История русской советской литературы. Под редакцией проф. П.С.Выходцева. Издание третье, дополненное. Москва, “Высшая школа”, 1979, 694 с. “Николай Тихонов” (очерк, с. 618-629).
158. История советской многонациональной литературы. Москва, 1970-1974, т. 1-6.
159. Касумзаде Ф. Абаскули-ага Бакиханов. Баку, 1958.
160. Касумзаде Ф. Очерки по истории азербайджанской литературы XIX века. Баку, 1962.
161. Керимова Шовкет. Поэзия Н.С.Тихонова в азербайджанских переводах. Искусство перевода (Сборник статей). Баку, “Элм”, 1990, 344 с. [с. 171-177].
162. Книпович Е. Правда о Пакистане. “Знамя”, 1956, № 12.
163. Ковалев Дм. Высокая мощь слова. “Огонек”, 1970, № 13.
164. Коран. Перевод с арабского языка Крачковского. Предисловие к Корану Беляев В., Грязневич П. Москва, 1991.

165. Кулиев Дж. Навсегда в сыновья тебе дан. Баку, Азернешр, 1986, 203 с.
166. Кулизаде М. Низами Гянджеви. Баку, Азернешр, 1953.
167. Курбанов Ш. Этапы развития азербайджано-русских литературных связей. Баку, 1964.
168. Кязимов К.Ш. Восток в творчестве М.М.Пришвина. Баку, “Чыраг”, 2002 г., 112 с.
169. Кязимов К.Ш. Н.С.Тихонов и Ислам. / Материалы Международной научной конференции, Волгоград, РФ. 2006, стр.349-352.
170. Кязимов К.Ш. Средняя Азия в творчестве Н.С.Тихонова. / Материалы Международной научной конференции. Самарканд, 2008, стр.227-231.
171. Кязимов К.Ш. “Стихи о Кахетии” Н.С.Тихонова. // Славистика Грузии-10. (Сборник научных статей).2009, стр.146-150.
172. Кязимов К.Ш. Индия в творчестве Н.С.Тихонова. / Материалы II Международной научной конференции. Курск, РФ. 2009, стр.290-294.
173. Кязимов К.Ш. Идеино-художественные особенности поэмы Н. Тихонова “Сами”. // Ученые записки Орловского государственного университета. 2010, № 1, стр.149-150.
174. Кязимов К.Ш. Туркмения в творчестве Н.С.Тихонова. // “Гуманитарные исследования”. № 2, (34) Астрахань. 2010, стр. 76-79.
175. Кязимов К.Ш. Произведения Н.Тихонова о Ближнем Востоке как отражение идеи гуманизма. // Славистика Грузии-11. (Сборник научных ст). 2010, стр.118-123.
176. Кязимов К.Ш. Отражение темы Афганистана в творчестве Н.Тихонова. // Вестник Орловского Государственного Университета, № 3, 2010. стр.122-124.
177. Кязимов К.Ш. Отражение идеи гуманизма в стихах в и прозе о Востоке и Кавказе. // Вестник Орловского Государственного Университета, № 4, 2010, стр. 156-160
178. Кязимов К.Ш. Юго-восточная Азия в творчестве Николая Тихонова. /Lənkəran Dövlət Universiteti. Respublika elmi konfransının materialları.

Lənkəran, 2011, səh. 88-90

179. Кязимов К.Ш. Идеино-художественное отражение юго-восточной Азии в поэзии Н.Тихонова. // Вестник Орловского Государственного Университета, № 4, 2011, стр. 157-159.
180. Кязимов К.Ш. Стихи и проза Н.Тихонова о Востоке и Кавказе. /Материалы Международной научно-практической конференции. Краснодар: КСЭИ, 2012, стр. 90-96.
181. Кязимов К.Ш. Традиции и обычаи кавказских народов в творчестве Николая Тихонова./ “Wschodnie partnerstwo-2013”, Материалы IX Международной научно-практической конференции, № 17, 2013. Прага, Стр.50-57.
182. Кязимов К.Ш. Кавказ в творчестве Н.С.Тихонова. // Lənkəran Dövlət Universiteti, Elmi xəbərləri. 2015, səh. 10-23.
183. Кязимов К.Ш. Отражение национально-освободительной борьбы народов Индии в поэме “Сами” Н.Тихонова. // Wschodnioeuropejskie - Czasopismo. Naukowe / Warszawa, Polska. №2, 2016, Стр. 116-118
184. Кязимов К.Ш. Произведения Н.Тихонова, посвященные Ближнему Востоку. // Международный научный журнал “American Science Review”, №1, 2016, стр. 28-31.
185. Кязимов К.Ш. Основные мотивы и идеи восточных произведений Н. Тихонова. // Евразийский союз ученых, № 5 (62) / 2019, 7 часть. Стр. 14-17
186. Летопись дружбы грузинского и русского народов. Т. II. Тбилиси, 1961.
187. “Литературный Ленинград”, 1935, № 7 [14 Февраля].
188. Ломидзе Г. Единство и многообразие. Москва, “Советский писатель”, 1960, 527 с.
189. Ломидзе Г. Интернациональный пафос советской литературы. Москва, “Советский писатель”, 1970, 335 с.
190. Ломидзе Г. Чувство великой общности. Москва, “Советский писатель”, 1978, 271 с.
191. Лукьянова. Творчество Самеда Вургуну во Всесоюзной критике. Баку,

- “ЭЛМ”, 1986, 100 с.
192. Луначарский А.Б. “Статьи о советской литературе”, Москва, ГИХЛ, 1958, с. 235.
193. Мамед Ариф. История азербайджанской литературы (краткий очерк). Баку, 1971.
194. Мамед Ариф. Избранное. Баку, 1972-1973, т. I-II.
195. Мамед Ариф. Второе рождение. “Бакинский рабочий”, 1974, 20 марта.
196. Мамед Джафар. Джалил Мамедкулизаде. Баку, 1966.
197. Мехтиев Ф. Публицистика Самеда Вургуня: Автореф. дис. канд. Баку, 1965, 22 с.
198. Мирахмедов А. Поэт, призванный революцией. Творчество М.А.Сабира. Баку, 1964.
199. Набиев Б. Азербайджанская советская литература периода Великой Отечественной войны. Баку, Азернешр, 1965, 240 с.
200. Очерк истории азербайджанской советской литературы. Москва, 1963.
201. Первенцев А. Наш друг и брат. “Литературный Азербайджан”, 1966, № 3, с. 14-17.
202. Первый Всесоюзный съезд советских писателей. Стенографический отчет, Москва, 1934, с. 176.
203. Рафили М. Мирза-Шафи в мировой литературе. Баку, Азернешр, 1958, 160 с.
204. Рафили М. М.Ф.Ахундов. Москва, “Советский писатель”, 1959, 180 с.
205. Самед Вургун. /Высказывания, воспоминания, исследования о поэте/. Баку, “ЭЛМ”, 1976, 200 с.
206. Самед Вургун. Собрание сочинений: В 3 т. Пер. с азерб.; Сост и коммент. А.Гусейнова, К.Талыбзаде, I т., Вступ. Ст. Н.Тихонова – Москва, “Художественная литература”, 1978-1980.
207. Талыбзаде К. Аббас Сиххат. Баку, 1963.
208. Тарасенков А. “Новый мир”, № 10, 1951.
209. Творчество Николая Тихонова. Исследования и сообщения. Встречи с

- Тихоновым. Библиография. Под редакцией Б.А.Ковалева и Б.А.Шошина. Предисловие Б.А.Ковалева. Ленинград. Издательство “Наука”, Ленинградское отделение. 1973, 510 с.
210. Тихонов Николай. Избранные произведения. В двух томах, том I. Стихотворения, поэмы. Переводы. Москва, издательство “Художественная литература” 1964, 554 с.
211. Тихонов Николай. Избранные произведения. В двух томах, том II. Стихотворения. Москва, издательство “Художественная литература” 1967, 560 с.
212. Тихонов Николай. Стихотворения и поэмы. Вступительная статья “Поэт романтического подвига” [с. 5-45] и составление Б.А.Шошина. “Советский писатель”, Ленинградское отделение, 1981, 800 с.
213. Тихонов Н.С. Собрание сочинений в 2-х томах, т. II – ГИХЛ, А,-Москва, 1932.
214. Тихонов Н.С. Грузинская весна, Москва, “Гослитиздат”, 1949.
215. Тихонов Н.С. Дочь Зари и Огня, газета “Заря Востока”, 1962, 15 июня.
216. Тихонов Николай. Шесть колонн. Москва, “Советский писатель”, 1970.
217. Тихонов Н.С. Писатель и эпоха. Выступления, литературные записи, очерки. Москва, “Советский писатель”, 1972.
218. Тихонов Н.С. Собрание сочинений в 7-томах, т. I, II, Москва – “Художественная литература”, 1973-1974
219. Тихонов Н.С. Собрание сочинений в 7-томах, т. I. Стихотворения, поэмы, переводы. Москва – “Художественная литература”, 1985, 815 с.
220. Тихонов Н.С. Собрание сочинений в 7-томах, т. II. Пути Востока. Кавказ. Рассказы горькой страны. Москва – “Художественная литература”, 1985, 542 с.
221. Тихонов Н.С. Собрание сочинений. Т. III. Рассказы. Москва – “Художественная литература”, 1985, 526 с.
222. Тихонов Н.С. Стихи, поэмы о Кавказе. Орджоникидзе. Издательство “Ир”, 1983, 159 с. [“Азербайджанская тетрадь” – с. 90-110, 13 стих. – “Баку”:

- с. 91; “Новая весна” – с. 92; “Малыш”: с. 93; “Я видел, как город ветров засыпает”: с. 94; “В Мардакянах в день юбилея Сергея Есенина”: с. 95; “Я вспомнил Самеда Вургуня”: с. 96-97; “Огнепоклонники”: с. 98-99; “Шекинская ночь”: с. 100-101; “Свернул я где то, видимо, с дороги”: с. 102; “В Кызылагаджском заповеднике”: с. 103; “Приветсуя каспийскую волну”: с. 104; “Город в море”: с. 105-108; “Я много жил”. с. 109].
223. Тихонов Н.С. Двойная радуга. Москва, “Советский писатель”, 1969, 488 с.
224. Турков А. Стихи о горе и гневe народа. “Н.Тихонов. Два потока (стихи о Пакистане и Афганистане)”. “Знамя”, № 8, 1951.
225. Турков А. Сказка вблизи. “Огонек”, 1952, № 6, с. 24.
226. Турков А.М. Тихонов Николай. Москва, 1960.
227. Фейзуллаева Аида. Азербайджанские писатели в России. Баку, “Элм”, 2006, 322 с.
228. Шепелев В. Тихонов Николай. “Шесть колонн”, “Зельзеля”, “Ночь Аль-Кафра”. Рассказы. “Знамя”, № 1, 1966 г.
229. Шипулина Г.И. Муэдзин, поющий в одинокой вышине. “Русский язык и литература в Азербайджане” [журнал], 2003, № 1, стр. 64-69.
230. Шошин В. Николай Тихонов. Ленинград, “Художественная литература”, 1981, 304 с.
231. Шошин В. Интернационалисты – мы. К взаимодействию национальных литератур. Ленинград, “Советский писатель”, 1982, 367 с.

İngilis dilində

232. Kazimov. K.Sh. The Great Russian Writers N.S.Tikhonov’s and A.A.Fadeyev’s Creative Relations with the Representatives of Azerbaijani poetry. / I. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi, Karabük universitesi, Türkiyə, 23-25 noyabr 2018, Səh.556-563
233. Kazimov. K.Sh. The Journey of Nikolaj Tikhonov Along the Caucasus and the Representation of its Customs and Traditions in his Works. //International

Electronic Journal of Matematics Education. IEJME 2016, VOL. 11, NO. 6, 1557- 1562 (həmmüəlliflər: prof. R.M.Novruzov, prof. Z.Ə.Vəliveva.)

234. Kazimov. K.Sh. The Russian poet N.S. Tikhonov's creative and friendly contacts with the Azerbaijani poet Samad Vurghun. / XIII Международная научно-практическая конференция. Евразийский союз ученых. Москва, 29-30 апреля, 2015.
235. The ideas of international solidarity in the eastern cycle of poems "Two streams" and the stories of "Six columns" by N.S.Tikhonov / Revista Genero&Direito Univ Federal Paraiba, Cidade Univ, Joao Pessoa, Brazil / V. 9 N. 03, Special Edition, 2020

Əlavə ədəbiyyatlar

236. Azərbaycan ədəbiyyatında Qərb-Şərq təmasları . Bakı: Mütərcim, 2013, 172 s.
237. Əzizəliyeva B. Çübrən Xəlil Çübranın yaradıcılığında Şərq-Qərb konsepsiyası. Filol.fəls.dok. ...dis. Bakı, 2002, 182 s.
238. Hacılı Asif. Qurani-Kərim rus ədəbiyyatında. Bakı, "Kitab aləmi", 2009, 248 s.
239. Həbibbəyli Ü. Tomas Morun yaradıcılığında Şərq mövzusu: Filol.fəl.dok. dis. Naxçıvan, 2009, 144 s.
240. Xəlilov S. Şərq ruhunun Qərb həyatı. Bakı, "Şərq-Qərb", 2009, 379 s.
241. İmanguliyeva A.Yeni ərəb ədəbiyyatı korifeyləri.(XX əsrin əvvəllərində Şərq və Qərb ədəbiyyatlarının qarşılıqlı əlaqəsi probleminə dair). B., Elm, 2003.
242. Восток-Запад. Сборник научно-исследовательских работ. Баку: Kitab aləmi, 2004.- 160с.
243. Гаджиев А., Рзаев Ф., Якубова М., Алиева С. Восток в русской литературе. Баку:Изд-во "Бакы Университети", 2011. - 176 с.
244. Гейбуллаева Р.М. Сравнительная типология прозы и литературные типы: азербайджанская литература в контексте Запада и Востока: Дисс. док. филол. наук. Баку, 2000, 344 s.

Monoqrafiyalar

245. Kazımov Kamran. “XX əsr rus ədəbiyyatında Şərq problemi (N.S.Tixonovun yaradıcılığı əsasında)”. Bakı: Təhsil, EİM, 2013. – 15 ç.v.
246. Кязимов Кямран. “Литературная карта путешествий поэтов и писателей по Востоку и Кавказу”. Баку: Мутарджим, 2014. – 5,5 п.л.